Türk Dünyası
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

YIL : 2 CİLT : 2 SAYI : 7 AĞUSTOS 1980

Türk Dünyası
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Yıl: 2 Cilt: 2 Sayı: 7 Ağustos - 1980

— İÇİNDEKİLER —

Şevket ÖZKOÇAK (Em. Kurmay Albay)
Dünü, Bugünü ve Geleceği ile
«AFGANİSTAN» ... 5- 19

Michael BYWKİN, Çeviren: İsmail Orhan TÜRKÖZ
Orta-Asya ve
Sovyet İnsan Gücü ... 20- 47

Cengiz TUNÇ
Eski Türklerde Sosyo Ekonomik
Yapı Üzerine Bir Deneme ... 48- 60

Nimetullah HAFIZ
Yugoslavya'da
Türk Destanları ... 61- 67

Prof. Dr. Mehmet KAPLAN
İyi Vatandaş İyi
İlkokuldan Yetişir 68- 69

Y. Kukas, Çeviren: Abdulhalim DEDE
Atina Camileri ... 70- 72

Tahir Kutsi MAKAL
Türkistan Folkloruna Bakış ... 73- 79

Aka GÜNDÜZ
İntikâm Türküsü ... 80-

Enver M. ŞERİFGİL
Toponimik Bir Araştırma:
Göçler ve Yer Adları
(Türkler, Pomaklar ve Bulgarlar) ... 81-126

Cahit DOĞAN
Kapitülasyonların Siyasi ve
İktisadi Sebepleri 127-166

Ergun GÖZE
Diplomasimizin Müesseseleri 167-183

Atillâ ÇETİN
Yabancı Ülkelerde Bulunan Osmanlı
Arşiv Malzemeleri, Yayınları ve Önemi 184-199

V. USPENSKİ — V. BELÂYEV
Çeviren : Ahmet KORAY ERGÜN
Türkmen Müziği — I 200-242

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ ● Yıl: 2 Cilt: 2 Sayı: 7 AĞUSTOS . 1980 ● İki ayda bir yayınlanır, İlim, fikir, sanat ve tarih dergisi ● Sahibi: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı adına ŞABAN GÜLBAHAR ● Yazı İşleri Müdürü: Erkal Etçioğlu ● İdarehane: Kızılelma Cad. 2/3 Fındıkzade - İst. Tlf.: 21 25 84 - 21 26 22 ● Dizgi-Baskı: Uludağ Mat. İşletmesi, Fiyatı: 200 TL.— Yıllık abone bedeli (6 sayı) 1000 TL.— Dış ülkeler için iki misli Banka Hesap No: T.C. Ziraat Bankası, Fındıkzade Şubesi, 630-1888

Şevket ÖZKOÇAK (Em. Kurmay Albay)

Dünü, Bugünü ve Geleceği İle "AFGANİSTAN"

Bağımsız Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından kısa bir süre önce, bağımsızlığını kazanmış bulunan Afganistan, son 27 Aralık 1979 darbesi de dahil, beş büyük darbeye sahne olmuştur. Emanullah Han'a karşı yapılan ilk darbe hariç, diğerlerinin hepsinde komşusu Rusya'nın parmağı vardır. Bu darbelerin sonuncusunda ise, Rusya'nın parmağı da yetmemiş, Sovyet askeri birliklerinin Afganistan topraklarına girmesi suretiyle hem bir darbe, hem de fiili işgal gerçekleştirilmiştir.

Kuruluşundan bu yana Afganistan'ın geçirdiği ibret verici olayları, bütün dünya milletlerinden daha çok Türk kamuoyunun bilmesinde ve iyi değerlendirmesinde, memleketimizin geleceği yönünden büyük yarar vardır.

1 — COĞRAFİ KONUMU:

Afganistan güney Asya yarımadasının kuzey batısında, dört tarafı kara hudutları ile çevrili bir kıta içi memlekettir. Kuzeyinde Rusya, Kuzey-doğusunda K. Çin, Doğu ve güneyinde Pakistan, batısında ise İran toprakları ile çevrili bulunmaktadır. Rusya ile 1500 Km., Pakistan ile 1850 Km., K. Çin ile 80 Km. ve İran ile de 815 Km. uzunluğunda kara sınırlarına sahip bulunan Afganistan'ın yüzölçümü 657.500 Km. kare, nüfusu ise takribi 16 milyon civarındadır.

Genel yapısı itibariyle dağlık ve çöl karakterindeki topraklardan oluşan Afganistan, Hindikuş dağları ile onun kollarının meydana getirdiği sarp ve kayalık bir arazi olarak belirmektedir. Yüzölçümünün ancak yüzde 20'si tarıma elverişli ve ormanlarla kaplı bulunmaktadır. Sert bir

kara iklimine sahip olup, kışın —40 yazın ise + 45 derece arasında değişen bir suhunete sahiptir. Dağlık bölgelerin bol miktarda kar yağışı almasına karşılık diğer kesimlerde yağış rejimi çok düşüktür. Memleketin su ihtiyacı, dağlık bölgelere düşen bol kardan elde edilir.

2 — TARİHÇESİ:

M. Ö. 500 yıllarında bir İran toprağı iken, göç ve istilâ yollarının üzerinde bulunması nedeniyle sırası ile, Yunanlıların, Saka Türklerinin, Yüeçilerin, Kuşhanlıların, Ak Hunların istilasına uğrayan ve bunların hakimiyetleri altında kalan Afganistan toprakları, daha sonra Sasanilerin ve onları yenerek ortadan kaldıran Gazneli Mahmut'un kurduğu Gazneliler Türk İmparatorluğunun toprağı olmuştur.

Tarihin akışı içinde Gaznelilerden sonra bu topraklara Selçuklular, daha sonra Cengiz Han ve ondan sonra da Babür sahip olmuştur. Afganistan'ın en parlak dönemi Babür'ün kurduğu Hint - Türk İmparatorluğu dönemine rastlamaktadır.

BABÜR imparatorluğunun yıkılmasından sonra, Afgan kabileleri bölgede başlarına buyruk olarak yaşamaya başlamışlardır. Gelecekte kurulacak olan Afganistan'ın temelleri ilk defa bu dönemde atılmış ve Kandehar mıntakasında ilk kuvvetli Afgan emirliği kurulmuştur. 1747'den 1773'e kadar Ahmet Şah Durani, emir olarak Afganistan'ın geleceği için büyük çabalar sarfetmiştir. Daha sonra Dost Muhammet Han, Şir Ali Han, Abdurrahman Han ve Habibullah Han Afganistan'ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkması için mücadele veren emirler olarak tarihe geçmişlerdir. 1901 yılında Habibullah Han her ne kadar kendisini Afgan Kralı olarak ilan etmişse de bölgede hakim bulunan İngilizlerle mücadele sürüp gittiğinden bağımsız Afganistan'ın doğuşu ancak kendisinden sonra olabilmiştir.

1907 yılında İngiliz - Sovyet Rusya anlaşması ile, güney Asya'daki nüfuz sahaları paylaşılmış, bu tarihlerde tam birliğini kuramamış bulunan Afganistan toprakları ikiye bölünmüştür. Habibullah Han, Afgan topraklarına sahip olmak ve bağımsız Afganistan devletini kurmak için mücadele vermiştir. Türk - Afgan ilişkileri de bu tarihler-

de başlamıştır. Avrupada sürgünde bulunan Türk münevverleri, Habibullah Hanın davetlisi olarak Afganistan'a gelmişler ve görev almışlardır. Habibullah Hanın ölmesi üzerine oğlu Emanullah Han tahta çıkmış ve 3 Mart 1919 tarihinde bağımsız Afganistanın kurulduğunu bütün dünyaya ilan etmiştir. Kurulan bu devleti 19 Eylül 1919 da ilk tanıyan devlet Sovyet Rusya olmuştur. Bu tanımadan sonra bölgede İngiliz nüfusunun kalkması için Rusya yardım elini Afganistan'a uzatmış ve yeni devletin rahat bir nefes almasını sağlamıştır. Daha sonraki dönemlerde Sovyet -Afgan yakınlaşmasının temelinde bu yardımlaşmanın büyük psikolojik etkisi olsa gerekir. Rusya bir hami sıfatı ile İngiltere ile Afganistan'ın arasını bulmaya çalışırken ve buna da muvaffak olurken bir taraftan da Buhara'yı işgal etmiş bu eyleme karşı Afganistan ses çıkaramamıştır. İngiltere - Afganistan anlaşması ile topraklarına sahip çıkan yeni Afgan devleti Buhara işgalini daima hatırlamışsa da bu konuda bir şeyler yapması asla mümkün olamamıştır. Bu işgalin bir anısı olarak birçok Özbek Türkü Afganistana göç etmiş ve orada yerleşmişlerdir.

3 — TÜRKİYE - AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ:

Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyetini ilk tanıyan devlet Afganistan olmuştur. Yine ilk büyükelçi Ankara'ya Afganistan tarafından gönderilmiştir. Kurtuluş savaşımızda Emanullah Han'ın yeni kurulma çabası içinde bulunan Türkiye'ye maddi yardımlar yaptığı da bir gerçektir. Bütün bunlara karşılık Atatürk te bir cemile olmak üzere Ankara'da kurulan yeni Afgan büyükelçiliğine, yapılan merasimle, Afgan bayrağını bizzat kendi elleri ile çekmiştir. Bu yakınlığın temelinde, Emanullah Hanın babası döneminde kendisi Kabil'de emir vekili bulunduğu sırada Afganistan'da görev alan Türk münevverlerinin büyük hisseleri olduğu bir gerçektir.

1921 yılında Afganistan ile Türkiye arasında bir dostluk antlaşması yapılmış ve ilk Türk Büyükelçisi de Kabil'e gönderilmiştir. 1927 - 1928 yılları arasında Afgan Kralı Emanullah Han'ın içine Türkiye ve İran'ı da alan Avrupa gezisinden sonra, Türkiye ile Afganistan arasında her alanda yakın bir işbirliği gerçekleştirilmiştir. Türkiyeyi kendi-

sine örnek alan Emanullah Han, özellikle Afgan ordusunun, Türk sistemine göre yetiştirilmesini istemiştir. Bu isteğe karşılık, hem Türkiye'den öğretmen subaylar Afganistan'a gönderilmiş hem de her yıl artan sayıda Afganlı subaylar ve subay namzetleri Türkiye'ye gelerek askeri okullarda eğitim görmüşlerdir. Bunlar arasında eğitimlerini askeri liseden itibaren Türkiye'de yapan ve Türk subayları ile beraber kıta hizmetlerini de Türk ordusunda yapan birçok Afganlı mevcuttur. Böylece eğitim hayatının 16 - 18 yılını Türkiye'de geçirmiş ve burasını ikinci bır vatan gibi kabul etmiş ve mükemmel bir Atatürk hayranı subaylar yetişmiştir. Afgan ordusunda Türk Harp Akademilerinde okuyan subaylar dışında Kurmay subaylık kimseye verilmemiştir.

Ne yazık ki daha sonra Rusyanın etkinliğini arttırdığı dönemde bu subaylar geri plana itilmişler bir çoğu da müteaddit defalar Rusya'ya kursa götürülerek beyinlerinin yıkanmasına çalışılmıştır.

Sivil alandaki eğitim konusunda da Türkiye yardım elini uzatmış gönderilen profesörler, Kabil üniversitesinin kurucuları olmuşlardır. Kraliyet dönemindeki Afganistan İstiklâl marşı bile, Türkiye'den askeri bando yetiştirilmesi için gönderilen bando yüzbaşısı tarafından bestelenmiştir.

Siyasi olayların, Afganistan üzerinde Rusya'nın etkisini artırmaya başlaması ile birlikte, Afganistan'daki Türk eğitim görevlileri de yavaş yavaş azalmağa başlamıştır. 1956'da başlayan bu azalma devam etmiş ve 1959 da Afganistan'da eğitim görevlisi Türk subayı kalmamıştır. Türkiye'de okuyan Afganlı subaylar da gittikçe azalmış ve 1965 ten sonra eğitim için Türkiye'de bulunan Afganlı subay kalmamıştır.

4 — AFGANİSTANIN SOSYAL YAPISI:

16 milyonu aşkın bulunan Afgan nüfusu, mütecanis bir toplum değildir. Ekseriyeti teşkil eden Patan'lar bile irili ufaklı iki yüzü aşkın kabilelerden oluşmaktadır. Bunların dışındaki diğer etnik gruplar arasında ise, en önemli topluluğu Türkler teşkil eder. Bunlar arasında özellikle, Türkmenler, Özbekler, Kırgızlar, Tacikler bulunmaktadır.

Türkler dışında da, Hindular, Kuçiler, Hazaralar ve Yahudiler azınlık olarak Afganistan'da yaşamaktadırlar.

Yerleşim merkezleri dışındaki halkın büyük kısmı, kabileler halinde göçebe olarak yaşarlar. Örf ve anane itibariyle değişiklikler gösterdikleri gibi, giyim kuşam ve dil bakımından da büyük ayrılıklar gösteren bu toplumun yegâne müşterek tarafı ortak bir dine sahip oluşlarıdır. Nüfusun yüzde 98'inin Sünni Müslüman olduğu söylenirse de gerçekte sünnîlerin yüzde 20'sini Şiî müslümanlar teşkil ederler.

Birey olarak Afganlı yumuşak başlı, iyi huylu, hürmetkâr, yardımsever ve yabancılara karşı hoşgörü sahibi kişidir. Bütün bu iyi özelliklerine ilaveten de kanaatkâr bir yaradılışa sahiptir. O kadar kanaatkârdır ki, yaşamını sürdürmek için NANI VATANİ denen tandır lavaşı ile ona katık edebileceği bir bardak sıcak çayı bir araya getirdiği zaman, Tanrısına şükreder. Afganistanı günlerce dolaşsanız, değil yetişkin insanlar arasında, çocuklar arasında bile kavga edenleri görmeniz mümkün değildir.

Meşruti krallığın Afganlı kadınlara bazı haklar tanımasına karşın, Ataerkil bir aile sisteminin kökleşmiş bulunduğu Afganistanda kadın nüfusun ancak yüzde 5'i, batılı anlamda bir hayat sürebilmektedir. Kadınlar, Çadırî denilen genellikle siyah, bazen de renkli ince kumaşlardan yapılmış ve tek parça halinde giyilen, kadını tepeden tırnağa kadar örten, yalnız gözlerin görebilmesi için göz kısımları dantelli olan giysiler içinde sokağa çıkarlar. Okula devam eden kızlar forma giyerlerse de büyük bir ekseriyeti gerek okul dışı hayatlarında ve gerekse mezun olduktan sonra ailesi tarafından çadirî giymeye zorlanırlar.

Erkekler, günlük hayatın düzenleyicisi ve hakimidirler. Afgan erkeğinin normal giysisi, Tumba denilen, bol paçalı ve geniş ağlı, yazın ekseriya beyaz, kışın ise gri veya mavi renkte ince kumaştan yapılmış şalvara benzeyen bir don giyerler. Bunun üst kısmında ise, kalçalara kadar uzanan bir mintan ve üzerinde de batılı anlamda bir yelekle ceket bulunur. Erkekler mutlaka başları örtülü olarak gezerler. Ekseriyet Afgan sarığı sarar, zenginler Astragan kürkten yapılmış başlıklar, Türkler ise kendi boylarının özel başlıklarını giyerler.

Ticaretin yüzde 85'i, Hintlilerin, Türkmenlerin, Özbek-

lerin ve yahudilerin elindedir. Dış ticaretin esasını teşkil eden halıcılık ve dericilik (özellikle Astragan kürkü), hem pamuk kuru ve yaş meyva satımı teşkil eder. İçeride olduğu gibi, dış ticarette de önde gelenler yine Türkler, Hintliler gibi azınlıklardır.

A — EĞİTİM :

Okuma yazma oranı yüzde 12 gibi çok düşük bir sayı civarındadır. Buna karşılık okuyanların büyük çoğunluğu, çeşitli yabancı ülkelerin verdiği burslardan da yararlanarak eğitimlerini yabancı memleketlerde yapmışlardır. Üstelik bu mutlu azınlık, üst düzeyde, yani lisans üstü eğitim yapmışlardır. Son zamanlarda dış ülkelerde okuma imkânı veren devletlerin başında Rusya gelmektedir. Hatta Rusya beynini yıkamak istediği birçok yetişkin elemanı diğer devletlerde geçmişte lisans üstü eğitim yapmış olmalarına rağmen, tekrar Rusya'da eğitime davet etmektedir. Bu yüzde 12'nin dışında kalan halk ise tam kara cahildir.

B — DİN:

Kraliyet döneminde mevcut yasalar ulusun yönetimini, İslâmî Meşrutî Krallık olarak belirlemişti. Daha sonra kurulan Afganistan Cumhuriyetinin de adı «Afganistan İslami Halk Cumhuriyeti» olarak dünyaya ilan edilmiştir. Daha sonraki ihtilâllerin getirdiği yeni devletlerin de İslami Halk Cumhuriyetleri olduğu ilan edilmiştir. Özellikle Nur Muhammed Taraki ve ondan sonra gelen Hafizullah Amin yönetimlerinin tamamiyle sol bir rejime dayanmalarına rağmen kurdukları devletleri İslami Halk Cumhuriyetleri olarak vasıflandırmışlardır. Sebebi ise çok basittir. Afganlının hayatında din, günlük hayatın ayrılmaz bir bütünüdür, tıpkı etin tırnaktan ayrılmadığı gibi. Esasen halkın birlik ve beraberliğini sağlayan unsurda daha önce belirttiğimiz gibi dinî inanışlarıdır. Bu nedenle Afganistan da kim, nasıl ve ne biçim bir devlet kurarsa kursun bunun İslami bir devlet olduğunu belirtmek zorundadır. Aksi halde kendisini halka kabul ettirmesi mümkün değildir.

C — DİL:

Konuşulan dilin ekseriyetini, Darice (Basit Farsça) ve

Peştunca teşkil eder. Zaten resmi dil olarak ta bu iki dil kabul edilmiştir. Bunun dışında Türkçe (Özbek - Türkmen ve Kırgız diyaleği olarak) Moğolca, Galça (Pamir yaylasında) ve Nuristan Dilleri (Kafiristan bölgesinde) konuşulan ana dillerin esasını teşkil eder. Bunlar dışında azınlık gruplarının konuştukları kendi lisanları mevcuttur.

5 — JEOPOLİTİK DURUM:

Güney Asya yolu üzerinde bulunması, buna ilaveten, Orta Asya'dan Hazar denizi ile, Orta Doğu, Avrupa ve Afrika'ya giden stratejik yaklaşma istikameti üzerinde bulunması nedeniyle, Afganistan toprakları tarih boyunca devamlı istilâya uğramıştır.

Orta doğu, Afrika ve Güney Asya, bugün için dünyanın sanayi alanında gelişmiş devletlerinin, ham madde ve enerji ihtiyaçlarını büyük ölçüde temin ettikleri bölgelerdir. Orta Asya'ya sahip bulunan Rusya'nın, gerek kendi ham madde ve enerji ihtiyacını karşılayabilmesi ve gerekse rakip ülkelerin bu maddeleri elde etmek üzere Orta Doğu ve Afrika devletleri üzerinde yapacakları hamlelere mani olması için; buralara ulaşan yolların düğüm noktasına hakim olması gerekir. Afganistan'ın Rusya için önemi bu nedenle her şeyin başında gelmektedir. Afganistan topraklarının elde bulundurulması, gerektiğinde, süratle Basra körfezine. Hint Okyanusuna, Orta doğuya ve hatta Afrika'ya doğru uzanma imkânı verecektir. Hepsinden önemlisi İran'ın şu andaki meçhul geleceği dikkate alınırsa, her an İran petrol mıntakasına el atma imkânına sahip olunulması Afganistan topraklarında olan tarafa büyük avantaj sağlamaktadır Rusya'nın şu anda en büyük rakiplerinden biri olan ve aynı bölgede hayat savaşı veren K. Çin ile Avrupanın kara yolu fiili bağlantısı da Afganistan toprakları üzerinden rahatlıkla kesilebilmektedir.

Rusya'nın 1980'lerden sonra petrolde dış alım zaruretinin doğacağı gerçeğinden hareket edecek olursa, petrolü para ile almaktansa Rusyanın petrol bölgelerine inmesi ve onlara sahip olması en vaz geçilmez tutkusu olarak ortaya çıkacaktır. Zira dünya petrol istihsalinin yüzde 70'i Orta Doğuda bulunmaktadır. Rusya ise dünya istihsalinin ancak yüzde 6'sına sahip bulunmaktadır.

Rusya'nın Afgan topraklarına sahip olma isteklerinin yeni doğmuş olduğu söylenemez. Yeni kurulan Afganistanı ilk tanıyan devlet her zaman Rusya olmuş ve çeşitli tarihlerde birçok dostluk ve saldırmazlık anlaşmaları ile kendisi için imkânlar sağlamaya çalışmıştır. Rusya ile devamlı iyi ilişkiler içinde bulunmasının Afganistan'a daha fazla yarar sağlayacağını düşünmek biraz safdillik olur. Kıt'a içi bir devlet olan Afganistanın gerek jeopolitik olarak ve gerekse güç bakımından Rusya için bir tehdit unsuru olduğu veya olabileceği asla söylenemez. O halde her iktidar değişikliğinde Afganistanı ilk tanıyan ve yeni idarecilerle hemen anlaşmalar yapan Rusya, daima kendi menfaatlerini kollamak üzere bu davranış içinde bulunmuş sonunda da bu anlaşmalara dayanarak Afgan toprakları üzerinde fiili işgal durumuna gelmiştir.

İkinci Dünya savaşından sonra Güney Asya devletleri içinde Amerikan yardımı (Askeri ve Ekonomik) alan devletler arasında bulunan Afganistan'a Amerikan yardımı 1955 yılına kadar devam etmiştir. Senatör Robert Kennedy'nin de dahil bulunduğu ve başkanlığını yaptığı Amerikan senato heyetinin, Asya devletlerine yapılan yardımla ilgili olarak yapmış oldukları gezi sonunda verdikleri rapor, her şeyin sonu, bugünün de başlangıcı olmuştur.

Kennedy raporunda, Afganistan'a yapılan yardımın, Amerika için bir anlam taşımadığı ve ona yük olduğunu belirtmiş ve bu yardımın kesilmesini önermişti. Amerikan Senatosu da yanlış bir karar vererek Kennedy'nin görüşüne katılınca, Afganistan'a yapılan Amerikan yardımı da (devam eden projelerin tasfiyesi hariç) kalkmıştır. Rusyanın büyük menfaatlerinin yattığı Afganistan topraklarında, Amerika'nın nüfuzu azalırken, Rusya'nın nüfuzu çoğalmağa başlamıştır. Esasen fakir ve her alanda yardıma muhtaç bulunan Afganistan, Amerikan yardımının kesilmesi üzerine kendisine bir hami aramaya fırsat bulamadan Rusya'nın her alanda karşılıksız yardım elini yanında bulmuştur. Kandehar - Kabil Kara yolunun yapım projesi Amerikalılarca devam ettirilirken, Rusya hemen kendi hududundaki KUSK şehrinden başlayan ve HERAT üzerinden KANDEHAR'a bağlanan yolu inşa etmeye başlamıştır. Belki de dünya tarihinde ilk defa Amerikalılarla Ruslar bir bütün olan projeyi yabancı topraklar üzerinde paylaşarak

yürütmeye başlamışlardır. Bu süratli girişim bile Amerikalıları uyaramamıştır. Yahut ta Amerika'ya küskün olan Afganistan, kuruluşundan beri bir düşmanlığını görmediği, şimdi de kendisine karşılıksız yardım elini uzatan Rusya'yı, Amerika'ya tercih etmiştir.

Amerika'nın yardımını kesmesi ile Afganistan'ın Rusya'ya dönüşünü kendi açısından haklı gösterecek sebepler de mevcuttur.

Rusya ile yakın ilişkilerin nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Kuzeydeki geniş hudutların Rusya ile çıkacak bir harpte, ona karşı savunulması çok zor ve âdeta mümkün değildir.

2. Kuruluşundan beri Sovyet Rusya'nın Afganistan üzerinde bir talebi bulunmamıştır. Her zaman iyi komşuluk münasebetleri için çaba sarfedilmiş, kuruluşta da İngilizlerle Afganistan'ın anlaşmaları onların aracılığı ve yardımları ile sağlanmıştır.

3. Afganistan'ın komşusu olan İran ve Pakistan ile halledemediği bazı hudut meseleleri vardır. Rusya bu konularda daima Afganistan'ı destekler görünmüştür.

4. Afganistan'ın ihtiyaç duyduğu ekonomik ve askeri yardımı, hiç bir kayda ve gecikmeye meydan vermeden çok uzun vadeli kredilerle (ve sınır komşusu olması sebebi ile de) gecikmeksizin Rusya'nın karşılamış olması.

5. Bazılarının bir kısmını ve bazılarının da tamamını kendisi kullanmak üzere Afganistan'daki doğal kaynakları Rusya'nın hemen işletmeye başlaması ve aldıklarını borçlara karşılık tutması.

Sıraladığımız bu sebepleri, iktisaden geri kalmış, sanayi alanında henüz hiçbir atılımı olmayan, kibrit ve sabun gibi ihtiyaç maddelerini bile dışarıdan satın alan, buna ilaveten de ekonomik gücünün çok üzerinde bir ordu besleyen Afganistan'a yardım elini uzatacak her kım olursa olsun, cömert davrandığı sürece, yüzde yüz ona yöneleceği bir gerçekti ve gerçekleşti de.

Durumu yakinen izleyen K. Çin kendi problemleri nedeniyle, komşusu Afganistan'da Amerikan yardımından boşalan alanlara el atmakta geç kalmış, bu da Rusya'nın işini kolaylaştırmıştır. Daha sonra 1970 yılında bazı ekonomik projeleri K. Çin desteklemeye başlamışsa da Rusya'-

nın Afganistan'a nüfuzunun artması yanında yaya kalmıştır. Zira aynı tarihte Afganlının aldığı nefes bile âdeta Rusya'dan alınmış ödünç hava gibidir. 1956'dan itibaren süratle ve artan bir hızla devam eden Rus yardımı 1970' lere ulaşıldığında, Afganistan'ı, ödeme zamanı gelmiş dağ gibi bir borçla ve çaresizlik içinde Rusya ile karşı karşıya bırakmıştır. Bundan sonra artık Rusya'nın istek ve arzularını Afgan yetkililerine dikte ettirmekten başka yapacağı bir şey kalmamıştır.

6 — GELİŞEN OLAYLAR VE ULAŞILMASI İSTENEN HEDEF:

Zahir Şah, bir kral olmasına rağmen halkı üzerinde ezici bir yönetim uygulamış değildir. Bugünkü gelişmelerin temelinde Kral Zahir Şah'ın bu tutum ve davranışının büyük payı olduğunu söylemek gerekir. Rusya'nın âdeta bir temsilcisi olarak son darbede imzası bulunan ve Rus ordusu ile birlikte Kabile giren Babrek Karmal, Zahir Şah döneminde, Bayrak (Parçem) gazetesinde yazdığı yazılarla komünist fikirleri halka yaymaya gayret etmiş, buna karşı, geçici hapis cezaları gibi basit zecri tedbirler dışında eylemlerine hiçbir zaman mani olunmamıştır.

Kralın müsamahasına sığınılarak, Rusya'nın da etkisi altında memlekette komünizme dahil olmak üzere bazı akımlar kendilerini göstermeye başlamıştır. Hatta kral sarayının karşısındaki meydanda her fikri temsil eden gruplar, ayrı ayrı köşelerde fakat aynı anda gösteriler yapmışlardır. Bu mitinglerde taraflar arasında hiç bir çatışma olmamıştır. Kral Zahir Şah memleketteki bu gelişmeleri değerlendiremeyecek bir insan değildi. Kırk sene gibi uzun bir süre krallık yapmış ve yirmi yaşında oturduğu tahtta birçok tecrübeler edinmişti. Tecrübeleri doğruyu görmesine mutlaka yetiyordu ama, bunları önleyecek gücünü artık yitirmişti. Zira Rusya, kendi halkına sanki tanıyormuş gibi, kralın halkına fikir serbestisi tanımasını istiyor ve onu bu konuda zorluyordu. Rusya'nın ilk hedefi; halk arasında kralın yönetim gücünün zayıflamasını temin etmekti. Böylece elli senedir içlerinde krala karşı duydukları korkudan arınacaklar ve kral giderse her şey bitmez, biz kendimizi yönetebiliriz fikrini benimseyeceklerdi.

Afganistan silahlı kuvvetleri içinde, Rusya'da eğitim görmüş ve aralıklı olarak kurslara çağrılarak, tutum ve davranışları ile Rusya'ya bağlılıkları devamlı kontrol altında bulundurulan bir subay ve astsubay kitlesi oluşturulmuştu. Bunun ekseriyetini Hava kuvvetlerindeki subaylar teşkil ediyordu. Zira kara ordusunun yarısına yakını Türkiye'de eğitilmiş, diğer yarısı da Afganistan'daki Türk öğretmen subaylarca yetiştirilmişlerdi ve vatansever insanlardı. Halbuki sonradan kurulan Hava kuvvetleri bakirdi ve istenilen şekilde kendi metotlarına göre yetiştirilebilirdi. Ve öyle de yapıldı. Hava ordusu âdeta bir komünist devlet ordusu gibi yetiştirildi. Ekonomik bunalım içindeki devlet memurları ve ordu mensuplarını artık istenen şekilde yönetmek, Rusya'nın becerikli ellerine kalmıştı.

24 Temmuz 1973 günü ekseriyeti Rusya'da eğitim görmüş hava kuvvetlerine mensup subayların oluşturduğu genç subaylar grubu, aralarında daha sonraki olaylarda imzası bulunan pilot binbaşı Abdülkadir de bulunduğu halde, kralın İtalya'da gezide olmasından istifade ile, bir darbe teşebbüsünde bulunmuşlar ve bunda da kısa zamanda kesin şekilde muvaffak olmuşlardı. Krala inanan cahil halkın, bu yeni yönetimi benimsemesi için tanıdığı ve saydığı bir lidere ihtiyacı vardı. Genç darbeciler bunu hesaba katarak, başlarına kralın amcazadesi ve eski başbakan, Davut Hanı getirdiler. Esasen Davut Hanın darbe ile fiili alâkası yoktu. Davut Han, Amerikan yardımının kesilmesi döneminde başbakandı ve Rusya'ya yönelen kişi idi. Bu nedenle ihtilalin arkasında bulunan Rusya içinde şimdilik bir sakıncası yoktu. Kurulan «Afganistan İslâm Halk Cumhuriyeti» başlangıçta halka çok ümit vermişse de, tecrübeli devlet adamı Davut Hanın, hükümette yer verdiği ihtilâlcileri yavaş yavaş uzaklaştırması ve yönetimi, isminin aksine tam bir istibdada çevirmesi, ölüm fermanının imzalanmasına neden olmuştur. Artık zaman Davut Han aleyhine işlemektedir. Komünist eğilimli Bayrak (Parçam) gazetesinin ileri gelenlerinden MİR EKBAR HAYBER'in 17 Nisan 1978'de kimliği bilinemeyen bir kişi tarafından öldürülmesi olayı istismar edilmiş, yapılan cenaze töreninde Amerika'yı yeren ve Rusya'yı öven büyük bir gösteri tezgâhlanmış ve yönetimin aleyhinde bulunulmuştur. Çok tedirgin olan Davut Han, merasim sonrası, uzun zamandır

tesbit edilmiş bulunan, komünist ve Marksist kişileri hemen yaklatıp hapsettirmiştir. Davut Hanın burada bir hatası olmuş Halk Partisi yöneticilerinden olan marksist TARAKİ ve HAFİZULLAH AMİN'i serbest bırakmıştır. Bu ise Davut Hanın sonu olmuştur. Diktatörlerin tarih boyunca kendi hatalarından ötürü canlarından ve iktidarlarından olmaları doğal bir olay olarak süre gelmiştir. Afganistanda da bu tekrar etmiştir.

Nur Muhammed Taraki, Hafizullah Amin, Babrek Karmal ve askeri kanatta da pilot Albay Abdülkadir olmak üzere dört elebaşı harekete geçmiş ve 27 Nisan 1978 sabahı Davut Han kabinesi toplantı halinde iken basılarak darbe gerçekleştirilmiştir. Kısa sürede Davut Han ve ailesi öldürülmüş ve 28 Nisan sabahı «Afganlı Demokratik Cumhuriyeti»nin kurulduğu dünyaya ilan edilmiştir. Bu isim doğu bloku memleketlerinin standart ismidir. Devlet Başkanlığı ve başbakanlığı Taraki üsleniyor, Hafizullah Amin ise ihtilâl konseyi üyesi Dışişleri Bakanı oluyordu. Rusyaya tam olarak bağlı bulunan ihtilâlci, radikal bir marksist olan Babrak Karmal da, Başbakan yardımcılığına getiriliyordu. Kabinede dört asker bakan vardı. Bunlar Zahir Şahı deviren ilk darbede imzası bulunan ve Davut Han tarafından sonradan harcanan kişilerdi. İlk ihtilâlin öncülerinden Pilot binbaşı Abdülkadir ise Tuğgeneral olarak Milli Savunma Bakanlığına getiriyordu.

Kabineyi esas olarak halk partisi oluşturmakla beraber, **Parçam (Bayrak)** partisinin üyelerinden birçoğuna da görev veriliyordu.

İhtilâlden üç ay sonra Taraki, Parçamcilerin aşırı davranışlarından kuşkulanarak temmuz 1978 ayı içinde altı hükümet erkânını dış ülkelere temsilci olarak tayin etmiştir. Esasında bunların tayini değil izalesi (ortadan kaldırılması) gerekiyordu, ama Taraki'nin gücü buna müsait değildi. Dış ülkelere gönderilenler arasında Babrek Karmal da vardı ve Çekoslovakya'ya gönderilmişti. Taraki ve Amin dışarıya gönderilen bu kişilerin kendileri için iyi olmadığını bunların tasfiyesine gidilmesi gereğini belirleyerek, atamadan üç ay sonra hepsini vatana geri çağırmışlarsa da bu şahıslar bulundukları memleketlere iltica ederek geri dönmemişlerdir. Bunlardan yalnız Babrak Karmal Çekoslovakya'dan Afganistan'a dönecektir ama; Rus ordusu ile birlikte...

Sivil hükümet üyelerinden sonra asker üyelerin de tasfiyesine sıra gelmiş, bu sefer sivil üyelerin tasfiyesinde düşülen hataya düşülmeyerek asker üyeler tevkif edilmişlerdi.

Taraki rejimini yine ilk defa tanıyan devlet Rusya olmuş ve kısa sürede Afganistan ile hemen yirmi antlaşma imza edilmiştir. Yapılan tasfiyelerden sonra kendisini emniyette hisseden Taraki Aralık 1978 de Moskova'yı ziyaret etmiş ve burada çok büyük bir hüsnü kabul görmüştür.

Ziyaret esnasında beş yeni antlaşma daha imza edilmiştir. Bunlardan Afganistan'ın güvenliği ile ilgili olarak, Sovyet Rusya'ya fiilen Afgan hükümetini koruma için müdahale imkânını veren antlaşma da bu ziyaret esnasında imza edilmiştir. Rusya yaptığı son müdahaleyi bu antlaşmaya dayanarak yaptığını ifade etmektedir.

Rejimi yerleştirmek üzere Taraki ve Amin'in giriştikleri faaliyetlerde, Amin'in çok kırıcı olarak davranması ve birçok konularda müstakil hareket etmesi, yönetimde kutuplaşmalara neden olmuş, Amin'in tutum ve davranışlarını beğenmeyen Sovyet liderleri onun tasviyesini Taraki'ye sağlık vermişlerdir. 1979 mart başında Taraki, Başbakanlık görevini Amin'e bıraktığını açıklamıştır. Bunun nedeni, belki de Amin'e itimat edildiğinin bir belirtisini göstermektir. Ama her şeye rağmen düşünceler ters çıkmış ve 16 Eylül 1979 günü kabine toplantısında silahlar patlamış ve sonunda, Amin; halka, Taraki'nin rahatsızlığı nedeniyle bütün görevleri kendisine devrettiğini açıklamıştır. Bir süre sonra da Taraki'nin öldüğü açıklanmıştır. Amin müslüman direnişçilere af çıkarmış onların kalbini kazanmak istemişse de netice ümit edildiği gibi olmamıştır. Bu arada Taraki taraftarlarının temizlenme çabası Amin'i iyice müşkül duruma sokmuş ve kendisine karşı olanların sayısı her geçen gün artmağa başlamıştır. Amin'in şerrinden kaçan ordu mensuplarının da gerillalarla birleşmesi Amin'i daha da kötü duruma sokmuştur.

Rusya durumun her geçen gün kötüye gittiğini görerek bunca çabanın bir sonuca ulaşmamasından büyük tedirginlik duymaya başlamıştır. Kendisine yakın iş başına geçen bu kadar insan bir sonuca (yüzde 50'de olsa) ulaşamamışlardır. Artık bunun halli bizzat Rusya tarafından gerçekleştirilmelidir. İran'da ise Şah devrilmiş ve İran bir

keşmekeş içine düşmüştür. Amerika'nın her an müdahaelesi bahis konusudur o halde beklemenin hiçbir manası yoktur ve her geçen dakika Rusya'nın menfaatlerinden bir şeyler alıp götürmektedir. Ordunun bir kısmının dağılması öne sürülerek Amin'e destek olmak üzere bir miktar Rus askeri hemen Afganistan'a gönderilmiştir. Esasen eğitim kadrosu olarak Afgan topraklarında çok sayıda Rus askeri personeli de mevcuttur. Artık zaman gelmiştir. 27 Aralık 1979 günü, evvelce Taraki tarafından Prağ'a sürülmüş bulunan Marksist Babrak Karmal'ı da beraberlerine alarak Rus askerleri Kabil'e girmiş ve Amin ile bütün ailesi ve yandaşları öldürülmüştür. Harekete tipik bir sol ihtilâlcik gösterisi denilebilir. Hava yolu ile gelen Rus askerleri önce Kabil'de hakimiyetlerini tesis etmişler ve kısa sürede ihtiyacın çok üstünde kara yolu ile getirdikleri askerlerle de Afganistan topraklarında hakimiyeti sağlamışlardır.

Halen silah zoru ile devam eden bir rejim sürdürülmektedir. Vatanperver Afganlılar, birçok ordu personeli ile birlikte dağlara çıkmışlar bir kısmı da Pakistan'a iltica ederek orada teşkilatlanmıştır. Halen Afgan topraklarında bu vatanperver gerillalar, zaman zaman baskınlar düzenleyerek hükümet kuvvetlerine ve Rus birliklerine darbeler indirmekte ve büyük zararlar vermektedirler. Bu gerillalar destek aldıkları sürece de etkili bir şekilde mücadeleye devam edeceklerdir. Alınan destek mücadelenin gücünü artıracaktır. Yardım alınmasa bile gerillaların mücadelelerini sürdüreceklerini kabul etmek gerekir. Her şeyden evvel Müslüman topraklarına komünist dinsizlerin ayak basmış olması, dine çok bağlı olan Afganlılar için mücadelenin ana sebebi olacaktır. Modern silahlara karşı bu mücadelenin başarı şansı elbette çok yüksek olmayacaktır. Fakat mücadelenin devam edeceğini kesin olarak kabul etmek gerekir.

7 — BU İŞGALDEN RUSYA'NIN KAZANCI NEDİR?

1. Hint Okyanusuna ve Basra körfezine iyice yaklaşmıştır.

2 Pakistan üzerinde etkili olabilme şansı artmıştır. Burada çıkarılacak iç karışıklıklardan istifade etmek ve kolayca Hint Okyanusuna inmek imkânı elde edilmiştir.

3. Afgan topraklarından geçen stratejik istikametleri kontrol altına almıştır.

4. Pakistan ve Hindistan ile, İran için Rus işgal kuvvetleri tam bir baskı unsuru olabilecektir.

5. K. Çin ile güney Asya devletleri arasına bir perde çekebilmiştir. K. Çin attığı adımlarda daha temkinli olmak ihtiyacını hissedecektir.

6. İran'da meydana gelecek anormal bir durumda, bu topraklar üzerindeki emellerini kolayca gerçekleştirme imkânına sahip olacaktır.

7. Son ana kadar hiç bir askeri güç kullanmadan yapılan ekonomik ve askeri yardımlarla komşu bir devletin ekonomik olarak esir alınması ve zamanı gelince de fiilen işgali şeklinde bir metodun denenmesi başarı ile sonuçlandırılmıştır.

Sovyet Rusya'nın kazancı olarak sayılan hususların elbette batı dünyasının kaybı olarak nitelemek gerekir. Ancak Batı dünyasının kaybı, Sovyetlerin kazancından da daha fazladır.

SONUÇ:

Bütün kâğıt üzerindeki ve sözdeki güvence ve tehditlere rağmen bir şeyin değişeceğini kabul etmek, hele Rusya'nın Afganistan'da kendine sağladığı avantajları teperek, çekileceğini kabul etmek büyük safdillik olur. Rusya Afganistan'dan ancak bir sebeple çekilir, o da kurulan rejimin oturması ve kendisinin kontrolünde çalışmasının garantiye alınması halinde.

Afganistan olayında Orta-Doğu ve Türkiye yönünden ders alınacak hususlar oldukça belirgindir. Artık her şeyin çok iyi değerlendirilmesi ve gereken tedbirlerin zamanında alınması, hayatın garantisi haline gelmiştir. Türkiye; iktidarı, muhalefeti ve tüm halkı ile tam bir birlik içinde gereken bütün fedakârlıkları seve seve yerine getirerek bir an evvel önündeki engelleri aşmak ve düzlüğe çıkmak zorundadır.

Michael RYWKİN, Çeviren: İsmail Orhan TÜRKÖZ

Orta-Asya ve Sovyet İnsan Gücü

Bölgelerle ilgili öncelikleri dengeleme ve SSCB'nin gelecekteki kalkınma stratejilerini tesbit etmede, sanayide çalışacak olan insan gücünün sayısı ve özellikleri önemli bir unsur teşkil etmektedir. Bu konuda, Sovyetler Birliği liderlerinin yüzyüze geldikleri iki uçlu güçlük, önümüzdeki birkaç on yıllık süre içinde çalışma çağındaki gruba katılacak kişilerin önemli bir bölümünün Orta Asya ve Kazakistan'da hızla artmakta olan Müslüman Türk nüfustan sağlanacak oluşundan ileri gelmektedir.

Bu durum Moskova'yı:

1) Orta Asya ve Kazakistan'daki Müslümanlardan oluşan insan gücünü, Sovyet ekonomik kalkınmasında öteden beri iş gücü eksikliği duyulan bölgelere aktarmak,

2) Yatırım önceliklerini insan gücünün fazla olduğu Orta Asya Bölgesini kayıracak tarzda değiştirmek,

3) Orta Asya'da yaşayan ve müslüman olmayan nüfusun insan gücü açığı görülen bölgelere göç etmesini teşvik etmek gibi, hiç de hoş olmayan bir dizi alternatifle karşı karşıya bırakmaktadır.

Bu konuda hiç bir şey yapamamanın da kendine has ve istenmesi hiç bir şekilde mümkün olmayan bazı sonuçları mevcut bulunmaktadır. Her şeyden önce, Rusya Federasyonunun öteden beri sanayileşmiş olmasıyla dikkati çeken, fakat halen yeterli işgücünden mahrum kalan bölgelerinde işgücü verimliliğinin plan hedeflerinin gerçekleştirilmesini sağlayacak tarzda artırılması mümkün olamıyacaktır. Bu durumda, tabiatiyle, Sovyet sanayi kalkınma hızının daha da yavaşlamasına yol açacaktır. Diğer yandan,

---

KAYNAK: Proplems of communism Ocak-Şubat 1979

hızla artan müslüman işgücünün bölge dışına göç etmesinin veya bulunduğu yerde etkin bir şekilde istihdamının sağlanamaması Orta Asya'da gizli veya açık bir işsizlik probleminin ortaya çıkmasına sebep olacak; bu da önemli bir hudut bölgesinde bir çeşit sosyal huzursuzluk tohumunun atılması anlamına gelecektir. Dolayısiyle bu konuda şu veya bu şekilde harekete geçmesi için Moskova üzerinde önemli bir baskı teşekkül etmiş bulunmaktadır.

Sovyetler Birliğinin, bu konuda, nasıl bir seçim yapabileceğini incelemeden önce, ortaya çıkan önemli demografik gelişmelerin gözden geçirilmesi yararlı olabilecektir.

Demografik Gelişmeler:

İnsan gücü açısından bakıldığı zaman SSCB'nin esas itibariyle üç ana bölgeye ayrılması mümkündür. Bunlardan birincisi, hızlandırılmış bir ekonomik kalkınmayı sürdürmek için gerekli iş gücünün klasik yollarla sağlanamadığı bölgedir. Bu bölge; Rus Federasyonunun Kuzey Batı bölümüyle Sibirya bölümünü, Kuzey Kazakistan'ı ve bir süreden beri Belo-Rusya'yı içine almaktadır. 1970 yılına kadar tek başına Sibirya 500.000 - 600.000 kişilik bir iş gücü açığıyla yüzyüze gelmiş bulunmaktaydı. [1]

İkinci bölgede, yerli işgücü kaynakları yöre ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli olmaktadır. Volga, Ural ve Baltık bölgeleri bu gruba girmektedir. Üçüncü bölgede mevcut iş gücü genellikle mevcut talebi aşmaktadır. Bu bölge ülke-

---

1) V. A. Shpilyuk, Mezhrespublikanskaya migratsiya i sblizheniye natsii v SSSR (Cumhuriyetlerarası göç ve SSCB'nde Milletlerin Yakınlaşması), L'vov, Visccha Shkola, 1975, sayfa 82. Eskiden, Lituanya, Moskova, Leningrand ve Odesa şehirleri de SSCB'nin iş gücü fazlası olan bölgelerine dahil edilmekteydi.
Sovyetlerde insan gücünün geleceği ile ilgili tahminlerle ilgili olarak bakınız. Murray Feshbach and Stephen Rapawy, «Soviet Populatian and Manpower Trends and policies», (Sovyetlerde Nüfus ve İşgücündeki gelişmeler ve politikalar) A.B.D. Kongresi Joint Economic Committee Soviet Economy in a New Perspective, adlı eser, Washington, DC, US Government printing office, 1976, sayfa, 113-54, özellikle 128 - 30, yazarlar Sovyetler Birliğinin bu bölgesinde iş gücü verimliliğinin artırılmasına ek olarak, mevcut iş gücü kaynaklarının daha akıllıca kullanılması; meselâ daha çok sayıda emeklinin işe dönmeye teşvik edilmesi ve hatta bazı özel işler için yabancı işçilerin istihdam edilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler.

nin, Moldavya ve Ukraynadan başlıyarak kuzey ve güney Kafkasya'dan Orta Asya'ya doğru uzanan güney dilimini ve özellikle Orta Asya'yı içine almaktadır.[2]

Bu sonuncu bölgedeki iş gücü verimliliğinin SSCB nin diğer yörelerine nazaran çok daha düşük olduğu anlaşılmaktadır.[3]

Her ne kadar iş gücünün fazla olduğu bu bölgelerde de zaman zaman iş gücü açığı ortaya çıkabilmekte ise de, Sovyet gözlemcileri bu durumun iş gücünün daha etkin bir şekilde kullanılması ve köyden şehre göçün hızlandırılmasiyle önlenebileceğini ileri sürmektedirler.[4]

Geçmişte görülen gönüllü veya gönülsüz göçlerin, iş gücündeki bu dengesiz dağılıma katkısı olmuşsa da halde ve gelecekte bu konuda en önemli faktör, SSC Birliğinin değişik yörelerindeki doğum oranlarında ortaya çıkan keskin farklılıklardır. Bu farklılıklar, Sovyetler Birliğinin etnik dengesinde önemli değişikliklerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Sovyetler Birliğinde, tüketim toplumuna geçişin eşiğinde bulunan Islav halkları maddi refaha kavuşma pahasına çocuk sahibi olmaktan vazgeçmiş bulunmaktadır. Devletçe başlatılan yaygın ve yoğun mesken inşa programları bile; Ruslar, Ukraynalılar ve Beleruslar arasında doğum oranlarının düşüşüne engel olamamıştır. 1958-1959 döneminden 1974-75 dönemine kadar Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Belerusyada gayri safi üreme oranları (reproduction rates) 1,14 - 1,36 dan; Rusya Federasyonunda 0,98, Ukrayna'da 1,0 ve Belerusyada 1.08 gibi düşük oranlara inmiştir. (Üreme oranının «1»'e eşit olması nüfusta durgunluk ifade etmektedir.) Buna karşılık, esas itibariyle değişik ilham kaynakları, hayat tarzı ve diğer sistemlerine sahip bulunan Orta Asya'nın Müslüman çoğunluğu, büyük aileleri gittikçe iyileşen hayat şartlarının canlı

---

2) Shpilyuk, Op. Cit. Sayfa 81.

3) Meselâ bir çalışmada, 1961-70 döneminde faktör verimliliğindekl artışların Rus Federasyonunda % 2,4, Özbekistan'da %01 olduğu tahmin edilmektedir. Bakınız, N. Bandera and Z.L. Melnyk, Ers., The Soviet Economy in Regional Perspective, New York, NY, Praeger Publishers, 1973, Sayfa 157.

4) Meselâ bakınız, Yu. V. Arutunyan, «Socio-Economic Sonditions of the Development of Ethnic Processes in the USSR, «Sovremennyye etnicheskiye Protsessy v SSSR (Sovyetler Birliğinde Çağdaş Etnik Gelişmeler), Moskova, Akademiya Noluk, 1974, Sayfa 127.

bir ispatı olarak görmeye devam etmektedir. 1974-75 döneminde, dört Orta Asya Cumhuriyetindeki gayri safi üreme oranları 2,33 ile 3.07 arasında değişmektedir.[5]

Üreme oranlarındaki bu farklılıklar, diğer demografik faktörlerle de birleşerek Sovyetler Birliğinin, İslavların hakim unsur olduğu bölgeleriyle Orta Asya arasında nüfus artış oranlarında keskin farklılıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Meselâ 1975 yılında Rus Federasyonunda Nüfus 1000 de 5,9 oranında artarken bu oran Özbekistan'da binde 27,3'e kadar yükselmiştir.[6]

Gerçekten, son zamanlarda yapılan bir Sovyet çalışmasındaki tahminlere göre Sovyet nüfusundaki artışların % 30'u Orta Asya'da ortaya çıkmakta; Özbekistan tek başına toplam artışların % 20'sini karşılamaktadır. Aynı çalışmaya göre 2000 yılına kadar bu bölgenin toplam artışlar içindeki payı % 50'ye ulaşacaktır.[7]

Her ne kadar bazı Sovyet yorumcuları bu hızın devam edip etmiyeceğini şüpheli görmekteyseler de aşağıda tablo 1'de de görüldüğü gibi, şimdilik bu eğilimin devam etmesi kuvvetle muhtemel gözükmektedir.[8] Beş orta Asya Cumhuriyetinin, —1959 sayımında 0-9; 1970 sayımında 0-10 yaş grubundan oluşan— en genç nüfus dilimi içindeki payı, 1959 - 1970 yılları arasında %8,97'den %14,97'ye ulaşmış bulunmaktadır. 11 yıllık bir süre içinde, bu yaş grubu içindeki Rusların, Orta Asyalılara oranı, 6/1'den 3/1'e düşmüş bulunmaktadır.

---

5) A. Kvasha and Kiseleva, «Trends of Population Reproduction in the USSR,» Vozobnolovlenlye Pokolenil nashey Strany (Ülkemizde nesillerin gençleşmesi), Moskova, Statlstica, 1978, Sayfa 7.

6) Narodnoye, Hhozyaystvo SSSR godu (1975 yılında Milli Ekonomi) Moskova, Statistlka, 1976, sayfa 42-43.

7) Bakınız O. Atamirzayev and Atakuziyev, «Problems of Population and Regional Demographic Policy, «Komünist Uzbekistana (Taşkent) No: 1, 1978, sayfa 40-41. Bu noktada aynı zamanda G. A. Bondarskaya'nın Rozhdayemonst, V. SSSR, Etnodemagrafleheskiy aspekt Moskova, Statistika, 1977 (SSCB nde Nüfusun üretkenliği: Etno-demokrafik bir inceleme) adlı meşhur eserine özellikle sayfa 101 şekil 8'e bakınız.

8) Bazı Sovyet yazarları Sovyet Nüfusunun Müslümanlardan oluşan bölümünde doğurganlık oranını düşmeye başlıyacağını tahmin etmektedirler. Meselâ bakınız Ye. D. Grazhdannikov, Prograsticheskiye modeli sotsial nodemografieheskikh protsesso (Sosyo-Demografic Gelişmeler İçin Geleceğe Dönük bir Model.) Novosibirsk, Nauka, 1974, sayfa 100 - 01.

Bu gelişmelerin tabii sonucu, hızla artan Orta Asya nüfusunun, 1980 yılına kadar çalışma çağında olan ve çalışma gücüne sahip bulunan nüfusta kaydedilecek artışların ana kaynağı olacak ve belki de başka yerlerde bu nüfus diliminde görülen düşüşleri karşılayabilecek oluşudur.[9] Önemli olan husus, bu artışların Sovyetler Birliğinin işgücü açığı bulunan bölgelerinde değil de, işgücü fazlası bulunan Orta Asya Cumhuriyetlerinde ortaya çıkmakta oluşudur. Bundan daha önemlisi Orta Asya Müslümanlarının kendi cumhuriyetlerinden bir diğerine ve özellikle Orta Asya dışına göç etme konusunda dikkate değer bir eğilim göstermemeleridir. 1970 sayım sonuçlarına göre Kazakların % 10'undan daha az bir bölümünü teşkil eden 500.000 Kazak; Kazakistan ve Orta Asya dışında yaşamakta, bunların üçte ikisi de Rus Federasyonunun Kazakların göçebelik dönemlerinde gezindikleri yörelerinde bulunmaktadır. Sadece, Kazakların % 3 ünü ve diğer Orta Asya Müslüman milletlerinin % 1'ini teşkil eden, küçük bir grup, hudut bölgeleri dışında kalan, Rus Federasyonu topraklarında yaşamaktadır.[10] Böyle olunca, bu bölge dışına göçler, muhtemelen, ya ekonomik baskılar ve maddi teşviklerin bir sonucu olarak ortaya çıkabilecek veya Stalin'in kontrol ve zorlama metotlarına başvurma suretiyle zorla gerçekleştirilebilecektir.[11]. İslav Şehir ve bölgelerinde etnik gruplar arasında

---

9) Bakınız, Feshbach and Rapawy, Loc. Cit. Sayfa 128

10) Itogi vsesoyuznoy perepisi naseleniye 1970 goda (1970 Genel Nüfus Sayımının Sonuçları), Cilt 4, Moskova, Statistika, 1973, Tablo -11-14 ve 22-28 Orta Asyalıların göç konusunda zayıf bir eğilim göstermelerine ilişkin tartışmalar konusunda bakınız, Ye. Chernova, «Lobor Resources Tomorrow,» Sovetskaya Kirgiziya (Frunce) — Haziran 29, 1977; ve N. Khonaliyev, «Population Migration,» Kommünist Tadzhikistana (Dushanbe) Mart 17, 1977.

11) Y.F. Besemeres böyle bir Politikanın modelinin Leningrad, Moskova ve diğer şehirlerde elde edilen tecrübeler olabileceğini ileri sürmektedir. (M Feshbach ve S. Rapawy'nin «Labor Constrainto in the Five-Year Plan «A.B.D. Kongresi, Joint Economic Committee, Soviet Economic Prospects for the Seventies, Washington, DC, US Arinting Office, 1973, sayfa 54-43 te belirttiği gibi) Söz konusu tecrübeler; «İşçilerin kontrolüyle ilgili katı bir gözetim sistemini, işçilerin sık sık iş değiştirmelerini azaltmayı ve kayıtların bilgisayarla tutulması ve muhafazasını, amaç edinen genel ve hassas bir müeyyide sisteminin» işine almaktadır. Bessemeres'in «Population Politics in the USSR» in Soviet Union adıyla (Pittsburgh, PA) Nos. 1-2, 1975 te çıkan makalesine, özellikle Sayfa 62'ye bakınız.

yer alan mücadele ve sürtüşmeyi dikkate aldığımız zaman, ister gönüllü, ister zorunlu olarak ortaya çıkmış bulunsun, böylesine bir göçün çözdüğünden daha büyük problemlerin ortaya çıkmasına sebep olacağı da anlaşılmaktadır.

Bu noktada belirtilmesi gereken çok önemli bir husus, nüfus yapısında görülen ve yukarıda tartışılan gelişmelerin sadece sivil ekonomide değil, aynı zamanda askeri sektördeki insan gücü yapısında da önemli değişikliklere yol açacak oluşudur. Nitekim 2000 yılına kadar askere alınacak olan gençlerin % 35'inin Orta Asya ve Güney Kafkasya'dan geleceği tahmin edilmektedir. [12]

(Tablo : 1)
1959 - 70 Yılları Arasında Sovyetler Birliği Etnik Yapısının Dinamizmi

	1959		1970	
	0 - 9 Yaş grubu	Toplam Nüfus	0-10 Yaş grubu	Nüfus
Ana Orta Asya Milletleri Toplamı	8,97	6,26	14,97	8,10
Özbekler	4.23	2,88	7.10	3.80
Kazaklar	2.42	1.73	3.87	2.19
Kırgızlar	0.69	0.46	1.13	0.60
Tatarlar	0.97	0.67	1.70	0.88
Türkmenler	0.66	0.48	1.17	0.63
Ana Islav Milletleri toplamı	72.06	76.28	64.40	73.97
Ruslar	54.02	54.65	46.81	53.37
Ukraynalılar	14.56	17.84	14.12	16.86
Beleruslar	3.48	3.79	3.47	3.74
Diğer gruplar	18.97	17.46	29.63	17.93

KAYNAK: Lubomir A. Hajda, «Age and Nationality in Soviet Rapulation Change» (Sovyet nüfusundaki değişikliklerde yaş ve milliyet) Harvard University, Russian recearch Center, cambridge M.A. da 1977'de hazırlanan henüz basılmamış bir araştırma.

12) Feshbach and Rapawy, «Soviet Population...,» Loc. Cit. Sayfa 148

13) Bakınız Ve. Perevedentsey, «Population Migration and Utullzation of labor Rescurces,» Veprosy Ekonomiki (Moskow) No. 9 1970 o bu temalalabor Resources,» Veprosy Ekonomiki (Moskow) No. 9, 1970 o bu temaların önemli bir bölümünü Literaturnaya gazete de 1 Ocak 1967 de çıkan «The Census Debate» (Sayım Tartışması) adlı makalede tartışmış bulunmaktadır.

Bu eğilim, işgücü açığı görülen yerlerde çalıştırılmak üzere, genç iş gücünün serbest bırakılmasına ve fazla iş gücünün, geçici de olsa, askerlikle ilgili alanlarda istihdamına yardımcı olabilecektir. Ancak ne var ki, Orta Asya'nın Müslüman ailelerinden gelen askerlerin terhislerinden sonra kendi Cumhuriyetlerine dönme yerine, iş gücü açığı olan bölgelere cezbedilebilmeleri pek mümkün görülmemektedir. Sovyet Silâhlı kuvvetlerinin bileşiminde ortaya çıkması beklenen değişiklik, askeri ve siyasi yönden de büyük bir önem arzetmekteyse de, bu konular bu çalışmanın kapsamı dışında kalmakta ve başlı başına bir etüde ihtiyaç göstermektedir.

Önde gelen Sovyet nüfus bilimcilerinden V. Perevedentsev 1970 yılında yukarıdaki gelişmeleri açıkça tartışarak bu problemlerin üzerine varmış iş gücü arzında bölge düzeyinde ortaya çıkan dengesizlikleri gidermek amacıyla Orta Asya Müslümanlarının Rus Federasyonundaki sanayi bölgelerine göç etme (veya ettirilme)leri üzerinde durmuştur.[14] Bu tartışmaları ve Sovyetler Birliğindeki gelişmeleri değerlendirirken, İş gücü yönünden zengin Orta Asya'dan, Sovyetler Birliğinin diğer bölgelerine kitle halinde bir göçün ortaya çıkması ihtimali üzerinde, Batılı bilim adamları, birbiriyle açıkça çelişen iki ayrı görüşe ulaşmış bulunmaktadırlar.

Müslüman Milletlerin Orta Asya'dan Göçü İle İlgili Olarak Birbiriyle Çelişen İki Ayrı Görüş :

Bu görüşlerden birine göre, Orta Asya Müslümanlarının Sovyetler Birliği'nin başka bölgelerine gitmek üzere büyük ölçüde bir göç hareketine girişmeleri beklenmektedir. Böyle bir görüş, Amerikalı ekonomik-nüfus bilimcileri

---

14) Göç problemleriyle ilgili olan ve perevedentsev'in üç kitap ve 14 makalesinin de bir listesini veren güzel bir Sovyet bibliyografyası için bakınız V. I. Staroverov, Sotsialisticheskiye problemy derevni Metodologiya, metodika, opyt analiza migratsii sel'skogo naseleniye (Kırlık Yörelerin Sosyalist Problemleri, Metodoloji, Metod ve Kırlık Yörelerdeki Göçlerin Analizinden Elde Edilen Tecrübe) Moskow, Nauka, 1975 sayfa 263-83.

Robert A. Lewis, Richard H. Rowland ve Ralph S. Clem [15] tarafından ileri sürülmektedir. Bu bilim adamları meseleyi, ekonomik mülâhazaları Sosyo-politik ve kültürel mülâhazalara üstün tutan bir yaklaşımla ele almakta, Türkiye ve Cezayirdeki dindaşları gibi uygun ekonomik teşvikler sağlandığı takdirde genel kurula uyarak bunların da ileri ölçüde sanayileşmiş bölgelere göçedebileceklerini ileri sürmektedirler.

Lewis - Rowland ve Clem konuyu başka yerlerdeki iş gücü açığına bir çare bulma meselesi olmaktan ziyade, çözümlenmediği takdirde, Moskova'yı Orta Asya'da yaygın bir işsizlik ve Sosyal refah külfetiyle karşı karşıya getirecek olan, başlı başına bir mesele olarak ele alma eğilimi göstermektedirler. Bu yazarlar, böyle bir durumun ortaya çıkmasını önlemek için Moskova'nın elinde :

1 — Bölgede devlet eliyle yaygın yatırım programlarının başlatılması,

2 — Doğum kontrol tedbirlerinin geliştirilmesi,

3 — Fazla iş gücünün bölgeden göç etmesinin sağlanması gibi üç ayrı seçim imkânının varlığını ileri sürmektedirler.

Orta Asyada ekonomik kalkınmanın hızlandırılması için gerekli potansiyeli gözönüne getiren Lewis ve arkadaşları, kırlık yöre ekonomilerinin, Sovyet liderlerinin, işçi yoğun teknolojileri desteklemek amacıyla, makineleşmeden de geçmemeleri veya sulanan alanları büyük ölçüde artırmamaları halinde mevcut iş gücü fazlasının yarısından daha çoğunu ememiyeceğini iddia etmektedirler. Bunlardan birinci ihtimalin yani, makineleşmeden vazgeçme alternatifinin on yıllarca süren Sovyet uygulamasına ters düşmekte oluşuna işaret eden bu bilim adamları, geniş alanları sulama amacıyla geliştirilen Sovyet plânlarının, kırlık yörelerde gittikçe artan iş gücüne iş sağlıyabileceğine de inanmamaktadırlar. [16] Kaldı ki Lewis ve arkadaşları bu konuda yürüttükleri büyük bir çalışma sırasında su-

---

15) Bakınız, Lewis, Rowland, and Clem, Nationality and Population Change in Russia and the USSR. An Evaluation of Census Data, 1897-1970, New York, NY, ve London, Praeger Puplishers, 1976, özellikle sayfa 350-87.

16) İbid, 357

lanan alanlar için kabul edilen artış hedeflerinin (1971-1975 döneminde % 10) geçmiş tecrübeler ve sulanabilir arazilerin miktarı muvacehesinde çok iddialı olduğu kanaatına da varmış bulunmaktadırlar. [17]

Aynı araştırmacılar bölgede geliştirilecek olan sanayiin, fazla iş gücüne yeterli iş imkânı sağlıyabileceğini de kabul etmemektedirler. Zirâ, fazla iş gücüne iş imkânı sağlıyabilmek için, 1965-1970 yılları arasında ortalama % 8 olan sanayiin büyüme hızının, % 9 ila 13 arasında bir seviyeye ulaştırılması gerekli olmaktadır. Bu bilim adamları bölgedeki sanayi iş gücünün verimliliğini artırmak için yapılan plânların, bu sektördeki iş gücünün üretim kadar hızlı artmıyacağı kabulüne dayandığını ortaya koymaktadırlar. Lewis ve arkadaşları, 1971-75 yılları arasında Orta Asya'daki sabit sermaye artış oranlarının SSCB ortalamasının altında kaldığını da ortaya koymakta ve bu durumu bölgenin, geniş ölçüde ağır sanayiin kurulması için gerekli tabii kaynaklar bakımından, yeterince zengin olmayışı ve Sovyetler Birliği'nin ana sanayi bölgelerinden uzak oluşuna bağlamaktadırlar. [18]

Aynı bilim adamları, doğum kontrolü konusunda bu asrın geri kalan kısmında etkili olabilecek tedbirlerin alınmasında, halen çok geç kalındığını ileri sürmektedirler. Zira, Orta Asya nüfusunun % 50'lik bir bölümü 15 yaşından daha küçük bulunmakta, dolayısıyla doğum kontrolu tedbirlerinin 1990'lardan önce nüfus patlamasını durdurup tersine çevirmesi mümkün görülmemektedir. [19]

Lewis ve arkadaşlarına göre, geriye sadece Orta Asyalıların dış ülkelere veya SSCB'nin diğer bölgelerine göç etmeleri gibi tek bir alternatif kalmaktadır. Dış ülkelere göç gerçekci bulunmamakta; bu ülkedeki Yahudilerin yabancı ülkelere göçü, diğer milletlerce tekrarı mümkün görülmeyen, özel bir durum olarak değerlendirilmektedir. İç göçlere gelince, bu alternatif de, Sovyetler Birliği'nin iş gü-

---

17) 1960-1970 yıllarında SSCB, sulanan alanları ortalama yılda %05 oranında artırabilmiştir. Ancak, 1977 yılında basılan bir raporda son beş yılda Özbekistan'da sulanan alanlarda %10'luk bir artış olmuştur. Şeklinde bir iddia yer almış bulunmaktadır. Bakınız G. Ye. Trebozni-kov, «Uzbekistan' in the Epoch of Developed Socialism», Voprosy istorii (Moskow), No. 2. 1977 sayfa 11

18) Lewis Rowland, and Clem Op. Cit., sayfa 367.71

19) İbid.., Sayfa 358.

cü açığı görülen diğer bölgelerindeki kırlık yörelerin; mahalli şartlara verimli bir şekilde uyabilen, teknik eğitim görmüş, genç kişilere ihtiyaç duyduğu bir sırada; değişik bir hayat tarzına ve lisan problemine sahip olan müslüman iş gücüne ilgi göstermemesi dolayısıyla pek muhtemel gözükmemektedir.

Sonuç olarak; Lewis, Rowland ve Clem, kırlık yörelerdeki Orta Asyalı Müslümanların Rus Federasyonundaki uzak şehirlere göç etmesini, meselenin biricik çözümü olarak görmektedirler, bu araştırmacılar, yetersiz Rusça öğretimi ile düşük eğitim düzeyi ve hüner eksikliğinin göçü güçleştireceğini kabul etmekle beraber, mahalli şartlar bozulmaya başladıktan sonra göçleri önleme konusunda, bu faktörlerin bile yeterince etkili olamıyacağını ileri sürmektedirler. [20]

Lewis ve arkadaşlarınınkine ders düşen fakat, Batılı uzmanlarca daha yaygın bir kabule mazhar olan diğer bir görüşe göre, Orta Asya Müslümanlarının kendi Cumhuriyetlerinde ve kendi evlerinde oturmaları daha kuvvetli bir ihtimal olarak ortaya çıkmaktadır. A.B.D. Ticaret Bakanlığı nüfus bilimcisi Murray Feshbach'ın da belirttiği gibi: «...Ekonomi, nüfus bilimi ve kültür ile ilgili delillerin ağırlığı bizi, 1980'lerde, Orta Asyadan, SSCB'nin iş gücü açığı olan, diğer bölgelerine kitle halinde bir işçi göçünün olmıyacağı sonucuna götürmektedir.» [21]

Meseleye ekonomik açıdan bakan Feshbach, Orta Asyanın kendi bünyesinde bile yer yer iş gücü açığının görüldüğüne işaret etmekte; [22] ayrıca, Moskova'nın daha şimdiden, ortaya çıkabilecek herhangi bir iş gücü fazlasını değerlendirmek üzere. bu bölgeye yeni sanayiler getirmeye karar verdiğini gösteren Sovyet kaynaklarını bir delil

---

20) İbid.., Sayfa 361.

21) Murray Feshbach, «Prospects for Massive Out-Migration From Central Asia During the Neit Decade, «A.B.D. Ticaret Bakanlığı, Ekonomik Analiz Bürosu için hazırlanmış bir rapor, Şubat 1977 sayfa 23.

22) Bu buluşların Özbekistan için tasdiki konusunda bakınız R.A. Ubaydullayeva, «Labor Resources in the Regional Economy of Developed Socialism,» Obshchestvennyye nauki V Uzbekistane (Taşkent), No. 2, 1978 sayfa 8.

olarak ortaya koymaktadır.[23] Yazar, ayrıca Müslümanların, hayat pahalılığı daha yüksek olan diğer bölgelere cezbedilebilmelerini de pek muhtemel görmemektedir. Feshbach, tezini kuvvetlendirebilmek için, nüfus bilimi ile ilgili delillere de müracaat etmekte ve büyük ölçüde çocuk ve kadınlardan oluşan, geniş ailelere dayalı Orta Asya nüfusunun, uzak bölgelerde görev almaya muhtedir olamıyacağını ileri sürmektedir.[24] Sonunda, büyük ölçüde göçleri engelliyecek olan, dil ve sosyo-kültürel yapı ile ilgili güçlükler üzerinde duran yazar,[25] Moskova'nın, diğer bölgelerde ortaya çıkan insan gücü açığını çözme amacıyla, böyle bir göçü gerçekleştirmeyi başarması halinde de Rus şehirlerinde münhasıran bu göçmenlerin oturduğu mahallelerin teşekkül etmesi ve bir takım siyasi sürtüşmelerin ortaya çıkması ihtimali üzerinde durmakta; ayrıca Moskova'nın Orta Asyada ortaya çıkan işsizlik problemini yerinde çözümliyememekten dolayı diğer Asya ülkeleri önünde müşkül bir duruma düşmek istemiyeceğine işaret etmektedir.

---

23) Feshbach bu konuda V.G. Kostyakov, Trudovyye resursy pyatiletki (Beş Yıllık Dönemin İş gücü Kaynakları,) Moscow, Politizdat, 1976, sayfa 3 ve Planovoye Khozyaptro (Moscow), No. 11, 1976. sayfa 19-22. Aynı zamanda Orta Asya'nın en önemli kaynakları olan tabii gaz ve pamuğun Rus Federasyonuna, hâlâ daha, kaba bir işleme tabi tutularak ihraç edildiği de hatırlanmalıdır. Bakınız, Bandera and Melynk, op. Cit., Sayfa 28

24) Özbekistan için bu durum L. Sbytova tarafından «Sources of Manpower in Contemporary Conditions,» Voprosy ekonomiki, No. 6, 1978 sayfa 36-3 ve 40 da benimsenmiştir.

25) Feshbach burada Fransız medeniyet tarihçisi Alexandre Bennigsen ın eserine yaklaşmaktadır. Bu müellif modernizasyonun Müslümanlar arasındaki kültür bağlarını zayıflatma yerine kuvvetlendirdiğini ileri sürmektedir. Bu konuda yazarın «İslam in the Soviet Union the Religions Factor and the nationality Problem in the Soviet union» adı ile Bohdan Bociurkiv and John W. Strong tarafından hazırlanan Religion and Atheist in the USSR and Eastern Euroge Toronto, Ünıversity press, 1975 adlı eserde yer alan bölüme bakınız.
Müslüman kadınlar ile Rus erkekler arasında evlenme oranlarının düşük oluşu. Bennigsen'in, Orta Asya azınlıklarının Rusça öğrenmeleri sonucu iki dile sahip olmaları durumunun, her zaman iki ayrı kültüre sahip olma sonucunu doğurmayacağı yolundaki iddiasını desteklemektedir. Bakınız Wesley Fisher, «Ethnic Consciousness and Intermarriage: Correlates of Endogamy among Majer Soviet Nationalities,» Soviet Studiee (Glasgox. Temmuz 1977, sayfa 398)

Göç Mekanizması :

Orta Asya'dan vaki olacak göçlerle ilgili tahminlerde, batılı uzmanlar A.V. Topilin'in Sovyet iç göçlerinin yapısı ile ilgili meselelere büyük ölçüde ışık tutan bir kaynak olan bir kitabını genellikle ihmal etmektedirler.[26] Bu yazar, 1959-70 yıllarını içine alan bir periyodu incelerken, SSCB nüfusunun % 5 ine tekabül eden 12 milyon kişiyi içine alan bir göç hareketinde, göç edenlerin sadece % 10-12'sinin şuurlu bir hükümet politikasına bağlı ve düzenli bir şekilde göçe tabi tutulduğunu ortaya koymaktadır.[27] Göçlerin geriye kalan önemli bir bölümü düzensiz bir şekilde gerçekleşmiş bulunmaktadır. Topilin'in müşahade ettiği gibi, bu göçlerin muhtemelen % 10-12'sini teşkil eden sınırlı bir bölümü, tesadüfen. devletin yarar ve arzusuyla çakışmıştır. Dolayısıyla bunların makul ve yararlı olarak değerlendirilmesi mümkün olabilecektir.

Diğer bir kısım nüfus hareketleri, sonuçları itibariyle, nötr olarak mütalaa edilebilecekse de toplam göçlerin % 50'sinden fazlası, genel açıdan düzensiz, yararsız ve gayri makul olarak değerlendirilebilecektir. Bu münasebetle Topilin, diğer bölgelerden Orta Asya ve Kazakistan'a; Orta Asya ve Kazakistan'dan diğer bölgelere 70 ayrı göç hadisesi tesbit etmiş, bunlardan 34'ünü devletin bakış açısından yararsız ve gayri makul; 13'ünü de yararlı ve makul olarak değerlendirmiştir. Makul olarak kabul edilmesi mümkün olmayan göçlere verilebilecek en belirgin misal, iş gücü açığı görülen Sibirya'dan, iş gücü fazlası olan Orta Asya'ya yapılan göçlerdir.[28]

---

26) A.V. Popilin, Territorial'naye pereraspredelenlye trudovykh resursov V SSSR (SSCB nde işgücü kaynaklarının bölgelere göre veniden dağıtımı), Moscow, Ekonomika, 1977 sayfa 13 ff ve 122 ff.

27) Topilin, 1930 yılları için bu oranın % 30-40 dolaylarında olduğunu ileri sürmektedir. Organize göçler: (1) çok uzak olmıyan yerlerde açık işler için, genellikle bir mesleğe sahip olan bekâr kişilerin işe alınmalarını (**Orgnabor**) (2) bir ailenin bütünüyle yeniden Iskâna tutulmasını, tarımda köyden köye göçleri veya son zamanlarda, orman sanayiindeki işçilerin göçlerini (**Pereseleniye**) (3) nihayet yüksek teknik okul veya mesleki enstitülerden mezun olanlarla, terhis edilen askerleri ilgilendiren iş gücü hareketlerini (**Obshchestvennyye prizyvy**) içine almaktadır.

28) Topiline göre, 1959-1970 yılları arasında orta Asya'yı terkeden her 100 kişiye karşılık 113 kişi bu bölgeye girmektedir. Rus Federasyonu için bu rakamlar 100-124; uzak Doğu için 100-112, doğu Sibirya için 100-153, Batı Sibirya için 00-159 dır. Op. Cit., Sayfa 44-45, 56, 92.

Topilin, göçleri kolaylaştıran veya güçleştiren; ekonomi, çevre, iklim, etnik yapı ve nüfus bilimi ile ilgili ruhi ve manevi pek çok faktörü incelemekte, sonuçta, özellikle Orta Asya Müslümanlarının bölgedeki şehirlere ve hele Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerine göç etme konusunda çok zayıf bir eğilim göstermekte oluşlarına işaret etmekte; buna bağlı olarak Orta Asya kırlık yörelerinde fiili veya potansiyel bir iş gücü yığılmasına yol açıldığına temas etmektedir.[29] Yazar, bu yavaş hareketliliği, kişilerin, doğup büyüdükleri köylere bağlılığına, Rusça bilgilerinin zayıflığına ,mahalli kültür ve dini duygularının özelliğine ve diğer kişilerle rekabet edebilmek için yetersiz bir hünere sahip oluşlarına hamletmektedir.[30]

Sovyet göçlerinin önemli bir bölümünün makul ve tatminkâr olmayışı, Topilin'i teşvik ve tazyiki birlikte uygulayan daha aktif politikaların savunuculuğuna götürmektedir. Ona göre, bütün Cumhuriyetler için ortak plânlar geliştiren Merkez Devlet Plânlama Komitesi (Gosplan) tarafından düzenlenen organize göçlerin, tüm göçlere oranında bir artış sağlanmalı, göçlerin daha uzak bölgelere yapılması ve göçmenlerin yeni iskân edildikleri bölgelere ve buralardaki işlerine bağlanması için tedbirler alınmalıdır. Yazar, gönüllü fakat makul göçleri teşvik edebilmek amacıyla alınacak diğer tedbirler meyanında; iklime bağlı güçlükleri gidermek amacıyla daha iyi ev ve sosyal hizmet imkânları, daha yüksek ücret ve daha iyi eğitim fırsatı gibi standard tedbirleri sıralamaktadır.[31]

Makul ve elverişli bir göç yapısına ulaşmak amacıyla bölgeler arası hayat standardının değiştirilmesi imkânını tartışırken, Topilin, iş gücü fazlası bulunan bölgelerdeki hayat standardının sun'î olarak düşürülmesi alternatifini de gözden ırak tutmamaktadır. Diğer Sovyet uzmanları da böyle bir yaklaşımı açıkça tartışmaktadırlar. Meselâ, 1978'de neşredilen bir makalede, eskiden geri olan bölgeler halkının hâlâ daha yararlanmaya devam ettikleri;

---

29) Mesela Topilin, çalışmaya muktedir olduğu halde çalışmıyan kişilerin oranlarının SSCB'nin orta Asya Cumhuriyetlerinde % 16-20 gibi çok yüksek bir düzeye ulaştığını bu oranın Rus Federasyonunda %7 - 10 dolaylarında olduğunu bildirmektedir. Op. Cit. Sayfa 45

30) İbid. Sayfa 45

31) İbid Sayfa 120-29, 153

vergiler, üretim fiyatları, farklı ekonomik kalkınma politikaları ve sosyal refah yardımları gibi imtiyazların kaldırılması yoluyla köyden şehire göçlerin teşvik edilmesi savunulmaktadır. Açıkça görüldüğü gibi, Orta Asya da, imtiyazları kaldırılacak bölgeler arasında düşünülebilecektir.

Aynı makalede insan gücü konusunda Sovyet düşünce sisteminin diğer bir yönü daha dile getirilmekte ve:

«Devlet, vatandaşlarının, sadece sayısı ile değil, aynı zamanda vasfıyla da ilgilenmek durumundadır. Dolayısıyla devletin, nüfusu ve iş gücünün iyi veya kötü şekilde eğitilmiş olmasına; hareket gücüne sahip bulunup bulunmamasına, aile büyüklüğü, dil güçlüğü ve belirli bir bölgeye bağlılık gibi şartların getirdiği yüklerin altında ezilip kalmasına karşı kayıtsız kalması söz konusu değildir,» hükmüne varılmaktadır. [32]

Makalede, özellikle gereğinden fazla doğurgan olan bir etnik grub arasında, doğum teşvik eden bir takım tedbirlerin kaldırılması meselâ; çocuk zamlarının iki veya üç çocuğa inhisar ettirilmesi, büyük ailelere sağlanan yararların sınırlandırılması gibi tedbirler üzerinde de durulmaktadır. Aynı şekilde 1975 yılında, SSCB İlimler Akademisi'nin himayesinde, nüfus meselesinin Sosyo-Ekonomik yönlerini tartışmak üzere düzenlenen bir toplantıda, (muhtemelen bütün milliyetlerden) Sovyet kadınının, analıkla dışarıda çalışmayı birlikte yürütebilmesine imkân vermek üzere, optimum doğum oranlarının gerçekleştirilmesini amaç edinen daha aktif nüfus politikalarının geliştirilmesi gereği üzerinde durulmuştur. [33] Ne varki konunun ileri derecede hassas ve tartışmalı bir yapıya sahip oluşunun da etkisiyle olacak ki, Sovyet otoritelerinin nüfusla ilgili gelişmelere, bölgelere göre değişik metotlarla ve aktif bir şekilde müdahale etmeye ne ölçüde mütemayil oldukları henüz açıkça ortaya konabilmiş değildir. [34]

---

32) G. I. Litvinova, «The Impact of the State and of law on Demographic Processese,» Sovetskoye gosudarstvo i pravo (Moskow), No. 1, 1978 sayfa 134-135.

33) R. Gaietskaya tarafından belirtildiği gibi, «Demographic policy and its Directions,» Voprosy ekonomiki, No: 8, 1975, sayfa 149-52.

34) Ye— Manevick, «Reproduction of the Population and Utilization of Labor Resources,» ibid, Na: 8, 1978 sayfa 40.

İhmal Edilen Faktörler :

Bu konudaki tartışmalar hakkında bir sonuca varmadan önce, Orta Asyadaki durumun bütün araştırmacılarca ihmal edilen veya gereğinde ortaya konmayan, fakat göçlere ve etnik gruplar arasındaki ilişkilere tesir etmekte olan diğer iki yönünü daha gözden geçirmemiz gerekmektedir.

Bunlardan birincisi, Orta Asya'da özel sektörün yeri ve oradaki fiili hayat standardı ile ilgili hususlardır. Gerçekten; Özel Sektör faaliyetlerinin yüksek düzeyde olması ve iyi bir iklime sahip bulunması gibi, Gürcistan Cumhuriyetini yaşanacak bir yer olma konusunda çok meşhur eden, uygun iki faktörün bir dereceye kadar, Orta Asya'da da birlikte mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Orta Asya'da, özel parsellerden elde edilen gelirler kadar, kolhozlarda ödenen ortalama ücretler de, Rus Federasyonu'nun diğer bölgelerindeki gelir ve ücretlerden yüksek bulunmaktadır.[35] Buna eklenmesi gereken diğer bir husus da, Orta Asya'da, şehirlerde kişi başına düşen mesken alanının Rus Federasyonundakinden düşük olmasına karşılık,[36] özel mülk statüsünde olan evlerin Rus Federasyonundakinden daha fazla oluşudur. Nitekim kişi başına düşen özel mesken alanı Orta Asyada 3,12 m^2 Rus Federasyonunda ise 2,39 m^2 olarak tesbit edilmiş bulunmaktadır.[37] Özbekistan'da şehirlerdeki evlerin üçte biri özel mülk olduğu halde bu oran Rus Federasyonunda beşte bire düşmektedir.[38] Evlerin ön veya arkasındaki bahçelerin sağladığı imkânlara ek olarak

---

35) Jovan Pavlevski, Le niveau de vie en URSS de la Revolution d'octobre a 1980 (Ekim ihtilâlinden 1980 yılına kadar SSCB hayat standardı), Paris, Economica, 1975, sayfa 155; ve L.P. Kupriyenko, Vliyaniye Urovnya zhiznina raspredeleniye trudovykh resursov (Hayat Standardının insan gücü Kaynaklarının dağılımına etkisi,) Moscow, Nauka, 1976, sayfa 97 ve 61.

36) Bu durum, 1970 Sovyet dökümanlarına göre, bu rakamları SSCB nin tümü için 11,0 m^2 Orta Asya için 8.8. M^2 için olarak veren Lewis, Rowland ve Clem tarafından da kabul edilmektedir. Op. Cit., Sayfa 366.

37) Narodnoye khozyaytvo SSSR V 1975 godu, sayfa 16, 19-21 ve 577.

38) İbid, sayfa 577. Özellikle 1974 yılında Rus Federasyonunda özel mülk statüsünde 219,8 milyon M2 ve kamu malı statüsünde 889,4 milyon m2 kamu meskeni mevcuttu; Özbekistan'da bu rakamlar 17,6 milyon m2 ve 31,2 milyon m2 olarak bilinmektedir.

Orta Asya şehirlerinin, aile başına daha fazla bir alan sağladığı anlaşılmaktadır. Orta Asya'da hayat şartlarının değerlendirilmesinde özellikle önemli, fakat ölçülmesi daha güç olan diğer unsurlar arasında; zengin kolhoz pazarlarının, yaygın bir uygulamaya konu olan kullanılmış mal ticaretinin ve çeşitli karaborsa işlemlerinin de düşünülmesi gerekmektedir.

Bu yararlar, halen, bölgeler arası farklılıkları gidermeyi amaçlayan miktarlardan daha da yüksek olan, ücretlere eklenmekte ve bir tahmine göre, aslında metropolitan Rusyadakinden % 16,8 oranında düşük olan hayat pahalılığını daha da düşürmektedir.[39] Bu durumda Orta Asyalıların bulundukları bölgelerde oturmaya devam etmeleri için önemli bir ekonomik teşvikin var olduğu anlaşılmaktadır.

Yerli müslüman nüfusla Avrupalı göçmenlerin, Orta Asya'dan göçme eğilimlerine tesir etmesi muhtemel olan diğer bir faktör de, Sovyetler Birliği'nin bu bölgelerinde mevcut olan sosyal tabakalaşmanın derecesidir. Orta Asyalılar kendi yurtlarında kendilerinin hor görüldüğünü hissettikleri ölçüde, daha büyük imkânlar aramak amacıyla, başka yerlere göç etme eğilimi göstereceklerdir. Buna karşılık, sosyal farklılaşmanın olmaması halinde, Orta Asyalıların yurtlarını terketmeleri konusunda daha sınırlı bir eğilim görülecek ve hatta bir zamanlar buralarda koloniler kuran Avrupalı göçmenlerin yurtlarına dönme eğilimi göstermeleri daha kuvvetli bir ihtimal olarak ortaya çıkabilecektr.

Robert Lewis ve arkadaşları, Orta Asyayı gelişmekte olan üçüncü dünya ülkeleri ile karşılaştırdıktan sonra, buradaki müslümanların, aslında, sosyal tabakalaşmadan mağdur oldukları kanaatına varmaktadırlar. Aynı bilim adamları, bu bölgede % 14,6 ile % 31,0 arasında değişen düşük şehirleşme oranına ve ayrıca kişi başına gelir, perakende satışlar, hizmetler, sağlık, kültür ve eğitim, şehirlerdeki mesken alanı; uzman ve teknisyenlerin sayısı gibi göstergelere bakarak buraların, SSCB'nin diğer bölgelerine kıyasen daha geri durumda bulunuşuna işaret etmek-

39) Kupriyenko, Op. cit., sayfa 89-92. Orta Asyanın, Rus Federasyonunda çok kıt olan, meyve sebze yönünden zengin olduğu, daha az gıyım, ısıtma ve mesken masraflarına ihtiyaç gösterdiği herkesçe bilinmektedir.

tedirler. Bu bilim adamları, Orta Asya müslümanları üzerinde Islavların kurduğu bu hakimiyeti; bir ülkede birden çok milletin yaşaması halinde bu milletlerin, kendi aralarında, sosyo-ekonomik durumlarına göre, bir hiyerarşi'ye tabi olacaklarını ortaya koyan genel bir kuralın işleyişi olarak değerlendirilmektedir. [40]

Ne varki Sovyetlerdeki durum söz konusu olduğu zaman, bu açıklamanın daha ciddi bir incelemeye konu edilmesi gerekmektedir. Orta Asya'da yaşıyan ortalama bir Avrupalının; yerlilere nazaran daha yüksek bir ücret aldığı, daha fazla bir mesken alanına sahip olduğu, çocukları için daha iyi eğitim imkânları sağlıyabildiği, daha iyi görevlere getirildiği [41] ve ayrıca; Stalin zamanındanberi, mahalli parti ve güvenlik görevleri de dahil olmak üzere, hükümet kademelerindeki kontrol noktalarının Rusların ve diğer Avrupalıların elinde olduğu açık ve seçik bir şekilde bilinmektedir. Hernekadar, bu imtiyazlar dolayısıyla, Avrupalıların, Orta Asyadan kendi ülkelerine dönme konusunda gönülsüz olacaklarını biliyorsak da, Orta Asyalıların, fiilen farklı bir işleme tabi tutulmalarından veya hissi olarak öyle zannetmelerinden dolayı, Rus Federasyonunun uzak bölgelerine göç etmeyi göze alacak kadar mağdur ve küskün olup olmadıkları açık bir şekilde ortaya konmuş değildir. Gerçekten, Orta Asyadaki yönetim görevlerinin çok önemli bir bölümünün ne fiilen ne de hukuken hiçbir etnik şartı gerektirmediği anlaşılmaktadır. Aslında, (Tablo 2'de) de görüldüğü gibi, Avrupalıların, vazgeçilmesi mümkün olmayan hünerlere sahip yegâne kişiler oldukları durumların dışında, iş piyasasında müslümanlar genellikle onlara tercih edilmektedirler. [42]

Sovyetlerin, Cumhuriyetlerdeki Komünist Partisi ikin-

---

40) Robert A. Lewis Richard H. Rowland, and Ralph S. Clem, «Modernization, Papulation Change, and Nationahyt in Soviet Central Asia and Kazchistan,» Canadian Slovanic Papers (Ottowa), No: 2-3 1975 sayfa 295-98.

41) Sovyetlerin milliyet problemleri konusunda Colombia Üniversitesi programları meyanında Sovyet Orta Asya'sında Milliyet Meselesi konusunda, New York, NY Nisan 7-8, 1972 de toplanan Konferansta yürütülen tartışmalardan.

42) Bakınız, Michael Rywkin, «Religion, Modern Nationalism and Political Power In Central Asia,» Canadian slovanic papers, No: 2-3, 1975, sayfa, 279.

ci sekreterliği, bazı özel idari birimlerle Cumhuriyetlerdeki güvenlik teşkilâtlarının başkanlığı, SSCB'nin bütünü için önem arzeden fabrikaların müdürlükleri gibi görevleri sadece Avrupalılara vermesi, gibi hususlar politik yönden önem arzeden, etnik menşeye dayalı farklı uygulamalara birer misal teşkiledebilirse de bu uygulamalar sadece, çok sınırlı birkaç yüksek makama hasredilmiş bulunmaktadır. Aslında, yardımcıları Rus olmak kaydıyla, müslümanlar için ayrı yönetim makamlarının sayısı daha da fazla bulunmaktadır. Komünist Partisi birinci sekreterliği ve propaganda sekreterliği ile yönetim ve yasama organlarında, özellikle halkla münasebetleri düzenleyen dışa yönelik birimlerdeki en yüksek görevler -SSCB'nin tamamı için önem arzedenlerin dışında kalan- fabrika müdürlükleri ile birlikte müslümanlara ayrılan görevler arasında yer almaktadır. [43]

Hernekadar, müslümanlarla Avrupalılar arasındaki sosyal münasebet çok sınırlı kalmakta ve bunlar arasındaki evlenmelerin sayısı birkaçı aşmamakta ise de, müslümanların istihdam ve mesken imkânları yönünden diğerlerinden farklı bir muameleyle karşılaşmaları söz konusu olmamaktadır. Aslında bunlar, kendi Cumhuriyetlerinde eşit veya iyi; SSCB'nin diğer bölgelerinde ise eşit muameleye tabi tutulmaktadırlar. Ancak bütün bunlar, «yerli milletlerin, Rus hakimiyetinin belirli kurallarına meydan okumaması» gibi esaslı bir şarta uyulduğu ölçüde bir anlam ifade edebilmektedir.

---

43) Bakınız, Michael Rywkin, «Religion, Modern Nationalism...,» Loc. cit. Etnik unsurların parti kademelerinde yükselmeleri konusunda bakınız John H. Miller, «Cadres Policy in Nationality Areas. Rectuitment of First and Second Secretaies in Non-Russian Republics of the USSR,» Soviet Studies, Ocak 1977, sayfa 3-36.

Kazakistan ve Orta Asyada Çalışan İşçiler İçinde Yerli Müslümanların Payları

(Tablo : 2)

	1959 %	1970
Kazakistan	44	63
Kırgızistan	22	39
Tacikistan	18	37
Türkmenistan	22	32
Özbekistan	27	39 d

d 1970'lerin ortalarında bu oran % 50'ye ulaşmış bulunmaktadır. Bakınız G. Ye Trapeznikof, «Uzbekistan in the Epoch of Developed Socialişm», Voprosy istorii (Meskova), No. 2, 1977, sayfa 9.

Kaynak: Yu. v, Arutunyan, «Socioeconemic Conditions for the Development of Ethnic Processes In the USSR, «Sovremennyye etnickesklye Protsessy V SSSR (Contemporary Ethnic Processes in the USSR), JMoskova, Akademiye Nauk, 1974 sayfa 127.

Avrupalı Göçmenlerin Orta Asya'dan Göç Etme İhtimalleri :

Pek çok kişi tarafından müslümanların Orta Asya dışına göç etme ihtimali tartışıldığı halde, Sovyet ve Batı literatüründe, genellikle Avrupalı göçmenlerden oluşan, gayri müslimlerin tekrar kendi ülkelerine göç etmeleri ve bu suretle oralardaki iş gücü açığını azaltma ve Orta Asya'da gittikçe artan müslüman nüfusa yeni iş imkânları açma ihtimali ve imkânından bahseden yazılara nadiren rastlanmaktadır.

Böyle bir hadiseye ihtimal vermemek için, tabiatıyla, pek çok sebeb mevcuttur. Her şeyden önce, bu bölgelerin ekonomilerini ayakta tutabilecek vasıflara münhasıran; Türkmenistan ve Özbekistan'da nüfusun hemen hemen % 20'sini, Kazakistan ve Kırgızistan'da % 50'sini oluşturan bu yabancı göçmenler sahip bulunmaktadır. (Tablo 3'e bakınız) Bunların Orta Asyayı kitle halinde terketmeleri ekonomik açıdan, potansiyel bir felâket olarak değerlendiril-

mektedir. (Bu görüş, 1963 yılında Volga Almanlarının kendi yurtlarına dönmek için yaptıkları müracaata itiraz ederken A. I. Mikoyon tarafından da ileri sürülmüştür.) [44] Bu konuda ileri sürülen ikinci sebeb ise, Avrupalı göçmenlerle yerli müslümanlar arasındaki oranın aşırı ölçüde bozulmasından Moskova'nın endişe duymakta ve çekinmekte oluşudur. Bu asırda 1897, 1913, 1926, 1939, 1959 yıllarında yapılan sayımların birinden diğerine Orta Asya'da yaşayan Avrupalıların oranı devamlı olarak büyümüştür. Bu durum, (müslümanların doğum oranlarındaki artışa ek olarak ister Avrupalı ister müslüman olsun SSCB'ndeki milletlerin tamamında ölüm oranlarının eşit hale getirilişinin ortak etkisiyle) bu bölgelerde artan müslüman nüfusun, bölgeye göç eden Ruslarla diğer Avrupalıların sayısını aştığı 1970 yılına kadar devam etmiştir. (1961-1970 yılları için) Orta Asya Cumhuriyetlerinde göç dengesi için Tablo 4'e bakınız.) Rusya'nın, gayri müslimlerin bölge dışına göçleriyle de hızlanmakta olan; Orta Asyanın, müslümanlarca yeniden fethi meselesini öfke ve endişeyle karşılaması kuvvetle muhtemeldir. Orta Asyada yaşayan Avrupalıların buradan göç etmeleri ihtimalini zayıflatan sonuncu sebeb de, Orta Asya güneş kuşağının, iyi bir iklim, daha iyi iş ve mesken imkânları gibi bu bölgeye gönüllü göçleri teşvik eden bir takım üstünlüklere sahip olmasıdır. Dolayısıyla Avrupalı göçmenlerin, bu iş imkânları ve diğer avantajlara sahip olmamasıyla kırlık yörelerde yaşayan müslümanlarla başarılı bir şekilde rekabet etmeye devam edecekleri iddia edilmektedir. [45]

---

44) Bakınız, Juozas A. Kazias, «Social Distance Among Ethnic Groups, Edward Allvorth'un editörü olduğu Nationality Group Survival in Multi-Ethnic States. Shifting Support Patterns in the Soviet Baltic Regions, New York NY, ve London, Praeger Publischers, 1977, sayfa 246. 7 Haziran 1965 tarihinde Mikoyan'le yapılan bir mülakatın metni Emma Schwabenland Haynes'te basılmıştır. The Restoration of the Volga German Republic, Rusyalı Almanların çalışma raporları No: 11. Lincoln, NE-Nisan 1973, sayfa 13 ff

45) Bir Sovyet yorumcusu, SSCB nde iş gücünün akıllıca kullanamayışından dolayı iş gücü bol olduğu Orta Asya'ya göç edenlerin iş bulmada hiç bir güçlükle karşılanmayışları gibi anormal bir durumun mevcudiyetini özellikle kabullenmiştir. Bakınız Yu. A. Bzhilyanskiy, Problemy naradonaseleniya pri sotsializme. Politiko-ekonomicheskiy analiz (Sosyalizm devrinde nüfus meseleleri. Politik-Ekonomi Açısından Bir İnceleme), Moscow, Myse 1974, sayfa 177.

Bütün bu mülâhazalara rağmen, Avrupalı göçmenlerin Orta Asya'dan başka yerlere göç etme ihtimalleri de kuvvetle ileri sürülebilmektedir. Herşeyden önce, Kazakistan ve Orta Asya'da bulunan Avrupalıların çoğu buralara sürgün edilmiş olan ve muhtemelen sabırsızlıkla ve daha aşina oldukları bölgelere dönme fırsatını bekleyen, milletlere mensup bulunmaktadırlar.[46] Sayıları yaklaşık olarak 1.000.000'a ulaşan ve çoğu Volga Havzasında olup 85.000'i Kazakistan'da, 38.000'i Tacikistan'da, 90.000'i Kırgızistan'da yaşayan Almanlarla; 1970 sayımında diğer Tatarlardan ayrı olarak zikredilmeyen fakat sayılarının 250.000 dolaylarında olduğu tahmin edilen Kırım Tatarları; Polonyalılar ve Lituanyalılarla SSCB tarafından 1939 yılında işgal edilen diğer Batı Bölgelerinden buralara sürgün edilen ve halen 75.000 kadarı Kazakistan'da bulunan çeşitli gurublar; nihayet, 1930 yılında uzak-doğudan buralara sürgün edilen ve sayıları 170.000'i aşan Koreliler bu meyanda mütaleâ edilebileceklerdir.[47]

---

46) Halen Orta Asya Alman nüfusunun kendilerini etnik bakımdan daha yakın gördükleri Baltık Bölgesine göç etmeye başladığına dair bazı deliller mevcut bulunmaktadır.

47) Bakınız, Itogi vsesoyuznoy prepisi..., Vol. a, Tablo 11-14, 22-28. Kırım Tatarlarına ait rakamlar yazarın tahminlerine dayanmaktadır.

Kazakistan ve Orta Asyada Müslüman Olan ve Olmayan Nüfusun 1970 Yılındaki Durumu

Tablo : 3

Cumhuriyetler	1970 yılındaki toplam nüfus (Bin kişi)	Cumhuriyetteki bütün Müslümanlar %	Yerli Müslümanlar %	Yerli Müslümanlardan 0-10 Yaş grubu içinde olanlar %	Bütün gayri Müslimler % 1970	Bütün gayri Müslimler % 1959	1970 Yılında Islav Nüfus %
Kazakistan	13.116	41	32,6	43,8	59	64,9	47,7
Kırgızistan	2.968	60	43,8	53,3	40	43,9	33,5
Tacıkistan	2.943	83	56,2	62,7	17	19,1	13,1
Türkmenistan	2.190	83	65,6	74,7	19	24.2	16.3
Özbekistan	11.970	82	65,5	73,6	18	18,4	13,6

Kaynak: Itogi vsesoyüznay perepisi naseleniya 1970 goda (SSCB 1970 genel sayımı) Moskova, Statistika, 1973, Vol. 4. Tablo 11-4 ve 22 28; Lubomir A. Hajda, «Age and Nationality in Soviet Population Change,» (Sovyet Nüfus değişmelerinde yaş ve milliyet) Russian Research Center Harvard Üniversity, Cambridge, MA, 1977 (Harvard Üniversitesi Rus Araştırmaları Merkezi'nde hazırlanan basılmamış bir araştırma ve Michael Rywkin, Russia in Central Asia, New York, N.Y. ve Landon, Collier machillan 1963 sayfa 79,

Bazı Sovyet Cumhuriyetleri İçin 1961-70 Göç Dengesi (İç Göçler - Dış Göçler)

Tablo: 4

	1961-65	1966-70
Kazakistan	602.000	90.000
Kızgızistan	105.000	25.000
Tacıkistan	120.000	18.000
Türkmenistan		18.000
Özbekistan	77.000	69.000
Rus Federasyanu	— 861.000	— 567.000
Ukranya	150.000	399.000

Kaynak: V.A. Shpilyuk, Mezhrespublihanskaya migratsiya Sblizheniye natsii V SSSR (Cumhuriyetler arası göç ve SSCB'nde milletlerin birbirleriyle yakınlaşması), L'vov, Vishcha Shkala 1975, sayfa 76)

Ayrıca Orta Asya ve Kazakistanda oturanların önemli bir bölümü de 1930'ların sonlarında buralara sürülen Islavların oğul ve kızlarından oluşmaktadır. Bunlara babalarından intikal eden ve halen bakiye halinde varlığını sürdüren «daha aşina oldukları vatanlarına dönme» duygusu, Müslüman çoğunluğun gittikçe artan oranda bir milliyet duygusuna sarılmasının da etkisiyle daha da kuvvetlenip belirgin hale gelebilecektir.

Avrupalı göçmenlerin Orta Asyadan başka yerlere göç etmeleri ihtimalini akla getiren ikinci sebeb, önemli ölçülere varan Sovyet gayretlerinin bir sonucu olarak, önemli sayıda bir müslüman gurubunun şehirleşmiş bir sanayi toplumunu yürütebilmek için gerekli kabiliyetleri kazanmış veya kazanmakta oluşudur.[48] Bu durum, Avrupalı göçmenlerin Orta Asyadan eski yurtlarına göçme ve buna bağlı olarak Avrupalıların yerini yerlilerin alması ihtimalini ekonomik yönden de zararsız hale getirmekte;[49] diğer bir ifade ile, Avrupalıların bölgeyi terketmesiyle yerli ekonominin göçme ihtimalini gittikçe azaltmaktadır.

48) Bakınız, Mobin Shorish,, «Soviet Development Strategies in Central Asia,» Canadian Slavonic papers, No: 2-3, 1975 sayfa 410 ff.

49) Bakınız, James Critchlow, «Uzbeks and Russians», ibid., sayfa 366-72 de.

Halen, Orta Asyadaki Avrupalı göçmenlerin SSCB'nin diğer bölgelerine göç etmiye başladıklarına dair önemli işaretler de mevcut bulunmaktadır. 1970 sayımı, Rus Federasyonunun, Kazakistan ve diğer dört Orta Asya Cumhuriyeti ile nüfus alış verişinde, Federasyon lehine, küçük bir müsbet fazlalık olduğunu ortaya koymaktadır. Bu hesaplamada, sayım zamanında, bulundukları yerde iki yıldan daha az oturmuş olanlar da kendi Cumhuriyetlerine dahil edilmişlerdir. Rus Federasyonu ile Orta Asya Cumhuriyetleri arasında yer alan nüfus değişiminde Federasyon lehine kaybedilen müsbet fazlalık Kazakistan 36.000, Kırgızistanda 7.000, Tacıkistanda 11.000, Türkmenistanda 7.000 ve Özbekistanda 44.000, kişidir. Özbekistanla Federasyon arasında yer alan nüfus değişiminde Federasyona göçenlerin tamamının Orta Asyalı Müslümanlardan oluşmadığı kabul edilebilecektir. Zira, Federasyonla Özbekistan arasında vaki nüfus akımındaki müsbet fazlalık, 1970 yılında Rus Federasyonunda yaşadığı belirtilen Özbeklerin sayısına eşit bulunmaktadır. Bu durumda 1970 yılında Federasyonda yaşadığı belirtilen Müslümanların tamamının son zamanlarda göçenlerden oluşmadığı sonucuna varmak gerekecektir.[50] Zira ötedenberi Federasyonda yaşıyan bir Müslüman topluluğun mevcut bulunduğu bilinmektedir. Diğer deliller de Orta Asyadan dışarıya göçenlerin esas itibariyle gayri müslimlerden oluştuğu intibaını doğrulamaktadır. Meselâ, 1967 yılında Ukrayna'daki Kiev şehrine gitmek üzere Orta Asya'yı terkedenlerin sadece % 7-10'u Müslümanlardan, % 20-30'u Ukranyalılardan ve geriye kalanı da Ruslar, Yahudiler ve Almanlar gibi diğer Avrupalılardan ibaret bulunmaktaydı.[51] Bütün bunlara ilâve edilmesi gereken diğer bir hususda, bir kaynakta, 1960'larda Uzak Doğuya göç edenlerin % 7,3'ünün Orta Asya, Kazakistan ve Güney Kafkasyadan geldiği belirtildiği halde 1970 sayımında Uzak Doğuda yaşadığı belirtilen müslüman nüfusun bir kaç kişiye inhisar edecek ölçüde kü-

---

50) Bakınız, Itogi vsesoyuznoy perepisi..., Vol. 7, Moscow, statistika, 1974, sayfa 6-7, ve Ibid., Vol., 4. sayfa 44.

51) Bakınız, V. V. Onikiyenko, Kompleksnoye issledovaniye migratnionnykh protsessov. Analiz. Migratsii naselaniye Ukr. SSR (Göç Konusunda Kompleks Bir Araştırma. Ukranya SSC. Nüfusu İle İlgili Göçlerin Analizi), Moscow, statistika, 1973, sayfa 39-152.

çük oluşudur.[52] Bu durumda, Orta Asyadan Uzak-Doğuya göç edenlerin tamamının gayri müslimlerden oluştuğunu kabul etmek gerekmektedir.

Sonuç :

Yukardaki tartışma, bölgelerarası iş gücü arz ve talebinde görülen dengesizlikler konusunda Sovyet otoritelerinin önümüzdeki yıllarda nasıl bir davranış içinde olabileceklerini gösterme bakımından iyi bir temel teşkil etmektedir. Moskova, karşılaştığı insan gücü problemini, bir kısım gurubların, özellikle Orta Asya müslümanlarının, Rus Federasyonunda mevcut sanayi merkezlerine göç (ürül) mesini sağlamak suretiyle çözemiyecektir. Bir kısım müslümanların bazı özel sanayi projelerinde çalıştırmak üzere başka bölgelere gönderilmeleri düşünülebilecekse de, bu uygulama, gönderilen kişilerin belirli bir iş tecrübesi ve hüner kazanmaları amacıyla olacak ve belirli bir süreyle sınırlı kalacaktır.[53] Kırlık yörelerde yaşıyan müslümanlar arasında görülen fazla iş gücü problemi ise; köyden şehire göçü artırarak yerinde çözümlenmiye çalışılacak ve bu amaçla yerli müslümanların, Avrupalılar için saklı tutulan kontrol ve güvenlik görevleri dışında kalan, bütün alanlarda Avrupalılarla rekabet etmeleri sağlanacaktır. Ayrıca bölgeye işçi yoğun hafif sanayilerin sokulmasına, yerlilerle rekabeti önlemek amacıyla Sibiryadan Orta Asya güneş kuşağına vaki göçlere bir takım sınırlamalar getirilmesine ve sulama faaliyetlerinin hızlandırılmasına da çalışılacaktır. Diğer yandan Orta Asyalı müslümanlarının da, olsa olsa, Güney Kazakistan'da yerleşmek amacıyla kendi ülkelerini terketmeler söz konusu olabilecek, buna paralel olarak Kazakların da Kuzey Kazakistan veya Rus Federasyonu'nun Kazakistan'a bitişik böl-

---

52) Bakınız, L.L. Rybakovskiy, Regional'nyy analiz migratsli (Göçlerin bölgelere göre analizi), Moscow, statistika, 1973, sayfa 61.

53) Özbekistan'dan da alınan iş gücünün Avrupa Rusyasının siyah toprakları bölgesi dışında çalıştırıldığına dair işaretler mevcut olmakla beraber, bunların büyük bir bölümünün Özbekistan'da oturan Avrupalı göçmenlerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

gelerinde Ruslarla meskûn yöreleri sulh yoluyla yeniden fethetmeleri mümkün olabilecektir.[54]

Bu durumda, Orta Asyadan büyük oranlarda göç etmeleri beklenenler, yerli müslümanlar değil, tam aksine Avrupalı göçmenler olacaktır.[55] Bu göç; bir yandan eğitim görmüş yerli işçilerin göçmenlerle daha iyi rekabet edebilir hale gelmelerinin ve Orta Asyada şehir hayatının gittikçe müslümanlaşmasının; diğer yandan işçileri Rusyanın iş gücü açığı görülen öteki bölgelerine cezbedebilmek amacıyla geliştirilen yaygın teşvik tedbirlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkacaktır.

Ancak Avrupalı göçmenlerin Orta Asyayı terkederek iş gücü açığı olan bölgelere yerleşmeleri, bu bölgelerdeki problemlerin tamamen çözümlenmesine yetmiyecek, olsa olsa, onu bir ölçüde hafifletecektir. Bu durumda, üretim artışlarının yavaşlamasını istemiyorsa, Sovyet hükümetinin işgücü verimliliğini daha da hızlı bir şekilde artırması zorunlu olacaktır. SSCB'nin diğer bölgelerine nazaran, iş gücü verimliliğinin ötedenberi düşük olduğu bilnen Orta Asya bölgesinde yapılan yatırımların payı arttıkça bu mecburiyet daha açık bir şekilde hissedilecektir. Bunun bir sonucu olarak Sovyet hükümeti üzerinde, yönetim tarzı ve sosyo ekonomik çerçevenin liberalleştirilmesini gözden geçirmek amacıyla, objektif bir baskı teşekkül edecektir.[56]

İş gücü problemleri ve bunların çözümleriyle ilgili alternatiflere karşı gösterilecek muhtemel reaksiyonların, Sovyet siyasi sistemi üzerindeki etkileri oldukça ciddi olacaktır. Orta Asyadan diğer bölgelere göç konusunda yerli müslümanların gönülsüz olmalarına karşılık Avrupalı göçmenlerin gittikçe artan bir heves göstermeleri ve müs-

---

54) Haziran 1977'de kendisiyle yaptığım bir konuşmada Benningsen bu gelişmeyi tache d'huile (Zeytinyağının üste çıkmasına benzer bir yayılma) olarak değerlendirilmektedir. Benningsen'e göre, Orta Asya Müslümanlarının önemli bir bölümünün çok uzak bölgelere nakledilmesi genel bütünlüğü içinde Türk - İslam geleneklerine ters düşmektedir; dolayısiyle Müslüman Türk Topluluklarının tedricen kendi ülkelerinin kuzey hudutlarında yer alan bölgelere yayılmaları daha büyük bir ihtimal olarak ortaya çıkmaktadır.

55) Bu ihtimal, 1976 yılında iki Sovyet bilim adamı tarafından ileri sürülmuş bulunmaktadır. Bakınız, B.S. Khorev and V.M. Mayseyenko, Sdvigl V razmeshchenil naseleniye SSSR' (SSCB nde nüfusların Yer değiştirmesi), Moscow, Statistika, 1976, sayfa 82, 83.

56) Bu husus Besemeres tarafından ileri sürülmüştür, Loc. cit., sayfa 62.

lüman nüfusun üreme gücünün yüksek oluşu (Tablo: 2) sonucu halen başlamış bulunan yaygın **Korenizatsiya** hareketi daha da hızlanmış olacaktır. Bu durumda, daha geniş bir çerçeve içinde geliştirilen SSCB politikasında, Müslümanların ve onların içinde yaşadığı Cumhuriyetlerin önemi daha da artacaktır. Alexandre Benningsen, gittikçe büyüyüp genişliyen ve kendi Cumhuriyetlerinin kalkınmasını kontrol edebilmek için mücadele veren Müslüman aydınları arasında görülen ve gittikçe yaygınlaşan Pan-Türk'çü ve Pam-İslâmcı eğilimlere karşı, Moskovanın, daha şimdiden, müdafaa durumuna geçtiğini müşahade etmektedir.[57] Ancak, biz burada, aktif bir muhalefet veya ani olarak ortaya çıkan bir ayrılık hareketinden değil; daha ziyade sulhçu yollarla elde edilen ve zamanla Orta Asya ekonomi ve toplumunun kalkınmasıyla ilgili kararların veriliş ve önceliklerin tesbit tarzı ile ilgili **kalitatif** değişiklik isteklerine dönüşecek olan, **kantitatif** kazançlardan söz etmekteyiz.

Milliyet temeline dayalı ilhamların ve özbenliğe kavuşma ile ilgili gelişmelerin ayrılıkçı bir potansiyele sahip olduğunu idrak eden Sovyet otoriteleri, özellikle Komünist Partisi Genel Sekreteri Leonid Brezhnev, «halkların yeni bir topluluğu, yani Sovyet Milleti» kavramını geliştirmeye çalışmaktadır. Ne var ki, J. F. Besemeres'in de belirttiği gibi böyle bir kavramın ve buna dayalı bir hareketin benimsenmesi ve başarıya ulaştırılması pek muhtemel görülmemektedir.[58] Tam aksine, Müslümanların benlik duygularında;[59] dillerinin birliği inancında;[60] teknik, kültür ve

---

57) Benningsen, «İslam In the Soviet —Union...,» Loc. Cit., sayfa 97

58) Loc. cit. sayfa 79.

59) Meselâ Türkmenistanda Türkmen - Rus evliliğinden doğan çocukların % 90'ının Türkmen olarak belirtildiğl bildirilmektedir. Bakınız, Yu. V. Bromley, «Ethinc Aspects of Compemporary Nationality Processese,» Istoriya SSSR (Moskow), Mayıs-Haziran 1977, sayfa 31.

60) Rusçanın ikinci dil olarak gelişmesinin yeni bir Sovyet benliğinin teşekkülüne yol açacağı yolundaki görüşler sağlam bir temele dayanmamaktadır. Rusçaya hakim olmak etnik benliğin hissedilmesine herhangi bir etki yapamamaktadır. Bakınız, Ranald Wixman, «Recent Assimlation Trends In Soviet Central Asia» Edward Allworth. Ed. The Nationality Questions In Soviet central Asia. New York, NY. Praeges Publioress, 1975, sayfa 84.

Bu asrın başındaki Cedidçiler bile, müşterek dil olarak Rusça'nın kul-

eğitim ile maddi refah alanlarında gerçekleştirdikleri başarılardan duydukları gururda, sayı güçlerinin yüksekliğine, gençlik azim ve dinamizmine dayalı olarak hissettikleri güven duygularında büyük gelişmeler görülmektedir. [61]

Edward Allworth da çeşitli yerli gurublar arasındaki ayrılma (oddaneliye) temayülünün tersine döndüğünü, yerli gurubların bütünleşmesi yolunda yeni bir temayülün ve Orta Asyanın tek amaca sahip, tek bir ülke olduğu yolunda bir duygunun geliştiğini müşahade etmektedir. [62] Bu durumda Sovyet liderlik kademelerinin Orta Asyada İdeolojik oyalama hareketleri yerine, gerçek problem ve çözümlerle uğraşmak durumunda kalacağı anlaşılmaktadır. Hernekadar, Moskovanın Orta Asya Cumhuriyetlerinin önemli kontrol noktalarında seçkin Avrupalı personeli muhafaza edebileceği tahmin edilmekteyse de, bu temsilcilerin görevlerinin gittikçe daha da güçleşeceğinden kimsenin şüphesi yoktur. Orta Asyanın, Islav dünyasının, Müslüman Dünya ve Çin Dünyası ile kesiştiği bir bölgede yer alması; ayrıca Moskovanın orta asyanın iç problemleriyle uğraşırken dış dünya müslümanlarıyla Çin gibi bir rakibin karşı davranışlarını gittikçe daha iyi bir şekilde hesabetmek mecburiyetinde kalışı dolayısıyla, bu tesbit, özellikle doğru olmakta ve ağırlık kazanmaktadır.

---

lanılmasını ve Avrupalılara mahsus diğer hünerlerin öğrenilmesini Rusleşmanın bir işareti olarak görmemişlerdi. Bakınız, İsmail Bey Gasprinskii, «Mebadi-yi temeddun-i İslâmiyan-i Rus,» Edward J. Lazzerini tarafından açıklanarak tercüme edilmiş ve «Gaddidism at the Turn of the Century», (Adlı yayına alınmıştır.) Cahiers du Monde Russe et Sovietiq (Paris), Nisan-Hazıran, 1975, sayfa 256.

61) Benningsen, «İslam in the Soviet Union..., sayfa 99,

62) Allworth «Regeneration in central Asia», adını taşıyan ve kendi editörlüğünde hazırlanan «The Nationality Question...,» adlı eserde yer alan yazısının özellikle 9 ve 18. sayfalarına bakınız.
Çeşitli Sovyet kaynakları milliyetlerin tüm SSCB düzeyi yerine Bölge düzeyinde kaynaşmaları ihtimali üzerinde durmuşlardır. Meselâ bakınız, Bromley, Loc. Cit., sayfa 29 ve 32; ayrıca, Klara Hallik, «The Role of cultural Ties in Strengthening the Friendship of Soviet Peoples,» Kommünist Estonil (Tallinn), No: 9, 1969, sayfa 36.

Cengiz TUNÇ

Eski Türklerde Sosyo Ekonomik Yapı Üzerine Bir Deneme

GİRİŞ:

Her millet tarihi gelişimi sırasında bünyesine uygun bir sosyo-ekonomik yapı meydana getirmiştir. Fakat iyi bir inceleme sonucu bu sosyo-ekonomik yapıların genellikle birbirine benzediğini görürüz.

İlkel topluluklar hariç, devlet kuran, medeniyetler meydana getiren bütün milletlerin sosyal hayatında devamlı olarak bazı mücadeleler görülmektedir. İnsanlar topluluk olma şuuruna erip, devlet-millet gibi kavramları öğrenip uygulamaya başladığı zaman bazı kimseler zorbalıkla üst kademeleri ele geçirerek halk tabakasını köleleştirmişler, onları kendilerinin ırgatı durumuna getirmişlerdir ve tarih yöneticilerle (asillerle) ezilenlerin (halk tabakası) devamlı çatışmalarını kapsayan hikâyelerle doludur.

Fakat tarihinde sosyal mücadelelerden söz edilemeyen bir millet vardır ki; halk tabakası yöneticisini (kağanlar, hanlar) kendisi (kurultay) seçer ve seçilen kağan kendisinin Tanrı tarafından bu göreve getirildiğine inanarak halk için çalışırdı. İşte bu eşsiz toplum, bu yüce millet tarihin en parlak, en büyük imparatorluklarını kurmuş, dünya nizamını asırlarca idare etmiş, bütün insanlar onun devrinde en muhteşem yıllarını yaşamışlardır. Şimdi bu büyük toplumun o altın çağlarındaki yaşayışına, sosyo-ekonomik durumuna bir göz gezdirelim.

TÜRKLER ÜRETİCİ VE İKİLİ BİR İKTİSADİ SİSTEM GELİŞTİREN TOPLULUKTU

Tarihçilere göre; «Ural-Altay kavimlerinin iki sahada cihan tarihi bakımından kesin şekilde önemli rolleri olmuştur:

1 — İktisadî alanda hayvan yetiştirmeyi geliştirme;

2 — Sosyal alanda ise olağan üstü devlet kurma yeteneği.» [1]

Ural-Altay kavimlerinin en köklü ve yukarıdaki ifadeye uyarak en çok devlet kuran Türk topluluğunun iktisadî ve ekonomik yapısı diğer medeniyetlere göre değişik bir şekildedir. Türkler bu iktisadî ve ekonomik yapılarını apayrı bir medeniyet şeklinde teşekkül ettirmişlerdir. «Orta Asya bozkır medeniyeti».

Göçebe olan Türkler sadece hayvancılıkla geçinen, üretim sahası dar bir toplum değillerdir. «Dört iktisadî enmüzec'e * ayrılmışlardı.

1 — Avcı Türkler

2 — Sürü sahibi Türkler

3 — Çiftçi Türkler

4 — Sanatkâr Türkler.» [2]

Ayrıca bir de bu iktisadî kollara tüccarları (sartlar) ekleyebiliriz. Türkler görüldüğü gibi o çağın mükemmel üretim kuruluşlarına sahip bir topluluktu.

Şimdi göçebe bir topluluğun geçirdiği merhaleleri inceleyelim. Engels'e göre göçebe topluluğun evrimi;

1 — Toplayıcılık, avcılık ve ilkel çobanlık,

2 — Hayvancılık ve çobanlık,

3 — Gelişmiş hayvancılık ve ilkel tarım dönemı şeklindedir. Gökalp bu sınıflamanın «Türk toplumunun yapısal gerçeklerine ters düştüğünü belirtmiştir. Çünkü, İlhanlık döneminde bile Türkler yine, göçebelik niteliğini yitirmemiştir.» [3] Türk toplumu milletlerin gelişimini kapsayan bu üçlü sınıflamaya bir de dördüncüyü getirmiştir. Yani Türk toplumunun gelişimi bir dörtlü sınıflama içerisindedir.

Tarihçiler «Türk toplum hayatının gelişimini Prehistorik çağlardan başlatarak (Proto Türkler) a) Toplayıcılık,

---

* Enmuzec: nümûne, örnek, mostra; tip.

(1) Orhan Türkdoğan, Türk Tarihinin Sosyolojisi, Hasret Yayınları, s. 190

(2) Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, İstanbul: Kültür Yayını, 1974, cilt. 2, s. 329

(3) Türkdoğan, op. cilt s. 196

b) Avcılık, c) Tarım ve ç) Göçebeliğe doğru yönelen dörtlü bir aşama geçirdiğini belirtmektedirler.» [4]

Yapılan araştırmalara göre Türklerde ilkönce tarım sistemi gelişmiş, fakat daha sonra göçebe hayat tarzı yayılmıştır. «Bozkır Türk ekonomisini coğrafya okulu açısından açıklayan Kafesoğluna göre, eski Türklerde, çobanlık ve hayvan besleyicilik, orman ve çöl değil, yüksek ovalar ve yaylalar olan bozkır coğrafyasının iklim şartları gereğidir.» [5] Öyle ki Türk toplumunda başlayan tarımcılık bozkır coğrafyasına uygun olmadığı için yeni bir hayat tarzı arama yoluna gidilmiştir. Böylece bir göçebe Türk toplumu meydana gelmiştir. Fakat Türkler göçebe olmakla, çiftçiliği bırakmamışlar, bir ikili sistem geliştirerek hayatlarını sürdürmüşlerdir. Başka bir deyişle «Türk devleti eskiden beri özellikle çiftçi ve hayvan yetiştiricisi sınıflarına dayanmıştır.» [6]

Türkler bu geliştirdikleri ikili sistem sonucu kışlaklara ve yaylaklara sahip olan bir topluluk haline gelmiştir. «Eski Türkler yılın yarısını yerleşik alanda geçiren, kaleler, surlar yapan şehirlerin hayatları yanında, yılın diğer yarısını da göçebelikle sürdüren ikili bir sosyo-ekonomik örgüte sahiptir.» [7] Arap tarihçileri; «Türklerin şehirleri çoktur, bunların çoğunda tacirler, mallar, pazarlar doludur» gibi kayıtlarda bulunmaktadırlar. [8] Türkler göçebe olmakla birlikte tarihçilerin ifade ettiği gibi, bazı önemli yerleşim merkezlerine sahiptirler: Karabalgasun, Balasagun, Kuça, Ötügen, Karakurum, Turfan, Beşbalık... v.s. gibi.

Türk ülkesindeki şehirlerin çoğunluğu seyyar bir şehir halindeydi. Evler araba üzerindeydi. Hatta sanatkârların işyerleri bile araba üzerindeydi. Seyyar ev ve işyerleri sayesinde düz ve verimli ovalarda kısa zamanda büyük şehirler kurabiliyorlardı.

M Ö. Dördüncü yüzyılda Büyük İskender'in Türkistana

---

(4) Tuncer Baykara, Türk Tarihi II, Eski Türk İktisadî Hayatı I, Ziraat-Hayvancılık - Ticaret, s. 5 zik. O. Türkdoğan, ibid, s. 213.

(5) İbid. s. 205

(6) İhsan Abidin Bey, Türkiye Ziraat ve Yerleştirme Vaziyetleri, Cilt 1, s. 92 zik. O. Türkdoğan ibid. 212

(7) İbid. s. 211

(8) Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi Cilt 1, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1978, s. 88

yapacağı akını öğrenen Türk kağanı Şu, Balasagun halkına ric'at emrini verdiğinde «ellerine ne geçtiyse toplayıp buldukları ata atlayan millet hakanla birlikte yola düştü. Sabah olurken, şehirde hemen hemen hiç kimse kalmamıştı, bomboş ve dümdüz arazi görünüyordu.»[9] Görüldüğü gibi şehir kısa zamanda boşaltılmış, fakat evler seyyar olduğundan geride boş bir arazi kalmıştı.

Göçebe topluluğun en büyük özelliklerinden biri de üretici olmalarıdır. İşte Türklerin bu göçebe yaşayışları da, onları üretici bir toplum yapmıştı. Bunun yanında Türklerin savaşçı, fetihçi bir kavim olmalarına yine en büyük sebep göçebe yaşayışlarıdır. Çünkü «iktisadî bakımdan çiftçi yetiştirdiği ham ürünü doğrudan doğruya tükettiği halde göçebe aslında yenmesine imkân olmayan otları hayvanlara yedirerek onları ete, süte ve yapağıya çevirir. Bunun için fizikî şartlara uymak gerekir. Bu tesirler çobanlık hüneri yanında askerî yeteneklerin de gelişmesini sağlar. İleriyi görüş, mesuliyet duygusu, fizikî ve ahlâkî dayanıklılık gibi. Bu sebeple, göçebenin hayatı hiç şüphesiz insan ustalığının eseridir.»[10] Göçebe yaşayışlarıyla, işleyişi güzel bir sosyo-ekonomik yapı geliştiren Türkler askerî yeteneklerini de fevkalâde ilerleterek dünyanın en büyük devletlerini kurmuşlar, en sağlam yapılı toplumunu meydana getirmişlerdir.

TÜRK TOPLUMUNDA SINIF ÇATIŞMALARI YOKTU

«Marks'a göre; üretimin özel mülkiyet esaslarına göre yürütüldüğü bir toplumda, yani kapitalist üretim düzeninde, toplumun belirli iki sınıfa ayrılması kaçınılmaz zorunluluktur.

1 — Maddi üretim araçlarına sahip olan burjuvalar,

2 — Bu araçlara sahip olmayan ve üretime yalnız emek güçleri ile katılan proletaryalar.

Böyle bir ayrılık ise onların menfaatlerini zorunlu olarak çatışma haline getirir.»[11]

Eski Türk toplumunda mücadeleler; ekonomik veya

(9) M. Necati Sepetçioğlu, Türk Destanları, İstanbul: Toker yayınevi, 1978, s. 113

(10) Türkdoğan, op. cilt s. 291

(11) Burhan Ulutan, İktisadî Doktrinler Tarihi, İstanbul: Ötüken yayınevi, 1978, s. 840

iktisadî sebeplerle meydana gelen bir sınıf mücadelesi değil, kağanlığı ele geçirmek isteyen Türk boylarının siyasî mücadelesidir.

Bazı tarihçiler kitabelerde geçen «kara budun» ifadesinin karşılığı olarak akbudun ifadesini ortaya atmışlardır. Birini halk tabakası, diğerini de asiller, soylular olarak ele alıp Türk toplumunda da bir sosyal farklılaşma olduğunu ileri sürmüşlerdir. Oysa bulunan bütün kitabelerde «ak budun» ifadesine rastlanmamıştır.

«Kitabelerdeki kara budun deyimini «asıl, kalabalık budun» diye manâlandırmak gerçeğe daha yakındır.»[12] Bir de karabudun ifadesi kitabelerde aşağı bir tabakayı belirten, bir ifade olarak geçmemektedir. «Nitekim Türkçede kara sıfatı aslında aşağı bir dereceyi değil aksine yüksek seviyeyi belirttiği görüşü ileri sürülmüştür.»[13]

Kitâbelerde karabudun (halk tabakası) ve bunun yanında beğler ve kağanlardan (idareciler) söz edilmektedir. Orhun abidelerinde «şadapıt beyler, tarkanlar, buyruk beyleri ve Otuz Tatar, Dokuz Oğuz beyleri» gibi ifadeler bulunmaktadır. Fakat «bu durum doğrudan doğruya devlet içinde idare edenlerden idare edilenlere doğru bir sıralama olmalıdır.»[14] Tarihçiler «kağan ailesi, budun, şadapıt beyler, tarkanlar, buyruk beyler, Dokuz Oğuz beyleri gibi bizim daha önce zikrettiğimiz ünvanlara dayanılarak, bundan bir sınıf hiyerarşisi çıkarmanın doğru olmadığı kanısındadır.»[15]

«Göktürk imparatorluğunda önemli bir yeri olan «tarhan» (sivil ve askerî nâzır, bakan, Tonyukun ünvanı: Boyla Bağa Tarkan)larda tarih literatürümüzde yaygın kanaatin aksine, ayrıcalıklı (imtiyazlı) değillerdi.»[16] Eski Türklerde imtiyazlı bir sınıf veya sömürülen bir sınıf yoktu. Aileden gelen bir asiller takımı veya servet ve mevki farkıyla belirli bir sınıf ortaya çıkmamıştır. «Oğuzların âdeta sınıf-

---

(12) R. Giraud L'emp, d. Turcs celestes, s. 88 zik. O. Türkdoğan op. cit. s. 111

(13) O. Pritsak, Qara, Studie zur Türkischen Rechtssymbolik, Zeki Velidi Togan Armağanı, 1955, s. 259 zik. Türkdoğan, ibid. s. 110

(14) İbid. s. 121

(15) İbrahim Kafesoğlu, Türk Devleti, Atsız Armağanı, İstanbul: Ötüken yayınevi, 1976, s. 323

(16) İbid. s. 323

sız bir toplum yapısına sahip oldukları, servet ve mevki farkının toplumda fark yaratmadığı soydan gelen asillikten hiç bahsedilmediği belirtilmiştir.» [17] Sınıfsız bir toplumda sınıf çatışmalarından bahsedilemez.

KAĞAN MİLLETİN KORUYUCUSU İDİ

Marks'a göre tarih boyu bütün toplumlarda;

«a) Üretim aletlerine sahip olan azınlık zenginler toplumlara da hâkim olmuşlar, fakir emekçileri proleterleri çalıştırarak ve sömürerek yaşayagelmişlerdir.

b) Fakirlerin sömürülmesi her toplumda özel bir devlet düzenine bağlanmıştır. Devlet daima topluma hâkim olan zenginler sınıfının «icra komitesi» olarak çalışmıştır. Her devlette zenginler için ayrı kanunlar, sömürülen fakirler için de ayrı kanunlar geliştirmişlerdir.» [18]

Eski Türk toplumunun yapısı Marks'ın bu teorisine hiç mi hiç uymamaktadır. Türk toplum hayatında idarecilerle halk tabakası tam bir uyum içindedir. Marks zenginlerin devleti ele geçirip kendileri için özel kanunlar çıkardığını söylüyor. Türk toplumunda, kanun yapma belli bir zümrenin yetkisi dahilinde değildi. Her şeyin üstünde Töre vardı. Töre ise devletin, milletin yasası idi. Öyle ki Türk töresi devletten bile daha önemliydi. Bir atasözümüzde törenin önemi şöyle anlatılıyor; «il gider, töre kalır,» Töreye karşı aykırı hareket eden her kimse —kağan da olsa— cezalandırılırdı. Türk devletinde yöneticiler bir sömürücü değil, besleyici, koruyucu, gözetici durumundadır. Orhun abidelerinde bunun en güzel örneğini görüyoruz;

«Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Yoksa bu sözümde yalan var mı?» [19]

«Amcam kağan oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti, besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı.» [20]

---

(17) M. Altan Köymen. Alparslan zamanı Türk Toplum Hayatı ,Selçuklu Araştırmaları Dergisi, IV, 1978'den ayrı basım. s. 7 zik. Kafesoğlu, İbid. s. 320

(18) Karl Marks, Das Kapital III, s. 919, Fransa'da Sınıf Kavgaları Önsöz, Komünist Bildirisi I. zik. Ulutan op. cit. s. 347

(19) Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, 6. b. İstanbul Boğaziçi Yayınevi, 1978, s. 19

(20) İbid. s. 22 - 23

«Türk Bilge Kağanı Türk Sir milletini, Oğuz milletini besleyip oturuyor.» [21]

Dede Korkut destanlarında ise bir Oğuz beyi çıkar, dillere destan bir toy düzenler, fakiri, açı doyurur, yoksulu, çıplağı giydirirdi. İşte bir Oğuz beyine yapılan tavsiyeler;

«Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdır,
İç-Oğuzun, dış-Oğuzun beylerini üstüne yığınak et,
Aç görsen doyur,
Yalıncak görsen donat,
Borçluyu borcundan kurtar,
Tepe gibi et yığ,
Göl gibi kımız sağdır,
Ulu toy eyle, hacet dile!» [22]

Marksın teorileri belki diğer toplumlar için geçerli olabilir. Fakat Türk toplumu için bu teoriler asla geçerli değildir. Türk devletinin icra komitesi belli bir sınıfın değil, birleşik Türk milletinin icra komitesi durumundaydı. Devlet bir nevi halkın geçimini, geleceğini güven altına alırdı. Fakirin zengin, açın tok olması kağanların fedakârca çalışmaları sonucuydu. Türklerde devlet baba, toprak (vatan) ana bilinmiştir. Bu devlet baba geleneği yüzyıllarca Türkün güç kaynağı olmuştur.

B. Ulutan'a göre de tarihte; «din adamları ve devlet zorbaları ekseriya birlikte yürüttükleri çeşitli hilelerle ve düzenlerle bir taraftan kendi toplumları içinde kudreti ve tüketim kaynaklarını ellerine geçirerek halkı kendilerine köle ve maraba yapmışlardır. Öte yandan da silâh ve harp zoruyla başka toplumları mağlup ederek köleleştirmişler, aç-bi-ilâç çalıştırmışlardır. Günümüze kadar insanlık tarihi sömürücü ve hilekâr zorbalarla mazlum insanların ve köleleştirilmiş mağlup yığınların sonu gelmez mücadelelerinin hikâyesi ile doludur.» [23] Ulutan zorbaların devleti ele geçirip halkı sömürmesi ve bu da yetmiyormuş gibi başka toplulukları da silâh zoruyla sömürmesi tarih boyunca süregelmiştir diyor.

Türk tarihinde sömürme meselesi yoktur. Halk gayet mutlu, müreffeh bir hayat içerisindeydi. Sonra Türk tari-

---

(21) İbid. s. 61

(22) O Şaik Gökyay, Dede Korkut Hikâyeleri, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, s. 4

(23) Ulutan, op. cit. s. 66

hinde emperyalist amaçlı bir yayılma stratejisi görülmemiştir. Türkler hâkimiyetleri altındaki ülkelere aldıklarından çok yatırım yapmışlardır. Gittikleri her yere medeniyeti götürmüşlerdir. En eskimedeniyetlerden olan Çin'de ilk devleti kuran Türklerin «Şu» boyuydu. İdareyi ele alan her Türk kağanı kendisinin Tanrı tarafından bu göreve getirildiğine inanır, sadece Türklük için değil, bütün insanların iyiliği için «gece uyumaz, gündüz oturmaz» çalışırdı. Bunun en güzel örneği;

«Tanrıdan buyruk alan bir hükümdar insanları kendi çevresinde toplayıp doğruluk ile ışıklandırdı. Dört bucaktan ona sığınıyorlardı. İç ve dışta nizamı kurduktan sonra dağla ırmağın arasında baş şehri kurdu.» [24]

Şimdi eski Türk ilinde köleleştirilmiş toplumların olup olmadığını araştıralım;

«Asya Hun devleti otlağı bol, dolayısiyle besicilik ve çobanlığa elverişli bozkırlar bölgesinde kurulmuştu. Ekonominin temeli başta at olmak üzere, hayvan yetiştiricilik idi. Tarım halkın geçiminde etkili değildi. Bu sebeple Hun ülkesinde 'malikâne'ler (feodalite) olmadığı gibi toprak köleliği de yoktu.» [25] Bu çağlarda kapitalist bir sömürü düzeni düşünülemez. Tek bir sömürü düzeni olabilir; feodalizm. Türk toplumunda feodalite meydana gelmediği için köleleştirilmiş yığınların olmayacağı apaçık ortadadır. Nitekim «Çin'deki köleler hürriyet ülkesi olan Asya Hun topraklarına kaçıyorlardı.» [26] Kölelerin Türk iline sığındıklarına göre Türk ilinde kölelikten söz edilemez.

Görüldüğü gibi Türk ülkesi hürriyet, adalet, refah ülkesi durumunda idi. Diğer komşu topluluklar zorlayarak değil, kendiliklerinden Türk iline dahil oluyorlardı. «Hazar Hakanı ve yöneticileri teb'anın (halkının) mülküne el uzatamazlardı.» [27] Törelere göre halkın mülküne el uzatamayan bir kağanın halkı sömürmesi düşünülebilir mi?

Yukarıdaki yazdıklarımızda Türk toplumunda sınıf

---

(24) Mustafa Gökmen, Eski Türk Kitabeleri, İstanbul: Otağ Yayınevi, 1980, s 48

(25) Kafesoğlu, op. cit. s. 307

(26) De Grott, Die Hunnen der vorchristlichen zeit 1, Berlin, 1921, s. 242, B. Szasz. A Hunok története. Attila nagykiraly, Bp. 1943, s. 524 zik. Kafesoğlu İbid. s. 317

(27) Kafesoğlu, Türk Dünyası El kitabı, s. 759 zik. O. Türkdoğan, op. cit. s. 127

farklılaşmasının olmadığını söylemiştik. Farklı sınıfların olmadığı bir toplumda sömürme, sömürülme gibi olayların olmayacağını Marks kendisi de söylüyor.

Uygur devletinde kağanların yaptıklarına bir göz atalım:

«Genel valiler hudut valileri, iç ve dış vezirleri, ordu kumandanları ve bütün memurlar gök kağan ve vezirlerine şöyle diyorlardı: «Yurt bir bütündür. Kanun ve nizamlar parlak olmalıdır. Bu dileğimizin kabul edilmesini dileriz.»

Kağan yurdunu idare ettiği müddetçe diğer idarecilerden tamamiyle başka üstünlük gösterdi. O daha dünyaya geldiğinden başlayarak mutluluk vermişti..... O bir esirgeyici ve koruyucu idi. Halkını himaye ve müdafaa ederdi. Dünya düzeni için kanunlar yapıyor, devlet için planlar kuruyordu. Zamanında kurduğu nizam ve planlar sayısızdı» [28] Görüldüğü gibi Türk kağanları halkın mutluluğu için yeni sistemler geliştirmişler, bunları belirli bir plan dahilinde organize etmişlerdir. Bu geliştirilen sistemler sonucunda öyle sağlam yapılı bir topluluk meydana getirmişlerdi ki. Bilge Kağanın dediği gibi; «Türk Oğuz beyleri, milleti işitin! Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti, ilini, töreni kim bozabilecekti?» [29]

Bu sağlam yapılı toplum ayrıca varlıklı idi. Hatta o çağlardaki milletlerin en varlıklısı durumundaydı. Ünlü Göktürk veziri Tonyukuk'un belirttiği gibi: «Herhangi bir yerdeki kağanlı millette böylesi var olsa, ne sıkıntısı mevcut olacakmış?» [30]

ZİRAAT - TİCARET - SANAYİ VE SANAT

Bilge Kağan şöyle diyor: «Doğuda Kadırkan ormanını aşarak milleti öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. Batıda Kengü Tarmana kadar Türk milletini öyle kondurduk, öyle düzene soktuk.» [31] Burada görüldüğü gibi devlet milletin mesken meselesini de üstlenmiştir. Türk ülkesinde devlet milleti belirli bir nizam içerisinde yerleştirme işlerini yapıyordu. Ülkeye kazandırılan topraklar devletin olur-

(28) Gökmen, op. cit. s. 50
(29) Ergin, op. cit. s. 24
(30) İbid. s. 60
(31) İbid. s. 23 - 24

du. «Türklerde özel mülkiyet ve kamu mülkiyeti birbirinden ayrılmıştır, toprak devletin yani kamuya aittir.» [32] Yeni topraklara devlet organizesi altında Türk boyları yerleştirilir. bu topraklar boylara taksim edilirdi. Bu topraklardaki «çayırlar, ormanlar, yaylaklar, kışlaklar boyun müşterek malıdır. Fakat fertler arasında taksim olunmuştur.» [33] Bu topraklardaki boylar ziraatini yapar, sürülerini besler, devlete vergisini verirdi. «Boyda yalnız otlak ve yaylaklar ortak mülkiyette olup bu tip arazi «devlet» malı olduğu için buralardan faydalanan at, koyun ve sığır sürülerinin sahiplerinden tahsil edilen belirli ölçüdeki vergiler ile ilin malî ve askerî ihtiyaçları karşılanıyordu.» [34]

Güzel bir toprak düzeni ortaya koyan Türkler bu sistemle hem milletin, hem de devletin geleceğini garantiye almışlardı. Barış günlerinde boylar kendilerine ait topraklarda geçimini sağlarlar, savaş zamanında ise eli silâh tutanlar orduya katılırlardı.

Bazı tarihçiler Türkleri sadece göçebe gösterip tarım bilmez diye ifade ediyorlar. Oysa Türkler, Hunlar zamanında bile toprağı işliyorlardı. Boylara verilip ve fertler arasında taksim olan topraklarda tarlalar açılarak ekim yapılıyordu. Türkler bu tarlalara buğday, arpa, pirinç, darı, mısır ekerlerdi. Ayrıca meyva bahçelerine de sahiptiler. Buralarda erik, asma, elma, dut yetiştirirlerdi. Eski Türkler çiftçiye Tarancı derlerdi. Buradan anlaşılıyor ki Türkler çiftçiliği iyi biliyorlardı. Nitekim Tarım, Tarı, Tarason, Tarancı, Tarla gibi kelimeler o çağlardan günümüze kadar uzanan kelimelerdir. Ekilen tarlaları sulamak için arklar, kanallar açmışlar, ekim bölgelerine mükemmel bir şekilde su dağıtımı şebekeleri yapmışlardı. Hatta çorak arazilerde bile kanallar açarak ekim yapabiliyorlardı. «Göktürkler çağında açılmış sulama kanallarından birçoğunun izleri, zamanımız arkeologları tarafından bulunmuştur. Bunlardan Tötö kanalının 10 km. olduğu görülmektedir. Bu kanal Rus arkeologlarının tetkiklerine göre işlenmesi son derece güç kayalık bir arazide açılmış, kayalık arazi açılarak iki vadi birleştirilmişti. Yüksek matematik bilgiye dayanan bir su tevzi şebekesi bu kanala bağlanmıştı. 1935'de bu bölgeyi

(32) Türkdoğan, op. cit s. 99
(33) Gökalp, op. cit. s. 279 - 280
(34) Kafesoğlu, Türk Devleti, Atsız Armağanı, s. 318

sulamak isteyen Ruslar aynen Göktürk kanalını yenileştirmişler, daha iyi bir şekil olmadığı kanaatine varmışlardır. Rus arkeologlarına göre bu bölgede Türkler tarafından M.Ö. 1. asırdan beri çeşitli bitki ve hububatın ziraati yapılmıştır.» [35]

İktisadî kollardan biri olan avcılar avlanarak veya balık tutarak geçimlerini sağlardı. «Bunlar her gün, leziz av etleri yerlerdi; av pöstekilerinden, derilerden, kuş tüylerinden güzel kürkler, elbiseler, kalpaklar, çizmeler ve altlarına sermek, üstlerine örtünmek için kullandıkları pöstekilerle başlarına güzel serpuşlar yaparlardı.» [36] Avladıkları hayvanların derilerini ve pöstekilerini çiftçi, sürü sahibi veya sanatkâr Türklerin ürettikleri mamüllerle mübadele ederlerdi.

Sürü sahiplerinin besledikleri koyun, keçi, at, deve, öküz gibi evcilleştirdikleri hayvan sürüleriydi. Bu sürülerden her gün süt, yağ, peynir, yoğurt, kımız gibi gıdaları almak mümkündü. Hayvan derilerini ise işlerlerdi. Bundan dolayı debbağlık, saraçlık, çizmecilik gibi sanatlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca hayvan yün ve yapağılarından keçe, kilim, halı dokunur, çadırlar yapılırdı.

Eski Türklerde sanayi epey ilerlemiş bir durumda idi. Bazı madenleri işleyebiliyorlardı. Nitekim Orta Asya'da yapılan kazılarda «Göktürk çağına ait demir ocakları da bulunmuş, Kiselev ve Merhart gibi Rus arkeologları tarafından incelenmiştir.» [37] Türkler Hunlar zamanında bile demiri, bakırı işleyerek harp aletleri veya tolga gibi giyim eşyası yapabiliyorlardı. Oğuz Kağan Kara ormandaki canavarı öldürdükten sonra şöyle diyor: «Kargım onu öldürdü, demir olduğu için, gergedanı ala doğan yedi, okum, onu öldürdü, bakır olduğu için.» [38] Türkler kargı, ok, kalkan, kılıç, kama... v.s. gibi harp aletlerini kullanıyorlardı. Türklerin yaptıkları silâhlar öyle sağlam ve güzel kullanışlıydı ki bu silâhları sayesinde düşmanlarını dize getirmişlerdi.

Demircilik, silâhçılık gibi sanatlardan başka dericilik,

---

(35) Öztuna, op. cit. s. 82
(36) Gökalp, op. cit. s. 331
(37) Öztuna, op. cit. s. 85
(38))Oğuz Kağan Destanı, 1000 Temel Eser, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1976, s. 3

halıcılık, saraçlık gibi sanatlar da vardı. «Türkler deri veya keçe çizme giyiyorlardı. Kaftanları uzundu. Muharipler tolga (miğfer) da taşıyorlardı. Türk çizmeleri Asya'da hatta Arap memleketlerinde meşhurdu.» [39] Görüldüğü gibi Türklerin yaptığı silâhların, çizmelerin, tolgaların satışı için dış pazarlar bulunabiliyordu.

«Türkler ancak Göktürkleri takip eden Uygur hanedanı devrinde kâğıt kullanmışlardır.» [40] Kâğıdın kullanılmaya başlanmasıyla Türk ilinde kâğıt imâli de yapılmaya başlanmış. Böylece matbaacılık ta bir nevi sanat haline gelmişti.

Türkler ticaret hayatında da başarılı olmuşlardı. Tüccarlara «sart» derlerdi. O çağlarda Çin'den Avrupa'ya uzanan bir ipek ticaret yolu bulunuyordu. Türkler bu yolun önemini kavrayarak ellerine geçirmişlerdi. «İpek yolu Orta Asya'dan geçtiği için transit ticareti Türkleri çok zenginleştirmiştir.» [41] Türkler bu ticaret yolu sayesinde geçen kervanlara yaptıkları, ürettikleri malları satarak Türk mallarının Çin'den Avrupaya kadar yayılmasını sağlıyorlardı. Ayrıca kendileri için gerekli olan her malı da bu kervanlar sayesinde bulabiliyorlardı.

Göktürk hükümdarı Bilge Kağan kendi zamanında Çin ile bir ticaret anlaşması da yapmış bulunuyordu. Nitekim Orhun abidelerinde şöyle diyor: «Bu yerde oturup Çin milleti ile anlaştım. Altını, gümüşü, ipeği sıkıntısız öylece veriyor.» [42] Buradan anlaşılacağı gibi «lüks eşya Çin'den ve başka ülkelerden ithal edilirdi. Bu eşya çok kere ganimet halinde memlekete gelir, sulh zamanında ise, mübadele suretiyle satın alınırdı.» [43]

Yukarıda, yapılan alış-verişin mübadele usulüyle olduğu belirtiliyor. Türkler daha sonra Türgeşler zamanında para basmaya da başlayarak, ticaret hayatlarına parayı da sokuyorlardı. «Yedisu bölgesinde yani Balkaş gölünün güney doğusunda yapılan kazılarda Türk paraları da bulunmuştur. Türgeş kağanları tarafından bastırılan bu paraların üzeri Türkçe yazılmıştır. Elimizdeki en eski para 8. asır

(39) Öztuna, op cit. s. 84
(40) İbid. s. 84
(41) İbid. s. 60
(42) Ergin, op. cit s. 18
(43) Ö tuna, op. cit. s. 30

başlarına aittir. Şimdiye kadar 5 ayrı değerde para bulunmuştur.» [44]

Ayrıca Türk ülkesinde bayındırlık faaliyetleri de başlamıştı. «Ziraat, sanayi, ticaret ve sanat örnek seviyeye erişmiştir. Muntazam yollarla şehirler birbirine bağlanmıştır. Kanallar açılmış, ıssız ve çorak yerlere kadar su götürülmüştür. [45]

Kısacası Türk Devleti o çağların süper devleti durumundaydı.

(44) İbid. s. 83
(45) İbid. s. 113

Nimetullah HAFIZ

Yugoslavya'da Türk Destanları (*)

Türk ordusu bugünkü Yugoslavya'ya yerleşir yerleşmez islamiyet gitgide genişlemiş ve çeşit çeşit Türk eserleri inşa edilmiş ve öte taraftan da yüzden fazla Türk sanatı gelişmiştir. Bunlarla birlikte buralarda Türk edebiyatı da kök salmış ve gelişmiştir. Böylece Yugoslavya'da XV. yy. dan 1912 yılına kadar Türk edebiyatı, Türkiye'de olduğu gibi divan ve halk edebiyatı diye ikiye bölünmektedir.

Yugoslavya'da divan edebiyatı oldukça zengindir. Bu zaman içinde yetişen birçok şairler sayısız eserleriyle Rumeli'de dikkati çekecek ölçüde çağımıza kadar seslenmiş ve Türk edebiyatına oldukça katkıda bulunmuş ve hatta bazıları yeni bir hava getirmişlerdir. Bu şairenin umumiyetle Türk edebiyatında mümtaz yerleri vardır. Bugünlerde, eserleriyle bazı şairler, dünya ansiklopedilerinde yer almaktadırlar. Yugoslavya'da böyle yetişmiş veya eser vermiş daha nice nice şairler vardı fakat, tarihî hadiseler dolayısiyle bunlar hakkında henüz tamamiyle bir bilgi edinilememiş ve birçoğunun da eserlerine rastlanamamıştır. Bu eserlerin çoğu yakılmış, bir kısmı dünyanın çeşitli kütüphanelerine dağılmış ve diğer bir kısmı da şahsi ellerde, tavanlarında veya kütüphanelerinde gizli bir halde bulunmaktadır. Bu sebeple bugün bunları bir araya getirip ortaya atmak kolay bir iş değildir.

Daha sonraları, yani 1912 yılından 1941 yılına kadar Yugoslavya'da divan edebiyatı gitgide gücünü kaybetmiştir. Bu yıllarda yetişen bazı şairler varsa da, bunların eserlerinde divan edebiyatından başka tanzimat edebiyatının etkisi de görülmektedir. 1941 yılından sonra ise Yugoslavya-

(*) Yugoslavya'nın Priştine şehrinde çıkan «Çevren» dergisinin Haziran-1976 tarihli 10 cu sayısından alınmış ve yazarın ifadesi aynen muhafaza edilmiştir.

da yaşayan Türk halkı çağdaş Türk edebiyatını geliştirmeğe girişmiş ve günümüze kadar hemen hemen çağdaş edebi türlerini her birinde başlangıç mahiyetinde olacak şekilde eserler vermiş ve vermekte de devam etmektedir.[1]

Yugoslavya'da Türk halk edebiyatı da divan edebiyatı gibi XV. yy.dan 1912 yılına kadar sürmüştür. Savaşlarda buralara yerleşen Türk halkı, Türk hakimiyeti altında islamiyeti kabul eden bazı Boşnak, Arnavut ve Sırplar Türk olarak Türk kültürüyle halk edebiyatını genişletmişler; ekseriyette kadınlar çeşit çeşit ninni, tekerleme, bilmece ve martifallar[2] söylemişlerdir. Buna mukabil erkekler de daha ziyade çok sayıda türkü, masal ve efsane meydana getirmiş ve bunları komşudan komşuya, dükkândan dükkâna, merasimden merasime yaymışlardır. Fakat, üzülerek söyleyelim ki bu halk edebiyatı metinleri cönk ve mecmualara kaydedilmediğinden çoğu ortadan kaybolup gitmiştir. 1912 - 1941 yılları arasında Yugoslavya'da bu Türk halk edebiyatı gitgide zayıflamış ve son yıllarda hemen hemen büsbütün kaybolmuştur. Günümüze kadar korunan bu çeşit halk edebiyatı metinlerinin çoğu da kendi güzelliğini kaybetmiş bir dil bozukluğu içinde çeşitli değişikliklerle söylenmektedir.

Yugoslavya'da Türk halk edebiyatına başka bir türde büyük hisse katan sayısız âşıklar da vardı. Bu âşıklar sazlariyle birlikte il il dolaşarak başka şehir veya köyün âşıklariyle bir araya gelir, onlarla fasıl tertip ederek beyit örme yeteneğini yoklamak için yarış yaparlardı. Bunlar Yugoslavya şehirlerinden başka Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan ve hatta Türkiye şehirlerini ziyaret ederlerdi. Bu âşıkların bazıları divan edebiyatını taklit ederek epeyce muamma da yazmışlardır. Bir kâğıda yazılı olarak kahvehanelerin hususi köşelerine yapıştırılan bu muammalar, çözme gününe kadar orada kalırlardı. Muammaların çözüleceği gece, dinleyicilerin huzurunda her taraftan âşıklar toplanır, uzun bir zaman fasıl yapar, türkü ve destan söyledikten sonra muammayı beyitle veya benzeri konuşmalarla çözmeğe girişirlerdi. Muamma çözülmezse sonunda

1) Yugoslavya'da Türk edebiyatiyle Türk çağdaş edebiyatı hakkında daha geniş bk. N. Hafız «Yugoslavya'da Türk Edebiyatı Hakkında Bir Deneme» Çevren, sayı 1. Priştine — 1973; s. 54—60.

2) Maniler. Türkiye'nin bazı ağızlarında da «martafal» olarak söylenmektedir.

muammayı kuran saz şairi elindeki saziyle kendisi onu çözerdi. Ne yazık ki bu muammalardan çok az bugüne kadar kalabilmiştir.

Yugoslavya'da Türk âşıkları kendi türkü ve gazellerini de söylemişlerdir. Fakat bunların da hemen hepsi unutulmuştur. Bu âşıkların söyledikleri destanlarının ancak tek bir kısmı cönk ve mecmualara kaydedildiğinden bir kısmı günümüze kadar korunabilmiştir. Bu destanlar, Yugoslavya'da Türk âşıklarının saziyle birlikte çeşit çeşit düğün ve merasimlerde gerek dinî, gerek tarihi bilgiler verilerek dinleyicileri bu şekilde heyecanlandırmıştır. Fakat, şimdiye kadar Yugoslav şarkıyatçıların hiç biri bu destanları önemsemiyerek bunların derlemelerine girişmemiştir. Gerçekten bu gibi eserleri derlemek, onları bir deste halinde ortaya çıkarmak ve bu destanları söyleyen âşıklar hakkında bir bilgi vermek kolay bir iş değildir ama, ne kadar destan meydana atılırsa atılsın Yugoslavya Türk halk edebiyatına (âşıklar edebiyatına) büyük bir iş yapılmış sayılmaktadır.

Ben bu sebeple Yugoslavya'da Türk âşıklarının destanlarını derlemeye giriştim. İlkönce bütün Kosova şehirlerindeki kütüphaneleri (çoğu hafızların şahsi kütüphanelerini) dolaşarak kitaplar ve yazma eserleri daha çok cönk ve mecmuaları inceledim. Gözüme ilişen bütün destanların foto-kopilerini temin ettim. Ondan sonra Mostar, Saray-bosna (Sarayevo), Belgrat ve Üsküp şehirlerindeki arşiv ve bütün yazma eser kütüphanelerini ziyaret ettim. Oralarda da karşılaştığım bazı destanların kopyalarını çektim. Böylece elime geçen bütün bu destanları incelerken, ilkönce Prizren'de doğmuş, yetişmiş ve ölmüş Türk halk şairi Âşık Ferkî'yi ve onun şu destanlarını ortaya attım: «Fasal-i İgbal Âşık Ferkîya», «Destân-i Gulâmbare», «Destân-ı Zenpâre», «Destan-ı Kahveci ile Komarcı», «Destan-ı Yalancı ile Doğru», «Destân-ı Kaynana ile Gelin», «Destân-ı Yunan», «Destân-ı Mamuşa», «Destân-ı Ramadan Zazkok», «Destân-ı Şitâ», «Destân-ı Pürzerin Vâkia», ve daha iki başlıksız destan[3] Âşık Ferkî'nin bu destânlarından başka daha birkaç Yugoslavya âşığının destaniyle karşılaştım, meselâ: Âşık

3) Aşık Ferkî'nin hayatı ve eserleri hakkında daha geniş bk. N. Hafız, «Prizrenli Aşık Ferkî'nin Hayatı ve Eserleri», TAN gazetesi, sayı 73—109; Priştine — 1972, ve «İbrahim Aşık Ferkî», Çevren, sayı 4; Priştine — 1974, s. 118—119.

Nazmi'nin «Destân-ı Nazm-i Beray-i Ahvâl-i Bosna» ve «Destân-ı Nasihat», Âşık Mevzûnî'nin «Destân-ı Mevzûni Efendi» başlıklı iki, Âşık Şemsî'nin «Destân-i Mehdi Resûl», Âşık Savfet'in «Destân-ı Yunan-ı Harb», Âşık Mura'tî'nin «Destân-ı Hazret-i Ali» Âşık Fikrî'nin «Destân-ı Arnavutların söylenür Dilde Şmdi Efendi Hazretleri», Âşık Fakirî'nin «Yazdık Destân», Âşık Yarî'nin «Destân-ı Muhammed Ali Paşa», başlıklı destanları. Aralarında Âşık Fezâi'nin, Âşık Mustafa'nın Âşık Kedâhî'nin birer başlıksız destanı da bulunmaktadır. «Destân-ı San'at», «Destân-ı Mahmûd Pâşâ», «Destân-ı Şâh İsmâil», «Destân-ı Kesik baş», «Destân-ı Geyik», «Destân-ı Güvercin» başlıklı destanların ise âşıkları bilinmemektedir. Çok sayıda destanlarda da ne başlık var ne de içinde âşıkların adı belli edilmiştir.

Daha sonraları elime geçen bir yazma eserden öğrendiğime göre meçhul bir Yugoslav âşığı İstiklâl Savaşı ve Atatürk ile ilgili bir destan yazmağa başlamışsa da maalesef bitirmemiş ve bir iki tekrarlama ile eserin başlangıcında kalmıştır. Burada bunu olduğu gibi nakletmeyi uygun buluyorum:

Yaşasın Mustafa Kemâl ol Hodâ-nın arslanı
Yıktı tasus eyledi Devlet-i Âlâ-i Osmanı
Anın şerefine yazdım iş bu destânı
Dinleyin nice mağlup etti Yunanistanı.

Yaşasın Kemâl Pâşâ ol Hoda'nın arslanı
On beş gün zarfında mağlup etti Yunanistanı
Dünyada ukbâda ne büyüktür, ne büyüktür şânı
Yiğidin tesisi eyledi Devlet-i Osmani

İsm-i pâki Mustafa vechinde liman-i nur-i Mustafa
Destinde görünür şecâat-i Mürteza
Velhasıl ikânet yetse sezâ
Mademki bugün meydana koydu hükm-i Kur'anı.

Bununla birlikte bir yazma defterde Çanakkale savaşı üzerine yazılmış bir destan bulunduğunu da müşahede ettim. Defterin içerisinde «Seddülbahir'de Sağ Cenahta Birinci Fırkanın Şehitler Sırtı Destânı»nı gördüm. Destanın âşığı tam olarak belli değildir. Bunun için bu destanı bir

Türk âşığının mı yoksa bir Yugoslavyalı Türk âşığının mı yazdığı henüz kestirilememiştir.

Bugüne kadar elde ettiğim bütün bu destanların birkaçı güldürü, birkaçı dinîdir. Ötekileri ise âşıkların yaşadıkları dönemlerde Yugoslavya'daki Türk halkının duyguları, her günkü hayat sorunları, kaygı ve kavgaları, yaşayıştaki müşkülleri, vukubulan çeşit çeşit tarihî hadiseleri ve tarihî kişileri hakkında basit bir Türkçeyle söylenmişlerdir. Hemen bütün bu destanlar on beş ilâ otuz kıta arasında yazılmıştır. Bazıları ise elli hatta altmış beş dörtlüğü bulmaktadır.

Hecelere gelince bu destanların çoğu on bir hecelidir. Ötekileri daha uzun veya daha az hecelidir. Fakat âşıklar, az çok tahsilli oldukları için zamanındaki güzel Türkçeyle söylenmiş olan bu destanlar da, Türkçeyi iyi bilmiyen bazı kişiler tarafından söylendiği veya yazıya geçirildiği zamanlarda, ağız farkları dolayısiyle dil ve vezin bozuklukları meydana gelmiştir.

Görüldüğü gibi Yugoslavya'da yetişen Türk âşıkları ne kadar unutulup kaybolmuşsa da yalnız günümüze kadar gelen destanların derlenmesiyle sayısı bilinmiyen birçok âşık ile onların kıymetli eserlerinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. İleride yapılacak daha birkaç derlemeden sonra bunların bir kitap halinde yayınlanması son derece faydalı ve mühim bir eser meydana koymaya vesile olacaktır. [4]

İPEKLİ ÂŞIK MUSTAFA'NIN BİR DESTANI*

Bugüne kadar Yugoslavya Türk destanları üzerinde yaptığım derlemelerde cönk ve mecmualara kaydedilmiş epeyce Türk âşıklarının birer veya birkaçar destaniyle karşılaştım. Yirmi sayıyı aşan bu âşıklar arasında tek Âşık Ferkî'nin Prizren'de doğduğunu, yetiştiğini ve öldüğünü anlayabildim. Öteki âşıklar öyle bilinçsiz kaldı. Geçenlerde Yugoslavya'nın Kosova Özerk Bölgesindeki İpek (Peç) şehrine yaptığım bir ziyarette Türk destanlarını derlerken 85 yaşında olan Hamdi Dats adında bir hafızdan bir Türk Âşık Mustafa'nın İpek'te doğduğunu, yetiştiğini ve öldüğünü öğ-

*) İpekli Aşık Mustafa'nın bu destanı Konya'da yayımlanan «Çağrı» fikir, sanat - folklor dergisinin Şubat 1976; sayı 217, yayımlanmıştır.

4) Bu eser «Uluslararası Folklor ve Halk edebiyatı Semineri Bildirileri 27—29 Ekim 1975 Konya», Ankara — 1976; kitabında yayınlanmıştır.

rendim. Hamdi Dats Efendinin anlattığına göre İpekli Âşık Mustafa 1830 - 1900 yılları arasında yaşamış, yaşayışında nalbant olarak çalışmış, Maro soyadiyle anılmış hem de hayatı boyunca saziyle sayısız merasim ve düğünlerde çeşit konuda türkü ve destanlar söylemiştir. Âşık Mustafa'nın bir yazma defterde derlenmiş eserleri de bulunuyormuş fakat bunun bu yazma eseriyle henüz karşılaşamadım. Prizren şehrinde, destanlar derlerken Prizrenli Türk halk şairi Âşık Ferki'nin destanlariyle karışan İpekli Türk halk şairi Âşık Mustafa'nın «Destan» başlıklı tek bir destaniyle karşılaşmıştım. Böyle ki bununla bilinmiyen bir İpekli Türk âşığını tanımış oldum. Âşık Mustafa bu destanında insanoğlunun doğumundan yüz yaşına kadar neye benzediklerini ve ne duruma uğradıklarını yirmi dört mısrayla açıklamıştır. Böyle bir destanla bir âşığın ortaya çıkarılması Yugoslavya'daki Türk halk edebiyatına büyük katkıda bulunacağı en öne alınarak onun olduğu gibi yayımlanmasını uygun buluyorum.

DESTAN

1
Tanrı bir kişiye evlât verince
Yetişir bahçede, fidana benzer
Kemâliyle bir yaşına girince
Açılmış gonce gül hem tane benzer

2
İkisinde deryâ sular bulanır
Üç yaşında her nesneyi dolanır
Dört yaşında boy verince sallanır
Beş yaşında mahtâba benzer

3
Altısında beyân eder dişini
Yedisinde yetiştirir dişini
Sekizinde muhkem görür işini
Dokuzunda kaş gözüne benzer

4
On yaşında gonca güldür açılır
On birinde boy verince sevilir
On ikisinde ab-ı hayat içilir
On üçünde sim u şane benzer

5
On dördünde mahbûpluğun çağıdır
On beşinde gören aklı dağılır
On altısında konuşacak çağıdır
On yedisinde selvi revân benzer

6
On sekizinde artırır zarını
On dokuzunda terk eylemiş arını
Yirmisinde gezdir şikârını
Yiğirmi birinde yırtıcı arslana benzer

7
Yiğirmi beşinde bıyıkları börülür
Otuzunda akan sular durulur
Otuz beşinde şericat evine girir
Yaranlara karışır irfan olur

8
Kırkında kızıl düşer bağlara
Kırk beşinde günahların ağlarım
Ellisinde subhâne bel bağlarım
Elli beşinde sarı ayvaya benzer

9
Altmışında ettiklerin düşünür
Altmış beşinde püryek gelir kış olur
Yetmişinde bir yerlere gümüş olur
Yetmiş beşinde önırü âzâde benzer

10
Seksininde sızı iner dizine
Seksen beşinde duman çöker yüzüne
Doksanında kimse bakmaz yüzüne
Doksan beşinde baykuş virâna benzer

11
Doksan dokuzunda münkür ve nekir gelince
Der Mustafa hak ile yeriyle yeksan olur

Prof. Dr. Mehmet KAPLAN

İyi Vatandaş İyi İlkokuldan Yetişir

Türkiye'de okula ve öğretmene gereken değer verilmemiştir. Bugünkü hadiseler, iyi yetişmemiş öğretmenlerle, iyi yetiştirilmemiş öğretmenlerin eseridir. İyi bir öğretmen, ülkesini bölücü, kardeşlerini öldürücü öğrenciler yetiştirmez; onun kafasında yıkıcı değil yapıcı fikirler vardır. O, en azından öğrencisine azın çoğa hâkim olamayacağını öğretir. Kafasında iptidai heyecanlarını yenemeyen genç katil olur. Heyecan fizyolojik bir vâkıadır. Öfkesine hâkim olamayan her insan başkalarına kötülük yapabilir. İnsan, tabiata olduğu gibi, kendisine de kültür ile hâkim olur. Kültür ise, edinilirse okulda edinilir.

Aile bir kültür müessesesi değildir. Çocuk aile içinde doğar, büyür, yer, içer, yatar, kalkar ama kültür edinemez. En iyi ana ve baba bile öğretmenin yerini tutamaz. Ana ve baba ile çocukları arasındaki münasebet hissîdir. Hiç bir ana ve baba çocuğu karşısında soğukkanlı olamaz. Onu ya şımartır veya küçük görür. Çocuk ciddiyeti, vazife duygusunu, sosyal kavramları, kendisine gerekli olan bilgileri okulda öğretmenlerinden öğrenir. Okulda her şeyin bir düzeni vardır. Öğretmen, her şeyden önce düzeni temin eden insandır. O, yaşı ve başı ile devleti, cemiyeti, beşerî ve içtimaî kıymetleri temsil eder. Ana ve babada böyle bir otorite yoktur. Öğretmen duygularına göre değil, kanunlara, yönetmeliklere, kültür değerlerine göre hareket eder. Sınıfta haksızlık yapmak güçtür. Zira öğrenciler, seslerini çıkarmasalar da, yapılan haksızlığı fark ederler. Öğretmen çocukları kontrol ettiği gibi, sınıf bu öğretmene sadece varlığı ile baskı yapar.

Çocuk vazife duygusu ile beraber arkadaşlığı da okulda öğrenir veya yaşar Anne ve babanın çocuklarıyla gerçek mânâda arkadaş olmasına imkân yoktur. Aralarındaki yaş, bilgi hatta boy farkı buna mânidir.

Okulun en önemli tarafı, çocuklara ortak kültür vermesidir. Aileler arasında sosyal seviye bakımından farklar vardır. Okulda fakir veya zengin ailelerin çocukları aynı dersi görürler. Matematik, müzik, jimnastik, tarih, edebiyat, yurt bilgisi okulda herkese eşit olarak verilir. Bu en güzel demokrasidir.

Bütün vatandaşlara okullarında eşit ve sağlam bir terbiye verilmeyen ülkelerde demokrasinin yerleşmesi ve iyi işlemesi mümkün değildir. Türkiye'de demokrasinin aksamasının başlıca sebebi budur. Okulda edinilen ortak kültür, ırk, mezhep, bölgecilik gibi insanları ayırıcı, iptidai akımların yaşamasına imkân vermez. Bunlar bütün çocuklara iyi, eşit terbiye veren bir ana ve ilkokul sistemi ile on yıl içerisinde giderilebilir.

Türkiye, son yıllarda maddî gelişmeye önem verdiği için manevî gelişmeyi, yani insan terbiyesini ihmal etmiştir. Bugünkü anarşinin başlıca sebebi budur.

Kalabalık sınıflarda, ikili üçlü tedrisat yapan okullarda öğrencilerin iyi yetişmeyeceği açık bir şeydir. Sınıfa giren öğretmen, hayatından memnun değilse ve iyi yetişmemişse, öğrencilerine faydalı olamaz. Bunlar herkesin bildiği açık gerçektir. Biz lastikleri patlamış, motoru bozulmuş bir arabayı yürütmeye kalkıyoruz. Türkiye böyle bir eğitim tarzı ile ileri gitmek şöyle dursun yıkılır. Zira iyi kurulmamış okullarda bir araya gelen çocuklar, kendilerini grup psikolojisine kaptırarak kolayca bozulurlar. Üzüm üzüme baka baka kararır ve çürür.

Y. Kukas Çeviren: Abdülhalim DEDE

Atina Camileri (*)

Atina'da bulunan değişik zamanlara ait tarihi eserler o kadar içiçe girmişlerdir ki; yerleri ve eski eserleri gezerken; yeni taş devrine (Neolitik Çağ'a) ait bir eserin yanında bir Bizans kilisesi veya bir Türk eseri karşımıza çıkabileceği gibi, Miken devri ile içiçe girmiş tarih öncesi devir ile Osmanlı devri veya 1821 ihtilâli devri de çıkabilir. Bizim amacımız bunlarla Atina'daki eski Türk camilerini tanıtmaktır.

Gözlerimizi kapatıp bir iki aşır geriye, İslâmın hâkim olduğu zamanlara dönelim. Bütün Türk Hâkimiyeti döneminde Atina'da toplam 9 cami vardı. Bunlardan 8'i Akropol (Bugünkü Plaka) civarında, biri de Kifisya'da bulunuyordu.

Bunların içinde en önemli cami Parthenon'du. 1456 yılında Türkler Atina'yı zaptettikleri zaman Athiniotissa'nın (Eski Yunan Tanrıçası) mabedi olan Parthenon'u camiye çevirip, mescit ismini koydular. Mabedin kutsal bölgesini (Agiatrepera) mihrap yapıp çan kulesinin (kambana) bulunduğu yere de bir minare diktiler.

Bütün bunlara rağmen, aşağı yukarı duvar yazmaları ve çinileri ile hiç özelliğini kaybetmeden yaşayan Parthenon, Atina'nın 1687'deki Morozini kuşatmasında büyük bir felâkete uğramıştır. Kuşatma sırasında Türkler Parthenon'u cephanelik olarak kullanmışlar. Morozini ile Venedikliler de bunu öğrenmişlerdi. 27 Ekim 1687'de bugünkü Neofaliro semtinde bulunan Morozini ile Kenmarx'ın karargâhından atılan bir bomba Parthenon'un havaya uçmasına sebep olmuştur. Morozini ile Venedikliler Parthenon'un bombalanmasının, muhteşem mabedi havaya uçuracağını bildikleri

(*) Bu yazı Yunanistan'da yayınlanan haftalık Trost dergisinin 11 Ocak 1980 tarih ve 355 sayılı nüshasında neşredilmiştir.

halde bu bombayı atmaktan çekinmemişlerdir. Türklerin eski mabede gösterdikleri saygı Morozini ile Kenmarx'ın Avrupalılarında yoktu. Parthenon'u havaya uçurmakla da kalmamışlar ve daha sonra yağma edip Türk camiini tahrip etmişlerdir. Türkler daha sonra camii yeniden inşa etmişlerdir.

Atina için önemli olan bir diğer cami de Fetih camii veya Staropazar camii idi. Roma meydanının bahçesinde bulunan bu cami Fatih Sultan Mehmet Hanın Atina'ya gelişinde yapılmıştır. 1824 yılında Türkler Atina'dan çekildikten sonra, bu cami Atinalılar tarafından okul olarak kullanılmaya başlanmış ve Avrupa dilleri okulu haline getirilmiştir. Daha sonra sırası ile Askeri Kışla, Askeri Hapishane, ve Fırın haline getirilen Fatih camii günümüze kadar gelebilmiş ve bugün eski eser ve anıtlar kurumuna devredilmiştir.

Hepimizin bildiği bir diğer cami de Aşağı Şadırvan veya Aşağı Patar camiidir. Manastiraki tren istasyonundan çıktığınızda tam karşınıza gelir. Bu camii 1759 yılında Ağa Cisiaraki tarafından inşa edilmiştir.

Atina'nın bir başka camii de Yeni cami veya Beina camiidir. Rodakio cami adıyla da bilinir. Rodakio, Atina'nın eski bir mahallesi olup, bugünkü Vuli caddesi ile Ermu caddesi civarındadır.

Atina'nın Türk hakimiyeti döneminin başka bir camii de Softa camidir. Bugünkü Kapnikarea ve Pondros caddeleri civarında olan o zaman Yukarı Şadırvan bölgesi olarak bilinen yer bir fakirler mahallesi olup, Türkler bu camiye Hüsnü Bey camii derlerdi.

Kolona camii, Adrianu ile Flessa caddelerinin kesiştiği köşede bulunuyordu. 1821 ihtilâli döneminde bu cami, belediye kütüphanesi olarak kullanıldı. Bu kütüphanenin hazin bir sonu vardır. Atina'yı müdafaa eden Palikaryalar ile savaşçılar, bütün kitapları savaşa devam etmek için fişek yapımında kullandılar.

Bugün dahi temelleri görünen bir başka camii de Akropol girişinin sağında, İrodu Attiku konservatuvarının kuzeyinde bulunur.

Son olarak da küçük cami tabir edilen Theosivulu ve Paros caddeleri civarında idi. Atina dışında bulunan son

bir cami de Kafisse (kifisya) camiidir. Hamamı ve kuleleri de olan bu cami geçen asrın sonunda yıkılmıştır.

Bütün bu camilerin kurtulması için resmi makamlarca en küçük bir gayret sarfedilmemiştir. 1821 ihtilâlinden sonra Atinalıların (Rumların) Türk olan her şeye karşı büyük bir kinleri vardı. Bina tasarrufu için bu camileri okul yapmasalardı daha ilk senelerde hepsini yıkarlardı. Sözünü ettiğimiz camilerin zamanla bakımsızlıktan harap bir hale gelerek çoğu yıkılmıştır.

1824 yılında Yunan makamları Rodakio camiini, bilimler okulu; Caminin çevresini de Botanik bahçesi olarak; Fatih camiini Meclis, cami yanında bulunan hanı Polis karakolu olarak; Hüseyin Beyin evini Metropolit evi olarak; Küçük camii millî Basımevi olarak; cami karşısında bulunan medreseyi de Güzel Sanatlar Okulu olarak kullanmaya başladılar. Medrese, Güzel sanatlar okulundan sonra iğrenç bir hapishane oldu.

Tahir Kutsi MAKAL

Türkistan Folkloruna Bakış

Türkiye Türkleri için Türkistan, çok uzaklarda değil!.. Bugün, Doğu ve Batı olarak ayrılmış bulunan Türkistan, Türklerin anayurdudur ve halen bu ana ve ata toprakları, soydaşlarımızı bağrında barındırmaktadır. Doğu'dan Çin ve Mogolistan, Batı'dan Hazer Denizi ve İran, Kuzey'den Sovyetler Birliği, Güney'den Hindistan ve Afganistan, Pakistan ile çevrili Türkistan; 6 milyon kilometre kare toprağı ve 40 milyon nüfusu ile Türklüğün anayurdu olarak tarihe malolmuştur. Coğrafya bilginlerince «Orta Asya» diye isimlendirilen Türklerin anayurdu bugün, iki büyük sömürgeci devletin sınırları içinde kalmıştır. Doğu Türkistan Çin, Batı Türkistan ise Rus işgali altındadır.

Şeybek Han, «Mihmannameyi Buhara» isimli eserinde Türkistan için «ata mirası, kâbemiz» ifadesini kullanmıştır. Türklüğün birçok iftihar âbidesini sinesinde saklayan Türkistan toprakları; akıncı ruhun şekillendiği yerler olmak yanında Türkün çözülmez ve bozulmaz mayasını tutmuş olma özelliğini de taşır. Tarih boyunca Fârâbî, Buhârî, Abu Reyhanî, Birunî, İbn Sina, Ahmet Yesevi, Ali Şir Nevaî, Uluğ Beg gibi değerli devlet, bilim, sanat ve felsefe adamlarını yetiştirmiş olan Türkistanlılar, yakın zamana kadar Türkiye Türkleri ile de ilgilerini sürdürmüşlerdir. Türkistan'ın istiladan kurtarılması için Osmanlı İmparatorluğunun son komutanları ve askerleri ata mirası bu topraklara koşmuştur. Rus ihtilâlinden sonra, Türklerin bağımsızlık mücadelesine öncülük eden Enver Paşa'nın Kızılordu birliklerince şehit edilmesi üzerine yakılan ağıt hâlâ dillerdedir.

«Feryadım dünyanın barlığın boğsun!
Ümidinin en songı ipleri üzsün..»

diye başlayan ağıt-şiir, kendisinden çok şeyler beklenen, Türkistan'da; Özbekleri de içine alan bir Türk birliği kuran, «Büyük Türkistan Devleti» kurma kararındaki Enver Paşa'nın Belcivan'da şehit edilmesi üzerine ünlü şair Çolpan tarafından söylenmiştir. Birçok halk ozanı tarafından da ağıtlar yakılan olay hakkında Çolpan (Abdülhamit Süleyman)ın hâlâ dillerde dolaşan ağıtı, Türkiye Türkçesiyle şöyledir:

«Feryadım dünyanın varlığını boğsun
Ümidin en son iplerini koparsın!

Gazaptan titreyen genç bir yiğidin
Taş gibi sinesine mermiler yerleşmiş
Dağlarda hürriyet için gezen geyiğin
Kara gözlerine matemler girmiş...

Deryalar, dalgalar titreten bir er
Darbeler kahrından yıkılmış kalmış
Kurtuluş yıldızı yokluğa girmiş
Senin son canını düşmanların almış...

Marmara yolları, Edirne yolu
Çatalca genişliği, Boğaz darlığı
Karpat tepeleri, Trablus çölü
Güzel Selanik,'in şirin bağları

Şehitler yüzüne damlayan nurlar
Kanlar ağlattı ki bizi bu haber!

...Tarihin rengini çok kanlar ile
Karartmış, doldurmuş bir Belcivan dal..
En son ümidi kana boyamış
Ah, öyle bir uğursuz zamanlar gelmişi...

Feryadım dünyanın varlığını boğsun
Kapkara bahtıma şeytanlar gülsün!.»

Kara bahtına şeytanların güldüğü Türkistan topraklarında, Doğu'da ve Batı'da bugün; Türkçe, değişik lehçeler ve şivelerle konuşuluyor. Bahtı karartan bayraklar yanında Türk'ün ses bayrağı dalgalanıyor!.. Bir milletin dilinin konuşulduğu yer, türkülerinin çığırıldığı, ağıtlarının yakılıp gizli-açık söylendiği yer kaybedilmiş topraklar sayıla-

maz. Ata-ana toprağı Türkistan, madde zenginliklerini sömürenlere vermiş bulunuyor. Uranyumdan gümüşe, altından kükürte kadar bin bir çeşit madenin zenginliğini, yer altı kaynaklarının imkânlarını başkalarına veren Türkistan'da çileye, eziyete, baskıya dayanan bir dil zenginliği, folklor zenginliği var.

Bitip tükenmeyen çile yıllarından sonra ana-ata topraklarını terkedenlerin gurbette, toprakta çakılıp kalanların sılada söylediği türküler gönüllerdedir:

«Sevdim seni güzel yarım
Sensen menim vefadarım
Men bülbülmen, sen çemende kızıl gül
Senle âbâd çemenzarım!..

Işkın bilen cerengleydi avazm
Söyler seni sazım, tar'ım,
Sensiz asla tirigligni sezmeymen
Hayatımsen, hemmedarım-..»

Özellikle Doğu Türkistanlı gençlerin kurduğu ve uzman hocaların değerlendirdiği folklor ekipleri Türkistan türküleri ve halk oyunları konusunda bir fikir verir. Birkaç yıl önce Doğu Türkistan hükümeti eski Genel Sekreteri İsa Yusuf Alptekin'in folklorcu eşi Fatma Alptekin bacının televizyonda sergilediği oyunlar, Türkistan folklorunu Türkiye Türklerine tanıtmada başarılı örnek oldu.

Halkın, atalarının yüzyıllardan beri söylediği türküleri, manileri, atasözü ve deyimleri kullanmadaki titizliği yanında millî oyunları da benimseyip yeni nesillere aktarması Türk kültür bütünlüğü açısından önem ve değer taşıyor. Oyunlar seyredildiğinde ve türküler dinlendiğinde tesbit ediliyor ki, Türklük dünyası bir bütündür. Türküleri söyleyen ses bizimdir. Oyunlar millî hareket olarak, ritm ve renk olarak bizimdir. Mogol sınırından Batı Trakya'nın dağ köylerine, Dobruca'dan Makedonya'ya kadar yayılan Türk kültürü sınırlarındaki ses bizimdir. Ve ses bayrağı Türkçe ile Türkçenin güzelliğindeki sevgi çağrısı ,barış çağrısı, güzel günler özlemi bizimdir.

Gençleri sevgiye, barışa, birlikte neşelenmeye ve oynamaya çağıran şu Türkistan türküsü bizimdir:

«Bu bahçede kimler bar oyneng yar, oyneng
Erler bilen kızlar bar oyneng yar oyneng
Oyna genç kız yahşi oyneng yar oyneng
Bizden köre siz yahşi oyneng yar oyneng..

Eteğin şamalige oynang yar oyneng
Gülümçeler açılsın oyneng yar oyneng
Gülümçeler tereylik oyneng yar oyneng
Sevgen yarge bereylik oyneng yar oyneng
Hay hay hanım yarımsen oyneng yar oyneng
Sen menim sevgen yarımsen oyneng yar oyneng..»

Bahçede kimler oynuyor? Erkeklerle kızlar oynuyor! Genç kızlar güzel oynamalı!.. Yaşlılardan sonra gençler de güzel oynamalı!..

Ziya Gökalp, «en büyük deha halktadır» diyor. Türkistan'ın dehası, halkın millî benliğinde yaşıyor. Çileli hayat şartlarına rağmen yaşama sevincini halk, türkülerde buluyor. Atalarının dağ başlarında söylediği türküleri mırıldanarak, düğünlerde, bayramlarda oynadığı oyunları hep birlikte oynayarak halk, çocuklarını yarına hazırlıyor. Toplulukların bir araya gelerek yarınki ülkenin sahiplerine millî ve manevî değerlerini sergilemesi, güzel yarınlar için ümit verici unsur oluyor. Türkistan'daki soydaşlarımızı, karakterlerini, dil yapılarını, millî ruh yapılarını bozmadan yürüten, halen yaşatılmakta olan kültür değerleridir. Yıllar yılı Doğu Türkistan'da Çinliler, Batı Türkistan'da Ruslar, Türklerin millî değerlerini yok etmek, gelenek ve göreneklerden onları koparmak ve dolayısiyle kozmopolit bir halk yığını haline koymak konusunda «kültür ihtilâli» yapmaya çalışmışlardır. Yıllarca okullar Türk çocuklarına kapalı tutulmuş, camiler onarım bahanesi ile açılmamıştır. Bugün de birçok cami, gittikçe dünyadan haberdar olan, uyanan toplumun zorlamasına rağmen müze olarak tutulmaktadır. Buna karşı kültür savaşını Türkistan Türkleri, kültür emperyalistlerinin karşısına, folklor değerleri ile

karşı çıkmaktadır. Okulda alfabe, sokakta, dükkânda dil değiştirilebilir; evde dillerden türküler alınamaz. Danslar, cazlar. çeşitli musiki aletleri konulabilir ortaya; gönülleri sevgide birleştiren; gurbet acısını, ayrılık sancısını, sevinci, dostluğu, özlemi dile getiren Türk halk sazı «tar» değiştirilemez, sesi kısılamaz. Tulum, dutar (iki telli saz), nakkara (darbuka) değiştirilemez. Türk'ün yüzyıllar öncesinden şölenlerde, törenlerde elinde, kolunda, kucağında ve gönlünde olan sesler değiştirilemez, yok edilemez!.

Ve yine saz da, tar da, dutar da, nakkara da Türkistan'da pek yaygın olan «Hay Hay Hanım!..» türküsünü seslendirmeye devam eder. Gençler, türküyü söyleyerek, türkünün hızlı havasında oyunlarını sergilemeye devam ederler:

«Hay hay hanım, yol bosun
Kayakka yol galeysiz
İzhar etingiz şimdi
Nege bizge bakmaysız?

Kim böle siz özingiz
Nege yalan söyleysiz
Meni yolumdan koyup
Nege siz töhtettingiz?

Hay hay hanım, yol bosun
Kayakka yol galeysiz
Romalçengiz tüşüptü
Nege bakıp almaysız

... Vay öleyin ortaklar
Endi kandey kıleyın
Barıp ulerge eytse
Öley şermende bolup.»

Kayakka: Nereye, **Galeysiz:** Gideceksiniz, **Romalçengiz:** Başörtünüz, **Yol bosun:** Yol olsun, **Kandey:** Ne, nasıl, **Kıleyın:** Yapayım, **Şermende:** Utanç.

Türk halk oyunlarında sevgiyi, aşkı, harman sonunu, hasadı, sevinci sembolize eden oyunlar çokluktadır. Bu arada kahramanlığı dile getiren, yiğitlik gösterisi halinde ifadesini bulan oyunlarımız da folklorumuzda önemli yer tutar. Türkistan gençleri de, halen yaşanmakta olan «Esir

Türk» dramını yansıtan oyunlara da hayatında yer veriyor. Türkistan'ın kurtuluşu için mücadele eden mücahitlerin yılmadan ömür boyu savaşacaklarını vurgulayan «Harmaymız Asla!..» isimli oyun bunlardan en önemlisi sayılıyor. Doğu Türkistan'ın sürekli Çin istilasına uğraması üzerine Osmanlı imparatorluğu ile sıkı ilişkiler kuran, askeri talim-terbiye heyetlerini Türkiye'den getirterek ordu kuran büyük devlet adamı Mirza Devlet Yakup Han adına oynanan oyun da kahramanlığı sembolize eden oyunların başında yer alıyor. «Güzel Türkistan» oyunu ile «Can Ülkecan» isimli oyunlar da Türkistan'a hasreti ifade ediyor. «Han Atlas», «Almabağ-Almaça» elma bahçelerindeki hasat şenliğini, «Pahta» ise pamuk tarlalarının şenlikli yorgunluğunu gözler önüne seriyor. «Güllale» ve «Argüley» gibi, gönüllerde sevgiyi tomurcuklandıran türkülü oyunlar da zengin Türkistan folkloruna renk katıyor.

Türkistan Türklüğü için ağıt olmakla birlikte yarın için ümit ışıkları taşıyan «Harmaymız Asla!.» türküsünün sözleri şöyle:

«Harmaymız asla vatan yolide-
Kahramanlarning baskan izide
Tuğ nişanımız batur bilekte
Kökrekler almaz safning önüde.

İrademiz cün pehlivanlarız
Vatan yolide kahramanlarız!...

Bastı uzun yıl bizni felaket
Her dem ucredi kanlı halaket
Körgen künümüz göya kıyamet
Tanrım yar bersin bize hidayet!

İrademiz cün pehlivanlarız
Vatan yolide kahramanlarız!

Kanlar aksamı vatan yolide
Canlar çıksa mı erkin küreşte
Arka çekilliş bizge namustur
Vatan yolide erkin küreşte

İrademiz cün pehlivanlarız
Vatan yolide kahramanlarız.»

«Harmaymız: Yorulmayız. Batur: Kahraman. Kökrek: Korkak.

Türkiye'de halkbilimin altmış yıllık geçmişi vardır. Türk halkbilimi (folkloru) üzerine çalışmalar, uluslararası planda geliştirilmeli, araştırmalar bütün Türk dünyasını kapsayacak biçimde genişletilmelidir. Bu yazıda biz, Türkistan folklorunun varlığı üzerine dikkati çekme görevi yaptığımız görüşündeyiz. Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Başkanlığının, yurt içi inceleme ve araştırmalardan ayrı olarak yurt dışındaki folklor zenginliklerimize de ışık tutması başlıca dileğimizdir.

Aka GÜNDÜZ

İntikâm Türküsü

Akan Meriç bir geçid ver...
Düşmanlara kaldı çok yer,
Üç almakçün geçmiş asker
Aman Meriç bir geçid ver..

Dağlar taşlar aştım geldim
Ben kinimle taştım geldim
Sana da ulaştım geldim
Aman Meriç bir geçid ver..

Arkanda genç kızlar ağlar
Anacıklar yürek dağlar
Harap olmuş yurtlar, bağlar
Aman Meriç bir geçid ver..

Kesilmiş yurdun her başı
Kalmamış dikili taşı
Bu viranlık, bu göz yaşı
Hakkı için bir geçid ver.

Rum ilinde vatan ana
Mahzun mahzun bakar sana
Kıymadan düşmanlar ana
Aman Meriç bir geçid ver..

Sen vermezsen ben geçerim,
Süngümle iki biçerim,
Kanlı suyundan içerim,
Şimdiden gel bir geçid ver..

Türk askeri artık bıktı
Çadırını tuttu yıktı
İntikam yoluna çıktı
Haydi Meriç bir geçid ver.

Bu şiir Türk Yurdu Dergisi'nin eski Türkçe olarak yayınlanan 1329 tarih ve 24 sayılı nüshasından alınmıştır.

Enver M. ŞERİFGİL

Toponimik bir araştırma:

Göçler Ve Yer Adları

(TÜRKLER, POMAKLAR ve BULGARLAR)

I — ÇEPNİLER'İN RODOPLAR'A GÖÇLERİ

Giriş:

İnsan toplulukları, tıpkı denizler gibi, türlü esintilerin etkisiyle sürekli sürtüşme, çalkantı ve dalgalanma halindedir. Bu hâl, tarih boyunca böyle olagelmiş ve böyle olup gitmektedir. Türlü nedenlerden olgulanan bu hâl, çoğu kez, bazı toplum gruplarının bir başka diyar veya iklime güçleriyle sonuçlanır. Bu göçlerin temelinde maddî ve manevî doyumsuzluklar sosyo ekonomik ve inançsal uyumsuzluklar istikbal endişesi, can kaygısı ve korku gibi türlü faktörlerden kaynaklaşan huzursuzluklar yatmaktadır. Bu huzursuzluklar nedenleriyle göç edenler, kendi maddî ve cismanî varlıklariyle birlikte inanç, gelenek ve görenek gibi manevî değerlerini de beraberlerinde getirmekte ve geldikleri yerlerde böylece oluşan etnik grupların ırk ve kültürlerinin karışımıyla toplumlar renklenmektedir.

Göç edenlerin son durak olarak yurtlandıkları yer ve bölgeler, coğrafî durum ve topoğrafik biçimlerin dışında, genellikle, ya onların kendi ad veya sanlariyle veyahut ta onların terk ettikleri yurtlarının sıfat veya adlariyle adlandırılmaktadır. Yer adlarıyla toplum grupları arasındaki bu bağlantılardan toponimik araştırmalar alanında, tıpkı birer fosil veya organik birer hormon gibi, yararlanılabilir. Oğuz boylarıyla Türkmen oymaklarının ve Asya kentlerinden türlü nedenlerle batıya göçenlerin Anadolu ve Balkan Yarımadalarına serpilerek yurtlanmalarıyla oluşan yer, bölge ve hattâ kent mahallelerinin adları bile bu tür hormonları taşımaktadır.

En toplu iltica ve göçlerin nedenleri, kuşkusuz ki, isyanlar, ihtilâller ve savaşlardır. Bu araştırmanın konusu da bir ihtilâl ile başlamakta ve onun sebep olduğu zincirleme olayların akışı sonucunda olgulanan iltica ve göç hareketlerinden oluşan bazı yer ve bölge adlarını aydınlatmayı amaçlamaktadır. Sözkonusu ihtilâl, Emevî hanedanı (M.S. 661 - 750)nın devrilerek iktidar ve hilâfet (halifelik) in Abbasî hanedanı (M.S. 750-1258)nın eline geçmesini sağlamış olan ihtilâldir. Araştırmamızı zaman bakımından genişçe boyutlar içinde ışıklandırmak üzere, önce bu ihtilâli ve sonra da onun ardından gelen olayların akışını yön ve nitelikleriyle özetlemeye çalışalım:

1 — İHTİLALİ YÖNETEN VE BAŞARAN ADAM, EBU MÜSLİM:

Milâdî 719 yılında dünyaya gelen Müslim oğlu Abdurrahman, tarih yapraklarında, bilindiği gibi, Ebu Müslim adıyla kayıtlıdır. Delikanlılık çağında Kûfe eşrafından birinin hizmetine giren Ebu Müslim, daha sonra patronu tarafından Abbasîlerin reisi Ali oğlu Muhammed'e armağan edildi ve Abbasî nakiplerinden birinin kızıyla da evlendirildi.

O sıralarda iktidar ve halifeliği ellerinde bulunduran Emevîlere karşı duyulan hoşnutsuzluklar çok artmış ve yaygınlaşmış olduğundan, Abbasîler ve yandaşları da bu durumdan yararlanarak ihtilâl hazırlıklarına girişmiş bulunuyorlardı. Abbasi reisi Ali oğlu Muhammed (öl. m. 747), Horasan'da ortamı hazırlamak ve ihtiâli organize edip başlatmak üzere Ebu Müslim'i, kendisinin güvenilir adamı olarak, «**Emîn el-Muhammed**» unvaniyle oraya gönderdi (m. 745).

Ebu Müslim, iki yıl kadar süren dinî telkin ve propagandaları sonunda, müslüman Türkler ile henüz müslüman olmıyanlarını barıştırarak, bunları İran Şiileriyle birleştirmek ve «**Dihkan**» denilen büyük toprak sahiplerinin de islâmiyeti kabul etmelerini sağlamak yoluyla halkı ve ortamı ihtilâle hazırlamış oldu.

747 yılında başlatılan ihtilâli bastırmak üzere harekete geçen Emevî kuvvetleri, Ebu Müslim'in Horasan ve Mâverâü'n-nehr halklarından oluşturup teşkilâtlandırdığı kuvvetler karşısında mağlûp olarak ihtilâl başarıldı ve böyle-

ce Ebu'l-Abbas'ın halifeliği ile islâm âleminde Abbasilerin egemenliği başlamış oldu (M. S. 750).

Ebu Müslim, Horasan'da dört yıl (750 - 754) vâlilik ettikten sonra, hac farizasını ifa etmek üzere veliaht Ebu Câfer (El-Mansur) ile birlikte Mekke'de bulunduğu sırada, Halîfenin vefat ettiği ve veliahdın halife ilân edildiği haberinin gelmesi üzerine, yeni halifeye hemen orada biat ederek, onunla birlikte Kûfe'ye döndü.

Öte yandan, yeni halifenin Şam Valisi olan amcası Abdullah'ın da Şam'da kendini halife ilân etmesi üzerine, savaş kaçınılmaz oldu. Emrine verilen Horasan ve Irak ordulariyle Abdullah'ın üzerine yürüyen ve onu mağlup ederek onun tüm hazinesini de eline geçiren Ebu Müslim, bu hazineyi halifeye göndermediği gibi, atandığı Şam Valiliğini de kabul etmiyerek, Halife'den izin almaksızın, kendi başına buyruk olarak Horasan'a gitmeğe kalkışmakla, halîfeyi kuşkulandırdığından, türlü vaatlerle kandırılarak Irak'a dönmesi sağlandı ve idam edildi (755).

2 -- EBU MÜSLİM'DEN SONRASI, HURREMİLER:

Ebu Müslim, gerek Hosadan'daki iki yıllık ihtilâl hazırlığı ve gerekse oradaki dört yıllık valiliği sırasında yapmış olduğu dinî telkin ve propagandalarında, İslâmî inançlarla birlikte «**Ruh-göçü**[1]» inancına da geniş yer vermiş idi. Ona göre, kitapları ve öğretileri her ne olursa olsun, peygamberlerin tümü tek bir ruhtan esinlenirler; o ruh, bedene hulûl eden ve bedenle bütünleşen ulûhiyyettir; görünüşte değişenler yalnızca adlar ve bedenlerdir; «**Vahy**»[2] denilen olay aslâ son bulmayıp dâima olugelecek ve yer yüzünde de daima bir peygamber bulunacaktır.

Gerçi öldürülmekle Ebu Müslim'in cismanî varlığı ortadan kaldırılmış oldu; ama ulûhiyyetin onda «**Tecessûd**[3]» etmiş olduğuna inanan yandaşları, onun bayraklaşan, daha doğrusu ilâhlaşan manevî şahsiyeti etrafında birleşti-

---

1) Ölüm ânında bedenden ayrılan ruhun aynı türden başka bir bedene geçmesi, Tenâsüh, hulul, metempsychosis.

2) Bir düşüncenin Tanrı tarafından insan aklına esinlendirilmesi veya bir sırra âşina edilmesi.

3) Ulûhiyet'in bedende bütünleşmesi, Incarnation.

ler, ki işte bu inanç çığırını benimseyerek bu kutup etrafında birleşen sosyal topluluğa **«Hurremîler»** ve onların inanç yoluna da **«Hurremîlik** (Hurremiye)» denildi.

Bazılarına göre bu mezhep, ilkönce, bugünkü İran Azerbaycanı'ndaki Erdebil'in bir nahiyesi olan Hurrem-âbâd'da çıkmış olduğu için, sâliklerine «**Hurremî**» denilmiştir. Bazılarına göre de, iyi, hoş ve gönül açıcı her şeyi hoş karşıladıkları için, Hurremî deyimi, farsça bir sözcük olan «hurrem»den kökenlenmiştir. Bununla beraber diğer bir ihtimal de bu deyimin, eski İran Takviminde yılın onuncu ayının veya o ayın sekizinci gününün adları olan «Hurrem» ile de ilgili olabileceğidir.

Genellikle bütün inanç yollarında, telkin ve tefsirlere göre, zamanla ikilikler husule gelir: Sünnî-Şiî, Ortodoks-Katolik ve benzeri gibi. Böyle bir ikileşme Hurremîler'de de oldu. Onların bir bölümü, **Ebu Müslim'in ölmediğine ve yeryüzüne iyilik ve adaleti yaymak üzere tekrar geleceğine**; diğer bir bölümü ise ondaki emanetin yani ulûhiyyet ruhunun kızı Fâtıme'ye hulûl ederek onda tecessüt ettiğine inanır ki bu iki koldan birincisine **«Müslimiye»** ve diğerine de **«Fâtımiye**[4]**»** denir.

3 — OLAYLAR YÖN DEĞİŞTİRİYOR:

Ebu Müslim Abbasîler için çalıştı, onların iktidara gelmesini sağladı, ama sonunda da onlar tarafından idam edildi. Bu hâl, olayların yön değiştirmesine neden oldu. Onun idamına çok üzülen Hurremîler, reisleri Sinbâd etrafında birleşerek, Halife Ebu Câfer'e karşı ilk isyan hareketine giriştiler ve Horasan'ın bir kısmı ile Rey kentini ellerine geçirmelerine rağmen, ancak birkaç ay dayandıktan sonra, halifenin kuvvetleri karşısında tutunamıyarak dağıldılar.

Ebu Câfer'i nefretle lânetleyen ve öfkelerini bir türlü dindiremeyen Hurremîler, aradan geçen altmış yıl (m. 755-816) boyunca Abbasî idaresine karşı daha birçok isyan girişimlerinde bulundular ise de, başarılı olamadılar. En son,

---

4) Bunu Mısır'daki Fâtimî deyimi ile karıştırmamalıdır. Orada devlet kurmuş olan Fâtimîler (m. 909-1171), adlarını Muhammed'in Ali ile evlenmiş olan kızı Fâtıme'den (606-632) almışlardır.

en kanlı ve en uzun süreli isyan hareketlerini (m. 816-837) reisleri Babek zamanında yaptılar.

4 — BABEK VE KİMLİĞİ:

Babek'in kimliği hakkında çeşitli söylentiler vardır. Bir söylentiye göre o, Ebu Müslim'in kızı Fâtime'nin oğlu Mutahhar'ın oğludur, yâni Fâtıme'nin torunudur. Diğer bir söylentiye göre o, asıl adı Hasan olan bir Azerbaycanlıdır. Diğer bir söylentiye göre de o, Azerbaycanlı bir yağ taciri ile evli olan ve kocası öldükten sonra sütninelik ederek kendinin ve çocuğunun geçimini sağlayan bir kör karının oğludur. Bu söylentiye göre Babek, on yaşına gelince annesini terkederek Tebriz yöresine gidip orada sekiz yıl kadar çobanlık ettikten sonra annesinin yanına dönüyor. O sıralarda Hurremîlerin reisi olan Câvidan, Bazz kentine giderken yolu üzerinde ona rastlıyor ve onda sezinlediği kabiliyet nedeniyle onu da beraberinde Bazz'a götürüp yanında alıkoyuyor. Câvidân ölünce, onun Babek'e âşık olan karısı, Câvidan'ın hayatta iken kendisine: «**Ben ölünce bendeki emânet Babek'e hulûl edecektir, benden sonra ona itaat edilmelidir!**» tavsiyesinde bulunmuş olduğunu söyleyerek Hurremîlerin Babek'e itaatini sağlıyor.

Görüldüğü gibi, aynı bir kişi hakkında birbirine uymayan ve bu nedenle de onun kimliğini sislendiren türlü söylentiler olabiliyor. Bu türlülük, o kişinin taraftarlarının yüceltici ve düşmanlarının da küçültücü yakıştırmalarından ileri gelmektedir. İki halifeyi yıllarca uğraştıran ve islâm düşmanı olarak damgalanan Babek hakkında Arap tarihçilerinin takdirkâr veya hiç olmazsa objektif davranamayacağı besbellidir. Ama, söylentilerin her birinde de beliren gerçek, Babek'in Azerbaycan'da doğup büyümüş bir Azerbaycanlı olduğudur.

5 — BABEK VE HURREMÎ İSYANI:

Bazz müstahkem kentini kendine merkez ittihaz eden ve Hurremîlerin altmış yıldan beri birikmiş olan kin ve öfkeleriyle dolu olan Babek, hazırlıklar içinde, isyan hareke-

tini başlatmak üzere elverişli zamanı kollamağa başladı. Halife Mamun'un Irak ve Batı İran genel valisinin idarî yetersizliği, idarenin üst kademelerindeki idareciler arasında sürmekte olan sürtüşme ve çekişmeler ve bu arada Ermenistan vâlisinin de merkezî otoriteye karşı baş kaldırması gibi olaylar, ona beklediği fırsatı sağladı ve böylece onun bayrağı altında Hurremîlerin en büyük ve en kanlı isyan hareketi başlamış oldu (m. 816).

Halife Mamun'u 17 yıl kadar uğraştıran bu isyanın bastırılması için gönderilen Abbasî kuvvetleri, altı kez komutan değişikliği yapılmış olmasına ve bir komutanın da savaş alanında ölmesine rağmen, Hurremîler karşısında hiç bir başarı sağlayamaksızın daima bozguna uğradı. Babek'in başarıları üzerine Arran (eski Albania) bölgesi hâkimi ve Ermenistan'daki bazı Ermeni metrepolitleri onun tarafını tuttular ve hattâ Bazz kentine de **Medîneti'l-Babek** (Babek'in Kenti) denilmeğe başlandı.

Diğer yandan, Abbasîler ile Bizans arasındaki barış devresinin de bu sırada sona ermesiyle, bu ikisi arasında tekrar başlayan mücâdele üzerine, kendi komutasındaki kuvvetlerle sefere çıkmak zorunda kalan Mamun'un Tarsus'ta ölmesinden (m. 833) yararlanan Babek, isyan sahasını İsfahan ve Farsistan'a kadar genişletmiş oldu.

6 — MUTASIM. BABEK VE AFŞİN:

Mamun'un ölümünden sonra Halifelik ile birlikte Babek gailesini de tevarüs eden Mutasım'ın, ilk iş olarak, bu gaileyi bertaraf etmek üzere gönderdiği kuvvetlerin bazı başarılarına rağmen, isyanın bastırılması veya hiç olmazsa durdurulması gene de mümkün olamadı. Bu durum karşısında isyanın bastırılması için Mutasım, üç yıl kadar önce (m. 830) Mısır'daki isyanları bastırmakla meşhur ve bu alandaki dirayetini ispatlamış ve Türk asıllı bir prens olan Afşin'i [5] görevlendirdi. Tecrübeli ve müdebbir bir komutan olan Afşin, kendine özgü tedbirleri sâyesinde, Hurremî kuvvetlerini pusuya düşürerek bozguna uğrattı. Babek, içinde hareminin de bulunduğu müstahkem Bazz kentine çekildi (m. 836). Bu arada onun meşhur kumandanlarından Tar-

5) Afşin, Orta-Asya'da Usruşene bölgesinin Türk prenslerine verilen genel bir addır. Asıl adı Kâvus oğlu Hayadr olup, o bölgenin beyi olan Kara Buğra'nın torunudur.

han'ın da bir suikast sonucu öldürülmüş olması, Babek için telâfisi imkânsız çok büyük bir kayıp oldu.

Babek ile Bizans imparatoru Teofilos (m. imp. 829-842), aralarında belirli bir antlaşma ve elele yürütecekleri ortak bir amaç olmamakla beraber, her ikisinin de hilafet kuvvetleriyle mücâdele halinde olmaları nedeniyle, çıkarları gereği, âdeta aynı cephede omuz omuza çarpışan müttefikler gibi, birbirlerine müzahir idiler. Sıkışık duruma düşen Babek, bu nedenle, Teofilos'a derhal bir mektup ileterek, Abbasî kuvvetlerinin tümüyle kendi üzerinde toplanmış olduğunu ve islâm topraklarına saldırmak üzere bu fırsattan yararlanmasını istedi. Maksadı, kendi üzerindeki yükü hafifletmek idi. Gerçi imparator saldırıya geçerek Tarsus'a kadar ilerledi, ama Babek'in üzerindeki yük hafifleyemedi.

Afşin, Babek'in kuvvetlerini bozguna uğrattıktan sonra harekâtı durdurdu ve hattâ geriye çekildi. Maksadı, elverişli bir bölgede kışı geçirmek ve nihaî sonuç için gerekli hazırlıkları yapmak idi. Onun bu maksadını bilmeyenler ve başarıları dolayısıyla onu çekemeyenler, onu Babek ile gizli bir anlaşma yapmış olmakla suçlamağa kalkıştılar. Elverişli mevsimin gelmesiyle Afşin de kuvvetlerini Bazz yönünde harekete geçirdi. Babek, Bazz'ı terk etti ve Bizans'a varmak üzere kardeşi Abdullah ve birkaç arkadaşı ile birlikte kuzeye doğru kaçarak Aras Nehri üzerinden evvelce kendisine taraftarlık etmiş olan Sunbat oğlu Sahl'ın idaresindeki Arran bölgesine geçti.

Bazz kenti çok şiddetli ve kanlı çarpışmalar sonunda zapt ve tahrip olundu. Babek'in karıları ve çocukları esir edildi, kızlarından biri Mutasım'ın haremine gönderildi.

Babek'in kaçtığının öğrenilmesi üzerine Afşin, onun yakalanması için Azerbaycan ve Ermenistan vâlilerine emirler gönderdi. Babek dağlarda dolaşırken bir köylü tarafından tanınarak Arran hâkimine ihbar edildi. Babek tarafından dost bilinen Arran hâkimi, onu Bizans'a gitmekten vaz geçirterek, düzenlediği bir av partisi esnâsında onu Afşin'in adamlarına teslim etti.

7 — BABEK'İN KORKUNÇ AKIBETİ:

Afşin, Abbasî kuvvetlerini 21 yıl uğraştırmış ve zamanın iki halifesi tarafından **«İslâm âleminin korkunç düşmanı!»** veya **«Horasan Şeytanı!»** olarak nitelendirilmiş olan

tutsağı Babek de beraberinde olarak, düzenlenen büyük bir zafer töreni ile Samarra'ya girdi. Zamanın törelerine göre Babek, bir filin üstünde Samarra caddelerinde dolaştırılarak halka teşhir edildikten sonra, önce kolları ve bacakları ve sonra da başı kesilerek işkence içinde öldürüldü. Gövdesi Samarra'nın kıyı mahallelerinden birinin meydanında asıldı; kellesi ise, isyan tasavvuru olanlara ibret olsun için, Horasan kentlerinde dolaştırılarak teşhir edildi[6] (m. 837).

Kolu kesilirken kılını bile kıpırdatmaksızın göstermiş olduğu metanet, Babek'in ne derece kuvvetli bir iradeye ve düşmanlarına karşı zerre kadar küçülmeyi tasvip etmeyen bir karakter ve kişiliğe sahip olduğunu kanıtlar.

8 — İSYAN SONRASI, İLTİCA VE GÖÇLER:

Savaş, ihtilâl ve isyanı gibi olayların, her zaman ve her yerde, toplumları yerlerinden oynatarak, perişanlık içinde, iltica ve göçlere sürüklediği bilinen bir gerçektir. Bu gerçek, özellikle, düşman istilâsına uğramak tehlikesiyle karşı karşıya kalan veya doğrudan doğruya uğramış olan yerlerin halkları için geçerlidir. Yurtlarını ve evlerini terk ederek veya obalarını kaldırarak galiplerin önünden can, mal ve inanç kaygısıyla korku ve perişanlık içinde yollara düşen mağluplar, kendileri için güvenceli olabilecek bölge veya ülkelere doğru kaçarak melce aramak zorunda kalırlar.

Babek'in yıllarca sürmüş olan isyan hareketinin, Bazz kentinin de tahrip edilerek, kanlı bir şekilde bastırılmasıyla bozguna uğrayıp dağılan Hurremîler'in ve onlara fiilen taraftarlık etmiş olan bazı öteki etnik grupların da, kendi selâmetleri için, hatta bozgun emmârelerinin belirmesi üzerine, yâni daha bozgundan önce, güvenceli bölgelere veya Abbasîlere tâbi olmayan ülkelerden birine sığınmak zorunda kalmış olmaları doğaldır. Onların güvence içinde sığınıp müzaheret görebilecekleri tek ve coğrafî

6) Afşin'in âkıbeti de çok kötü oldu. Daha önce Mısır'daki Isyanları (m. 830-832) ve sonra da Babek isyanını bastırarak Halife Mutasım'ın büyük takdir ve ihsanlarına mazhar olan Afşin, başarılarından dolayı kendisini kıskanan Arap kumandanlarının tezvir ve iftiraları sonucu, zindana atıldı ve orada açlıktan öldü (m. 841).

bakımdan da en yakın ve en elverişli ülke, o sıralarda doğu sınırları Batum-Silifke çizgisi boyunca uzanan ve islâmiyetle sürekli mücadele halinde olan Bizans ülkesi idi. Bu bakımdan Hurremîlerin, büyük bir ihtimalle, Tebriz - Erzurum - Trabzon doğal güzergâhı üzerinden ve Aras Nehri vâdileri boyunca kuzey-doğu Anadolu yönünde göç ederek Bizans topraklarına sığınmış olduklarını kabul etmek gerekir.

Bizans imparatoru Teofilos'un hilâfet topraklarının sınır boylarındaki islâm kentlerinden bazılarını yakıp yıkmış ve buralardaki islâm halkına işkenceler tatbik etmiş olmasının (m. 838) da Babek'in âkıbeti ve bu göçler ile bağlantılı olduğu düşünülebilir. Bu saldırının Bağdat'ta uyandırdığı şiddetli yankılar üzerine, yine Afşin komutasında harekete geçirilen ve Ankara yöresine kadar ulaşan hilâfet kuvvetleri karşısında tutunamıyan Teofilos, İstanbul'a kaçmak zorunda kalmıştı. Hurremî göçmenlerinden Kuzey Anadolu Dağlarının güney etekleri boyunca serpilmiş olanları, kendilerini perişan etmiş olan Afşin kuvvetlerinin Ankara yöresine kadar ulaşmasiyle, Anadolu'nun batısına doğru itilmiş oldular. Türklerin Anadolu'ya ilk serpilişi olarak tavsif edilebilecek olan bu ilticalar, zamanla, yer beğenmek bakımından, kendiliğinden normal göçlere dönüşerek Anadolu'nun batı kıyılarına ve tâ Balkan Yarımadası'nın Rodop Dağlarındaki yaylaklara kadar uzadı, ki bu konuya daha aşağıdaki bölümlerde temas edilecektir (Bk. No. 12 ve 14).

9 — HURREMÎLER VE ÖTEKİLER:

Sünnîler ve Şiîler gibi Hurremîler de asılda müslümandırlar. Her üçü de Allah'a ve Muhammed'in (m. 570-632) de onun kulu ve resûlü olduğuna inanırlar. Her üçünde de inancın ana güzergâhı budur. Ama bilindiği üzere, bunlardan birincisinin inançlarına sonradan hiç bir katkı katılmadığı halde, diğer ikisinin inançlarına sonradan bazı katkılar katılmış olduğu için, birinci ile ikinciler arasında düşmanlıklara kadar varan ayrıcalıklar oluşmuştur:

Peygamber'in ölümünden (m. 632) sonra gelen dört halifeyi onun meşrû halefleri olarak kabul eden ve camilerindeki mihrapların üst çevresinde Allah ve Muhammed

adlarının yanısıra dört halifenin de adları yazılarak inanç yolları böylece belirtilmiş olan müslümanlara «Sünnî»; buna karşılık, ilk üç halifeyi (Ebubekir, Ömer ve Osman'ı) reddederek, Peygamber'in tek ve gerçek halifenin Ali (m. 598-661) olduğunu ve onun hanedanının otoritesini kabul eden müslümanlara da «Şiî» veya Ali'nin adına izafeten «Alevî» denildiği malûmdur. Ama bu iki deyim arasında da anlamca ayrıcalıklar vardır:

Şiîler, halifeliğin veya imâmetin Ali'ye Allah ve Peygamber tarafından verilmiş olduğuna inanırlar. Alevîler ise, Ali'ye karşı duydukları aşırı hayranlık ve çılgınca sevgileri nedeniyle, onu efsâneleştirip tanrılaştırmış olanlardır. Onlar «Ruh - Göçü»nü inandıkları için, Peygamber'in ölümünden sonra ondaki ulûhiyyetin hulûl yolu ile onun damadı Ali'nin şahsında tecessüd etmiş olduğuna inanırlar. Onlara göre Ali **ilâhtır, ölmemiştir ve bir gün Mehdî adıyla mutlaka gelerek dünyada adâleti kuracaktır.** Bu inanç, Ali daha hayatta iken, İbn-i Sebe'nin telkinleriyle başlatılmış olduğu için, Alevîler'e ilk zamanlarda «**Sebeîler**» deniliyor idi. Tuhaftır ki Ali, kendisine «**Sen Allah'sın!**» diyenleri ateşe attırıp cezalandırmış olmasına rağmen, Aleviliğin kökleşerek çeşitli kollar halinde geniş sahalara yayılması önlenemedi. İslâm'ın abdest, namaz ve oruç gibi farzlarını tanımayarak, bunların «**Yezîd**» dedikleri Sünnîler ile «**Zâhir**» dedikleri, Şiîlere özgü kurallar olduğunu söyleyen ve ahlâklarını «**El, dil, bel**» sağlamlığına dayandırıp alkollü içkileri de helâl sayan Aleviler, İslâm dininde büyük bir ayrılık yaratmışlar ve kendi inançları uğruna birçok ihtilâl ve isyanların da hazırlayıcı ve yürütücüsü olmuşlardır.

Hurremîlik ve Alevîlik'in, inanç ve davranış bakımından, her ikisinin de aynı kalıpta ve aynı elementlerden kalıplanmış olduğu görülür. Şu farkla ki, birinde inanç Ali ve hânedânı'na; ötekinde ise Ebu Müslim'e yöneliktir.

Ebu Müslim zamanında Hurremîler'e «**Müslimciler**» ve Câvidân'ın reisliği zamanında «**Câvidâncılar**» denildiği gibi, Babek'in reisliği ve daha sonraki zamanlarda da «**Babekçiler**» denildi. Değişiklik yalnızca deyimlerde olduğu için, bunların arasında inanç ve davranış bakımından herhangi bir ayrıcalık aranmamalıdır. Böyle olmakla beraber, Hurremîleri, biri Babekiye ve diğeri de **Muhamminâ** veya «**Sürh-câmegân** (Kızıl giysililer)» olarak iki kola ayıranlar

da olmuştur. Amma bu ayırımın inanç bakımından değil, giyisilerinin rengi bakımından yapılmış olduğu kendiliğinden anlaşılıyor. (Bk. No. 14).

10 — Kimler idi bu Hurremîler?

İnanç bakımından homojen bir görünümde olan Hurremîler'in, acebâ, etnolojik bakımdan görünümü nasıl idi? Diğer bir deyişle, Babek isyanını hep birlikte yürütmüş olanların ırk ve kültür bakımından bileşimi ne idi?

Önce hatırlanmalı ki, onların isyanı, yürürlükte olan ve onları da içine almış bulunan bir idarenin otoritesine karşı, o idareden kurtulmak amacıyla, organize edilmiş silahlı bir direniş idi. Bir toplum grubunun bu tür bir direnişe geçebilmesi için, o toplumu teşkil eden kişilerin aynı ırktan ve birbirlerine inanç, dil, kültür ve ülkü bağlarıyla bağlı olmaları gerekir. İsyan hareketine girişerek bunu yıllar boyunca sürdürmüş olmaları, onların birbirlerine bu bağlarla bağlı bulunduklarını ispatlar. Şu halde, etnolojik bakımından da onların homojen bir kitle olduğu anlaşılıyor.

Babek isyanının başlangıç sıralarında küçük yerleşim merkezlerinde yaşıyanların, Meraga gibi büyük yerleşim merkezlerine doğru kaçarak oralara sığınmış oldukları görülüyor. Diğer yandan, 21 yıl sürmüş olan bu isyan hareketi sırasında Bazz'dan başka bir kentin tahribinden de söz edilmiyor. Buna göre, savaşların daima kırsal bölgelerde sürmüş olduğu, diğer bir deyişle, isyanların göçebe kuvvetleriyle sürdürülmüş olduğu ve yerleşik halkların da talan korkusuyla bu göçebe kuvvetlerden kaçarak büyük kentlere sığınmış oldukları anlaşılıyor.

11 — Hurremîler'in Temsilcileri, Çepniler:

Hurremîlik ile Alevîlik'in aynı inanç çizgisi üzerinde birleşmiş olduğuna yukarıda değinilmiş idi (Bk. No. 9). Bir yandan Babek isyanı mensuplarının perişanlık içinde dağılmış olmaları ve diğer yandan da aleyhlerinde yapılan kötü propagandalar sonucu onlar hakkında İslâm dünyasında yaygınlaşan kötü yankılar nedeniyle, Hurremî ve Babekî deyimleri de artık kullanılmayıp bunlar da daha yaygın ve daha muteber olan «Alevî» deyimi ile birleştirilerek zamanla unutulmuş oldu.

RODOPLAR'DA ÇEPNILER'İN YERLEŞİM BÖLGESİ

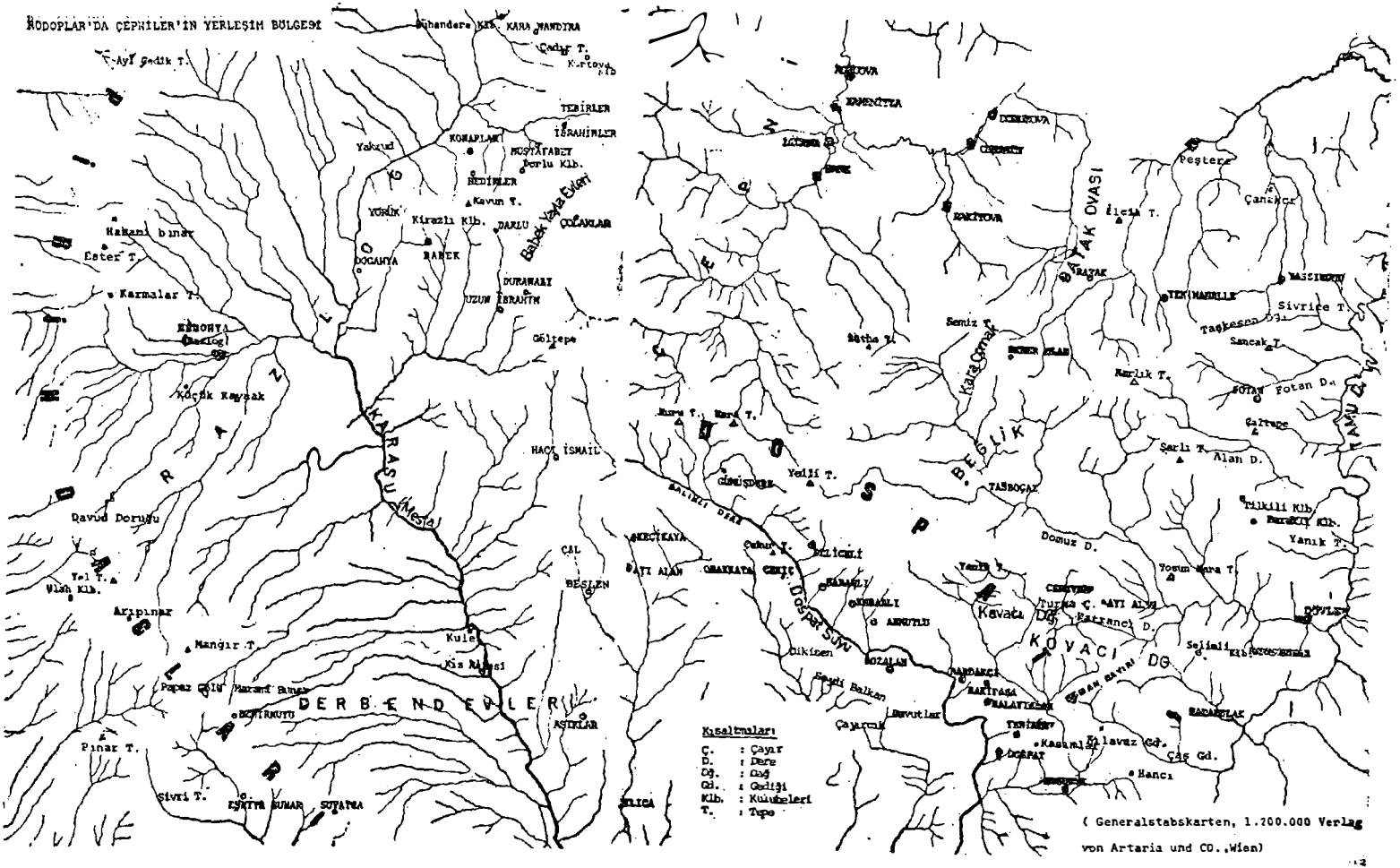

(Generalstabskarten, 1.200.000 Verlag von Artaria und CO.,Wien)

Oğuz Boyları'ndan Alevîlik'i en çok benimsemiş olanı «Çepni Boyu»dur. Gerçekten de Çepni Boyu'nun hemen hemen tümü Alevî'dir. Şu halde, adları unutulmuş olan Hurremî ve Babekileri Çepniler'in içinde arayıp bulmak gerekir. Şimdi onları izliyelim.

12 — Çepniler'in İzlenişi :

İsyanlarının bastırılması üzerine, Babekiler'in, kendileri için en güvenilir melce olarak Bizans'ı seçtikleri ve Anadolu'nun kuzey-doğusu'ndan Bizans topraklarına iltica ettikleri daha önce belirtilmiş idi (Bk. No. 8).

Bu ilticaları sırasında onların bir bölümünün Kuzey Anadolu Dağları'nın kuzey ve diğer bir bölümünün de aynı dağların güney etekleri boyunca batıya doğru ilerlediği, ve belki de, kendi yaşantılarına elverişli toprakları bulabilmek veya bir savaş çizgisi olan İslâm-Bizans sınırından olabildiği kadarıyla uzaklarda yurdlanmak düşüncesiyle yürüyüşlerini daha da batıya sürdürmüş oldukları anlaşılıyor.

Dağların kuzey etekleri boyunca batı yönünde gidenlerin izlerine, özellikle, Tirebolu-Giresun-Ordu kıyı çizgisi ile güneydeki dağlar arasında kalan bölgede rastlanmaktadır. Bu izlenimi, bu havaliye ait Tahrir Defterleri'nde bu bölgenin «Nâhiye-i Çepni» olarak adlandırılmış olması da ispatlamaktadır [7].

Yolları üzerinde bazı döküntü ve perâkendeler bırakarak, dağların güney etekleri boyunca batıya gidenlerin izlerine de Marmara, Manyas ve Ege kıyılarında rastlanıyor. [8] Hattâ bunlardan bir kısmının Çanakkale Boğazı üzerinden Balkanlar'a geçmiş olduğu da anlaşılmaktadır. Bk. No. 14). Ancak, en eski Tahrir Defterleri'nde bile kayıtlı bulunan bu Çepniler'i, onsekizinci yüzyılın ilk yarısında ikinci kez iskân edildikleri Rakka [9] yöresinden kaçarak

---

7) Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No. 43. Defter'de bu nahiyede Çamköy, Dereköy, Saraycık, Uğurca, Valid, Lapa, Karabulduk, Halkalı, Yenicehisar, Eğrianbar, Künbet, Semalî, Çepni, Dereli, Çiçekli, Barça, Uzgur, Kayadibi, Kılıçlı, Arpaköy.. gibi cemaı 77 köy ve bazı mezralar kayıtlı bulunmaktadır.

8) Bursa'nın Mudanya ilçesi ile Balıkesir'in Bandırma ilçesinin Edincik Bucağı'ndaki birer Çepni köyü ile Çanakkale'nin Ayvacık İlçesinin Küçük Kuyu Bucağındaki Büyük ve küçük Çepni köyleri, ki halk ağzında bu ikisi Büyük Çetmi ve Küçük Çetmi olarak söylenmektedir. Bunların hepsi 1528 yılına ait sayımlarda kayıtlıdır.

9) Suriye'nin doğu bölümünde Fırat Nehri'nin kuzey kıyısında bir kenttir.

Ege kıyılarına gelip kalmış olan öteki Çepniler'le karıştırmamalıdır.

13 — Bulgarlar'a da Değinmek Gerek:

Çepniler'i Rodoplar'da izlemezden önce, doğu ve güney-doğu Balkan Yarımadası'nın o zamanki etnolojik ve politik çehresinin gözler önünde sergilenmesi gerekir.

Evvelâ, Avrupa'nın doğusunda yaşamakta olan Islavlar, beşinci yüzyılda kuzeyden Tuna kıyılarına inerek, zamanla, münferid kabileler halinde Tuna üzerinden Balkan Yarımadası'na sızdılar ve buralarda kendine özgü kültürleriyle yaşamakta olan Traklar arasında yerleşmeye başladılar. Bu sıralarda Bizans İmparatorluğu'nun Balkan Yarımadası'ndaki kuzey sınırı Tuna Nehri boyunca uzuyordu.

Daha sonraları, Karadeniz'in kuzey kıyılarını dolaşarak yedinci yüzyılda Tuna Nehri'ne ulaşan Bulgar Türkleri, Asparuh Han idaresinde, Tuna ağzının savunulması kolay olan deltalarına yerleştiler ve Bizans'a karşı kendilerini savunmak amacıyla çevrelerindeki Islavlar'la bir andlaşma yaptılar. Beliren bu birliği dağıtmak üzere harekete geçen Bizans İmparatoru Konstantin IV (İmp. 668 - 685) ün yenilgisi (680) üzerine, müşterek düşmana karşı kazandıkları zaferin yarattığı sevinç ve güvenirlik içinde birbirlerine daha da yaklaşan Bulgarlar ve Islavlar, Pliska'yı[10] kendilerine idare merkezi yaparak Asparuh Han'ın başkanlığında ilk devleti kurmuş oldular (681). Yedi kabileden oluşan ve nispeten daha derli-toplu bir hayat süren Islav çoğunluğu içinde azınlıkta kalan Traklar ve şamanist Bulgarlar, Islavlar arasında Islavca konuşmaya ve evlatlarına Islav adları vermeye başladılar ki, zamanla böylece kendi dillerini tamamen unutarak Islavlar arasında eridiler. Bu erimenin başlıca nedeni, Bizans tehlikesine karşı Islavlarla omuz-omuza sıkı bir beraberlik içinde olmak zorunluğu idi.

Pliska Devleti'nin kuruluşundan 120 yıl kadar sonra, bu devleti ortadan kaldırmak üzere harekete geçen İmpa-

---

10) Bugünkü Kuzey Bulgaristan'da, Yenipazar (Novipazar) kentinin hemen batısında o zamanın bir Slav köyüdür.

rator Nikefor I (İmp. 802-811) ilk hamlede Pliska'yı tahrip etti ise de, ikinci hamlede Krum Han'la giriştiği savaşta mağlup ve maktul olduğundan, Pliska Devleti'nin hududları batı ve güneye doğru büyük ölçüde genişlemiş oldu (811).

Bu yenilgiden sonra Bizanslılar 100 küsür yıl müddetle savaşa yeltenmediler. Bu müddet içinde Bulgarlar, Boris Han zamanında onun buyruğuyla, Hıristiyanlığı (865) ve Kiril Alfabesi'ni kabul ettiler. Boris'in oğlu Simeon zamanında Bulgar Devleti'nin sınırları güneyde Ege ve batıda Ohri'ye kadar genişledi (917), ki bundan sonra hükümdarlarına «Tsar» unvanını veren Bulgarlar her şeyleriyle tamâmen Islavlaşmış oldular.

Çepniler'in Rodoplar'a gelişlerinde Balkan Yarımadası'nın güney-doğu bölgesinin genel görünümü işte böyle idi.

14 — Çepniler Rodoplar'da :

Çepniler'in Anadolu'dan Rodoplar'a kendi insiyatifleri ile mi geçtikleri, yoksa, Balkanlar'da beliren Bulgar-Islav tehlikesine karşı Bizans idaresi tarafından iskân amacıyla mı geçirildikleri kesinlikle bilinmiyor. Bilinen ve görülebilen tek şey, onların oralarda yurdlandıkları yerlere kendi ad ve sanlarının silinmez mührünü vurmuş olmalarıdır.

Çepniler'in buralardaki en yoğun izlerine Rodop Dağları'nın kuzey ve kuzey-batı etekleriyle kuzeyden Rila ve batıdan Pirin Dağları arasında kalan bölgede rastlanmaktadır. Onların bu bölgeye kuzeyden Meriç Nehri'ni veya güneyden Karasu (Mesta) vâdisini takip ederek gelmiş olmaları mümkündür. Osmanlı Tahrir Defterleri'nde (1528) bu bölge, biri «**Nâhiye-i Çepni**» ve diğeri «**Nâhiye-i Razlog**» olarak, bir arada bir kazâ hâlinde kayıtlıdır. (Krş. No. 12). Çepni nâhiyesi bölgenin doğu kısmını, Razlog nâhiyesi de batı kısmını içine almaktadır. Her iki nâhiyenin de çevreleri yaylaklarla doludur [11]. Çepni nâhiyesinin merkez kıs-

11) Her iki nahiye arasında kalan bölgede serpilmiş olan yaylaların mahallelerinden bazılarının adları şöyledir: Daloğlu, Bekirler, Paşaoğulları, Davudlar, Alemdar, Cihanlar, Mehmetler, Çolaklar, Ömerler, Uzun Mahalle, Göre, Hacı İsmail, Uzun İbrahim, Fakıhlar, Veylsler, Döndüler, Kurudere vb. gibi. Buralardaki mahallelerin evleri Balkan Savaşı sırasında yakılıp tahrip edildiği için, sekeneleri de başka yörelere dağılmış ve bazıları Türkiye'ye göç etmiştir.

mı, çevresi dağlarla çevrili düz ve çevresine nazaran basık bir ova halindedir. Birçok yerlerinde doğal sıcak su kaynakları da bulunan bu basık ve râkid ovaya çevre Türkleri «Çepni Teknesi» (Bulgarlar da bunun tercümesi olan Çepinsko Korito) adını vermişlerdir. Yaz sezonlarını yayla evleri (kulübeleri)nde geçiren gezginci bölükler, kış sezonlarını da nispeten sıcak olan bu râkid ovada geçirirler idi. Razlog Nahiyesindeki durum da, daha küçük çapta olmakla beraber, aynı idi. Birinciler batı, ikinciler doğu yönde yaylalara çıkarlar ve oralarda buluşurlardı.

İzleme ve incelememizi biraz daha derinleştirelim:

Bugünkü Razlog nâhiyesi'nin idare merkezi Razlog kentidir. 1920 yılına ait Bulgar Nüfus Sayımı İstatistikleri'nde ise [12] nâhiyenin de merkezinin de adları Mehomia olarak kayıtlıdır. Keza, başta eski Avusturya Genel Kurmayına ait paftalar olmak üzere birçok eski yerli ve yabancı haritalarda da Razlog kasabasının diğer adının Mehomia veya Mahomia olarak yazılmış olduğu görülmektedir. Gerek Bulgar istatistiklerinde ve gerekse adı geçen pafta ve haritalarda kayıtlı bulunan bu Mehomia deyimi, İbni'n-Nedîm'in Hurremîleri biri Babekî ve diğeri de Muhamminâ olarak iki kola ayırışını ispatlamaktadır [13] (Bk. No. 9). Ayrıca, Mehomiya'nın 18-20 km. kadar kuzey-doğusunda bulunan 4390 nüfuslu (1920 yılı sayımı) Babek köyü ile onun da 8 km. kadar doğusunda Babek Yaylağı, bu ispatın en gerçek delilleridir (Bk. No. 19).

Böylece, konumuzun buraya kadar olan kısmında, Ebu Müslim'in öldürülmesiyle başlayıp yüz yıllık bir süre (m. 755-850) içinde gelişen olaylar zincirinin halkalarını birbirine ekliyerek ve göç yollarını adım adım izliyerek, Hurremîler'in kimliklerini ve zamanın akışı içinde oluşturdukları yer adlarını toponimik yönden belirtme-

---

12) Localité dans le royaume de Bulgarie, d'après le recensement au 31 decémbre 1920. Sofia, Imprimerie de l'Etat, 1924, sf. 34, 35, 117 ve 135.

13) Arapça ve Türkçe kelimelerin aslî şekilleri, Latin, Yunan ve Kiril alfabelerinin kullanıldığı dillerde bozuluyor: Muhammed'in Mahomet veya Mehomet, Yeniçeri'nin Yanisser, Yeni'nin Eni, Mahalle'nin Mahala, Vekîl-i harc'ın Feklaç, Mevsim'in Musson, Semti'r-re's'in Zenith.. olması gibi.

ye ve gözler önüne sermeye çalıştık. Şimdi de onların kader çizgilerini gözden geçirelim :

II — ÇEPNİLER'İN KADER ÇİZGİLERİ

15 — Anadilin Yitirilmesi :

Yaklaşık olarak dokuzuncu yüzyılın ortalarında, Çepniler'in Rodoplar'da yurtlandıkları sıralarda, Traklar ve Bulgar Türkleri kendi dil ve benliklerini tamâmen yitirerek İslavlar içinde erimiş ve tümüyle İslavlaşarak Islavca konuşur olmuşlar idi (Bk. No. 13). Devlet kurabilen güç ve çoğunlukta olan bu Islav kitlesi içinde Çepniler, bir etnik azınlık olarak sıkışıp kaldılar. Bu durum, bu günkü Güney Bulgaristan'ın Osmanlı Türkleri tarafından fethini sağlayan Çirmen Savaşına (1371) dek, yani beşyüz yıl kadar, sürdü. Bu beşyüz yıllık süre içinde kendi kültür merkezlerinden uzaklarda ve mahrum olarak Islav çoğunluğu arasında sıkışıp kalan Çepniler de, tıpkı Bulgarlar gibi, anadillerini yitirerek Islavca konuşur oldular.

16 — Monoteist Din'in Salâbeti :

Daha sekizinci yüzyılın başlarında, artık zamanının mânevi ihtiyaçlarını karşılayamaz olan Şamanizm'i terk ederek, kişinin akıl ve vicdanına muhatıp monoteist bir din olan İslâmiyet'i kabul eden ve inançları uğruna uzun süre uğraşılar veren Çepniler, inançlarının salâbeti ve uğraşılarının şuurlarda şekillenen literatürünün metâneti sâyesinde, inançlarını bugüne kadar korumasını bildiler. Bu nedenle Çepniler, dillerini yitirmiş olmalarına rağmen, dinlerini yitirmediler. Böylece dini İslâm ve dili Slavca olan yeni bir insan tipi veya yeni bir etnik grup tarih sahnesine çıkmış oldu. Bu etnik topluluğa bugün «Pomak» denilmektedir.

17 — Pomaklar ve Bir Söylenti :

Rodop yörelerinde yaşayan ve tarihe meraklı olan yaşlı Türkler arasında şöyle bir söylenti vardır :

Eski zamanlarda, sıkça görülen kıtlık yılların hasat

mevsimlerinde, Rodop Dağları'ndan inerek Tatar-pazarı (Pazarcık) ovasına baskınlar yapan bir takım ılgarcı kafileler, mahsulleri talan edip yine dağlara çekilirler imiş. İstanbul'a yapılan şikâyet üzerine, durum yetkililerce mahallinde araştırılmış ve haklarında şikâyet edilenler de celb edilip dinlenilmiş.

Ilgarcılar, hayvancılıkla uğraştıklarını, özellikle kıtlık yıllarda kışlık zahire bulamadıklarını, bulsalar bile satın almaya güçlerinin yetmediğini, bu nedenle bazı yıllarda kışlık zahirelerini ılgarcılık yoluyla sağlamaktan başka çareleri olmadığını ve kendilerine iş ve kazanç yolu sağlandığı takdirde ılgarcılıktan vaz geçebileceklerini beyan etmişler.

O yıllarda Osmanlı Devleti ile Venedikliler arasında Girit Savaşları (1648 - 1669) sürmekte imiş. Ilgarcılara, orduya yardımcı olarak ordu gerisinde mekârecilik ve bâzı diğer hizmetler teklif olunmuş. Onlar da bu teklifi kabul ederek yardımcı hizmetine icâbet ettikleri için, kendilerine «Pomagaç»[14] denilmiş ve bu deyiş zamanla «Pomak» şekline dönüşmüş.

Şayet bu söylenti tarihî bir gerçeği yansıtıyor ise, onyedinci yüzyılın sonlarında güney-doğu Anadolu'daki Keferdiz ve Pazarcık yörelerini arka arkaya ılgarla talan etmiş olan Çepniler'le Rodop Çepnileri arasında, davranış bakımından, dikkate değer bir benzerlik bulunduğu kendiliğinden ortaya çıkmış olur.

18 — Pomaklar ve Bulgarlar:

Aslında kendilerinin Türkler'den dönme olduklarını unutan Bulgarlar (Bk. No. 13) Pomaklar'ın konuşmakta oldukları Bulgarca'ya dayanarak, onların aslen Bulgar olduklarını, Avrupa'dan Osmanlı Devleti'ne yönelecek muhtemel saldırılara karşı Rodoplar'da dince mütecânis bir cephe kurmak amacıyla Köprülü Mehmed Paşa zamanında «**Ya müslüman olursun, ya da kelleni verirsin!**» formülünce müslümanlaştırılıp Türkleştirildiklerini iddia etmektedirler. Bu konu ile ilgili olarak, hâlen Bulgar ilk okullarının dördüncü sınıflarında okutulmakta olan tarih dersleri kitabından[15] küçük bir pasaj aktaralım :

---

14) Slavca Pomagane = Yardım etmek, Pomagac = Yardımcı.

«1656 yılında Mehmed Paşa (Köprülü, öl. 1661) kumandasındaki büyük Türk kuvvetleri Çepni yöresine girdi. Paşa, Bulgar eşrâfının tümünün huzuruna getirilmesini emretti. Onları ayaklanmakla, isyan etmekle, suçladı. Bu nedenle ya öldürülmeleri yahut da müslümanlığı kabul etmeleri gerektiğini bildirdi. Yalın yataganlarıyla yeniçeriler, onların kellelerini uçurmak üzere hazır bekliyorlardı. Böylece önce Bulgar eşrâfı ve sonra da onların arkasındaki halk zorla müslümanlaştırılmış oldu [16]. Zorla müslümanlaştırma hareketleri sonraki yıllarda da sürdürüldü... Bununla beraber, Rodoplar'da müslümanlığı bu şekilde kabul etmiş olan Bulgarlar, gene de Türkleşmeyerek, dillerini, gelenek ve göreneklerini unutmadılar!.» Bulgar okul kitabı işte böyle yazıyor. Amma İslam Hukuku diyor ki: «Dâr-ı İslâm'da Hürriyet Esastır!»

Diğer yandan, zorla müslümanlaştırılmanın bir neticesi olarak Pomakların, Bulgarlara karşı sempati ve Türklere karşı da kin beslemeleri gerekir idi. Halbuki durum tam tersinedir.

19 — Pomakların Gelenek ve Görenekleri [17]:

Pomaklar'ın, tarihsel etkiler nedeniyle, Bulgarca konuşmakta oldukları (Bk. No. 15) bir gerçek olmakla beraber, onların gelenek ve görenek bakımından Bulgarlar'dan tamâmen farklı oldukları da diğer bir gerçektir. Bu konuya girerken, Türkler'in düğün, güreş, halk oyunları, delikanlıların askere yollanması ve karşılanması gibi şenlik ve törenlerde kullandıkları «Davul ve Zurna'dan» söze başlamak gerekir. Bütün Türk toplumlarında olduğu gibi, Pomaklar'da da bu tür şenlik ve törenlerin ana unsurları davul ve zurna'dır. Buna karşılık Bulgarlar, Islavlar'ın içinde eriyerek kendi aslî benliklerini kaybetmekle davul ve zurna'yı da unutmuşlar; «Gayda» denilen deri tulumunu ve kavalı benimsemişlerdir.

Güney Bulgaristan'da en makbul davul ve zurnalar, Babek Köyü'nde (Bk. No. 14) yapılmakta ve en ünlü da-

---

15) Oteçestvena İstoriya, 4. klas, sf. 97 - 98. İzdatelstvo «Narodna Prosveta», Sofia 1969.

16) Kitapta, bu konu ile ilgili olarak, bir de uyduruk amma enteresan renkli tablo vardır, sf. 98.

17) Bu 19 numaralı paragrafta yazılanlar, genellikle, 1965'lerden öncelere özgüdür.

vulcu ve zurnacılar da gene o köyde yetişmektedir. Bu yörelerdeki köylerde köyce tertiplenen sünnet düğünlerinde veya varlıklı ailelerin yaptıkları düğün törenlerinde Babek Köyü'nün zurnacı ve davulcularını getirtmek, düğüne ve düğün sahibine büyük itibar kazandırır. Babek köyünde yapılan davulların kasnakları, normal davul kasnaklarından çapça çok daha büyük olup çok daha güçlü ses çıkartmaktadır. Tokmağın vurduğu derinin merkez kısmı, yâni tam ortası, içi kırmızıya boyanmış 15-20 santimetre çapında bir daire şeklindedir. Derinin kasnak çevresi kısmı da çepeçevre ve aynı büyüklükte küçük üçgenlerden ibâret zigzaglı bir kırmızı çizgi ile bezenmiştir. Davullarında yansıyan bu kırmızı renk tutkusu dahi onların kimliğini ispatlamaktadır (Bk. No. 9).

Zurnalarına gelince: İki tür zurnaları vardır. Biri her yörede çalınmakta olan orta boyda ince ve tiz sesli normal zurna, diğeri ise nispeten daha uzun ve daha kalın olan tok sesli bir zurnadır, ki buna Rodop yöresinde «Babek Zurnası» denir[18].

Rodoplar'daki Türk ve Pomak köylerindeki düğünler, kendine özgü bir düzen ve şenlik atmosferi içinde yapılır. Belirli aralıklarla köyce tertiplenen sünnet düğünlerine çevre köylerin halkları ve pehlivanları dâvet olunur. Ka-

---

18) Nerede ve ne zaman olursa olsun, Türklerin Davul ve Zurnaya olan tutkularını belirtmesi bakımından, burada Azerbaycanlı bir generale değinmek te yararlı ve ispatlayıcı olacaktır.
1950'lerde bir görev ile Sovyet Rusya'dan Bulgaristan'a gönderilen Azerbaycanlı bir general, oradaki Türk köylerinden birini görmek ister. Bir Bulgar generalinin eşliğinde, askerî bir cîple bir Türk köyüne götürülür ve orada bir Türk'ün evinde konuk edilerek kendilerine izaz ve ikramlarda bulunulur. Çalgılar çalınır, Türkçe türküler söylenir, sohbet edilir. Ama Azerbaycanlı general gene de bir türlü tatmin olamaz ve nihayet «İlle de Davul ve Zurna!» diye ısrar eder. İş mevsimi olduğu için köyde davulcu ve zurnacı bulunamaz. En sonunda ev sahibi ile Bulgar emirber komşu köye giderek, o köyün davulcusu ile zurnacısı bulunur ve cipe bindirilerek apartopar getirilir. Türlü havalarla Türk usulü davul ve zurna cümbüşü başlar. Azerbaycanlı general, ancak bu cümbüş içinde bir müddet te «Köçekçe» oynadıktan sonra tatmin olup huzura ve mutluluğa kavuşur.
Azerbaycanlı generalin bu davul ve zurna tutkusu ile yüzyıllarca önce Azerbaycan'dan gelerek Rodoplar'da yurtlanmış olan Babeklilerin davul ve zurna tutkuları arasındaki bu enteresan benzerlik, acaba, aynı zamanda onların zevk ve köken (menşe) birliğini kanıtlamıyor mu?

labalıkça gruplar hâlinde ve kendi davul ve zurnalarının eşliğinde gelen dâvetliler, köyün dışında yine davul ve zurna eşliğinde ve çoğu kez karşılıklı silahlar patlatılarak karşılanır ve köye törenle girilerek konuk edilirler. Düğün gecelerinde köyün meydanında büyük bir ateş yakılarak «Âhenk» denilen gece şenlikleri ve oyunlar düzenlenir. Gündüzleri, köyün elverişli çayırında, üç gün süren yağlı pehlivan güreşleri yapılır ve pehlivanlara derecelerine göre tosun, dana, koç, toklu ve para ödülleri verilir. Her pehlivanın normaya uygun ve kendi zevkine göre süslenmiş birer meşin kıspeti vardır. Pehlivanların çoğunda muşammaya sarılı ve uğur olarak boyunlarında taşıdıkları birer de «Muska» vardır. Rakitova ve Babek pehlivanları, gerek güreş tutuşları ve gerekse vücut ve endâm tenâsübü bakımından, seyirciler tarafından doyulmaz bir zevkle izlenir. Hattâ diğer köylere dâvet edilen Rakitovalı pehlivanlara, bu nedenle çoğu kez güreş tutturulmaksızın, güreş alanında güreşler süresince yalnızca peşrev yaptırılarak ödüller verilir. Düğünlerde ödüllü at koşuları da yapılır. Hattâ Pomak köylerinde gençler arasında koşu yarışmalarının bile yapıldığı rivâyet olunur.

Nişan, nikâh. evlenme ve bunlarla ilgili törenler ve düğünler, genel görünüşüyle, Türkiye'dekinin aynıdır. Pomak kız ve kadınları, kendi toplumları içinde serbest, açık ve toleranslı oldukları halde; yabancı köy ve toplumların erkekleri karşısında dünyaya tek gözle bakarcasına beyaz ve oyalı yaşmaklarıyla yüzlerini - Tıpkı Giresun yöresindeki Çepniler'in kız ve kadınları gibi (Bk. No. 12) - örterler. Olaylar karşısında erkekleri kadar acardırlar.

20 — Tutarsız İddialar:

«Çepni Teknesi» denilen râkit ovacığın çevresinde yedi pâre köy vardır. Bunlardan biri «Kamenitsa» denilen köydür. Bu köy hakkında bir Bulgar yetkili dedi ki:

«Türkler bu köylerdeki Bulgarlar'a İslâmiyeti zorla kabul ettirirken, Korova köyündeki bir kısım Bulgarlar «Taş oluruz da müslüman olmayız!» diyerek kaçmışlar ve onun 4 km. kadar güney-batısında yeni bir köy kurmuşlar. Böylece onlar tarafından kurulmuş olan bu köye «Kamenitsa

(Taşlık)» [19] adı verilmiş!.» Bu iddiayı öne süren Bulgar yetkilinin, tabiatıyla, Kanunî Sultan Süleyman (1496 - 1520 - 1566) zamanında yapılmış olan nüfus ve erâzi sayımlarına (1528) ait Tahrir Defterleri'nde Kamenitsa köyünün de kayıtlı bulunduğundan haberi yoktu (Bk. No. 18).

Bulgar yetkili, aile lakaplarını da konu ederek dedi ki: «Bâzı Pomaklar'ın aile lakapları Bulgarca'dan gelmektedir. Bu da onların asılda Bulgar olduklarını gösteren bir delildir!» Pomaklar Bulgarca konuştuklarına göre, tabiatıyla, birbirlerine taktıkları bâzı lakaplar da Bulgarca olabilir. Buna karşılık, lakap veya soyadları Türkçe olan nice Bulgar kişi ve Bulgar aileleri vardır, buna ne demeli?

Toplumların kimlikleri, onların toprakta bıraktıkları câmi, kilise, mezar veya mezarlık gibi kalıntılarla belirlenebilir. Bulgar yetkili, Pomak köylerinde bu tür araştırmaların yapıldığını, fakat eski kilise ve Bulgar mezarlarına rastlanamadığını açıkladı.

21 — Pomaklar ve Bulgar Politikası:

Türk egemenliğinin Balkanlar'da sona ermesinden sonra, 1908'de Bulgar Devleti'nin kuruluşundan itibaren günümüze kadar geçen süre içinde Bulgarlar, kendi yurdiçi siyasetlerinde kâh şiddet ve kâh taltif metotları uygulayarak Pomakları Bulgarlaştırmayı sürekli bir dava halinde yürütmüş olmalarına rağmen, daima şiddetli bir dirençle karşılaşmışlar ve amaçladıkları sonuca bir türlü ulaşamamışlardır.

Pomaklar en şiddetli baskıya Balkan Savaşı (1912) sırasında mâruz kaldılar. Bir yandan câmileri tahrib edilip İslâm'ın şartlarının uygulanması yasak edilirken, diğer yandan da kendilerine zorla Bulgar adları verilerek, her pazar günü kiliseye gitmeye zorlandılar. Bazı Pomak kızları da kaçırılarak bekâr Bulgarlar'la evlendirildi. Yaylalardaki yayla-evleri yakıldı. Bu nedenlerle birçok Pomak gençleri, evlerini terk ederek kaçtıkları çevre kasaba ve Türk köylerindeki Türk aileleri nezdinde hizmetkârlık ve çobanlık yaparak, gaybûbet etmek zorunda kaldı.

Birinci Dünya Savaşı'nda (1914 - 1918) Osmanlı Dev-

(19) Bulgarca Kamenitza, Kayalık veya Taşlık demektir. Kayalıca veya Taşlıca da denilebilir.

leti'yle Bulgar Devleti'nin aynı ittifak içinde Almanya'nın safında savaşa girmeleri üzerine, bu ittifak uğruna, Pomaklar üzerindeki baskı kaldırıldı. Bundan yararlanarak câmilerini tâmir ve ihyâ etmek imkânına kavuşan Pomaklar, kendilerine irâdelerinin dışında zorla verilmiş olan takma Bulgar adlarını da terk ederek tekrar kendi eski Türk adlarını aldılar; bazıları da Türkiye'ye göç etti. Bu göçmenlerden halen hayatta olanları, çocukluk yaşında iken kendilerine nasıl Bulgar adı verilmiş ve her pazar günü zorla nasıl kiliseye götürülmüş olduklarını el-ân acı acı anlatırlar.

Bundan sonra, İkinci Dünya Savaşı'nın (1918 - 1944) sonuna kadar geçen çeyrek yüzyıllık sürede Pomaklar üzerindeki Bulgar politikasının çizgisi, bu süre içinde iktidara gelmiş olan Bulgar siyasi partilerinin şovenist-faşist eğilimlerine ve idârî zihniyetlerine göre bir görünüm arzeder.

22 — İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonrası :

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Bulgaristan'daki tüm siyasî partileri bir terör atmosferi içinde dağıtarak iktidarı tek başına eline geçiren (9.9.1844) Bulgar Komünist Partisi (BKP), kabul edilen yeni Anayasa ile, proletarya diktatoryası altında, tüm etnik gruplara en geniş özgürlük hak ve hürriyetlerini tanır görünümünde idi. Gerçekten de görünüşte bu hak ve hürriyetlere dokunulmaksızın 1953'lere kadar olan on yıllık süre, Kore Savaşı sırasında Türkiye'ye külfet ve gâile çıkarmak üzere 250 bin Türk'ü birkaç aylık bir müddet içinde derhal tehcîre tâbi tutmuş olması dışında, BKP'nin faşist, reaksiyoner ve halk düşmanı olarak tavsif ettiği unsurları temizleme ve kollektif nizâmı oturtma çabası içinde geçti. Bu süre içinde Türk okullarındaki tedrisâtı teftiş etmek üzere Azerbaycanlı müfettişlerin bile Bulgaristan'a geldikleri görüldü. Türk gençlerinin kurdukları müzik toplulukları (ora deyimince : Kollektifler), Pomak köylerinde coşkun heyecanlara vesîle olan Türkçe Konserler verdi. Ancak, Stalin'in (1879 - 1953) [20] ölümünden birkaç yıl sonra durum yavaş yavaş değişmeye ve ağır-

(20) Asıl adı Josef Çugaşvili, Sovyet Rusya'nın Gürcü asıllı diktatörü, (1924 - 1953)

laşmaya başladı. Azerbaycanlı müfettişler artık gelmez oldular. Kollektifler'in Pomak köylerinde Türkçe konser vermeleri yasaklandı. Türk okullarında azaltılan Türk dili dersleri günün son saatlarına aktarıldı ve Türk öğretmenleri ile Türk öğrencilere Türk okullarında kendi aralarında dahi Bulgarca konuşmak mecburiyeti konuldu. Hâlen, hiçbir Bulgar öğrencinin bulunmadığı Türk okullarındaki Türk-dili dersleri tamamen kaldırılmış olup, öğretimin tümü Bulgarca olarak yapılmaktadır. Hattâ Türk köylerinde, çalışan Türk anaların Türk kreşlerindeki çocuklarının bakımı ile görevlendirilen Türk kadın bakıcılar dahi çocuklarla Bulgarca konuşmak mecburiyetinde tutulmaktadır. Genel görünüş, anayasanın insan ve yurttaşlık haklarıyla ilgili maddelerinin değişmemiş olmasına rağmen, etnik gruplar üzerindeki baskının zaman geçtikçe ağırlaştığı ve bu ağırlığın da özellikle Pomaklar ve Türkler üzerinde yoğunlaştırıldığı şeklindedir. Bunu, idâreyi elinde bulunduran çoğunluğun, kendi kültür potası içinde, azınlıktaki etnik grupları eritmek siyaseti olarak tavsif etmek yanılgısız bir teşhis olur. Komünist Parti'nin bir parti-içi sloganı olarak «Yarım yüzyıl içinde tüm etnik grupları eritmek» politikasının böylece yürürlüğe konulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Takdir için kullanılan formül basittir: Kişi Marksist ve ateist midir, Bulgarlığı kabul edip Bulgarca konuşmakta mıdır; tamam, o kişi kültürlü ve ilerici bir kişi demektir.

23 — Pomaklar'ın Çile ve Ser-encâmı:

1960'lardan itibaren zoraki Bulgarlaştırma işlemine Pomaklar'dan ve «Esmer vatandaş» adı verilen müslüman Çingeneler'den başlandı. Her Çingene'ye birer Bulgar adı verilerek Nüfus Kütüklerine işlendi. Direnmenin çâre olamıyacağını anlayan bu Esmer yurttaşlar: «**Onlar bize ne ad takarlarsa taksınlar, biz kendimizi biliriz, kendi aramızda gene eski adlarımızı kullanırız!**» diyerek boyun büktüler. Amma, Parti'nin en üst kademelerindeki bazı idarecilerin adlarını da, âdetâ alay edercesine, almalarına engel olunamadı. Gerçekten de, hâlen Nüfus Kütükleri'ndeki resmî adları Bulgar adı olmakla beraber, onlar, kendi aralarında birbirlerine hitâb ederken gene de eski adlarını

kullanmaktadırlar. Onların dünyaya gelen çocuklarının da, biri kütüğe yazılan resmî ad ve diğeri de evlerinde kullanılan müslüman adı olmak üzere, ikişer adları vardır. Unutmamalı ki, Bulgar adı verilmedikçe, doğan çocuğun Nüfus Kütüğü'ne yazdırılması imkânsızdır.

Dinlerine ve inançlarına aşırı derecede bağlı olan Pomaklar, «**Kellemizi veririz de adımızı ve dinimizi değiştirmeyiz!**» diyerek, zoraki Bulgar adı kampanyasına karşı çok şiddetli ve yaygın bir direnişe geçtiler. Pomakların şakaya gelir yanlarının olmadığını yarım asırdan beri bu yolda yapılmış olan bu gibi denemelerden öğrenmiş bulunan Bulgar idarecileri, bu yoldaki propagandalarını şöyle yürütmeyi denediler: «Aslen Bulgar olup Bulgar adı taşımış olan atalarınız müslümanlaştırılıp Türkleştirilmiş olmakla çok büyük bir tarihî hatâ işlenmiştir. Bu hatâyı artık düzeltmek gerekir. Sizlerden istenilen, dininizin değiştirilmesi değil; atalarınızın konuşmakta olduğunuz Bulgar dili yanında onların taşımış oldukları Bulgar adlarını da tekrar alarak sözkonusu tarihî hatânın düzeltilmesidir. Sizler Pomak olarak değil, «**Bulgarski Muhammedâni** (Bulgar Müslümanları)» olarak Bulgar topluluğu içinde yerinizi alacaksınız. Hepsi bu kadar!.»

Bulgarlara bir türlü ısınamayan ve din ve inanç bakımından onlarla tâ öteden beri tenafür halinde bulunan Pomakların direnişi karşısında bu pazarlıkvâri propaganda da işe yaramadı. Zirâ arada bir de «**Sünnet**» problemi vardı. Bulgar sünnetli, Pomak ise sünnetsiz olamazdı! Halbuki Bulgar Komünist Partisi (BKP), Türk köylerinde yapılagelen geleneksel sünnet düğünlerini, Pomakların bu düğünlere davet edilmelerini ve bu münasebetle bazılarının beraberlerinde getirdikleri sünnetlik çocuklarını buralarda sünnet ettirmelerini daha önce yasaklamış bulunuyordu. Nitekim o sıralarda çocuklarını gizlice sünnet ettirmiş olan Pomak babalar da şiddetle cezalandırılmışlardı. İşler gün geçtikçe sarpa sarıyordu.

BKP Pomakları yola getirmek için bu kez bazı idarî ve ekonomik baskı metotlarının uygulanmasına karar verdi. İlk önlem olarak, yerli Türklerle Pomakların münasebetleri kısıtlandı ve yabancıların, özellikle Türkiyelilerin, Pomakların yaşamakta oldukları yörelere gitmeleri yasaklandı; buna uymayanlar koğuşturuya uğradı. Pomaklar için celp ve dilekçe formülerleri bastırılarak, bunlar, BKP.'nin

bu uğurdaki direktifleriyle birlikte, kasaba ve köylerdeki «Halk Kurullarına (Naroden Sıvetleri'ne)» gönderildi. Bu kurullar, adlarına rağmen, gerçekte birer halk kurulu olmayıp, doğrudan doğruya Parti'nin güvenilir fanatik üyelerinden kurulmuşlardır. BKP.nin emir ve drektiflerini icra ve tâkip etmekle yükümlüüdürler. 1972 yılında doldurulmuş olan bir celp ve bir dilekçe formleri'nden burada birer örnek verelim [21]:

Celp yazısı örneği, Bulgarcası:

Do **Hasan Ali Sungurov**
Selo **Babek**
Yavete se na **3. III** 1972 g. vıv **8 çasa** vıv kabineta SONS [22].
Za neyavavâne şte bıdete sanktzionireni.

Predsedatel
M. Meteev
(Mühür ve imza)

Bu celp yazısı Türkçe'ye şöyle çevrilebilir:

Bay **Hasan Ali Sungurov**
Babek **Köyü'nden**
3.III.1972 günü saat **8**'de köyümüz muhtarlığının Halk Kurulu Bürosu'nda bizzât hazır bulunmalısınız. Gelmediğiniz takdirde para cezasına çarptırılacaksınız.

Bakan
M. Meteev
(Mühür ve imza)

Bu celp yazısında, açıkça görüldüğü gibi, Pomak vatandaşın ne maksatla celp edildiği ve gelmediği takdirde para cezasının hangi kanunun hangi maddesine göre alınacağı hakkında herhangi bir belirti ve açıklama yoktur. Bu bakımdan hiçbir yasal dayanağı olmadığı kuşkusunu haklı olarak yaratmaktadır.

Halk Kurulu'na celp edilen Pomak vatandaşa, infaz saati yaklaşan bir idâm mahkûmuna yapılan dinî telkinler

(21) Bu örneklerdeki siyah puntolu yazılar, formüllerin boş olan yerlerine, Bulgar adı almak zorunda bırakılan kişinin kendi el yazısı ile yazdıklarını örneklemektedir.

(22) Selski Obştinski Naroden Sıvet.

misâli, orada kendisine Bulgarlık telkinleri yapıldıktan sonra, eline, kendisini bir ölüm fermânı kadar ürküten şu dilekçe formülleri verilerek doldurulup tarafından imzalanması talep olunur[23].

Bulgarcası:

Do Predsedatela
na İK[24], na SONS[25].

MOLBA

Ot **Hasan Ali Sungurov**
Jitel na selo **Babek** Tom 4, str. 132
Roden na **3.II.1923**

Drugar Predsedatel

Molâ da mi bıde promeneno imeto ot **Hasan Ali Sungurov** na **Asen İlia Sungurov** i na nepılnoletnite mi detza
1) Na sina mi ot **Kemal** na **Kolo**
2) Na dışterâ mi ot **Nâdire** na **Nedelka**
3) Na...

8.III.1972
sıs poçit
Hasan Ali Sungurov

Bu dilekçe Türkçe'ye şöyle çevrilebilir:

Halk Kurulu
İcrâ Komitesi Başkanı'na

D i l e k ç e

Hasan Ali Sungurov'dan
Babek Köyü'nde sâkin Cilt 4 sayfa 132
Doğumu 3.II.1923

Başkan Yoldaş

Adımın Hasan Ali Sungurov'dan Asen İliya Sungurov'a ve reşit olmayan çocuklarımın adlarının da 1) Oğlum

(23) Elde mevcut olan dökümentlerde isimler başka başka olmasına rağmen, yürütülen formalitenin daha kolay anlaşılabilmesi için, celp kâğıdında tarafımızdan kullanılmış olan isimler aynen dilekçede de kullanıldı.

(24) İK.: İspılnitelen Komitet (İcra Komitesi).

(25) SONS: Selski Obştinski Naroden Sıvet (Köy Muhtarlığı-Halk Kurulu)

Kemal'in Kolo'ya, 2) Kızım Nâdiye'nin de Nedelka'ya tebdilini rica ederim.

Saygıyla
Hasan Ali Sungurov

Bu formül-dilekçe'den de anlaşılacağı gibi, BKP, Pomak vatandaşlara karşı gene de lütufkâr davranarak bir kolaylık bahşetmiş(!) ve soyadlarını bağışlayarak onların ylnızca şahıs adlarının Bulgar adlarına tebdilini zorunlu tutmuştur.

Tarafından doldurulup imzalanmak üzere eline bu formül-dilekçe verilmiş olan Pomak vatandaşa, kendine ve aile efradına uygun göreceği Bulgar adlarını seçebilmesi için, birkaç günlük bir mühlet verilir. Bu müddet içinde dilekçeyi doldurup imzalayıp Halk Kurulu'nun İcrâ Komitesi Başkanı'na sunmadığı takdirde takibata uğrar ve bu defa polis mârifetiyle cebren celbolunur. Ağır bir işe aktarılmak veya işten atılmakla tehdid edilerek, Pomak vatandaş, dilekçeyi doldurup imzalamağa zorlanır. Yine de inat ettiği takdirde, bu defa, BKP'nin kararlarına saygısızlık ve reaksiyonerlik töhmetiyle suçlanarak dayak faslı başlar ve bu durumda doğrudan doğruya Halk Kurulu'nun İcrâ Komitesi Başkanı tarafından doldurulan dilekçe dayaktan bitkin bir hâle gelmiş olan Pomak vatandaşa imzalatılmış olur. Vatandaş'ın arzu ve serbest irâdesine ve bu meyanda tâ 10 Aralık 1947'de ilân edilmiş olan ve üstelik «Bulgar Halk Cumhuriyeti» adını taşıyan devlet tarafından da imzalanmış bulunan «İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi»ne BKP'nin saygıdan ne kadar yoksun olduğu, yabancılara karşı tecrit edilmiş bulunan Rodopların kuytu yörelerinde sürdürülen bu icraattan kolayca anlaşılmaktadır.

Gerek dahilde ve gerekse sınırlarda çok sıkı önlemler alınmış olmasına rağmen, Bulgar adı almamakta direnen Pomaklardan bazıları, hayatları pahasına, Yunanistan'a ilticâ ederek, Atina yakınlarında Dünya Kiliseler Birliği tarafından finanse edilen Lavrion Mülteci Kampında barındırıldılar. Bâzıları da Koca Balkanı kuzeye doğru aşarak Dobruca ve Deli Orman'daki Türkler arasında, tâkipten kurtulmak umuduyla, izlerini kaybettirmek istediler. Ama başaramadılar. Zira, tüm hizmetlerin ve tüm üretim araçlarının kollektifleştirilip devletleştirilerek devletin

—daha doğrusu BKP'nin— tek patron ve yegâne işveren durumuna gelmiş olduğu Bulgaristan'da, tıpkı yaygın ve acımasız bir monarşi misali, tek başına idareyi elinde bulundurması ve tâkibe uğrayan Pomaklar'ı saldamanın bir suç sayılması nedenleriyle, kuzeye kaçan ve oralarda ış bulamayan Pomak vatandaşlar, kısa sürede yakalanarak yerlerine getirildiler ve yukarıda sözü edilen diğer hemşehrilerinin âkıbetine uğratıldılar. Bulgar adı almamak uğruna büyük ölçüde kendi canlarına kıyarak intihar edenler oldu. Hattâ bir kereste fabrikasında çalışmakta olan bir Pomak vatandaş, «Nefret ettiğim menfur bir adla yaşamaktansa, ölmek yeğdir!» diyerek boynunu hizarın bıçkısına koymak suretiyle intihar etti; ki onun bu davranışı, irade metaneti ve küçülmemek bakımından, Samarra'da idam edilen Babek'i (Bk. No. 7) hatırlatmaktadır.

Özerk ve demokratik yayın kuruluşlarından yoksun olan ve bir trafik kazasının bile yansıtılmadığı Bulgar Basınından, bu basının tüm organları doğrudan doğruya ve münhasıran BKP'nin tekelinde bulunması nedeniyle, etnik gruplar üzerinde ağırlaştırılarak yürütülen baskıların ve tahaddüs eden intihr facialarının anayasa ve kanunlar müvacehesinde eleştirilmesi de, tabiatiyle, beklenemezdi. Çünkü, bir hizmet ve Kültür üretim aracı olan basın da, tıpkı diğer üretim araçları gibi, kollektifleştirilip devletleştirilerek, aslında devlete sahip olan BKP'nin tekeli altına girmiş bulunmaktadır.

Daha önceki yıllarda, bir meslek okulunu veya bir yüksek okulu bitirmek üzere olan Pomak gençlerine Vatan Cephesi Örgütü tarafından birer yazı gönderilerek Bulgar adı almaları teklif olunmakta ve Bulgar adı aldıkları takdirde, okulu bitirir bitirmez, kendilerinin iyi bir yerde iyi bir iş ve müreffeh bir hayatla taltif edilecekleri vaat ediliyordu. Onların babalarına da aynı mealde birer mektup gönderilerek oğullarını bu hususta teşvik etmeleri talep olunuyordu. Diğer yandan, yüksek bir okulu bitirerek doktor, avukat, öğretim üyesi ve asistanı... gibi bir kariyer sahibi olmuş bulunanlara da, unvan terfilerinin yapılabilmesi için Bulgar adı almaları teklif olunur ve bunu yapmadıkları takdirde, parti içindeki itibarlarından da olarak, daha düşük bir ücret ve daha önemsiz görevlerle memleketin küçük beldelerine tâyin edilirler idi.

Bulgaristan'da en azından her üç yılda bir kez olmak üzere nüfus kimlik cüzdanları yenilenmekte ve eskileri geçersiz sayılmaktadır. BKP bunu da Pomaklar'a karşı bir baskı metodu olarak kullanmaktadır. Bir Kooperatifte veya diğer herhangi bir kollektif iş yerinde çalışmış olan Pomak vatandaş, emeğinin karşılığı olan parayı almak istediğinde, kendisinden kimlik cüzdanı talep olunur. Şâyet bu cüzdan eski ise,' Pomak vatandaşa hakkı olan parası ödenmez ve kendisine: «**Yoldaş! Önce git kimlik cüzdanını yenilet, sonra gel paranı al!**» denilir. Kimlik cüzdanını yenilettmek üzere ilgili mercie başvuran Pomak vatandaşa, bu kez de, ilgililerce «**Yoldaş! Sen hâlâ adını değiştirmemişsin! Önce git, kendine bir Bulgar adı beğen de öyle gel!**» denilerek o vatandaş zora sokulur. Bütün bu zorlamaların tek ve değişmez amacı, o vatandaşa ille de Bulgar adı aldırtmaktır.

Zorla Bulgar adı aldırtmak kampanyasına karşı direncin daha sert ve kitlesel olduğu bazı köylerde, savaş alarmı tatbikat denemeleri yapılarak veya mevzii askerî manevralar tertiplenerek, vukuat töhmetiyle bu köyler askerî kordon altına alınmak ve köylülerin hepsi köy meydanında bir araya getirilmek suretiyle Pomak olan veya olmayanların istisnasız cümlesine son yıllarda, hele hele Dövlen ve Dospot yörelerinde, cebren Bulgar adı verildiği de bilinen vâkıalardandır.

Örneğin, Konya'nın Cihanbeyli yöresinde 32 cemaatlık bir tayfa hâlinde Bozdağ ile Ballıkdağ yöresinde katrancılıkla iştigal etmekte iken, bunlardan bâzı cemaatler, türlü adlar altında süregelen Celâlî isyanlarının tevlit ettiği kargaşadan kaçarak on sekizinci yüzyılın sonlarında Rumeli'ye geçmişler ve Rodopların Dövlen yöresinde Kara-bulak (yâni Kara-bınar) denilen köyü kurmuşlardır. 859 nüfustan[26] ibaret olup Bulgarca bilmeyen ve tam bir Konya lehçesiyle konuşmakta olan bu köyün müslüman halkı, burada da 1930 yılına gelinceye dek katrancılıkla iştigal etmekte idi. Çam çırasından istihsal ederek deri tulumlara doldurdukları katranları, atların sırtlarında kentlere götürüp satarlar ve çoğu geçimlerini bu yoldan sağlarlar idi. Bulgar idarecileri, diğer birçok köylerde tatbik ettikleri gibi, bu köyü de askerî ablukaya alarak, halkının tümünün adlarını cebren Bulgar adlarıyle tebdil etmiş ve köye «**Borovö**» adını vermiş bulunmaktadırlar.

---

(26) 1920 yılına ait Bulgaristan Nüfus Sayımı Statistiğine göre.

Bulgarlaştırma politikası ile ilgili olarak BKP'nin köy ve kentlerdeki Halk kurullarının İcrâ Komitelerine parti kanalıyla gönderdiği genelgelerden bâzıları da şöyledir:

1) Pomak babanın Pomak anadan doğan çocuklarına Bulgar adı verilecektir.
2) Pomak babanın Türk anadan doğan çocuklarına keza Bulgar adı verilecektir.
3) Türk babanın Pomak anadan doğacak çocukları da Bulgar adlarıyla adlandırılacaktır.
4) Türk babanın Bulgar anadan ve Bulgar babanın Türk anadan doğacak çocuklarına da hakeza Bulgar adı verilecektir.
5) Çingenelerin çocuklarına istisnasız Bulgar adı verilecektir.
6) Sülâlesi Pomak'a dayananlar, kaç kuşak geriye gidilirse gidilsin, Bulgar adı alacaklardır.
7) Keza sülâlesinde Pomak karışımı olanlar da aynı veçhile Bulgar adı alacaklardır.
8) Pomak veya Bulgar kadınıyla evli bulunan Türk, Türkiye'ye göç edemez. Bu gibiler, ancak karısından boşanarak çocukları da karısına bırakmak şartıyla göç edebilirler.

Öyle eksantrik durumlar husule gelmiştir ki, kardeşlerden Türkiye'ye göç etmiş olanları Türk adı taşıdığı halde, herhangi bir nedenle göç edemiyerek Bulgaristan'da kalmış olanları ise kendilerine zorla verilen Bulgar adlarını taşır olmuşlardır.

İşte BKP'nin köy ve kentlerdeki Halk Kurullarının İcrâ Komitelerine parti kanalıyla göndermiş olduğu genelgeler. en özet şekilleriyle, bunlardır. Hiç kimsenin, Anayasada belirtilmiş olan kişi hak ve hürriyetlerine ve hele Birleşmiş Milletlerin «**Evrensel İnsan Hakları Bildirisi**»ne güvenip dayanarak hak aramağa hakkı yoktur.

Propagandalarında Yurttaş ve İnsan Hakları konusunda en önde olduklarını en büyük puntolu sloganlarla ve en yüksek sesle haykıran BKP'nin Halk Cumhuriyetinde yaşamakta olan etnik grupların, gerçekte, ne kadar ağır bir baskı ve manevî huzursuzluk içinde bulunduklarını ifade edebilmek için, BKP'nin bu genelgeleri müvaceheşinde, acaba, başka bir söz veya kanıta lüzum var mı?

Halbuki bir ülkedeki etnik gruplar, eğer o ülkede gerçek anlamda bir demokrasi var ise, vatan denilen o ülke topraklarını süsleyen ve rengârenk çiçeklerden oluşan öbekler gibidir. Ne yazık ki BKP, hiç bir desteği olmayan bu narin çiçekleri insafsızca yolarak o rengârenk öbekleri amansızca kurutmakta ve bu hoyratça işi yurt-içi politikasının bir amacı olarak en geçinden yarım yüzyıllık bir süre içinde sonuçandırmak çaba ve gayretkeşliğini göstermektedir.

Vârit olmamakla beraber, şayet Osmanlılar on yedinci yüzyılda onların iddia ettikleri gibi tarihî bir hatâ işlemişler ise; kendileri de yirminci yüzyılın son demlerinde, yâni ötekinden üçyüz yıl kadar sonra, hem de «**Evrensel İnsan Hakları Bildirisi**»nin ilân edilmiş bulunduğu modern devirde, sorumluluk duygularından tamamen mahrum olarak, çok daha büyük ve tarihî bir hatayı bizzat gözler önünde işlemektedirler.

BKP'nin bu icrâatının Gürcü Stalin'in ölümünden (1953) birkaç yıl sonra başlatılmış ve gittikçe yaygınlaştırılıp şiddetlendirilmiş olmasını, Sovyet Rusya'da iktidarın Rus (diğer deyimle Slav) asıllıların eline geçmiş olmasına bağlayanlara ve bu icrâatı bir «Pan-Slavizm Akımı» olarak yorumlayanlara; veya Bulgaristan'daki BKP iktidarının aslında eski faşistlerin eline geçmiş olduğunu iddia edenlere hak vermemek elden gelmiyor.

Bulgaristan'da eski faşist devrinde (1908-1944) zaman zaman görülmüş olan ve BKP devrinde (1944-1980) de şiddetli hummâ nöbetleriyle nüksetmiş bulunan bu irsî illete «**Bulgoromania**» teşhisi konulmakla her halde haksızlık edilmiş olunmaz. Bu illetin tedavisi için, vakit geçirilmeden, hastanın hemen «**Birleşmiş Milletler Kliniği**»ne yatırılarak müşahede altına alınması gerekir.

III — HOTANLILAR'IN GÖÇLERİ HOTAN'DAN ANADOLU'YA VE RODOPLAR'A

Giriş:

Savaşların, her zaman ve her yerde, büyük mutsuzluklara ve kitle göçlerine sebep olduğuna daha önce temas

edilmişti (Bk. No. 18). Cengiz Han'ın (m. 1162-1227) İç-Asya'yı temelinden oynatan ve birçok mâmur kentlerin harap olmasıyla sonuçlanan savaşları da, büyük halk yığınlarının, hemen hemen her yönde, göçlerine sebep oldu. Zamanının mâmur bir kültür merkezi olan Hotan (veya Hoten) [27] kenti de harap olan kentlerden biri idi.

Hotan kenti ve yöresnden göç edenleri, tıpkı Hurremîleri veya diğer adıyla Çepnileri ve Babekîleri izlediğimiz gibi, toponimik yöntemle izlemek mümkündür. Bu izlemler, onların tümünün olmasa bile, büyük bir bölümünün batı yönde göç ederek İran üzerinden Anadolu'ya gelip yerleştiklerini ve bunlardan bir kısmının da Anadolu üzerinden Rodoplar'a geçmiş olduklarını göstermektedir. Onların bu göçleri sırasında Selçuk Devleti'nin idaresi altında bulunan Anadolu, doğudan gelen bu Türk göçmenleri için esasen bir Türk yurduna dönüşmüş bulunuyor idi. O zamanın yol, araç, güvenlik ve iklim şartlarına göre, Hotan yöresinden Anadolu'ya ulaşıncaya kadar, bu göçün kaç yıl sürmüş olduğunu tahmin etmek, tabiatiyle, imkânsızdır.

Basılmak üzere, Hüdavendigâr ve Ankara Livâlarının muhtelif zamanlarda yapılmış olan arazi ve nüfus sayımlarını kapsayan Tahrir Defterleri üzerinde uzun yıllar boyunca çalışarak derinlemesine yapmış olduğum araştırmalarda, birçok izler arasında, Hotanlıların izlerine de rastlanmaktadır. Anadolu'nun diğer livaları üzerinde yapılacak bu tür araştırmalarda da bu tür izlere rastlanacağı kuşkusuzdur. Burada, yalnızca adı geçen iki liva ile Rumeli'deki Paşa Livasında rastlanılan Hotanlılardan söz edilecektir:

24 — Hotanlılar Anadolu'da:

Hotanlıların Anadolu'daki toponimik izlerinden birincisine, Ankara Livasının Bacı (Fâtıme Bacı) Nâhiyesinde rastlanmaktadır. Bu iz, Osmanlı Devleti'nin Tahrir Defter-

(27) Doğu Türkistan'ın (Çin Türkistanı'nın, Sinkiang'ın) güney-batı kesiminde bulunan bir vâha'nın hem kendisinin ve hem de o vâhadaki kentin adıdır. İngilizce ve Fransızca Ansiklopedilerde «Khotan» (sert H ile: Hotan veya Hoten) olarak kayıtlıdır. Cengiz Han'ın ölümünden sonra bu kent, Kubilay Han (1216-1294) Devletinin idare merkezi olmuş ve ünlü Venedikli seyyah Marko Polo (1254-1323) tarafından ziyaret edilmiştir.

lerinde[28] bu nâhiyede kayıtlı bulunan Hotanî veya Hotenî (yâni Hotanlı veya Hotenli) köyüdür. Ancak, gerek eski ve yeni haritalarda, gerek Meskûn Yerler Kılavuzları'nda ve gerekse T.C. Devleti'nin Nüfus Sayımı Statistikleri'nde bu köyün adına rastlanmıyor. Bu köyün adının mı değiştiği, yoksa, Celâlî isyanları nedeniyle başka yöreye mi göç ettiği henüz saptanamadı.

Hotanlıların Anadolu'daki toponimik izlerinden ikincisine, Hüdavendigâr Livası (diğer adıyla Beğ Livası)nın Mihaliç (bugünkü Karacabey) Kazasında rastlanmaktadır. Tahrir Defterlerinde Hotan veya Hoten, Hotanî veya Hotenî şekillerinde kayıtlı bulunan bu köye bugün Hotanlı denilmektedir.

25 — Hotanlılar Rodoplar'da:

Osmanlı idaresinin bugünkü güney Bulgaristan ve Makedonya'da yerleşmesi üzerine, Hotanlılardan bir kısmının da Anadolu üzerinden Rodoplara geçmiş olduğu anlaşılıyor. Gerek Kanunî Sultan Süleyman zamanında (1528) ve gerekse daha sonralara ait Tahrir Defterlerinde, Paşa Livasının Tatar-pazarcığı (bugünkü Pazarcık) Kazasındaki köyler arasında Hotan veya Hoten köyüne rastlanmakta olması bunu ispatlamaktadır. Bugün bu köye çevre Türkleri Fotan ve Bulgarlar da Foten[29] demektedirler. Halk ağzında «H» harfinin, tıpkı «P» harfinde de olduğu gibi, bazan «F»ye dönüşmesi normaldir. 1934 yılından itibaren de Bulgarlar bu köye «Fotinevo» veya «Fotenevo» demektedirler.

Rodoplarda kuytu bir vadi içinde Hotanlılar tarafından kurulmuş olan Hotan (Fotan) köyü, ilk zamanlarda yalnızca Türklerle meskûn idi. Çok daha sonraları, zamanla, bazı Bulgar aileleri de peyderpey gelerek buraya yerleşmiş bulunuyor.

---

(28) Ankara'nın Murat I (Hüdavendigâr) (m. 1326-1389) tarafından 1361 de Ahiler'den alınarak Osmanlı Devletinin topraklarına katılışını müteakip Timurtaş Paşa tarafından yapılmış olan ilk liva sayımında Hotanî köyünün «Beğ kulu Balaban»ın tasarrufunda bulunduğu, Ankara Livası'nın Fatih Sultan Mehmet (1432 — 1481) zamanında yapılan ikinci sayımındaki kayıtlardan anlaşılmaktadır.

(29) 1920 yılına ait Bulgaristan Nüfus sayımı statistiği: Foten, nüfus 747 kişi, sf. 40, 122, 130

Fotanlılar, konuksever, hoşsohbet ve mükrim kişilerdir. Gelenek ve görenekleri, çevre köylerdeki Türklerdekinin aynıdır. Davul ve zurna, onların da bayram, düğün, şenlik ve coşkularının geleneksel araçlarıdır [30]. Köyün bir okulu ve Balkan Savaşı sırasında içindeki ahşap balkonu kısmen yakılmış bir câmii vardır. Câmin bitişiğinde Fontanlıların atalarına ait bir de eski mezarlık vardır. Bu mezarlıktaki kavuklu ve üzerlerindeki ibareleri Arap harfleriyle yazılmış olan beyaz mezar taşları, birer yana eğilmiş olarak, durmaktadır. Köyün içinden geçen Fotan Deresi, kuzey-doğu yönde akarak Tamu Dere'ye (Cehennem Dere'ye) karışır.

Hotanlılar konusunu bitirmezden önce ara yerde, konu ile ilgili diğer bazı aydınlatıcı hususlara da burada kısaca temas etmek yararlı olacaktır.

26 — BKP Politikasının Trendi:

Önce Bulgaristan'daki etnik gruplar ve özellikle Bulgar çoğunluğundan sonra ikinci büyük çoğunluğu teşkil eden Türk halkı üzerinde BKP'nin uyguladığı politikanın kendine özgü genel yönünü yâni «Trend»ini belirtmeye çalışalım :

a) 1944'den Berilere Doğru Genel Bir Bakış:

1944'de BKP'nin Bulgaristan'da idareyi ele geçirmesiyle birlikte, Türkler üzerinde komünizm ilkelerinin propagandasını yaygınlaştırmak üzere, «**Yeni Işık**» adıyla Türkçe bir gazete yayınlanmağa başlandı [31]. Ondan sekiz yıl kadar sonra da, ona ilâveten ve aynı amaçla, yine Türkçe olarak, «**Yeni Hayat**» adlı bir derginin yayınlanmağa başlandığı görüldü [32]. Bunları, hazırlıklarına 1952 yılında başlanıp 9-

---

30) Fotan'ın İri yapılı, pos bıyıklı, babacan, gaytanlı mavi mintan ve mavi poturlu, kırmızı alaca kuşaklı ve karışık renkli şal sarıklı merhum Ferhad Ağa'sı, tıpkı Azerbaycanlı general gibi (Bk. Dip not No, 18), Davul ve Zurna karşısında coşarak, her nerede ve ne zaman olursa olsun, kendine özgü zeybekvârî vücut hareketleriyle oynamadan edemezdi.

31) Bu gazete, BKP (Bulgar Komünist Partisi)nin Merkez Komitesi tarafından her haftanın üç gününde yayınlanıyor idi.

32) Bu da BKP Merkez Komitesi tarafından atanan bir yazı kurulu marifetiyle hazırlanıp «Siyasî, İçtimaî, Edebî ve Resimli» bir dergi olarak BKP amblemiyle ayda bir yayınlanıyor idi.

10 yılda tamamlanan ve kelimelerin kökenleri belirtilmemiş olan «Türkçe - Bulgarca»[33] ve «Bulgarca - Türkçe»[34] lügatların yayınlanması takip etti. Bu yayınlar, tıpkı kızgın bir çölde günlerce susuz kalmış olan bir yolcunun birkaç damla suya kavuşması misali, uzun yıllar boyunca Türkçe yayınlara susamış bulunan Türk halkını sevindirdi. Bu yanınların ışığı altında zihinlerde beliren genel görüntü, komünist rejimlerde, nasyonal-sosyalist veya faşist rejimlerdekinin tam aksine olarak, «Halklar'ın Özgürlük Hakları»nın tanındığı veya tanınacağı görünümünde idi. Öyle ya! Komünizmin evrensel propagandalarındaki «Halklar'a Özgürlük, Faşistler'e Ölüm!» sloganları da zaten bunu ifade etmiyor muydu? Ne yazık ki bu umut verici renkli görüntünün bir hayal, bir serap veya bir fata morgana olduğu, sonradan acı acı anlaşıldı (Krş. No. 23). Öyle ki, Türkçe yayınlar bir yana, Türk okullarında Türk Alfabesinin öğrenimi bile yasaklandı!

Evet! Türkçe yayınlar zamanla tavsadı ve kayboldu. Onların yerini Türkçeye saldırılar ve Türkçe olan köy ve yer adlarının tümünü Bulgarcalaştırma kampanyası aldı. Slavizm zihniyetiyle yürütülen bu kampanya, aynı zamanda, «Toponimi»ye indirilen ağır bir yumruk oldu.

b) Türk Dili Arenasında Yabancı Gladiyatörler:

Bulgar Vatan Cephesi ile Sofya Üniversitesi Türkoloji Bölümü tarafından ortaklaşa düzenlenen bir program çerçevesi içinde, evvelâ, Bulgaristan Türklerinin konuşmakta oldukları Türkçe'ye sızmış olan Bulgarca sözlerin araştırılmasına geçildi. Bu işle görevlendirilen özel kişiler, yurt içine dağılarak araştırmalar yaptılar.

Sosyal ve ekonomik hayatın şaşmaz bir gereği olarak, dillerin birinden diğerine bazı söz ve kelimelerin geçmiş veya geçmekte olması doğaldır. Bu alanda yapılacak bilimsel araştırmalar, gerçekten bilimsel ve objektif sonuçları amaçlıyorsa, övgüye değer ve sevindirici olmak gerekir. Ancak, Bulgaristan'da bilimsel kisve altında yapılan bu tür araştırmaların, tümüyle, sübjektif ve sapık bir amaca yö-

---

33) Bulgar İlimler Akademisi Yayınevi. Sofya 1961. Redaktörleri arasında Tuğrul Deliorman da var idi.

34) Devlet Yayınevi, «Bilim ve Sanat», Sofya 1962.

nelik olduğu görülmektedir. Meselâ, bir Türk köyünde konuşulmakta olan Türkçe'ye sızmış bulunan birkaç Bulgarca kelimenin böyle bir araştırma sonunda tespit edilmesi halinde, o köy halkının aslen Bulgar olduğuna kasten vehm olunmakta ve o köyün halkı hakkında şöyle bi risnatta bulunulmaktadır: **«Yoldaşlar! Konuşmakta olduğunuz Türkçe'deki bu Bulgarca sözcükler, sizin atalarınızın konuşmuş oldukları Bulgarcanın kalıntılarıdır. Bu durum, aynı zamanda, sizin atalarınızın Bulgar olduğunu ispatlamaktadır. Beş yüz yıllık Osmanlı esareti sırasında, tekke ve zaviyelerin aracılığıyla, atalarınız müslümanlaştırılmış idi. Bu nedenle, Türkçe konuşmanıza ve müslüman görünmenize rağmen, sizler de aslen Bulgarsınızdır!»**

Böylesine paradoksal bir hükümden maksat, o köy halkını Bulgarlaştırmak üzere ortamı hazırlamak ve bu uğurda uygulanacak baskılar için bir dayanak sağlamaktır. Hele böyle bir iddia Vatan Cephesinin bir mensubu veya üniversitenin bir öğretim üyesi veyahut da hatırı sayılır bir partili tarafından ortaya atılmış ise, buna karşı çıkmak veya aksini iddiaya kalkışmak hiç kimsenin, hele hele bir köylü yurttaşın, aslâ haddi değildir.

Ama, Bulgar dilindeki Türkçe sözlerin, Türk dilindeki Bulgarca sözlerle sayıca kıyaslanamayacak ölçüde çok fazla oluşu nedeniyle, bu tür çarpık iddia ve sapık hükümler, iddiacılar için bile inandırıcı olamadı. Böyle olmasına rağmen, bu çıkmaz yol gene de bir varyant halinde muhafaza edilerek, iddiaların daha sağlam görünen bir zeminde yürütülmesi için, bu kez, **«Toponimi»** yolunda yürünmeğe başlandı.

c) Toponimi BKP emrinde:

BKP iktidarının daha ilk yıllarında, Bulgaristan'daki bazı kent, köy ve yer adları, bir şükran ifadesi olarak, bazı Rus kodamanlarıyla generallerinin ve BKP'nin komünizm mücadelesi sırasında ölen fanatik partizanlarının adlarıyla değiştirildi. Birkaçına da eski Bulgar Devleti Hanlarının adları verildi. Bunları, diğer kent ve köylerin Türkçe kökenli olan adlarının değiştirilmesi tâkip etti. Özellikle, söylenişte Türkçe olduğu apaçık vurgulu olan köy adları, bunların genellikle Bulgarca karşılıkları şöyle böyle buluna-

rak veya Bulgarca'ya uydurularak Bulgarcalaştırıldı[35]. Söylenişte kökeni kolayca anlaşılamayan ve Bulgarcaya da uygun görünen bazı köy adlarına ise pek dokunulmadı. Örneğin, Fotinovo (Fotan), Nova Mahala (Yeni Mahalle)[36], Yundola (Yund-alanı), Doganovo (Doğanköy...) gibi.

Bununla beraber, köy adları değiştirilirken bazı güçlüklerle de karşılaşıldı. Bu güçlükler, adları Türke olduğu halde, Bulgar Ulusal Tarihine mal edilmiş bulunan ve adları değiştirildiği takdirde Bulgar Tarihiyle bağları kopacak olan bazı köy ve yer adlarında kendini gösterdi. Bunlara misal olarak «Batak» Köyü[37] (şimdi kasabadır) ile «Buzluca» mevkii gösterilebilir. Bu gibilere dokunulmadı.

---

35) Burada Hasköy (Kaskovo) çevresinde adları Bulgarcalaştırılmış olan birkaçının yeni adlarını misal olarak verelim (tırnak içindekiler Bulgarca yeni adlardır): Sarı-yurt (Jılti-briyag), Kömürcüler (Vıglarovo), Öksüzköy (Sırakovo), Sarnıç (Sırnitza), Has-oba (Tzareva-polena), Çamurlu (Dinevo), Kazıklı (Koletz), Karamanlı (Karamantzi), Kocakaşlı (Zimovina) ve Tekeköy (Malevo) gibi. Bu arada Paşmaklı'nın Smolensk ve Mestanlı'nın da Momçilgrad olarak adlandırılmış olduklarını belirtelim.

36) 1920'den önce Bulgarlar da Yeni Mahalle'ye, Bulgar dilinin üslubuyla, «Eni Mahala» demekte idiler.

37) Petır Vrançev, **«Spomeni»** (Anılar) adlı kitabında, önceleri bu köyün adının kardeşlik anlamına gelen **«Batövo)** olduğunu ve zamanla değişerek bunun **«Batak»** deyimine dönüşmüş bulunduğunu savunmaktadır (Spotmeni, Dırjavno Voenno İzdatelstvo, Sofia 1968, sf. 8). Halbukl, Bulgarca'da **«Bate»** ağa veya ağabey, buna göre de **«Batevo»** veya **«Batövo»** kelimeleri de ağalık veya ağabeylik anlamlarını ifâde eder. Bu arada Bulgar Alfabesinde «ö» sesli harfinin bulunmadığını da hatırlatmalıyız. Diğer yandan Bulgarca'da kardeşlik anlamını veren kelime ise **«Bratstvo»** dur. Açıkça görüldüğü gibi, her iki halde de, **«Batak»** adının bunların birinden kökenlenmiş olduğunu iddia etmeğe, etimolojik bakımdan, imkân yoktur. Batak adı, tıpkı gene bir Bulgar köyü olan **«Yassı Koru»** (yeni adıyla Ravna Gora) Köyü'nün adı gibi Türkçedir. Önceleri bu köye **«Batak Korusu»** denilmekte idi. Böyle denmesinin sebebi, bu köyün yanıbaşında bir «gâvur ova» (yâni mahsul vermeyen ova) hâlinde uzanan ve yüksekçe bir arazi silsilesiyle çevrilmiş olup azmaklık ve bataklıklarla dolu olması nedeniyle enine ve boyuna geçit vermeyen ağaçsız vâsi bir düzlük olan **«Batak Ova»**ya mukabil, bu köyün kendi çevresinin ağaçlıklarla kaplı olması ve akar sularının bulunması idi. Odun, kereste ve tarla ihtiyacı nedenleriyle, zamanla, ağaçlıkların ortadan kalkarak koruluk vasfının yitirilmesinden sonra köye de sadece **«Batak»** denilir oldu. **«Batak Ova»** ise bugün, bu yöredeki dağ derelerinin birleştirilerek buraya akıtılmış olmasıyla «Batak Barajı» adını almış, eski azmaklık ve

Bulgaristan sathının tümünde, en yoğun ve en rasyonel olarak ta Rodoplarda, yürütülen ve dünyanın başkaca hiç bir ülkesinde benzerine rastlanmayan bir «**Şovenizm**»i bütün boyutlariyle yansıtan bu çaptaki bir «**Ad Değiştirme**» kampanyasının sonucu olarak, **Tarih** ile **İnsan** arasına koyu bir sis perdesi çekilmiş; ve, aralarına âdeta bir «Berlin Duvarı» örülmüşçesine **Toponimi** ile **Tarih** birbirinden tecrit edilmiş bulunmaktadır.

Tahminen 1970 yılında tamamlanan bu «**Ad Değiştirme**» kampanyasından sonra, bu kez, lisan üzerindeki araştırmalardan sağlanamayan sonuca (Bk. 26: b) toponimik yoldan varılmak üzere yeni bir kampanya başlatıldı. Başlatılan bu yeni kmpanyada, bu kez, sırf Türklerle meskûn bulunan köyler ile Türk ve Bulgarların bir arada karışık olarak yaşadıkları köylerin çevrelerindeki yer, mahal, mevki ve mevzi adlarının Türkçe olmayanları tespit edilmeğe çalışıldı. Hatta, Bulgarca adların yeterli sayıda bulunmadığı çevrelerde, Türkçe olanlarından bazıları Bulgarcaya çevrilerek alındı. Böylece toplanan tek yanlı toponimik verilere dayanılarak, o köylerde yaşamakta olan Türklerin atalarının aslen Bulgar oldukları iddia edilir oldu. Bu kampanya, dil üzerinde daha önce açılmış olan kampanya ile birleştirilerek, bugün de yürütülmektedir. Bu nedenle Bulgaristan Türkleri, ancak Türkiye'ye göç edebildikleri takdirde bu ağır baskılardan kurtulabileceklerine inanmaktadırlar.

Dağların derinliklerinde, daha Hıristiyan Dininin henüz gizli ve kaçak olarak yayılmaya başladığı Romalılar zamanından kalma bir kilise harabesi veya izi tamamen silinmiş olan böyle bir harabenin toprakta kalmış bulunan adı veyahut ta yine daha o zamanlarda bir kayaya oyulmuş bulunan bir haç (istavroz) dahi, Bulgar araştırmacılar tarafından kuvvetli bir «Bulgarlık» delili olarak öne sürülmektedir. Bu cezbe sarhoşluğu içinde Bulgarlar, o za-

---

bataklıklar da sular altında kalmış bulunmaktdır. (Bk. Dip notu No. 41).

Bazı söylentilere göre de, vergi tahsil etmek üzere bu köye gelen Osmanlı tahsildarlarının öldürülerek yok edilmiş olmalarından dolayı bu köye «Batak» denilmiştir. Buna göre de bu köyün daha öncelere alt bir adının olması gerekir ki, bu da gene ancak «Batak Korusu» adı olabilir.

manlarda kendilerinin henüz Asya'da bulunduklarını bile unutabiliyorlar!

Bu 26 numaralı paragrafımızı böylece tamamladıktan **sonra, şimdi gene, esas konumuz** olan Hotanlılar ile Hotan (Fotan) köyüne dönelim:

27 — Fotan'ın Üstündeki Kara Bulutlar:

Bulgaristan'da Vatan Cephesi Millî Kurulu tarafından 1966 yılından beri, 20X27,5 sm. boyutunda ve ortalama 40-44 sayfalık, «**Rodopi**» (Rodoplar) [38] adlı aylık bir dergi yayınlanmaktadır. Bunun sosyal, ekonomik, bilimsel ve edebî bir dergi olduğu, birinci sayfasının başındaki yazıda belirtilmiş bulunmaktadır.

Bulgar idaresince Rodoplar'a özel ve büyük bir önem verilmekte olduğu, gerek dergiyi yayınlayan kurulun ve gerekse yayınlanan derginin adlarından da kolayca anlaşılmaktadır. Bu önemin sebebi nedir? Daha önceki bölümlerde de (Bk. No. 22) değinmiş olduğumuz gibi, bunun sebebi, hem bütün Bulgaristan'daki meskûn olan ve olmayan tüm yer adlarını ve hem de etnık grupların tümünü en geç yarım yüzyıl içinde Bulgarlaştırmayı amaç edinmiş olan BKP'nin yurt-içi politikasıdır. Bu politikanın bilimsel kisve altında yürütücüsü de «**Rodopi**» Dergisi'ni yayınlamakta olan **Vatan Cephesi Millî Kurulu**'dur. Bunu, bu dergide yayınlanmış ve yayınlanmakta olan bazı kasıtlı ve amaca göre uydurulmuş olan araştırmalara ait yazılar ispatlamaktadır. Burada yalnızca, konumuzla ilgisi bakımından, bu derginin bir nüshasında «**Yer Adları Verilerine Göre Fotan Köyü'nün Tarihi**» [39] başlığı altında yayınlanmış bulunan bir araştırma yazısı üzerinde mecburen biraz durmamız gerekiyor:

Sözöonusu yazının yazarı, 1975 yılında Fotan yöresinde toponimik araştırmalar yaptığını ve sonradan Türkçeleşmiş olduğunu iddia ettiği bazılarını Bulgarca'ya çevir-

---

38) «Rodopi». İzdanie na Natzionalniya Sıveta na Oteçestveniya Front.

39) Todor Balkanskl, İstoriya na selo Fotinovo spored dannite na mestnite imena, (Rodopi, knlıka 8, Ağustos 1977, sf. 36-38).

mek suretiyle topladığı yer adlarına dayanarak [40], bu adların Fotanlıların ataları olan Bulgarlar tarafından verilmiş olduğunu ve bu nedenle de Fotan'da bugün yaşamakta olan Türklerin Bulgar aslından gelmiş olduklarını savunuyor.

Ama, Fotan Türkleri Türkçe konuşmakta, câmie gitmekte ve hattâ bazıları Bulgarca dahi anlamamaktadır; buna ne demeli? Yazının yazarı, kendi mantığınca buna da cevap veriyor ve diyor ki: «**Onlar, daha on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Türk idaresi tarafından bu köyde kurulmuş olan Türk Mektebinde okuyup eğitildikleri için, dillerini unutarak Türkçe konuşur oldular!**». Halbuki, Kanunî Sultan Süleyman zamanında yapılmış olan sayımlara ait Tahrir Defterlerinde (1528), yâni yazarın söz ettiği mektepten üç yüz yıl önce, Hotan (Fotan) köyünün insanları kişi-be- kişi ve ad-be-ad Türk olarak kayıtlıdır ve aralarında tek bir Bulgar bile yoktur!

Yazının yazarı, kendine özgü yakıştırmalarla, Hotan (Fotan) adının da Bulgarca olduğunu iddia etmekte ve araştırmasının sonucunu şöyle bağlamaktadır: «**Fotan Köyü'nde hiç bir zaman Türkler yaşamamıştır!.**» Eh pes! Bu herzeleri de «**Bulgaromania**» illetinin humma nöbetlerinden mütevellit sayıklamalar olarak tavsif etmemek mümkün mü?

Yazar, Fotan'dam on km. kadar uzakta bulunan ve halkı münhasıran Türkler'den ibâret olan Yeni Mahalle (Nova Mahala) [41] köyü hakkında da, bâzı kuşkuları sebe-

---

40) Yazının yazarı, örneğin Kale, Kule, Mandıra, Yürük Mezarları, Arslan Çeşmesi ve Çingene Çeşmesi gibi yer adlarının da Bulgarca'dan Türkçeleştirilmiş olduklarını iddia ediyor. Halbuki bu kelimelerin tümü de Türkçe'den Bulgarca'ya geçmiştir, zira Bulgarca'da Bulgarca kelime olarak bunların karşılıkları yoktur. Bulgarca deyimiyle, meselâ «Tziganska Çeşma» (yâni Çingene Çeşmesi) ne dereceye kadar Bulgarca olabilir? Bulgarcaya Türkçeden geçmiş bulunan «Çeşme» kelimesinin kendisi bile bunu tekzip etmektedir.
Yazar, her halde işine gelmediği için, bu çevrede Türkçe olan bir yığın yer adlarını da kasten görmezlikten gelmiştir. Bunların bazılarını da burada biz belirtelim: Sancak Dağı, Taşkesen Dağı, Sivrice, Yurdlar, Azmaklar, Göller, Kurtluca, Kuz Kabası, Dallı Kaba, Nallı Kaba, Nallı Taş, Top Ardıçlar, Kız Pınar, Şahin Kaya, Şeytanın Suyu, Yeni Yol, Karakol, Köşk, Alandere, Uzun Oluk, Çaltepe vs. gibi.

41) «Spomeni» (Bk. dip notu No. 37) adlı kitabıyla önceleri itibar kazanmış olan Petır Vrançev, kitabında Yeni Mahalle hakkında: «**On se-**

biyle, yer adları araştırmalarına dayanarak aynı dergide bir yazı yayınlayacağını yazısında haber veriyor. Merakla bekliyoruz!

28 — Bir Soru ve Genelleme Bir Sonuç :

İnsanın aklına, ister istemez, şöyle bir soru saplanmaktadır :

— «Niçin, Bulgarlar'ın yaşadıkları Bulgar köylerinin değil de, Türkler'in tek başlarına veya karışık olarak yaşamakta oldukları köylerin çevrelerindeki yer adları araştırılıyor?»

Biraz düşünülürse, bu sorunun cevabının da yine sorunun kendinde mündemiç olduğu kolayca anlaşılabilir. Esasen bir önceki paragrafta serd edilmiş olan açıklamalarla da bu cevap bir dereceye kadar aydınlatılmış bulunmaktadır. Amma gene de, bu konuyu daha detaylı ve daha kontrast olarak ibret ekranında görüntülemeye çalışalım :

BKP'ye göre, kişi Türk veya müslüman bile olsa, şâyet:

a) **Yaşadığı köyün çevresinde yabancı veya Bulgarca birkaç yer adı var ise,**
b) **Konuşmakta olduğu Türkçe'ye birkaç Bulgarca kelime sızmış ise,**
c) **Araç ve gereçlerinden bir kaçının adı Bulgarca ise,**
ç) **Dili Bulgarca (örneğin Pomak) ise, o kişi Bulgar'dır veya en azından kökeni Bulgar'dır.**

Böylece, kişi kendini ne biliyorsa değl, BKP ona ne tesmiye ediyorsa o o'dur! İşte, Bulgaristan Türkleri ve özellikle tüm Rodoplar'dakiler bu tür çok yanlı bir kıskacın içine alınmış bulunmakta ve bu kıskaç azar-azar ve yavaş-yavaş her geçen gün biraz daha insafsızca sıkılmaktadır.

Başkalarına ait davarlara hırsızlama olarak kendi damgasını vuran ve sonra da bu damgaya dayanarak o davarlar üzerinde sahiplik iddiasına kalkışan sahtekâr bir çoban misali. BKP'de aynı minval üzere etnik grupları

---

kizinci yüzyılın başında Anadolu'dan getirilen Türklerin Batak'ın güney - doğusundaki yüksek bir yaylaya yerleştirilmesiyle kurulan Yeni Mahalle Köyü...» şeklindeki ifadesinin, Bulgarlaştırma politikasına ters düştüğünün sonradan anlaşılması üzerine, son zamanlarda BKP tarafından takazaya uğramış bulunmaktadır.

«**Bulgar**» damgasıyla damgalamakta ve derinin hatta etin içine kadar işlenmiş bulunan eski damgaları görmezlikten gelerek bu etnik gruplar üzerinde «**Bulgarlık**» iddiasında bulunmaktadır!

Burada, bu vesile ile, Bulgar Halk Cumhuriyeti Anayasası'nın yalnızca 35 inci maddesinin hükümlerini belirtmekle yetinelim :

1 — «**Bulgar Halk Cumhuriyeti vatandaşlarının hepsi kanunlar önünde müsâvidir.**» Görünüşe göre bu müsavilik, etnik gruplara zorla Bulgar adı vermek ve onları Bulgar kökenli saymakla sağlanmak istenilmektedir.

2 — «**Milliyet, köken (menşe), din, ırk, tahsil, içtimaî ve maddî duruma müstenid haklarda hiçbir imtiyaz ve sınırlama tecvîz olunmaz.**» Görünüşe göre, etnik grupları Bulgarlaştırmak kampanyası yürütülmekle, Bulgar milliyet, köken ve ırkına bir üstünlük ve imtiyaz tanınmış olmuyor mu? Esasen bu kampanyayı yürütmekte olan Vatan Cephesi «Millî Kurulu» (Natzionalen Sıvet) nun sıfatı da «**Millî**» değil mi?

IV — HOÇANDLILAR İLE LEZGİLER'İN GÖÇLERİ

Cengiz Han'ın İç-Asya'yı yerinden oynatan savaşları, birçok mâmur kentlerin yıkılması meyanında, uçsuz bucaksız Asya topraklarında yaşamakta olan birçok ulus ve urukların da[42] bir kaos içinde yurtlarını terk etmelerine sebep oldu. Selçuklular'ın idaresindeki topraklara doğru cereyan eden ve «**Türklüğün Anbarı**» durumunda olan İç-Asya'nın batıya doğru boşaltılmasıyla sonuçlanan bu göçler, özellikle Anadolu Yarımadası'nda bir «**Türk Potansiyeli**»nin gittikçe büyümesini ve sonuç olarak da bu potansiyelin kuvvetli bir deşarj halinde Balkan Yarımadası yönünde patlayabilecek bir kudrete erişmesini sağlamış oldu.

---

42) Ulus, aynı kökten gelip aynı inançta olan ve «**Baş**» veya «**Buğ**» veyahut ta «**Baş-buğ**» denilen bir önderin otorite ve yönetimi altında bulunan Türk toplumlarından her birine verilen genel bir addır. Her Ulus, birbirinden daha küçük olan şu bölümlere ayrılır: Her Ulus «**İl**»lere, her İl «**Oymak**»lara, her Oymak «**Boy**»lara ve her Boy da en küçük toplum ünitesi olan «**Uruk**»lara ayrılır.

Hatırlamalı ki, Süleyman Şah'ın «Kayı» Aşireti de Asya'daki o kaos içinde batıya göç etmiş ve oğlu Ertuğrul (1190, 1228-1281) idaresinde Söğüt yöresinde yarım yüzyıl kadar dinlendikten sonra, nihayet torunu Osman Gazi (1258, 1281-1326), biriken bu potansiyel ile Osmanlı Devletini kurmuş oluyordu.

29 — Ankara'da Hoçandlılar:

Fergana'da[43] Sîr-deryâ Irmağı'nın yukarı kısmında bulunan ve zamanının bir kültür merkezi olan Hoçand[44] Kenti de savaşlar sırasında tahribata uğradı. Buradan kaçanların Anadolu'ya gelerek Ankara'da «**Hoçandî**» (yani Hoçandlı) Mahallesini kurmuş oldukları anlaşılıyor.

Bu mahallenin, Kanunî Sultan Süleyman zamanına ve daha sonralara ait Tahrir Defterleri'nde Ankara'nın mahalleleri arasında kayıtlı bulunması, bunu kanıtlamaktadır. Anck, Ankara Livası'nın daha önce Fatih Sultan Mehmed zamanında yapılmış olan sayımına ait Tahrir Defteri'nin baş tarafından bir kısım yaprakları kopmuş veya koparılmış olduğu için, bu kısımda bulunması gereken Ankara Mahalleleri'nin kayıtları da kopmuş olan yapraklarla birlikte kaybolmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan beri büyük değişikliklere uğramış bulunan bugünkü Ankara mahalleleri arasında Hoçandî Mahallesi'nin adına rastlanmıyor. Hoçandî kaydına, yer adı olarak, başkaca bir yerde rastlamak da mümkün olamadı. Buna karşılık, Fergana'dan Anadolu'ya göç etmiş olanlar için diğer bir delil olarak, Sinop İli'nin Ayancık İlçesi'nde bulunan «**Fergene**» köyü gösterilebilir.

30 — Lezgiler, Anadolu'da ve Rodoplar'da:

Hazer Denizi'nin batı kıyısındaki Derbend[45] ile Kaf-

---

43) Fergana, bugünkü Özbekistan Sosyalist Cumhuriyetinin bir eyaleti olup başkenti Hokand'dır.

44) Bugün Hokand veya Kokand olarak söylenmektedir. Bâzı bölge Türkçelerinde k sesinin yerini ç sesi alabiliyor. Buna özellikle Makedonya ve Karadeniz Türkçelerinde rastlanmaktadır. Örneğin Kemal yerine Çemal denmesi gibi.

45) Diğer adı Demirkapı veya Hazer-kapısıdır. İslâm fetihleri zamanında, jeo-stratejik önemi nedeniyle, Araplar buraya «Bâbü'l-ebvâb» (Kapıların Kapısı) adını vermişler idi.

kas Dağları'nın merkez bölümünün güney etekleri arasındaki bölgeye «Lekz» ve buralarda yaşayanlara da «Lekzî» yâni Lekzli deniliyor idi. Halk dilinde bu deyiş «Lezgî»ye dönüşerek hem bu bölgenin ve hem de bu bölgede yaşayanların adı oldu. Kendileri müslüman olup mezhepleri sünnîdir. Cengiz Han kasırgası bunları da yerlerinde oynattı ve bunlardan da Anadolu'ya ve hatta Rodoplar'a göç edenler oldu. Bunlar tarafından kurulan Lezgi (bugün Sarı-beğler) adlı köy, Ankara Livası'nın Murtaz-âbâd (şimdiki Mürtedova) Kazası'nın köyleri arasında bulunmaktadır. Ankara Livası'nın ikinci sayımı olarak Fatih Sultan Mehmed zamanında yapılmış olan sayımına ait Tahrir Defteri'nde bu köy, Çopak oğlu Seydi'nin timarı olarak kayıtlıdır. Defter'de ayrıca bu köyün, Hüdavendigâr (Murad I) zamanında da Çeribaşı Doğan'ın tasarrufunda bulunduğu hakkında da bilgi verilmektedir.

Hüdavendigâr Livası'nda Lezgi adında herhangi bir köye rastlanmıyor. Amma Rodoplar'da biri Melnik ve diğeri de Nevrokop nahiyelerinde olmak üzere «Leski» [46] adında iki köye rastlanmaktadır. «Leska» adıyla bir üçüncüsü de Paşmaklı (hâlen Smolensk) nâhiyesinde bulunmaktadır [47].

Terk ettikleri topraklarda alışmış oldukları iklim ve hayat şartlarını bulunca, insanların da tıpkı kuşlar ve diğer mahlûklar gibi, nasıl yuvalanıp yerleştiklerini göstermesi bakımından, diğerleri gibi bu son veriler de dikkat çekicidir. Bundan da, meselâ, Kafkas Dağları'nın Lezgi bölgesi ile Rodop Dağları'nın güney-batı bölgesinin iklim ve hayat şartları bakımından benzerliği acaba belirmiş olmuyor mu?

---

46) 1920 yılına ait Bulgar Nüfus Sayımı Statistiği, sf. 33 ve 35.
47) Aynı Bulgar Nüfus İstatistiği, sf. 32.

Cahit DOĞAN

Kapitülasyonların Siyasi ve İktisadi Sebepleri

1 — GİRİŞ:

Devletlerin siyasi ve askeri güçlerinin ekonomik güçleriyle eşdeğerli olduğu 20. ci yüzyılda, bir devletin siyasi varlığını güçlü bir şekilde sürdürebilmesinin temelinde yatan gerçek, sahip olduğu iktisadi yapının gücü ve işleyişidir. Hatta daha da ileriye giderek; **«sağlıklı bir ekonomik yapı, sağlıklı bir siyasi yapının teminatıdır»** diyebiliriz.

Bir devletin ekonomik yapısının çöküşü, er veya geç o devletin siyasi çöküşüne de sebep olduğuna göre, son büyük imparatorluğumuzun siyasi çöküşünün sebebinin daha önceki ekonomik çöküşü olduğunu bilmek zorundayız. Çünkü Türkiye'nin günümüzdeki meselelerinin çoğunun kökleri 19. cu asra ve hatta daha öncesine kadar uzanmaktadır. O halde, Osmanlı Türk İmparatorluğu'nun Sosyo-Ekonomik düzeninin bozulmasında, kapitülasyonlar [1] olarak adlandırılan imtiyazların ne gibi bir rol oynadıklarını açıklığa kavuşturmak gerekmektedir.

1) Kapitülasyon (Capitulation): Geçici veya sürekli olarak bir memlekette yaşayan yabancı uyruklu kişilere, tek taraflı olarak tanınmış hak ve imtiyazlardır. (Türk Ansiklopedisi, Kapitülasyon maddesi, Ali Çankaya) Prof. Hikmet Bayur'a göre, buradaki kapitülasyon «verilme» anlamına gelmeyip, «baş» demek olan Capita'dan gelip «başlıklı» yani madde madde yazılmış anlamına gelmektedir. (Prof. Hikmet Bayur, 20 YY.da Türklüğün Acun Siyasası üzerindeki Etkileri, Sah. 41, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara - 1974) Prof. Dr. Orhan Türdoğan ise kapitülasyon kelimesini «bir kale içinde kuşatılmış olan kimselerin, karşılarındaki düşmana, her şeylerini sunmaları anlamında kullanılan bir söz» olarak tanımlanmaktadır. (Prof. Dr. Orhan Türkdoğan, Türk Tarihinin Sosyolojisi, sah. 35) Birincisi hukukî, ikincisi teknik, üçüncüsü ise gerçek olan bu tanımlar içinde biz, mâna itibariyle en doğru bulduğumuz üçüncü tanıma yani Prof. Türkdoğan'a katılıyoruz.

Osmanlı Türk İmparatorluğu'nun gerileme ve yıkılış sebeplerini araştıran tarihçiler ve yazarlar, özellikle 19. cu yüzyılın ikinci yarısından sonra imparatorluk ekonomisinde görülen çöküntüyü, genellikle Kanuni Sultan Süleyman Han devrinde Fransa'ya **«bahşedilen»** ekonomik kapitülasyonlara[2] bağlamakta ve imparatorluğun ekonomik çöküşünü bu kapitülasyonlarla açıklamaya çalışmaktadırlar.

Batılı kaynakların tesirlerinden uzak kalarak, konuya daha değişik bir açıdan ve daha araştırıcı bir bakışla yaklaşan bazı yazarlarımızın son yıllarda yayınladıkları eserlerinde de belirttikleri gibi,[3] bu görüş tamamen yanlıştır. Yanlıştır, çünkü devletin en güçlü olduğu dönemlerde, bazı **«devletcikiere»** bir lütuf olarak **«bahşedilen»** bu imtiyazlar, devlet güçlü olduğu sürece zarar değil, fayda sağlamışlardır.[4]

İmparatorluğun güçten düşmesine paralel olarak zararlı olmaya başlayan bu imtiyazlar, 19. cu yüzyıla kadar imparatorluğun hükümranlık haklarını ihlal edebilecek bir niteliğe ulaşamamıştır. «Ulaşmasına da esasen imkân yoktu»[5] Ayrıca, **»tek taraflı»** bir lütuf mahiyetinde olduğu için de imtiyazı veren, dilediği zaman bunları ilga edebilir; yürürlükten kaldırabilirdi. Kaldı ki, söz konusu imtiyazlar, bu müsaadeyi veren Hakan'ın hükümdarlık süresi ile de sınırlandırılmıştı.

2 — Kapitülasyonların Tanımı ve Hukukî Niteliği :

Kapitülasyon, bütün fasıl ve bölümleri veya maddeleri sadece verilen hak ve imtiyazlara ait olan ve «tek taraflı»

---

2) Adli kapitülasyonlar elbetteki konumuzun dışındadır.

3) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Necdet Sevinç, Osmanlılarda Sosya-Ekonomik yapı, İstanbul 1978 ve Prof. Hikmet Bayur, XX. Yüzyılda Türklüğün Acun Siyasası üzerindeki Etkileri, Ankara, 1974. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

4) Meselâ: Raguze (bugünkü Dubrovnik) Cumhuriyeti, Türk sularında ticaret yapabilmesi karşılığında yılda 500 duka altını haraç ödemekteydi. Venedik Cumhuriyeti o zaman henüz hakimiyeti altında bulundurduğu Kıbrıs adası için yılda on bin, Zanta adası için de 5 bin olmak üzere, toplam 15 bin duka altını haraç ödemekteydi. Ceneviz Cumhuriyeti Doğu Akdeniz'deki ticari faaliyetlerine 10 yıllık bir süre için müsaade edilmesi karşılığında yılda 20 bin duka altını haraç ödemekteydi. Bu konulara yeri geldikçe temas edilecektir.

5) A.g.e. Kapitülasyon maddesi

olarak yazılan ferman, ahidname veya resmi taahhüt senetleridir[6]. Prof. Orhan Türkdoğan bunları «**müsaadeler**» olarak nitelendirmekte ve «**müsaade**» kelimesinin sonraki yıllarda «**kapitülasyon**» şeklinde tercüme edilmiş olduğunu belirtmektedir[7].

Bu müsaadelere yanlış olarak «andlaşma» (muahede) veya (şahsi andlaşma) denilmektedir. Bu yanlıştır! Çünkü Devletler Umumi Hukuku terimleri içinde yer alan «andlaşma veya muahedenin sahip olması gereken bazı özellikler vardır. Prof. Edip Çelik'in verdiği tanıma göre, «Andlaşma, Milletlerarası hukukun bu yetkiyi tanıdığı kişileri arasında, bir hukuk ilişkisi kurmak, kurulmuş bir hukuk ilişkisini değiştirmek, ya da ortadan kaldırmak amacıyla yapılan hukuki işlemdir»[8]. Andlaşmalar, akit andlaşma (şahsi andlaşma) ve kanun-andlaşma (hakiki andlaşma) olarak ikiye ayrılmaktadır. Akit andlaşmalar iki devlet ya da milletlerarası kişi arasında yapılan iki taraflı andlaşmalardır[9]. Şahsi andlaşma da denilen bu andlaşmanın özelliği, «özel, subjektif, kişisel bağlantılar kuran»[10] andlaşma olmasıdır.

Kanun-andlaşmalar ise «çok taraflı» andlaşmalardır[11]. Hakiki andlaşma da denilen kanun andlaşmanın özelliği genel, objektif, kişisel olmayan, soyut kurallar meydana getirmesidir»[12]. Özel, subjektif ve şahsi bağlar kurması noktasından hareketle, bazı kaynakların dediği gibi kapitülasyonlara şahsi andlaşma denilmesinin doğru olduğu düşünülebilirse de şahsi andlaşmanın iki taraflı, kanun andlaşmanın ise iki veya daha çok taraflı olma özellikleri gözönüne alınacak olursa, «**tek taraflı**» olarak «**ticari imtiyaz veren hukuki belge**» niteliğinde olan ferman, ahidname veya müsaadenamelerin «**andlaşma**» olmadığı açıkça görülmektedir.

---

6) Türk Ansiklopedisi, Kapitülasyon maddesi.

7) Prof. Dr. Orhan Türkdoğan, Türk Tarihinin Sosyolojisi Sah. 35

8) Prof. Dr. Edip Çelik, Milletlerarası Hukuk, Cilt: I Sahife 126

9) a.g.e. sah. 129

10) a.g.e. sah. 130

11) a.g.e. sah. 129

12) a.g.e. sah. 130

A) KAPİTÜLASYONLAR ANDLAŞMA DEĞİLDİR.

18. ci yüzyılın sonlarına kadar Avrupa devletlerinin hükümdarları Türk Hakanlarının muhatabı bile değildir. Hatta Vezir ve Sadr-ı Azamlara bile eşit değillerdir. Tarih, Sadr-ı Azamların eteğini öpen Avrupalı hükümdarların hikâyeleriyle doludur. Fernand Grenard'ın da yazdığı gibi, «**Osmanlı Hükümeti için hıristiyan hükümdarlar padişahın kölesi, Alman İmparatoru Charles Quint ise İspanyol köpeğidir**» [13]. Türk Hakanlarının muhatab olarak bile kabul etmedikleri, Avrupa hükümdarlarıyla «**eşitmiş**» gibi andlaşma imzalamayacakları muhakkak olduğuna göre, kapitülasyonların andlaşma olmadığı hususu kendiliğinden ortaya çıkmış olmaktadır.

Bu düşüncemizi doğrulayan bir başka husus da, Osmanlı Türk İmparatorluğu'nun hukuki statüsûdür. İmparatorluk, 1774 Küçük Kaynarca andlaşmasına kadar hiçbir Avrupa devletini hukuken kendisine eşit olarak kabul etmemiştir. Bu, sadece bir büyüklük kuruntusu ve sözde kalan bir eşitsizlik değildir. Bütün Avrupa devletlerinin İstanbul'da devamlı olarak elçi bulundurmasına karşılık, imparatorluk, Avrupa devletleriyle olan pek istisnai temasları için çoğunlukla çavuş rütbesinde olan basit bir haberci göndermekle yetinmektedir. Yani elçi kabul etmekte fakat bu elçilerin temsil ettikleri devletleri hukuken kendisine eşit görmediği için, bu devletler nezdinde elçi göndermeye tenezzül etmemektedir.

«**İmparatorluk o tarihlerde o derece kuvvetliydi ki, yabancı devletlerle andlaşmaları** (yani gerçekten andlaşma niteliğinde olanları bile) **Osmanlılar tek taraflı olarak yazıyor ve karşı tarafa tercümesini okumak fırsatı bile verilmeden imza ettiriliyordu**» [14]. Yani karşı taraf neyi imzaladığını ve ne gibi taahhütler altına girdiğini ancak imzayı attıktan sonra öğrenebiliyordu. Avrupalı tarihçi Hammer, 1606'da Zitvatorok andlaşması metninin Avusturya müzakerecilerine tercümesini okumak imkânını verdikten sonra imzalattırılmış olmasını, Osmanlıların ilk defa tatbike başladıkları bir usul olarak anlatmaktadır [15].

---

13) Fernand Grenard, Asya'nın yükselişi ve Çöküşü sah. 144

14) Prof. Nihat Erim, Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları Cilt I, sh. 6

15) Hammer, Cilt III. Sah. 110, Fransızca metin, zik. Nihat Erim sah. 7

Prof. Nihat Erim «Kapitülasyon veren vesikalar, aslolan Türkçe metinlerinde hep birer ferman veya ahidname mahiyetindedir. Yani karşılıklı, milletlerarası bir taahhüt olduğu kesin söylenemez» demektedir.[16] Prof. Orhan Türkdoğan'a göre ise, bu imtiyazlar devletin en kuvvetli zamanlarında ve ancak «İhsanı Şahane» olmak üzere verilen padişah armağanından başka bir şey değildir.[17]

Bu konuda bizi doğrulayan bir belge de elimizde bulunmaktadır. Bu belge, daha önce Memlûk Türk İmparatorluğunun Fransa'ya, Mısır için vermiş olduğu ticarî imtiyaz müsaadesinin, Mısır'ın fethinden sonra, Kanunî Sultan Süleyman Han'ın 20 Eylül 1528 tarihli bir «Hatt-ı Şerifi» ile tasdik edilip, yenilenmiş olmasıdır.[18] Türk Hakanının Hattı Şerifinin «kapitülasyon antlaşması» olduğu «dönmeler ve devşirme artıkları» tarafından bile iddia edilemiyeceğine göre, söz konusu «müsaadenamelerin» antlaşma olmadığı, bu niteliği taşımadığı açıkça ortaya çıkmış olmaktadır.

Kaldı ki, o devirdeki genel anlayışa göre, yabancıların hepsi «dar-ül harbdir.»[19] Yani hukuk dışıdır.[20] Harb halinde olunanların «kanun himayesine alınmaları için ise, özel bir müsaade; bir «aman» lâzımdır.[21]

Antlaşma olduğu iddia edilen söz konusu müsaadenameler işte bu «aman» belgesinden başka bir şey değildir.

B) KAPİTÜLASYONLARIN GÜNÜMÜZ KAMU HUKUKUNA GÖRE AÇIKLANMASI

Kapitülasyonlar, bugünkü kamu hukuku anlayışına göre, ayrıcalık mahiyetindedir[22] Günümüzde bağımsız devletlerin böyle imtiyazlar tanıması devletin bağımsızlığı prensiplerine aykırı sayılabilir. Çünkü eskiden uygulanmakta olan «kanunların şahsîliği» prensibi son zamanlar-

---

16) Prof. Nihat Erim, Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları, cilt 1, sah. 6

17) Prof. Orhan Türkdoğan, Türk Tarihinin Sosyolojisi, cilt 1, sah. 34

18) Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlı - İngiliz Münasebetleri, c. I sah. 8 Türk Kültürü Enstitüsü yayınları.

19) Savaşılması gereken Prof. Hikmet Bayur, a.g.e. Sah. 44

20) Prof. Nihat Erim, a.g.e. sah 6

21) Erim, a.g.e. sah. 5

22) Prof. Nihat Erim, a.g.e. sah. 5

da terkedilmiş ve bunun yerini «kanunların mülkiliği» esası almıştır. Kanunların şahsiliği sisteminin uygulandığı devirlerde, kişi nerede olursa olsun, kendisinin bağlı olduğu hükümdarın kanunlarına tabi sayılıyordu. Prof. Erim'e göre, bu düşünce kapitülasyonların doğuşunu kolaylaştırmıştır.[23] Prof. Erman'la Prof. Dönmezer de bu görüşü savunmaktadırlar.[24]

Kaldı ki, ticarî imtiyaz veren hukukî belge niteliğindeki müsaadenameleri «kapitülasyon antlaşması» kabul eden zihniyetten hareket edecek olursak; günümüzde Amerika ve Rusya gibi bazı devletlerin ticarî bakımdan diğer devletlere tanımış olduğu «**en fazla müsaadeye mazhar ülke**» statüsünü de kapitülasyon antlaşması olarak kabul etmemiz gerekir ki, böyle bir düşüncenin geçersizliğini açıklamaya dahi gerek yoktur.

Devletler Umumî Hukuku terimleri içinde, mana itibariyle kapitülasyonlara en doğru karşılık, ticaret konularında kısa süreli geçici anlaşmaları ifade eden «modus vivendi»[25] terimidir. Ancak, kapitülasyonlardaki «**bahşedilme**» unsuru ve bunun yanısıra Hakan'ın anlaşmada taraf değil, anlaşmanın «**onay makamı**» olması gözönünde tutulacak olursa, kapitülasyonların, devletler umumî hukuku terimlerinin hiç birinin kapsamı içine girmediğini söyleyebiliriz. Kanaatimizce «**Ticarî imtiyaz bahşeden hukukî belge**» niteliğinde olan kapitülasyonları en doğru şekilde ifade eden hukukî terim kapitülasyonunun tanımı içinde yer alan «**ferman, ahidname veya resmî taahhüt senedi**»dir.

Kapitülasyonların bir diğer özelliği de, fermanı ve ahidnameyi veren Hakan'ın hükümdarlık süresince geçerli olmasıdır. Nitekim, 1740 yılına kadar Türk Hakanlarının yabancılara vermiş oldukları bütün kapitülasyonlar, imtiyazı «**bahşeden**» Hakanın hükümdarlık süresi ile sınırlıdır. Bu sebepledir ki, daha önce verilmiş olan diğer kapitülasyon fermanları gibi, 1536 yılında Kanunî Sultan Süleyman Han tarafından Fransa'ya «**bahşedilen**» kapitülasyonlar da her hükümdar değişikliğinden sonra, Fransa'nın talebı üze-

---

23) a.g.e. sah. 5

24) Bkz. Prof. Sulhi Dönmezer, Prof. Sahir Erman, Nazarî ve Tatbikî Ceza Hukuku Cilt 1, sah. 246

25) Prof. Edip Çelik, a.g.e S: 127

rine yenilenmiş[26] ve yenilendikçe de verilen imtiyazlar genişletilmiş; önceleri 15-20 maddeden ibaret olduğu halde son zamanlarda 80-85 maddeye kadar yükselmiştir.[27]

3 — İlk Ticari İmtiyaz Müsaadenameleri :

A) BİRİNCİ İMTİYAZ FERMANI

Birçok yazar ve tarihçi ilk kapitülasyonun Kanuni Sultan Süleyman Han tarafından verildiğini belirtmektedir.[28]

---

26) 1536 yılında Fransa'ya verilen bu kapitülasyon fermanı, 1569-1581-1604-1607 - 1618 - 1624 - 1640 - 1649 - 1679 v e1740 yıllarında tam on defa yenilenmiştir. (İsmail Soysal Fransız Diplomasi Münasebetleri Sah. 9-22 Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara. 1964

27) Türk Ansiklopedisi Kapitülasyonlar maddesi

28) Kapitülasyonlar, tarihin çok eski çağlarından beri bilinmektedir. İmparator kapitülasyonlarını, kapitülasyonlar için eski bir örnek olarak kaydetmek mümkündür. Mukaddes Roma-Germen imparatorları kendilerini imparatorluğa seçen prenslerin hükümranlık hakları ve prenslik yetkilerine asla dokunmayacaklarına dair yeminli belgeler imzalayıp verirlerdi. Capitulium denilen bu belgelerde birer kapitülasyon sayılmaktadır. Büyük Karl zamanında yayınlanan ve yürürlüğe konulan fermanlara da «Kapitülasyon» denilirdi. Bütün bu örneklere rağmen asıl kapitülasyonlar, batıdaki hıristiyan âlemine mensup kişilerden islâm ülkelerinde geçici veya devamlı şekilde bulunanlarının, Müslüman halk arasında can veya mal güvenliğine sahip olarak yaşamalarını sağlamak amacı ile Müslüman hükümdarlarca verilmiş özel imtiyazlardır ki, bilhassa Osmanlı Türk İmparatorluğu yönetlcilerince uygulama alanına konmuştur.

Hukuk tarihi açısından, kapitülasyonların yalnız müslüman devletlerin Hıristiyan devlet tebaasına tanındığı hususundaki görüş ise yanlıştır. Çünkü kapitülasyonlar, İslamiyetin doğuşundan önce de mevcuttu. Bir hıristiyan devletin başka bir hıristiyan topluluğa veya müslüman halk lehine, veya iki Müslüman devletin karşılıklı olarak tebaaları için kapitülasyon şeklinde hak ve imtiyazlar verdiği tarihen sabittir. Şöyle ki; Bizans İmparatorlarından Justinianus'un ülkesinde yaşayan ermenilere miras - evlenme gibi meselelerini kendi töre ve kanunlarına göre çözümlemeleri imtiyazını vermesi, ikisi de Müslüman olan Osmanlı ve İran Türk imparatorluklarının ülkelerindeki hıristiyan devlet konsoloslarına tanıdıkları imtiyazları, karşılıklı olarak kendi konsoloslarına da tanınmasını kararlaştırıp taahhüt etmeleri; Bizans devletinin Yıldırım Bayezit Han'a İstanbul'da bir Türk mahallesi kurma, bu mahallede oturan Türklerin davalarına bakmak üzere Türk kadısı ile din işlerine bakacak müftü atama hakkı tanıması bunlara verebileceğimiz örneklerdir.

Bunlardan başka İstanbul'un Türkler eline geçmesinden önce, Bizans imparatorlarının Galata'daki Venediklilere (1060) ve Cenevizlilere (1099 da) tanıdıkları imtiyazlarda bu konudaki diğer örneklerdir.

Bu yanlıştır! Osmanlı Türk İmparatorluğunun vermiş olduğu ilk ticarî imtiyaz 1365 yılında I. Murat Han tarafından Raguze (Dubrovnik) cumhuriyetine verilmiş olan müsaadenamedir.[29]

Dalmaçya kıyılarında küçük bir Slav devleti olan ve topraklarının tarıma elverişsizliği sebebiyle geçimini deniz ticaretinden sağlayan Raguze Cumhuriyeti,[30] 1365 yılında imparatorluğa bağlılık arzederek himaye istemiş[31] ve yılda 500 duka altını haraca karşılık,[32] Raguze gemilerinin doğu Akdeniz sularında serbestçe dolaşması ve Raguze deniz ticaretinin Türkler tarafından korunması esasına dayalı bir ahidname talep etmiştir.[33] Bu ahidname, Osmanlı Türk İmparatorluğunun vermiş olduğu ilk ticarî imtiyaz fermanını teşkil etmektedir.[34]

İmparatorluk, bu tarihlerde, Avrupada sürekli olarak

---

(29) Türk Ansiklopedisi, a.g.e. ve diğer eserler.

(30) Avrupalıların önceleri «Rangia» ve daha sonra «Ragusa» dedikleri bu küçük islav cumhuriyetine Osmanlı kaynaklarında «Dubrovnik» ismi verilmektedir. (İsmail Hami Danişmend, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt 5, Sah. 45) Bu ufak Cumhuriyet, Bosna'nın güney batısında ve Dalmaçya sahilinin aşağı kısmında olup, bugünkü Yugoslavya'nın Dubrovnik şehridir.

(31) Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Raguza'nın 1365 veya daha evvelki müracaatının Türkiye'de ticaret yapmak için olduğunu ve Türk himayesini 1380 tarihli ahidname ile kabul ettiklerini yazmaktadır. Osmanlı Tarihi, cilt I. Sah, 222/Danişmende göre bu zayıf bir ihtimaldir ve ahitname tarihinin 1365 olarak kabul edilmesi daha doğrudur. (İ. H. Danişmend age. Sah. 46). Bulabildiğimiz diğer kaynaklarda söz konusu ahidnamenin tarihini 1365 olarak belirtmektedir.

(32) Bu haraç 1444'te ceza olarak arttırılmış ve bin duka altınına çıkartılmıştır. Cezanın sebebi, Raguze'nin Haçlıların tazyikine dayanamayarak Varna muharebesinde onlara kadırga vermek suretiyle yardım etmiş olmalarıdır. Raguze beylne gönderilen 28 Şubat 1478 tarihli fermanda, bundan böyle Raguze tüccarlarından gümrük resmi alınmayacağı, buna karşılık yılda, 12.500 flori (duka altını) haraç alınmasına karar verildiği bildirilmiştir. (Prof. İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e cilt 1. sah. 223) Tek taraflı olarak yazılmış olan ve imparatorluğun bir kararını bildiren bu ferman, kapitülasyonların antlaşma sayılamıyacağı hususundaki tezimizi doğrulamaktadır.

(33) Prof. Nihat S. Sayar bunun tarihte anlaşmaya bağlı ilk «maktu vergi» olduğunu belirtmektedir. (Prof. N. S. Sayar, Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları. Sah. 47) Aslında buna ilk «maktu Haraç» demek daha doğru olacaktır.

(34) Bu ahidname 1403 1414, 1445, 1451, 1453, 1481 ve 1512 olmak üzere yedi defa yenilenmiştir.

toprak kazanmakta ve akıl almaz bir hızla genişlemektedir. Orhan Gazi'nin oğlu şehzade Gazi Süleyman Paşanın 1354'te Rumeline geçişinden sonra, I. Murat Han'ın şehadetine yani 1389'a kadar geçen 35 yıl içinde, İmparatorluğun Rumelinde kazandığı toprakların yüzölçümü 291 bin kilometrekaredir.[35] Orhan Gazinin, oğlu Murat Han'a bıraktığı devlet 95 bin kilometrekare, Murat Han'ın oğlu Yıldırım Bayezit Han'a bıraktığı devlet ise 499 bin kilometrekaredir.[36] Murat Han'ın saltanat süresi olan 27 yıl üç ay içinde imparatorluğun büyüme oranı yüzde 500'den fazladır. Bu büyümenin daha da enteresan olan yönü, Orhan Gazi zamanında bir Anadolu beyliği olan devletin I. Murat Hanın zamanında topraklarının daha büyük kısmı Avrupa'da olan bir imparatorluk haline gelmiş olmasıdır.[37]

I. Murad Han Derinde Edirne, Filibe ve Bulgaristan'ın bir kısmı zaptedilmiş, devletin başkenti Bursa'dan Edirne'ye nakledilmiştir. 1385'te Sofya, bir yıl sonra da Niş zaptedilmiştir. Türklerin Avrupa'da toprak kazanmaya başlamaları hıristiyan Avrupa'yı telâşa düşürmüş ve Papa'nın teşvikiyle düzenlenen Haçlı seferlerinin birincisi Sırpsındığında ikincisi Kosova'da mağlup ve perişan edilmiştir.

İmparatorluğun gerçek kurucusu olan I. Murat Han, büyük komutanlık yeteneklerinin yanısıra, yönetim, politika ve stratejide göstermiş olduğu büyük ustalıkla da dikkati çekmektedir. «Irkları, dinleri ve dilleri birbirinden ayrı olan toplulukları bir araya getirerek kişilere eşit hak ve görevler veren[38] büyük hakan, kendisinden sonra da uygulanmış olan Osmanlı fetih politikasının bir gereği olarak; mağlûp ve perişan Balkanları ezmeyi ve yoketmeyi değil,[39] onları kazanmayı düşünmüştür. Bu amaçla, Slavca asker manasına gelen «**Vaynuk**» adıyla yardımcı ve taşı-

---

(35) Yılmaz Öztuna, Türk Tarihi, Y.Y.Ö.K. ders kitabı Cilt I, Sah. 7, Ankara 1977

(36) Öztuna, a.g.e. Sah. 7

(37) I. Murat Han'ın şehadetinde (1389) imparatorluğun Avrupa toprakları 291 bin kilometre kare, Asya toprakları ise 208 bin kilometre karedir. (Yılmaz Öztuna, a.g.e. Sah. 7)

(38) Prof. N. S. Sayar, a.g.e. sah. 22

(39) I. Murat Han dileseydi bunu rahatlıkla yapabilirdi.

macı bir sınıf kurarak, hıristiyan gençlerini [40] sipahilerin atlarına bakmak, malzeme, cephane ve yiyecek taşımakla görevlendirilmiştir. [41] Bu suretle devamlı olarak toprak kaybeden ve daha batıya itilen hıristiyan unsurları yatıştırdığı gibi, onları ordunun geri hizmetlerinde kullanmaya da başarmıştır.

Bu hususları gözönünde bulundurduğumuz zaman I. Murat Han'ın Raguze Cumhuriyetine vermiş olduğu ticarî imtiyaz fermanı ile imparatorluğun kazanmış olduğu menfaatleri şöyle sıralayabiliriz:

a) I. Murat Han bu fermanla, hem Raguze'nin imparatorluk himayesine girmesini sağlamış, hem de bu denizci devletin herhangi bir şekilde imparatorluğa zararlı olmasını engellemiştir. [42]

b) Raguze Cumhuriyetinin Doğu Akdeniz sularındaki ticarî faaliyetlerine devam etmesine izin vererek, hem ticaret yollarının zorlanmamasını sağlamış ve hem de Anadolu üzerinden geçen ticaret yollarının işlemesini temin ederek, imparatorluğun gümrük gelirlerinin artmasını sağlamıştır.

c) Bu saydığımız hususlardan başka, Osmanlı Türk İmparatorluğu hazinesine her yıl ödenecek olan maktu bir gelir kazandırmıştır. [43]

Bu ticarî imtiyaz fermanı dolayısıyla, İmparatorluğun herhangi bir zarara uğraması ise söz konusu değildir. Çünkü bu yıllarda imparatorluğun ne kayda değer bir deniz ticaret filosu, ne de sözü edilebilecek güçte bir donanması mevcut değildir. [44]

---

(40) İ. H. Danişmend, Vaynukların çoğunun Bulgar olduğunu ve hıristiyan unsurlardan toplanan bu sınıfının vergiden muaf tutulduğunu yazmaktadır. (A.g.e. sah. 60)

(41) Prof. N. S. Sayar. a.g.e. Sah. 22

(42) İ. H. Danişmend Raguze'nin söz konusu himaye talebinden önce Papa'nın iznini almış olduğunu zikretmektedir. (İ.H. Danişmend, a.g.e. Sah. 222)

(43) Bu gelirin 500 düka altını olduğunu daha önce belirtmiştik.

(44) Bu yıllarda Osmanlı Türk İmparatorluğunun kayda değer bir deniz gücü yoktur. Yıldırım Bayezit Han zamanında inşa edilen donanmaya ve bunun yanısıra Aydınoğulları Beyliğinin deniz gücüne el konulmasına rağmen Fatih ve hatta Kanunî Sultan Süleyman Han zamanına kadar güçlü bir donanmadan söz edebilmek mümkün değildir.

B) İMPARATORLUĞUN TEK KAPİTÜLASYON ANDLAŞMASI

Tarihçilerimizin batılı kaynaklara uyarak «ikinci kapitülasyon antlaşması» dedikleri, aslında ise Yıldırım Bayezit Han'ın Bizans'tan almış olduğu bazı adlî, idarî ve sosyal hak ve imtiyazları ihtiva eden bir antlaşmadır.

1397 yılında[45] Yıldırım Bayezit Han ile Bizans imparatoru VII. İonnes Palaiologos arasında yapılan bu antlaşma ile Bizans, Yıldırım Han'a İstanbul'da bir Türk mahallesi kurma[46] bu mahallede oturan Türklerin davalarına bakmak üzere bir İslâm mahkemesi kurma,[47] bu mahkemeye bir Türk kadısı tayin etme[48] ve din işlerine bakacak müftüyü atama hakkını tanımıştır. Bizans bunlardan başka cami, mahkeme, imam, kadı ve müftü masraflarını karşılamayı ve yılda 10 bin düka altını haraç vermeyi de taahhüt etmiştir.[49] İmparatorluk tarihinde niteliği itibariyle «andlaşma» sayılabilecek tek kapitülasyon anlaşması budur.[50]

C) İKİNCİ VE ÜÇÜNCÜ İMTİYAZ FERMANLARI

Yıldırım Bayezit Han'ın emriyle Gelibolu'da inşa olunan bir limanda, Karamürsel Bey, Şahin Paşa ve Sarıca Paşa'nın gayretleriyle kurulan Türk Donanması birkaç yıl içinde 60-70 harp gemisine sahip olmuştur.[51] Adalar denizine hakim olmak isteyen Yıldırım Sultan Bayezit Han, Anadolu'dan adalara zahire ihracını yasaklayarak, bu do-

---

45) Prof. Danişmend'e göre bu tarih tartışmalıdır. Bu antlaşmanın tarihinin 1391. 1397 veya 1400 olarak rivayet edildiğini bellrten Danişmend en kuvvetli rivayetin 1400 tarihi olabileceğini zikretmektedir. (İ. H. Danişmend, age. cilt I, sah. 123) Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, bu tarihi 1399 olarak belirtmektedir. (Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, cilt I, sah. 145).

46) İstanbul'da kurulan bu mahalleye Göynük ve Taraklı taraflarından getirilen Türklerin yerleştirildiği belirtilmektedir. (Bkz. Prof. İ. H. Danişmend, age. Cilt I, sah. 123 ve İ.H. Uzunçarşılı age. Cilt I, sah. 146)

47) Bu antlaşmaya göre İstanbul'un Sirkecl mevkiinde Türkler Için 700 ev ile iki cami yapılacaktı. (Prof. Uzunçarşılı, age. cilt 5, sah. 145-146)

48) Prof. N. S. Sayar Age. Sah. 26.

49) Türk ansiklopedisl. a.g.m.

50) Prof. N. S. Sayar bunu üçüncü «maktu vergi» olarak adlandırmaktadır. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, buna vergl değil «haraç» demek daha doğru olacaktır. Çünkü «vergi» tebaadan alınır. Tebaa olmayandan alınan vergi değil «haraçtır.»

(51) Prof. N. S. Sayar, age. Sah. 29

nanmayı Anadolu kıyılarını kontrol etmekle görevlendirmiştir. Çağımızda «**iktisadî ambargo**» adı verilen bu ekonomik savaş taktiği[52] kısa sürede neticelerini vermiş ve adalar halkı, İmparatorluğun himayesini kabul etmek zorunda kalmıştır.

Ancak, bu durumdan Midilli, Sakız ve diğer adaları bir sömürge olarak kullanan Venedik'le Ceneviz de zarar görmüş ve doğu ticaretinin yolu üzerinde bulunan bu adaların Türk hakimiyetine girmesi bu devletlerin deniz ticaretini felce uğratmıştır. Bu durum karşısında Ceneviz, İmparatorluğa müracaat ederek adalar denizindeki ticarî faaliyetlerinin devamına izin verilmesini talep etmiş ve on yıllık bir «**müsaadename**» için imparatorluk hazinesine her yıl 20 bin düka altını ödemeyi taahhüt etmiştir.[53] I. Mehmet Han'ın 1410 yılında Ceneviz Cumhuriyetine «**bahşetmiş**» olduğu bu «**müsaadename**» imparatorluğun vermiş olduğu ikinci ticarî imtiyaz fermanını teşkil etmektedir.[54]

Bu tarihten üç yıl sonra Venedik Cumhuriyeti de İmparatorluğu müracaat ederek Adalar Denizindeki ticarî faaliyetlerine devam edebilmesi için müsaade talep etmiştir. I. Mehmet Han, 1413 yılında[55] bir fermanla Venedik Cumhuriyetine de bu izni «**bahşetmiş**» ve bu müsaadeye karşılık Venedik, İmparatorluk hazinesine her yıl için 1600 düka altını haraç ödemeyi taahhüt etmiştir[56] Bu ticarî imtiyaz müsaadenamesi imparatorluğun vermiş olduğu üçüncü ticarî imtiyaz fermanıdır.[57]

---

52) Yıldırım Bayezit Han'dan yüzlerce yıl sonra bu taktiği kullanarak İngiltere'ye iktisadi ambargo uygulandığı için Napolyon'a «dahi» sıfatını yakıştıran batılı tarihçilerin ve onların Türkiye'deki uzantılarının Yıldırım Sultan Bayezit Han'dan söz etmemeleri gariptir.

53) Prof. N. Sayar, age Sah. 33

54) Türk Tarihleri bu Imtiyaz fermanını «üçüncü kapitülasyon antlaşması» olarak kaydetmektedirler. (M

55) Pro. İ. Hakkı Uzunçarşılı'ya göre bu imtiyazın tarihi 5 Aralık 1419'dur. (İ. H. Uzunçarşılı age. Cilt 1. Sah. 229)

56) Prof. N. S. Sayar age. Sah. 32.

57) Prof. İ. H. Uzunçarşılı. Venedikle olan ticari münasebetin 1381 de başlamış olduğunu zikretmektedir. Prof. Uzunçarşılı'ya göre, Venedikliler bu tarihten itibaren, ara sıra verilen müsaade üzerine Türkiye'den ihtiyaçları olan hububat vesair emtia olmak serbestisini elde etmişlerdi. Yine Prof. Uzunçarşılıya göre, bu hususta Osmanlı Devleti tarafından Venediklilere verilen ahitnameler mevcuttur. (Bkz. Prof. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi.) Yine Prof. İ.H. Uzunçarşılı Türk - Ceneviz münasebetlerinin 352'den önce başlamış olduğunu ve 1387'de I.

D) 4 5 ve 6. NCI İMTİYAZ FERMANLARI

Bazı tarihçilerimiz «beşinci kapitülasyon antlaşmasının» 1424 yılında II. Murat Han ile Bizans arasında «imzalandığını» söylerlerse de[58] bu yanlıştır. 1424'te Bizans ile Osmanlı Türk imparatorluğu arasında imzalanan antlaşma bir barış antlaşmasıdır.[59] Bu barış antlaşmasıyla Bizans, Karadeniz kıyılarını Türk imparatorluğuna bırakmayı ve 30 bin düka altını haraç ödemeyi taahhüt etmiştir.[60] Bu antlaşmanın ticarî imtiyazlarla yani kapitülasyonlarla uzaktan yakından bir ilgisi yoktur.[61]

1453'te İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesi ve Bizans imparatorluğunun tarihe karışması, Avrupa'da büyük akisler uyandırmıştır. Papa'nın da teşvikiyle, İstanbul'un Türklerden geri alınması için yeni bir haçlı seferinin düzenlenmesi hazırlıklarına ve Avrupa devletleri arasında bu konu ile ilgili görüşmelere başlanılmıştır. Bu durumu değerlendiren imparatorluk yönetimi,[62] menfaatleri birbirinden ayrı olan Avrupalı devletleri[63] birbirinden ayırmayı düşünmüş ve işte bu maksatla, devrin en kuvvetli donanmasına sahip olan Venedik Cumhuriyetine, 18 Nisan 1454 tarihli ticarî imtiyaz fermanını vermiştir.[64]

Bu ferman ile Bizans zamanında Venedik Cumhuriyetine tanınmış olan gümrük muafiyeti ve İstanbul'da Venediklilere mahsus bir mahalle imtiyazı ortadan kaldırılmış,

---

Murat Hüdavendigâr Han zamanında Türklerle Cenevizliler arasında bir «ticaret ve dostluk muahedesi» imzalandığını zikretmektedir. Ancak Prof. Uzunçarşılı aynı sahifedeki bir diğer dipnotta sözünü ettiği «muahede» için «ahitname» diyerek, bu iki ayrı kavramı aynı manada kullanmaktadır. (Bkz. Uzunçarşılı, age. C. I. Sah. 232).

58) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Türk Ansiklopedisi, age. madde.

59) Prof. N. S. Sayar. age. sah. 32

60) age. Sah. 22

61) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Prof. İ. H. Danişmend. İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi Cilt II sah. 34

62) Bu konuda Yılmaz Öztuna «II. Mehmet Bizansın düşmesini Avrupa'nın serinkanlılıkla karşılamıyacağını biliyordu.» demektedir. (Yılmaz Öztuna, Türk tarihi, Sah. 11)

63) Denizci İtalyan devletleri olan Venedik, Ceneviz ve Toscana'nın menfaatleri doğu Akdeniz sularındaki ticari faaliyetleriyle ilgiliydi. Buna karşılık kıta Avrupası devletlerinin menfaatleri Türklerin Avrupa'dan atılmasına bağlıydı.

64) Türk ansiklopedisi. II Mehmet Maddesi.

buna karşılık; Venedik'e ticaret serbestisi tanınmış ise de bu serbestiye, giriş ve çıkış için yüzde iki gümrük vergisi konmuştur.[65]

İmparatorluğun kendisine tanımış olduğu bu ticaret serbestisi ile Doğu'daki menfaatlerini ve kolonilerini emniyet altına almış olan Venedik Cumhuriyeti, bu tarihten sonra Türkleri kızdırmaktan kaçınmış ve Haçlı toplantılarına katılmamıştır.[65] Böylece çağın en güçlü denizci devleti tarafsızlaştırılmış ve hatta, sağlamış olduğu menfaatleri tehlikeye atmak istemeyen Venedik'in Haçlı teşebbüslerinden Türkiye'yi haberdar etmesi sonucunu doğurmuştur.[67] Fatih Sultan Mehmet Han'ın, zamanın bir başka denizci devleti olan Toscana Cumhuriyetine[68] 1460 yılında vermiş olduğu beşinci ticarî imtiyaz müsaadenamesinin de[69] aynı amaca yönelik olduğu söylenebilir.

İmparatorluğun vermiş olduğu altıncı ticarî imtiyaz fermanının 1514'te Yavuz Sultan Selim Han tarafından Ancona devletine verildiği bilinmekte ise de, bu imtiyazın şartları ve konusu hakkında bilgi edinilmesi mümkün olamamıştır. Ancak söz konusu imtiyazın siyasî ve iktisadî gayelerle verilmiş olduğu muhakkaktır. Çünkü bu yıllarda dünyayı temelinden sarsan olaylar meydana gelmekte, keşifler yapılmakta yeni kıtalar ve hammadde kaynakları bulunmakta, ticaret yolları ve dengeler değişmektedir. Kanunî Sultan Süleyman Han'ın 1536 yılında Fransa'ya vermiş olduğu imtiyaz fermanına geçmeden önce, bu yeni durumu kısaca incelememiz gerekmektedir. Çünkü bunları bilmeden 1536 imtiyazının hangi şartlar altında verildiğini ve hangi gayelere yönelmiş olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir.

4 — Ticaret Yolları :

Afrika'nın güneyinden dolaşarak Hindistan'a giden yolun bulunmasına kadar, yani bütün İlkçağ ve Ortaçağ

---

65) age. aynı madde.

66) age. aynı madde.

67) Birçok tarihçi Venedik'e verilen ticarî imtiyazın, Venediklilerin Türkler için casusluk yapmasının karşılığı olduğunu zikretmektedir. (Bkz. Dünya Tarihi cilt II. Sah. 289)

68) Pisa ve Floransa'nın birleşmesiyle kurulmuş küçük bir denizci devletti.

69) Türk Ansiklopedisi, kapitülasyon maddesi.

boyunca, Uzak Doğu mallarının Avrupa'ya gelebilmesi için başlıca üç yol vardı.

1 — Hazar Denizinin kuzeyinden dolaşan Karadeniz, boğazlar yolu ile Hazar denizinin güneyinden geçen Anadolu ticaret yolu,
2 — Basra körfezi, Fırat ve Dicle nehir yolu ile Anadolu ve Suriye limanları yolu.
3 — Kızıldeniz, Süveyş berzahı, İskenderiye yolu.

«Bu üç yol Venedik'te birleşir ve orada toplanan Uzak Doğu malları bütün Avrupa'ya dağıtılırdı.» [70] Haçlıların elindeki son Yakın Doğu kalesi olan Akka, 1291'de Memlûk Türk İmparatorluğunun eline geçince, Mısır ve Suriye üzerinden işleyen ticaret yolu, tüccar İtalyan denizci devletleri tarafından daha kuzeye kaydırılmış ve dünya ticareti Anadolu ile Karadeniz üzerinden işlemeye başlamıştır. [71] Bu devir Selçuklu Türk İmparatorluğunun çökmeye ve Anadolu'nun Beyliklere bölünmeye başladığı devirdir.

Bir devletin İktisadî gelişmesinde ticaretin ne kadar büyük bir rol oynadığını gören ve ticaret yolları üzerinde bulunan Anadolu'nun önemini kavrayan Türkler, daha Selçuklular zamanından başlayarak çağına göre çok daha ileri olan bir ticaret sistemi kurmayı başarmışlardır. [72] Bununla da yetinmeyerek, bu yolları kontrol eden stratejik bölgeleri de zaptetmişler ve Uzak Doğu - Avrupa ticaretini kesin olarak denetimleri altına almışlardır. [73]

---

70) Kütükoğlu, a.g.e. Cilt I, sah. 4

71) Prof. Dr. Halil Sahillioğlu, Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri, ODTÜ Gelişme Dergisi, 1978 Özel Sayısı

72) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Necdet Sevinç, Osmanlılar'da Sosyo - Ekonomik Yapı, İst 1978

73) O devirdeki sanayiinin ana hammaddesini teşkil eden baharatın önemini kavrayabilmek için bugünkü petrolün önemini düşünmek gerekir. Çağımızda petrol ne kadar önemliyse o devirdeki baharat da o kadar önemlidir. Bütün ticaret yollarına hakim olan Türkiye, ne kadarına izin verirse, Avrupa'ya o kadar hammedde ulaşabilmektedir. Bu, Avrupa'nın basit sanayiini kelimenin tam manasıyla **«kontrol etmek»** demektir. Günümüzde ülkelerin kalkınma hızlarının ihtiyaçları olan petrolün ne kadarını temin edebilmelerine bağlı olduğu, bir ülkenin ihtiyacı olan petrol miktarının kontrol edilmesi suretiyle, o ülkenin kalkınma hızının da kontrol edilmesi gibi, o devirde ticaret yollarına egemen olan Türkiye'de, Avrupa ülkelerinin ihtiyacı olan hammaddeyi kont-

İmparatorluğun ulaşmış olduğu malî ihtişamda, bu ticaret yollarından sağlanan kârlar ve vergilerle, transit mallardan alınan gümrüklerin önemli bir yeri vardır.[74] Nitekim, Batılı yazarlardan Nevagero'nun hesaplarına göre, 1553 yılında 7.046.000 düka altını olan İmparatorluk gelirlerinin, 1.200.000 düka altınlık kısmı gümrüklerden ve ticaretten elde edilmektedir ki, bu meblağ toplam gelirlerin yüzde 18'ini teşkil etmektedir.[75] 1362'den itibaren İmparatorluğun önemli sayıda ücretli asker bulundurabilmesi[76] ve savaşmaktan başka bir işi olmayan bu «profesyonel orduyu» besleyebilmesi, bu zenginlik sayesinde mümkün olabilmiştir. Sürekli fetihlerin sebebi olan askerî ve ekonomik kudretin temelinde, İmparatorluğun sahip olduğu bu malî ihtişam yatmaktadır.

İstanbul'un fethi ve boğazların Türk egemenliğine girmesi ile ticaret yollarından kesin olarak sökülüp atılmış olan Avrupa ülkelerinin varlıklarını sürdürebilmeleri için iki ihtimalden birisinin gerçekleşmesi gerekiyordu. Bunlardan birincisi, Türklerin Avrupa'dan ve hatta Anadolu'dan atılması, denizlerdeki Türk hakimiyetine de son verilerek ticaret yollarının açılması,[77] ikincisi ise, ekonomik yönden

---

rol ederek zaten dışa bağımlı olan Avrupa sanayiini gerçek anlamda kontrol altında tutmaktadır. Ayrıca, Türkiye limanlarına gelen Doğu malları, üzerlerine bir miktar kâr eklenerek Avrupa'ya satıldığı için, Avrupa'nın temin ettiği hammadde, Türkiye'nin sağladığı hammaddeye göre daha pahalı olmaktadır. Doğu mallarının Türkiye'den transit geçmesi halinde de durum değişmemektedir. Çünkü, Türkiye bu mallardan almış olduğu Transit vergisiyle aynı sonucun doğmasını temin etmektedir. Pahalı hammadde pahalı üretim demek olduğuna göre, Avrupa'da fiyatlar yükselmekte, yükselen fiyatlara paralel olarak para değeri de düşmektedir.

74) 1571 tarihli Trablus İskelesi Kanunnamesinden öğrendiğimize göre, «Baharat satandan her yüz akçadan on akça, Avrupalı tüccardan ise 11 akça «baharat öşrü» adıyla vergi olarak alınmaktadır. Trablus İskelesinden ihraç edilen mallardan ise % 5 gümrük resmi alınmaktadır.» (Cengiz Orhonlu, Habeş Eyaleti, sah. 9)

75) Prof. Sayar. a.g.e. sah. 89

76) Yeniçeri Ocağının bu tarihte kurulduğu kabul edilmektedir.

77) Avrupalı bir tarihçi olan Albert Sorel, Şark meselesi üzerine yazdığı esere başlarken «Bu Şark Meselesi nereden çıktı?» diye soruyor ve yine kendisi «Türkler Avrupa'ya ayak bastıkları andan itibaren!..» cevabını veriyor. Türklere karşı bir hareket olan «Şark meselesi» müslüman Türkleri Hristiyan Avrupa'dan çıkarma projelerinin bir tomarını teşkil etmektedir. Bu projeler tomarı Romen devlet adamı ve diplo-

Avrupa dışına açılarak Türkiye'nin iktisadî kontrolünden kurtulabilmektir.

Birinci yolu birçok defa denemiş ve bir sonuç alamadıktan başka, devamlı olarak daha batıya itilmiş olan Avrupa'nın önünde bir tek yol kalmıştı. O yıllarda Amerika kıtasının varlığı ve Afrika'nın güney kısımları bilinmediğine göre, Avrupa için ekonomik yönden dışarıya açılmak demek, «**Türklere görünmeden Hindistan'a gidebilmek**» demektir. «Çünkü bütün Avrupa ülkeleri basit tezgâhlarını çalıştırabilmek ve temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için Doğunun hammaddeleri ile sanayi ürünlerine muhtaçtılar.» [78]

Batılı bir yazar bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir.

«Ticaret yönünden Avrupa'yı etkileyen en önemli nokta, «Baharat yolunun» Türklerin eline geçmiş olmasıydı. Asya'nın ipekli kumaşları ve diğer değerli mamulleri, baharat kadar önem taşımıyordu. Bu nedenle baharat fiatları inanılmaz seviyelere yükselmişti. Hindistan cevizi, sadece altın karşılığında satılıyordu. İstanbul, İskenderiye ve Venedik'in zenginliği bu şehirlerin baharat alış veriş merkezi olmasındandı... Baharatın Ortaçağ Avrupasında çok önemli bir yeri vardı. Bunun, Avrupalının ağız tadıyla ilgili lüks bir ihtiyaca karşılık verdiği hiç bir zaman düşünülmemelidir.» [79] Bugün petrol ne ise o devirdeki baharat da odur. Ve sanayi hammaddesi olarak, kimyevî madde olarak, ilaç hammaddesi olarak akla gelen her alanda kullanılmaktadır.

«Baharat ticareti Avrupa için öylesine önemli ve kârlı idi ki, Venedik'e yerleşen Almanyalı tüccarlar, bu işi yapabilmek için Venedik Cumhuriyetine 1490'larda 18. bin duka,

---

matı T.G. Djuvara tarafından derlenip toparlanarak «Türkiye'yi parçalamak için 100 plân» adıyla, 1914'de Paris'de, Fransızca olarak yayınlanmıştır. Bu eser Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerinden Emir Şekip tarafından özetlenerek Arapça'ya çevrilmiş ve «Bugünkü İslâm Âlemi» isimli eserin bir bölümünü teşkil etmiştir. Bu Arapça bölüm Yakup Üstün tarafından Türkçe'ye çevrilerek, «Türkiye'yi Parçalamak İçin 100 Plân» adıyla 1979 yılında 200 sahifelik bir el kitabı halinde yayınlanmıştır. Eserin 650 sahifelik Fransızca orjinalinin 65 yıldan beri Türkçeye çevrilmemiş olması ülkemiz açısından büyük bir kayıp ve aydınlarımız açısından da utanç vesileşidir.

78) Sevinç, a.g.e. sah. 166

79) J. G. Leithouser, Dünyamızın Fatihleri, sah. 20

1561-1562'de ise 40 bin duka altını ödüyordu.»[80] Leithauser, bu yüksek kârlılığı belirtmek için şu rakamları vermektedir: «Baharat ülkelerinin Avrupa'ya bağlanmasından sonra da fiyatlar eski seviyesini korumaya devam etti. Molukka adalarında iki dükaya alınan bir kilo karanfilin değeri, Malaka'da 14, Kalküta'da 50, Londra'da 213 dükaya yükseliyordu.»[81]

Gerhard Köhnen bu konuda şunları yazmaktadır: «Hindistan'a denizden ulaşılmak istenmesinin birçok sebepleri vardır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) O devirde Hindistan, dünyanın en zengin ülkesi olarak biliniyordu.

2) Türklerin Akdeniz'i tamamen ellerine geçirmeleri 1453'te Bizansı yıkmaları ile Hindistan'a varan kara yolu, Avrupalılar için kapanmıştı.»[82]

Türklere görünmeden Hindistan'a ulaşmak düşüncesinden kaynaklanan seyahatlerin Avrupa hükümdarları tarafından finanse edilmesi, Avrupa'nın ne kadar zor şartlar altında bulunduğunu açıkça göstermektedir. Nitekim Kolomb'un seyahati İspanya kraliçesi İzabella tarafından Bartelemeu Diaz ve Vasko De Gama'nın seyahatleri ise Portekiz kralı tarafından finanse edilmiştir.

Batı Avrupa ülkelerinin içinde bulunduğu bu ekonomik çıkmaz onları, «dünyanın düz olduğunu bile bile» bazı maceralara atılmaya zorlamıştır. Avrupalı tarihçilerin «büyük coğrafi keşifler» dediği ve bizim aydınlarımızın da (!) aynı isimle andıkları ve hatta okul kitaplarına da bu isimle geçirdikleri «maceralar» bu suretle başlamıştır. Maceradır; çünkü, o devrin hıristiyan Avrupası dünyanın düz olduğuna inanmaktadır. Maceradır; çünkü derme çatma gemilerle denize açılan Avrupalılar ne tarafa gitmeleri gerektiğini bile bilmemektedirler. Nitekim her biri ayrı bir yöne gitmişlerdir. Maceradır; çünkü, astronomi, coğrafya ve hatta denizcilik konularında hiç bir bilgileri yoktur.[83] Ekono-

---

80) Sevinç, a.g.e. sah. 166

81) Leuthauser, a.g.e. sah. 20

82) Gerhard Köhnen Dünya Ekonomi Tarihi sah. 106. İst. 1965 Varlık Yayını

83) Türkler daha 850 yıllarından itibaren dünyanın yuvarlak olduğunu bilmektedirler. Şakiroğulları adını taşıyan üç kardeş bu yıllarda bin derecelik meridyen yayını ölçmüşler ve buna dayanarak dünyanın çevresini 24 bin mil olarak hesap etmişlerdir ki, bugünkü ölçüye oldukça

mik açıdan köşeye sıkışmış olan Avrupa'nın amacı yeni kıtalar bulmak, keşifler yapmak değil, «Türklere görünmeden Hindistan'a gidebilmektir.» Nitekim 1492'de talih karşılarına Amerika'yı çıkardığı zaman yeni bir kıta bulduklarının bile farkına varmamışlar ve Amerika'ya Hindistan, Amerika yerlilerine de Hintli demişlerdir. «Büyük kâşif» olarak anılan Kristof Kolomb öyle muhteşem bir cahildir ki, «1498'deki üçüncü seferinde bile Venezuella kıyılarını Doğu Hindistan kıyıları zannediyor ve Paria körfezine dökülen dört nehri de Nil, Fırat, Dicle ve Ganj ırmakları sanıyordu.» [84] Ve hatta 1506 yılında öldüğü zaman bile bu toprakların Hindistan olmadığını bilmiyordu. [85]

Milattan 590 yıl önce Fenikelilerin bildiği Ümit Burnu yolu daha sonraki yıllarda Türkler ve Araplar tarafından da öğrenilmesine rağmen, 15. inci asrın sonlarında Batının büyük kâşifleri(!) için hâlâ büyük bir meçhuldü. Din şuurundan yoksun bir Arap denizcisi olan İbni Macid, Vasko dö Gama'ya Ümit Burnu yolunu göstermiş [86] ve Portekizliler bu Arabın kılavuzluğunda Afrika'nın güneyini dolaşarak 1498'de Hindistan'a ulaşmışlardı. [87] Böylece Avrupa için yeni bir ümit ışığı yanmış ve Türklere görünmeden Hindistan'a gidilerek yeni bir baharat yolu bulunmuştur. Amerika'nın keşfinden daha önemli olan bu olay kısa zamanda dünya ticaret dengesini altüst edecektir. Hatta denilebilir ki, bu olay 6 yıl önce, yani Hindistan'a gitmek için yola çıkan maceraperestlerin gemileri Güney-Batı rüzgârlarının önüne katılarak Amerika'ya ulaşmalarından önce gerçekleşmiş olsaydı; Avrupa Amerika'nın varlığını daha uzun süre öğrenemiyecekti.

---

yakındır. (Ahmet Gürkan, İslâm Kültürünün Garbi medenileşmesi sah. 237 Ankara 1975) Amerika, Kolombdan 500 yıl önce İskandinav denizcileri tarafından bilinmekteydi. (Leithauser, Dünyanın Fatihleri, sah. 68, İst. 1971). Büyük ihtimalle Türklerde Amerika'nın varlığından haberdardı. Çünkü Türk Amiralı Piri Reis'in 1528 yılında çizdiğini bildiğimiz Amerika Haritasında, Yalnız Amerika kıtası bütün teferruatı ile gösterilmekle kalmamış, 1950 yıllarında ancak sonar dalgaları ile tesbit edilebilen Güney Kutbu dağları dahi belirtilmiştir.

84) J. B. Leithauser, Dünyanın Fatihleri, Sah. 94. İst. 1971 Milliyet Yayını.

85) a.g.e. sah. 70

86) Necdet Sevinç, a.g.e. sah. 169

87) Dünya Tarihi Cilt 2, Sahife 467, Kaynak Kitapları İst. 1975

5 — 16. cı Asrın Başında Akdeniz Ticareti :

Ümit Burnu yolunu bulan Portekizliler Hint sularında görünmeye başladıkları zaman, Uzak Doğu ticareti iki önemli merkezde, Colicut ve Molaka'da toplanmış bulunuyordu. Ateşli silahlarla donatılmış olan Portekiz filoları kısa zamanda Hint Okyanusu ticaretine el koyarak, bu sulardaki ticareti kendi tekelleri altına aldılar [88] Çünkü bu sularda karşılarına çıkacak ciddi bir deniz gücü yoktu.

1503'te de Albuquerque komutasındaki bir Portekiz filosu Hint okyanusunda üstünlük kurarak Portekiz sömürgeciliğinin temellerini atıyordu. Portekizlilerin askeri faaliyetleri, deniz üstünlükleri ve ticarî ilişkileri hemen bütünüyle ellerinde bulundurmaları sonucu Hindistan'ın dış dünya ile olan ilişkileri kesilmişti. [89] Yerli hükümdarlarla Müslüman tüccarlar, artık Portekizlilere vergi ödeyerek denize açılma ve ticaret müsaadesi almak zorundaydılar [80]

«Her yıl savaş gemileri eşliğinde Afrika'nın doğu sahillerine gelen Portekiz filosu Mozambik'te durduktan sonra, müsait rüzgârlardan faydalanarak sömürgelerinin merkezi olan Goa'ya vardığı zaman, Hindistan'da rağbet görmeyen Avrupa malları ile Uzak Doğu'da makbul bir satın alma aracı olan gümüş parayı çıkartıp yerine Hint'in biber, çivit, pamuklularıyle, Moluk adaları baharatı, Cava'nın Hindistan cevizi, Çin mamulatı vernikli eşya, kâfur, ecza, ıtrıyat, Seylan'ın kıymetli taşları, Arabistan'ın kahvesi, İran incisi ve ipeğini yükleyerek dönerlerdi... Portekizliler bu ticaretten büyük kâr elde etmeğe başlamışlardı.» [91]

Elde ettiği büyük kârla yetinmeyen Portekiz, Uzak Doğu ticaretini kesin olarak ele geçirmek için «Basra Körfezi girişindeki Hürmüz Boğazı ile Sokotra adasını işgal etmiştir. Süveyş berzahını, Basra körfezini, Kızıldenizi ve Hint okyanusunu kontrol eden bu iki önemli bölgenin Portekiz hakimiyetine girmesi, Hint Okyanusunda her şeye rağmen devam edebilen müslüman ticaretini de kesin olarak felce uğratmıştır. Hint Okyanusu, dolayısiyle Asya-Avrupa ticaretinin kârı, artık Portekiz'e aitti.» [92]

---

88) M. S. Kütükoğlu. a g.e. sah. 2
89) Dünya Tarihi, cilt 2, sah. 467
90) Kütükoğlu, a.g.e. sah. 2
91) Kütükoğlu, a.g.e. s. 2
92) Sevinç, Necdet a.g.e. sayfa 171

Th. Mun, bu kârın hangi ölçülere vardığını gösteren rakamlar vermektedir. Mun'dan öğrendiğimze göre, Hindistan'dan temin edilen baharat, çivit, ham ipek vs. için, Halep yoluyla geldiği takdirde 1.465.000 filori ödemek icap ederken, bu malın Ümit Burnu yolu ile sevkedilmesi halinde sözkonusu meblağ sadece 511 bin filori tutmaktadır.[93] Aradaki 954 bin filorilik farkın tamamına yakını doğrudan doğruya imparatorluğun gümrük ve vergi kaybıdır. Bu kaybın bir veya birkaç gemilik bir tek sefere ait olduğu hususu da gözden uzak tutulmamalıdır.

Portekizlilerin Uzak Doğu ticaretini kendi inhisarlarına olarak, Hindistan mallarını bu yolla Avrupa'ya taşımaları, kısa zamanda Akdeniz ticaretinin bir buhrana sürüklenmesine sebep olmuştur. Buhran öylesine büyüktür ki, «1504'de İskenderiye ve Beyrut'a giden Venedik gemileri satın alacak baharat bulamamışlardır»[94] Hint okyanusundaki Portekiz hakimiyeti günden güne artmış ve bu artışla ters orantılı olarak Anadolu ve Suriye üzerinde işleyen Akdeniz ticareti de önemini yitirmeye, dolayısiyle imparatorluk gelirleri de azalmaya başlamıştır.

Sonuç Yavuz Sultan Selim Han'ın Mısır ve İran seferleridir.

6 — Mısır Seferinin Sonucu :

«Mısır seferi sonunda Sudan, bütün Kızıldeniz kıyıları, Bingazi eyaletleri Osmanlı Devletine dahil olmuştur. Eritre, Somali, Kenya, Tanganika ve Mozambik kıyılarında da Türk teşiri kendini göstermiş ve Yemen Selim Han'ın hakimiyetini kabul etmiştir.[95]

Kuzeyden güneye bütün Doğu Afrika kıyılarını kaplayan Eritre, Somali, Kenya, Tanganika ve Mozambik'in Ümit burnu yolunu kesmek için ne kadar elverişli ve stratejik bölgeler olduğu dikkate alınacak olursa, Mısır seferinin gayesi daha iyi anlaşılabilecektir.

Yavuz Mısır'ı fethettikten sonra ilk iş olarak kuvvetli bir Hint okyanusu filosu kurmuştur «Merkezi Süveyş olmak üzere Kızıldeniz'de kurulan bu müstakil donanmanın

---

93) Zik Kütükoğlu, a.g.e s. 2

94) A.g.e. sah. 5

95) Dünya Tarihi C: 2, S: 392

başına Selmân Reis getirilmiş ve Türk hakimiyeti Hint okyanusuna ulaşmıştır.»[96] Kızıldenize hakim olan ve Hint denizlerinde Portekizlilerle mücadeleye girişen Türk donanması, Basra körfezi yolunun yeniden açılmasını ve Aden üzerindeki Portekiz kontrolünün kalkmasını sağlamıştır. Zaten tehlikelerle dolu olan Ümit Burnu yolu, Türklerin varlığıyla daha da tehlikeli bir hale gelmiştir. Bu durum, «asırlardan beri alışılmış ve daha emniyetli olan baharat yolunun yeniden canlanıp gelişmesine sebep olmuştur. Gerçekten de Kızıldeniz ve Basra yoluyla gelen «şark malları» 16 ncı asrın sonralarına kadar Kahire ve Halep'te eskisi gibi müşteri bulmaya devam etmiştir.»[97]

7 — 16 ncı Asrın Başlarında Avrupa'nın Siyasi Durumu:

Buraya kadar olan açıklamalarımızdan da anlaşılacağı gibi, ticaret yollarının değişmesi birtakım tedbirlerin alınması ile önlenebilmiştir. Büyük ölçüde, kuvvete dayanan bu tedbirlerin yanısıra bazı siyasi tedbirlerin de alınmasında zaruret olduğu görülmüş ve doğrudan doğruya Avrupa'nın siyasî durumuna müdahale edilerek, kaynağının kurutulması suretiyle meselenin kökünden halledilmesi cihetine gidilmek istenmiştir. «Devlet yönetimi eşittir mantık» felsefesinden hareket eden imparatorluk, İspanya ve Portekiz Atlas Okyanusu ile Batı Akdeniz kıyılarında her türlü tehlikeden masun bir şekilde varoldukça, Hint Okyanusundaki askerî hareketlerin birtakım geçici çözümlerden öteye gitmeyeceğini sezmiş ve bütün gücüyle Batıîya yüklenmiştir. Bu yükleniş hem siyasî, hem askerîdir. Bu sebeple 16 ncı asrın başlarında Avrupa'nın siyasî durumu kısaca incelememiz gerekmektedir.

1520'de Yavuz Sultan Selim Han'ın ölümü üzerine oğlu Süleyman Han 25 yaşında imparatorluk yönetimini eline aldığı sırada, Avrupa'nın siyasî durumu şöyleydi: Avrupanın en güçlü hükümdarı olan ve bazı kaynaklarda V. Karl, bazı kaynaklarda da Charles Quint olarak zikredilen Şarlken, hem Alman imparatoru, hem de Amerika'da uçsuz bucaksız sömürgelere sahip olan İspanyolların kralıydı. Batı hanedanlarının birbiriyle yakın akraba oluşları sebebiy-

96) Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 1, S: 43 Şubat 1973
97) Kütükoğlu, a.g.e.

le, genç hükümdar, annesinden dolayı Aragon, Napoli, Sicilya, Kastilya krallık taçlarını da başına geçirmişti. Dedesinin yerine Alman imparatoru seçildiği için Avusturya krallığını da uhdesine almıştı. Belçika ve Hollanda zaten İspanya'ya bağlı olduğu Charles Quint bu iki ülkeye de hâkimdi. Fransa ile yaptığı savaş sonucu Kuzey İtalya, Luksemburg, Sardunya, Alsace, Burganya ve Lorraine'de Charles Quint'in eline geçti. İmparator daha sonra Danimarka, Portekiz, İsveç ve Norveç krallıklariyle akrabalık kurarak nüfuz ve gücünü arttıracak, Siyasî kudretinin zirvesine ulaşacaktı. Bu kuvvetli ittifakın dışında, Avrupa'da ciddiye alınacak başka bir devlet de yoktu»[98] Bu ittifaka dahil olmayan tek devlet olan Fransa, güçsüz, fakir, Charles Quint tarafından yenilmiş ve kralı İspanyolların elinde esir olan Fransa; Alman-İspanyol imparatorluğun ortasında bir nokta gibiydi.

16 ncı asır tarihi dikkatle incelendiği zaman görülür ki, İmparatorluk yönetimi Avrupa'nın siyasî durumunu iyice tetkik etmiş ve doğru değerlendirmiştir. Olayların gelişmesi dikkate alındığı zaman imparatorluk yönetiminin takip etmiş olduğu siyaset açıkça görülmektedir.

8 — 7. inci İmtiyaz Fermanı :

Kanunî Sultan Süleyman Han 1520 yılında İmparatorluk yönetimini eline alınca, Doğu Akdeniz'de büyük menfaatleri bulunan ve bu sebeple Türk İmparatorluğu ile siyasî ve ticarî münasebetlerin yeniden düzenlenmesine büyük önem veren Venedik Cumhuriyeti, her imparator değişikliğinde yenilenmesi gereken imtiyazlar için Marco Minio adındaki elçisi vasıtasiyle imparatorluktan **«antlaşma»** talep etmiştir. Muhteşem Hakan, **«bende»** durumunda olan Venedik Cumhuriyeti ile **«iki eşit devlet»** gibi antlaşma yapmayı **«şerefine aykırı bulmuş»**[99] ve daha önce Venedik'e tanımış olan **«müsaadeleri»** yenilemekle yetinmiştir.

1 Ocak 1521 tarihinde verilen ve 30 maddeden ibaret olan bu fermanda iki devlet arasındaki eski sınırların aynen kabulüne ve Venedik'in serbestçe deniz ticareti yap-

98) Sevinç. a.g e. sah. 9
99) Prof. Dr. Orhan Türkdoğan, Türk Tarihinin Sosyolojisi, S: 34

masına dair maddeler vardı. O dönemin şartlarına göre, Venedik'in eski sınırlarının aynen kabulü bile Venedik'e tanınmış bir müsaadedir. Çünkü Venedik Cumhuriyetinin haritadan silinmesi Muhteşem Hakan'ın iki dudağı arasından çıkacak olan bir tek emre bağlıdır. Bu fermanla hem Venedik'e hayat hakkı verilmiş hem de doğu Akdeniz'de serbestçe ticaret yapmasına izin verilerek geçimini deniz ticaretinden sağlayan bu devletçiğe varlığını sürdürebilme imkânı tanınmıştır. Bu imtiyaz Avrupa'da o kadar müsbet tesirler uyandırmıştır ki, Protestanlığın lideri Luther «Yâ Rabbim! Büyük Türkleri bir an önce başımıza getir de senin ilâhi adaletinden onlar sayesinde nasibimizi alalım...» diye dua etmiştir. [100]

Sözkonusu imtiyazın imparatorluğa sağladığı faydalar bundan ibaret değildir. Bu imtiyaza karşılık Venedik Cumhuriyeti, o zaman henüz hakimiyeti altında bulundurduğu Kıbrıs adası için yılda on bin, Zanta adası için de 5 bin olmak üzere, yılda 15 bin duka altını haraç ödemeyi taahhüt ediyordu. Ayrıca bu imtiyaz, küçümsenmeyecek bir deniz gücüne sahip olan Venedik'in, 1522 yılında Rodos'un fethi sırasında tarafsız kalmasını ve Rodos'u ellerinde bulunduran Saint Jean şövalyelerine yardım etmemesini de sağlamıştır.

Böylece Venedik'e verilmiş olan bu imtiyazla, hem Türk idaresi için Avrupa'da müspet yönde propaganda yapılması sağlanmış, hem imparatorluk hazinesine yıllık maktu bir gelir temin edilmiş, hem Rodos'un zaptı sırasında Venedik'in tarafsız kalması sağlanmıştır. Bunlardan başka, imparatorluk limanlarına gelme müsaadesine sahip tek devlet olan Venedik deniz ticaret filosunun İstanbul, İzmir, Beyrut ve İskenderiye limanlarından yaptığı baharat ve diğer doğu malları alımlarının sürdürülmesi temin edilerek ticaret yollarının işlemesi sağlanmıştır. Ayrıca, Ümit Burnu yoluyla Hindistan ticaretini devam ettirmeye çalışan Portekiz'in, bu sulardaki Türk-Portekiz çatışması sebebiyle, Hint Okyanusuna gönderdiği gemilerin yarısından çoğunun Portekiz limanlarına geri dönememesi, Portekiz'in aldığı doğu mallarının; Türk limanlarından serbestçe aldığı malları güven içinde Venedik'e götürerek buradan diğer Avrupa ülkelerine dağıtan Venedik'e nazaran

---

100) Türk Ansiklopedisi, Kapitülasyon Maddesi, C: 21

daha pahaliya mal olması sonucunu doğurmuş ve bu da Hint sularındaki Portekiz ticaretini olumsuz yönde etkilemiştir.

Bu sırada Avrupa'da Papa'yı dolandırıcılıkla suçlayan Luther ortaya çıkmış ve Türkiye'den büyük destek gören bu hareket imparatorluğun sürekli yardımı sayesinde başarıya ulaşmıştır. Bunun sonucu Avrupa'da dini çatışmalar ve daha sonra da Almanya'da çıkan iç savaştır. Bu hareketler imparator Charles Quint'in tahttan feragat etmesi sonucunu doğuracaktır. 1522-1526 yılları arasında yer alan bu iç savaştan hemen sonra 1526'da Kanuni'nin Macaristan seferi gerçekleşmiş, 1529'da Viyana kuşatılmış, 1532'de Almanya içlerine girilmiştir.

Bu savaşlar sonunda 1533 yılında Almanya ile barış antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Charles Quint'in kardeşi, kudretli Almanya imparatoru «Ferdinand bundan böyle Türk Hakanının bir tabii olacak, büyük Türk Hakanı da «Fernandos Kral'a» oğlunu seven bir baba gibi muamele etmek lütfunda bulunacaktı.» Protokolda Ferdinand'ın Veziriazamla eşit tutulacağı da kayıt altına alınmıştı.[101] Bu antlaşmadan sonra Avrupa'da Türk hakimiyetini kabul etmeyen tek ülke olarak İspanya vardı.[102] Artık Hindistan yolunu açmak için İran'a yüklenilebilirdi. Ancak bu arada, Avrupa'nın öbür ucunda olan İspanya'nın denizlerde vurulması lâzımdı.

Bu amaçla Cezayir'den çağrılan Barbaros Hayrettin Paşa 27 Aralık 1533'te İstanbul'a geldi ve Kaptan-ı deryalığa (Deniz Kuvvetleri Komutanlığına) tayin edildi.[103] Barbaros Hayrettin Paşa hatıralarında şöyle yazmaktadır: «Merasimden sonra tek başıma Süleyman Han'la görüştüm. İspanya'nın Batı Akdenizde vurulmasını irade buyurdu.»[104] Bu buyruğu alan Barbaros Hayrettin Paşa, teferruatı görüşmek üzere, İran seferine çıkmış olan Veziriazamla buluşmak üzere Halep'e gider. Barbaros'a göre, İspanya'nın denizlerle vurulması Amerika'nın istilası ile mümkündür. Bu planını İbrahim Paşa'ya da açar. Ancak devşirme vezir Frenk İbrahim Paşa bu planı reddeder. Barbaros bu konuda aynen şunları yazmaktadır: «İbrahim Paşa'ya henüz

101) Dünya Tarihi, C: 2, Sah. 2
102) Dünya Tarihi, C: 2, S: 399
103) a.g.e. S: 399
104) Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 3, Sah: 49 Ekim 1965

keşfedilen Yeni Dünya (Amerika)ya sefer düzenlesek istifade edeceğimizi de söyledim. Fakat uzak denizlerle işimiz olmadığını, Akdeniz'i ve Hint denizlerini tutmamızın kâfi olduğu cevabını verdi, müsaade etmedi.» [105]

Görüldüğü gibi, Hint denizlerini ve Akdeniz'i tutmak, dolayısiyle ticaret yollarının değişmesini önlemek imparatorluğun dış politikasının esasını teşkil etmektedir. Amerika'yı istila planını reddedilen Barbaros, Akdeniz'de İspanyolları vurmakla meşgulken, İmparatorluk, Hindistan yolunu açmak için İran'a bir kere daha yüklenir. Tebriz ve Bağdat 1534'te savaşsız ele geçirilir. Ancak şah Tahmasp ordusunun imhasiyle neticelenebilecek bir meydan savaşını kabul etmez ve içerilere çekilir. Bu arada Hakan, «Mısır Beylerbeyi Süleyman Paşa'ya, Kızıldeniz'de 80 parçalık bir donanma inşe ettirerek Arabistanın güney kıyılarını ve hatta Hindistan'ı hakimiyet bölgesine dahil etmesini buyurur. Süleyman Paşa Kızıldeniz'i aşarak, Aden'i alır. Hint kıyılarındaki Portekiz limanlarını (üslerini) yakıp yıkar.» [106]

Başarısının mükâfatı olarak vezir, (daha sonra sadrazam) yapılan Süleyman Paşa'nın yerine, Pirî Reis Hint donanması amirali olarak tayin edilir. Pirî Reis, Portekizlilerin elinde bulunan Maskat kalesini fetheder. Hürmüz boğazı üzerinde bulunan Hürmüz adasındaki Portekizlileri kovalayarak bu adayı işgal eder. [107] 1537-38 yıllarında Sumatra adasındaki Açe devletine askeri yardım başlar. [108] Bu arada Barbaros İspanyolları Batı Akdeniz'de vurmakla meşguldür. 1534'te Tunus'u fethederek Kuzey-Batı Afrika sahillerini kontrol altına alır. 1537'de İtalya'nın güney ucundaki Otronto'yu fethederek Brindizi'yi Türk hakimiyetine dahil eder. 1538'de Birleşik Avrupa donanması Preveze'de mağlûp ve imha edilir. Böylece Akdeniz bir Türk gölü haline getirilir.

1553'te Hint Okyanusu filosunun başına Seydi Reis getirilir. [109] 1564'te Sumatra'nın kuzeyindeki [110] müslüman Açe

---

105) a.g m. sah. 51-52
106) A. Lamartine, Türkiye Tarihi, Cilt: 3, Sah: 81
107) Seydi Ali Reis'in Hatıraları, Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 8, Eylül 1966
108) Sevinç Necdet, a.g.e. sah: 178 (Bugünkü Endonezya'da bir ada).
109) Hayat Tarih Mecmuası Sayı: 8, Eylül 1966
110) Bugünkü Endonezya

devletine yeniden askerî ve teknolojik yardım yapılır. Diogo de Carto'nun yazdığına göre; Açelilerin Portekiz tarafları Moloka'ya karşı yapacakları savaş için İstanbul'dan top ve top döküm uzmanları yollanmıştır. Yine aynı kaynak 1565'te cereyan eden bir Portekiz - Açe deniz çatışmasında, yalnız bir Açe gemisinde 400'den fazla Türkün bulunduğunu kaydetmektedir. [111] Türklerin desteği sayesinde Açeliler o kadar kuvvet ve cesaret kazanmışlardı ki, Moloka'daki Portekizlileri ya islâmiyeti kabul etmek ya da tamamen imha olunmak ihtimallerinden birisini kabule zorlamaya başlamışlardı. [112] Ahmet Asrar'ın belirttiğine göre, Açe hükümdarı Alaaddin al-Riyat-Şah el-Kahhar'ın Topkapı Sarayı Arşivinde bulunan bir mektubunda, daha önce gönderilen topçuların selametle Açe'ye vardıkları belirtilmekte, kale ve kadırga yapan mühendis ve uzmanlar istenmekte, ayrıca kalelere hücum etmek için büyük toplarla havan toplarına ihtiyaç duyulduğu yazılmaktadır. [113]

Ticaret yollarına hakim olmak isteğinden kaynaklanan Okyanuslardaki Türk-Portekiz savaşları, Hindistan sahillerinde, Lizbon-Ümit Burnu yolunda, Atlas Okyanusunda yıllar boyunca süren zorlu deniz savaşlarından sonra, Batı Afrika açıklarında Portekiz donanmasında, Portekiz devlet adamlarının da ve hatta Portekiz kralının da Türk donanması tarafından kesin olarak imha edilmesi ve Portekiz'in milletleri mücadelesinden saf dışı edilmesiyle sonuçlanacaktır. [114]

Bu arada 1555'de Hindistan yolu ikinci kere zorlanmıştır. Türk ordusu Nahcivan'a kadar giderse de, Şah Tahmasp'ın bir meydan savaşını kabul etmeyerek içerilere çekilmesi sonucu savaşacak düşman bulamayarak geriye döner. 1571'de Kıbrıs adası da fethedilerek Akdeniz bir Türk gölü haline getirilir. Süveyş kanalının açılarak Kızıldeniz ile Akdeniz'in birleştirilmesi, Don-Volga kanalının açılarak Karadeniz ile Hazar Denizinin birleştirilmesi düşünceleri bu yıllarda tatbikat safhasına konmuş fakat bazı sebepler yüzünden başarılamamıştır. Rahatlıkla iddia ede-

---

111) Zik: Sevinç, Necdet a.g.e. s: 178-179
112) Zik: Sevinç. Necdet a.g.e. s: 179
113) Zikredilen, Sevinç Necdet a.g.e. sah: 179
114) Sevinç Necdet, a g.e. sah: 178 (Bu savaştan hemen sonra 1580'de Portekiz, İspanya başından işgal edilmiştir).

biliriz ki, bu kanalların açılması projesi askerî gayeler kadar, ekonomik sebeplerle de ilgilidir.

9 — 1536 İmtiyaz Fermanı :

Türk - Fransız münasebetleri ilk olarak Kanunî Sultan Süleyman Han zamanında başlamıştır. 6 Aralık 1525 günü Hakanın huzuruna kabul edilen Kont Jean Frangipani, Fransa Kralı I. François'nın annesi Louise de Savoie'den getirdiği mektubu sunmuştur. Kralın annesi bu mektubunda oğlunun 9 aydan beri Charles Quint'in esiri olarak İspanya'da hapiste olduğunu belirtiyor [115] ve oğlunun hapisten kurtarılması dileğinde bulunuyordu. [116] Kanunî, Ana kraliçeye bir mektup yazarak onu teselli etmiş ve yardım vaadinde bulunmuştur. [117]

Luther'in yarattığı dini kargaşalık ve bunun sonucu olarak Almanya'da çıkan iç savaşın yanında, Türklerin Avrupa üzerine yaptığı askeri ve siyasî baskının da gittikçe artmakta olması sonucu Charles Quint, I. François ile bir barış antlaşması yaparak Fransa Kralını serbest bırakmıştır. Bu barış antlaşması ile Burgonya'yı da kaybederek [118] Alman - İspanyol imparatorluğunun ortasında bir nokta gibi kalan Fransa'nın kralı durumunu düzeltebilmek için Kanunî'den 2 milyar düka altın borç ile cephane, at ve savaş gemisi istemekteydi.» [119]

Muhteşem Hakanın bu borcu verip vermediğini bilmi-

---

115) François, 1525 Şubatındaki pavia savaşında Charles Quint'e yenilerek esir düşmüş ve Madrit'e götürülerek iki yıl hapsedilmiştir. (Dünya Tarihi Cilt: 2, Sah: 342).

116) Dünya Tarihi Cilt: 2, Sahife: 396

117) Lamartine, mektubun İbrahim Paşa tarafından yazıldığını ve kralın annesine değil kendisine yazıldığını kaydetmektedir. (A. De Lamartine, Türkiye Tarihi. C: 3, Sah. 765) Krala yazılan mektubun metninde mevcut olması bu iddiayı doğrulamaktadır. Ancak hem krala, hem de annesine iki ayrı mektup yazılmış olması da büsbütün ihtimal dışı değildir. Soysal'a göre, Louise de Sovole'nin gönderdiği elçinin Bosna'da öldürüldüğü zannedilmektedir. Ancak taşıdığı mektup Hakan'a ulaşmıştır. Frangipani'nin getirdiği mektup hapiste yatan François'ın yazdığı bir başka mektuptur. (Sosyal Age. sah: 6). Yine Sosyal'a göre Macaristan Seferi'nin sebebi de bu mektubdur.

118) Dünya Tarihi, Cilt: 2, Sah: 343

119) A. E. Yalman, Turkey in The World War Yale Univercity press S: 9-12 Zik: Doğan Avcıoğlu.

yoruz. Fakat Avrupa'daki kuvvetler dengesini çok iyi değerlendiren ve siyasî dehası münakaşa kabul etmeyen Hakanın Fransa'nın elinden tutulması ve güçlendirilmesi gerektiği kararına vardığı kesindir. Charles Quint'le François arasındaki anlaşmazlığın temelinde, İspanyol-Alman kutsal ittifakının liderlik mücadelesinin [120] yattığının bilinmesi, bu kararın ne kadar isabetli olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü Türk yardımıyla güçlenebilecek bir Fransa, Charles Quint'i yenebilir, yenemese bile meşgul edebilir ve Kanunî'nin ajanı olan Luther'in sayesinde dini bakımdan ikiye ayrılmış Avrupa'nın, siyasî açıdan da parçalanmasını sağlayabilirdi. Nitekim bir yandan dinî kargaşalıklar, diğer taraftan Türklerden üst üste yediği darbeler ve Fransa limanlarında üstlenen Türk donanmasının baskısı, İspanyol - Alman kutsal ittifakının imparatoru «Charles Quint'in 1557 yılında imparatorluktan feragat etmesi [121] sonucunu doğurmuştur.

1536 imtiyaz fermanı işte bu düşüncenin eseridir. Birçok tarihçi ve yazarın, yanlış olarak, ilk kapitülasyon olduğunu belirttikleri ve tarihini de yine yanlış olarak 1532 veya 1535 olarak gösterdikleri bu ferman, imparatorluğun sekizinci, Sultan Süleyman'ın da ikinci imtiyaz fermanıdır. [123]

18 Şubat 1536 tarihinde [124] devşirme vezir Frenk İbrahim Paşa ile [125] Fransız Jean de la Forest [126] arasında «görü-

---

120) Dünya Tarihi Cilt: 1, Sahife: 392.

121) Dünya Tarihi, Cilt: 66, Sah: 354

122) a.g.e.

123) Türk Ansiklopedisi, Kapitülasyon maddesi, Ali Çankaya.

124) Mübahat S Kütükoğlu «Takvim değişikliğinden önce Fransa'da yılbaşı paskalyadan başlatıldığından, 1536 Şubatı, 1535 tarihine tekabül etmekle, bu kapitülasyonun tarihi de daima 1535 olarak alınmıştır.» diyerek bu yanlışlığa isaret etmektedir. (M.S. Kütükoğlu, Osmanlı - İngiliz İktisadi Münasebetleri, Cilt: 1, Sah: 8)

125) Kaynaklarda maktul ve makbul İbrahim Paşa olarak zikredilmektedir. Adriyatik Denizi kıyısındaki Parga kasabasından devşirilmiş anası Rum, babası Venedikli bir devşirmedir. (Sevinç, a.g.e. ek. 1 ve Ragıp Şevki Yeşim, Hayat Tarih Mecmuası sah: 73, sayı: 12, Ocak 1969).

126) Kaynaklar elçi olduğunu zikrederlerse de, Hakan'ın peşinden Edirne'ye Sadrazamın peşinden İran'a, Barbaros'un peşinden Tunus'a koşturan bu adamın elçi olduğunu düşünmek zordur. Fransızca metinde de «Prens François'in müşavir-sekreteri ve büyükelçisi» diye bahsedilmektedir.

şülen»[127] ve yanlış olarak «Barış, Dostluk ve Ticaret Muahedesi» diye anılan[128] bu «müsaadename» önceleri bir ittifak muahedesi zannedilmiş ise de,[129] gerçekte bazı ticarî ve adlî imtiyazları ihtiva eden bir fermandır.[130]

Bu fermanın Türkçe orijinali mevcut değildir.[131] Fransız Hariciye arşivinde, Fransızcaya çevrilmiş iki tercümesi bulunmakla birlikte, bu tercümeler birbirinden farklıdır.[132] Bu bakımdan müelliflerin verdikleri bilgiler de birbirinden farklı olmaktadır.[133]

---

127) Prof. Erim'in de Testa'daki Fransızca metinden yaptığı tercümede «Sultanın Seraskeri kudretli ve muhteşem Vezir İbrahim ile ... görüşmüş ve netlcelendirmişlerdir» denilerek, imzalandığından değil, görüşülüp karara varıldığından bahsedilmektedir. (Prof. Nihad Erim, Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları, Cilt: 1, Sah. 9)

128) Hemen hemen bütün tarihçi ve yazarlar söz konusu ferman veya müsaadenameden «andlaşma» diye bahsetmektedir. (Prof. Nihad Erim, Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları, Cilt: 1, Sah. 9)

129) İsmail Soysal bu görüşü savunmaktadır.

130) Türk ansiklopedisi, a.g.m.

131) Kütükoğlu, a.g.e. Cilt: 1, Sah. 9, İ. Sosyal, a.g.e. Sah. 9 ve Prof. Sayar, a.g.e. sah. 93) (Bu fermanın tasdikli orijinal nüshasının bulunmayışı bazı batılı yazarların bu metnin sadece bir proje ve 1536 imtiyazının tarihi bir efsaneden ibaret olduğunu iddia etmelerine sebep olmuştur. M.S. Kütükoğlu'na göre, 19. asra kadar Fransızlara verilmiş olan ahidnamelerin hemen hiç birinin orijinali bulunmadığı gibi, gerek la Forest'in haleflerinin mektuplarından, gerekse daha sonraki devirlerde verilen ahidnamelerdeki atıflardan (mesela 1673 ve 1740) Kanunî devrinde, Fransızlara ahidname verildiği anlaşılmaktadır. Bunun doğru olduğu kabul edilse bile, varolduğu ancak bir takım atıflardan ve mektublardan çıkarılabilen bu imtiyazın ille de «andlaşma» olduğunun iddia edilmesi son derecede garipti r.

132) Bu tercümelerden daha aslî olduğu zannedilen Fransız Hariciye arşivinde bulunan tercüme E. Charrlere (Negciations de la France dans le Levant.. I. 285 - 294) ve ondan naklen Testa ve G. Noradunghian tarafından neşredilmiştir. Ancak daha sonra Mouradye d' Ohsson'un Tableau general de l' Empire Ottoman adlı eserinde verilen metninden hayli farklıdır. (M.S. Kütükoğlu, a.g.e. Cilt: I, Sah. 8 Yani bizim elimizde bulunan tercüme naklin naklinin tercümesidir.

133) Baron De Testa'nın belirttiğine göre, Fransız Hariciye Arsivinde demir dolaplarda Kanuni'nin 1528'de I. Fransuva'ya gönderdiği mektubun Türkçe aslı bugünde bulunmaktadır. Buna karşılık 1536 fermanının Türkce metni daha 1580'de Fransızlar tarafından kaybedilmiştir. (Zik. Prof. Erim a.g.e. sah. 7.
Kanunî Sultan Süleyman Han'ın mektubunun Türkçe aslının bugünde bulunmasına rağmen o devirde Fransızlar için hayatî önemi olan imti-

Söz konusu imtiyazın muhtevası hakkında:

Dünya Tarihi isimli eserde «Fransa, ticaret yoluyla sağlayacağı kazançlar sonunda kalkınacak ve böylece V. Karl'a (Charles Quint) karşı koyacak bir güce sahip olacaktı. Buna karşılık Fransa, **«ticarî imtiyazlar bahşedilmesinden minnettar olarak her yıl padişaha belli bir vergi ve belirli miktarda hediye vermeyi «kabul ediyordu»** denilmektedir.[134] Buna karşılık Lamartine «Fransa Tebaası, dindaşları, gemileri ve ticareti için kendi topraklarında sahip olduğu hürriyetleri, güvenliği, adaleti, imtiyazları ve mülkiyet hakkını Osmanlı İmparatorluğunda aynı teminat altına almış oluyordu.»[135] diyerek fermanın Fransızlar tarafından nasıl tahrif edildiğini göstermektedir.[136]

Prof. Sayar ise «bu antlaşmaya göre, Fransızlar Türklerin ödedikleri vergilere tabi tutulmak şartı ile imparatorluğun her tarafında serbestçe ticaret yapabilecekler.. Akdeniz'de yabancı devletlerin gemileri, ancak Fransa sancağı çekmek suretiyle imparatorluk limanlarına girip çıkabileceklerdi» demektedir.[137] Kanaatimizce bu sonuncu madde yanlıştır.[138] Çünkü yabancı devletlerin Fransa bayrağı çekerek limanlarımıza gelebilmesi izni 1569'da yenilenen ikinci fermanla verilmiş olup, 1536 tarihli bir fermanda böyle bir madde yoktur. M.S. Kütükoğlu da aynı noktaya işaret ederek, De Testa'dan naklen bu imtiyazın 1569 fermanı ile verilmiş olduğunu belirtmektedir.[139]

Gerçek ise, Venediklilerin öteden beri sahip oldukları Türk topraklarında ticaret yapma ve Türk denizlerinde ge-

---

yaz fermanının kaybedilmiş oluşu ve Türkçe orijinalinin yerinde birbirinden farklı iki Fransızca tercümenin bulunması, eğer gerçekten kaybedilmişse, bu kaybın kasıtlı olduğunu göstermektedir. Bu takdirde Fransızca tercümelerin «düzmece» olması ihtimali de ağırlık kazanmaktadır.

134) Dünya Tarihi, Cilt: II, Sah: 399 (Nezihe Aras başkanlığında bir kurul tarafından hazırlanan bu eserde kaynak gösterilmemektedir.)

135) Lamartine, Türkiye Tarihi, Cilt: III, Sah. 783

136) Devrin en geri kalmış ve güçsüz ülkelerinden birisi olan ve hâlâ mezhep kavgaları içerisinde olan Ortaçağ Fransasında hangi hürriyetlerin, hangi güvenliğin hangi adaletin ve hangi imtiyazların bulunduğu da ayrıca merak konusudur.

137) Prof. N. S. Sayar, a.g.e. sah. 92

138) Prof. Erim'in De Testa'dan çevirdiği tercümede de böyle bir husus yoktur.

139) M. S. Kütükoğlu, a.g.e. Cilt: I, Sah. 8 ve 38

mi işletme izninin, Fransızlara da verilmiş olmasından ibarettir. Bu tarihe kadar Türk limanlarına gelebilme müsaadesi yalnız Venedik gemilerine verilmişken bu tarihten itibaren Fransız gemilerine de Türk limanlarına gelebilme izni tanınmıştır. [140]

Söz konusu imtiyazların verilme sebebinde ise bütün müellifler çok az farkla aynı şeyleri söylemektedirler. Prof. Sayar'a göre, «Avrupa'daki Habsburglar hegemonyasına karşı Fransızları güçlendirme politikası idi» Necdet Sevinç'e göre, «hemen hemen bütün Avrupa'yı peşine takan bir Alman imparatorunun Fransa'yı yutmasına engel olmaya ve güçsüz, fakir, geri kalmış bir Fransa'nın kalkındırılıp Almanya'nın üzerine sevkedilmesi» düşüncesinin bir sonucudur. Dünya tarihine göre ise, «Fransa, ticaret yoluyla sağlayacağı kazançlar sonucunda kalkınacak ve böylece V. Karl'a karşı koyacak bir güce sahip olacaktı.

Muhakkak olan odur ki, bu imtiyaz, imparatorluğun en güçlü zamanında, Avrupa'daki dış politika dengesini sağlamak için almış olduğu bir tedbirden başka bir şey değildir. Ve yine muhakkaktır ki, «Fransız tarihçileriyle, Fransız tarihçilerinin eserlerini kaynak kabul eden dönmelerin iddia ettikleri gibi eşit şartlar altında imzalanmamıştır. Fransa, Almanya'ya karşı Türk himayesini rica etmiş, Hakan da Avrupa'daki siyasî kutuplaşmayı dikkate alarak Fransa'yı korumak gereğini duymuştur.» [141]

Çağının en güçlü devletlerinden olan Almanya'yı hakimiyeti altına almış ve Alman kralı Ferdinand'ın ancak veziriazamla eşit olduğunu hükme bağlamış bir Cihan imparatorluğu, çağın en güçlü devletlerinden olan Venedik'in «antlaşma» talebini hakaret olarak kabul eden bir Hakan, bir ucu Endonezya'da bir ucu Atlas okyanusunda bulunan bir devlet için Fransa, üstelik de yıllık hediye ve haraca bağladığı bir Fransa nedir ki, üç kıtaya hükmeden bir cihan imparatorluğu onunla antlaşma imzalasın. [142]

---

140) Bu fermandaki ekonomik konulara ayrıca temas edilecektir.

141) Sevinç, a.g.e. Sah: 11-12

142) Burada bir iddiaya yer vermemiz gerekmektedir. «1536'da Fransızlara tanınan kapitüler haklar; ilk defa olarak mütekabiliyet (karşılıklılık) esası üzerinde iki taraflı bir muahedeye istinad etmesi ... ile Hıristiyan bir kral ilk defa olarak Padişah ile müsavi bir «taraf» muamelesi görüyordu» diyerek 1536 Imtiyaz fermanının «andlaşma» olduğu iddia-

10 — İmtiyaz Fermanlarının Ekonomik Nitelikleri:

İmparatorluk ekonomisinin çöküşüne sebep olarak gösterilen ticarî imtiyazların, bu çöküşte ne gibi bir rol oynadıklarını tesbit edebilmek için, bu imtiyazların ekonomik nitelikte olan maddelerini de kısaca incelememiz gerekmektedir. Ancak bunların hepsini incelemek bu araştırmanın çapını aşacak kadar geniş bir hacim gerektirmektedir. Bu sebeple, İmparatorluğun en güçlü olduğu dönemde verilmiş olan 1536 imtiyazı ile, eski gücünü nisbeten kaybetmiş olduğu bir sırada yine Fransızlara verilen 1673 ve 1740 tarihli son iki imtiyazın ekonomik hükümleri üzerinde duracağız.

---

sının savunuculuğunu yapan İsmail Soysal şu iddiaya da ver vermektedir.

«1536 kapitülasyon muahedesi ile birlikte Alman İmparatorluğuna karşı tecavüzi bir ittifak muahedesi imzalamış olması muhakkak gibidir. Gizliliğine büyük bir itina gösterildiği anlaşılan (!) bu muahedenin metnine ne Fransa Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde, ne de herhangi bir eserde rastlanmamaktadır. Fakat cereyan eden hadiseler, o zamandan sonra yapılan muhaberede kullanılan ittifak sözleri ve bilhassa daha sonra aktedilen 1553 ittifakının 5. maddesinde buna yapılan sarih bir atıf, ayrıca Dışişleri arşivlerindeki muhtelif notlar, ister yazılı olsun, ister şifahi (!) bir mutabakat şeklinde bulunsun, böyle bir ittifakın mevcudiyetini ispat edici mahiyetedir.» Yapılan ittifaka göre, İtalya'ya Türkler güneyden, Adriyatik üzerinden; Fransızlar da kuzeyden plemonte'den taarruz edeceklerdi ... Fransa kuzey İtalya'yı, Türkler güney İtalya'yı zapt ve işgal edeceklerdi.» (İsmail Soysal, Fransız ihtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri Sah: 9-10, Türk Tarih Kurumu Yayınları).

Bir takım atıflardan, bazı sözlerden ve bazı notlardan çıkarılan bu ittifak andlaşması, 1536 imtiyaz fermanının ille de «andlaşma» olduğu iddiasını desteklemek için ortaya atılmış bir başka iddiadan başka bir şey değildir. Çünkü mevcudiyeti bile ancak bir takım sözlerden ve atıflardan çıkarılabilen bir ittifak andlaşmasının detaylarını böylesine açıklıkla bilebilmek, ancak hayal gücü ile mümkündür. **İkincisi**, Türk tarihlerinin hiç biri böyle bir «ittifak muahedesinden» bahsetmemektedir. **Üçüncüsü**, 1533 yılına tabiiyet altına alınmış bir Almanya için 1536'da ittifak muahedesi imzalamanın hiçbir gereği yoktur. **Dördüncüsü**, Türklerin güney İtalya'yı zaptetmeleri için Fransa'nın yardımına ihtiyacı yoktur. Çünkü Türkler güney İtalya'yı zaptetmek isteselerdi karşılarında buna mani olabilecek bir güç yoktu. **Beşincisi**; herhangi bir askeri ittifak ancak Türkleri fillen Viyana'nın batısına düşürebiliyorsa söz konusu olabilirdi. Belirtmeye çalıştığımız bu hususlardan dolayı Soysal'ın iddiaları havada kalmaktadır ve dolayısıyla hiç bir geçerliliği yoktur. Ancak bizim için önemli olan nokta Soysal'ın iddiaları değil, bu iddiaların Türk Tarih Kurumu yayınlarında ileri sürülmüş olmasıdır.

1536 imtiyazının doğrudan doğruya ekonomik nitelikte olan hükümleri şunlardır:

«Karşılıklı olarak yasak edilmemiş her çeşit malı denizden ve karadan, bir memleketten ötekine sadece baç ve gümrük ve tuz vergilerini ödeyerek satın alabilecekler, satabilecekler, değiştirebilecekler, gönderebilecekler ve götürebileceklerdir. Fransızlar Büyük Hükümdarın memleketinde Türkler gibi, başka hiç bir yeni cizye, vergi vermeye ve angaryaya mecbur edilmeksizin ödeyeceklerdir. Kralın uyruklarından hiç biri büyük hükümdarın memleketinde devamlı ve arasız olarak on yıl oturmadıkça cizye, haraç, avarız, kasabiye ödemeğe mecbur değillerdir ve zorlanmamalıdır.» [143]

Son iki imtiyaza gelince; bu imtiyazlardan birincisi 1673 de IV. Mehmet Han tarafından, ikincisi ise 1740'ta I. Mahmut Han tarafından verilmiştir. Prof. Bayur'a göre, «bu belgelerin ikincisi daha ayrıntılı olmakla birlikte aradaki değişiklik azdır. Her ikisinde de aynı şeylerin tekrarlanması ve «üstlenmelerin her halde uygulanacağı yolundaki parçalar bunlara pek saygı gösterilmediği duygusunu uyandırmaktadır.» [144]

1673'te IV. Mehmet Han tarafından verilen imtiyazda ekonomik nitelik taşıyan başlıca hususlar şunlardır:

«Pamuk, pamuk ipliği, sahtıyan, balmumu ve boyanın dışarıya satılması yasak olduğu halde, daha önceki imtiyaz fermanları ile verilen ihraç izni yenilenmiştir. Fransızların dışarıdan getirecekleri «kuruşlardan» [145] yani gümüş paralardan resim alınmaması ve bunlara akçe yapmak üzere el konulmaması, getirip veya alıp götürdükleri malların değerinin eskiye oranla arttırılmaması ve ona göre gümrük alınması, yalnız satmak için getirilen mallardan gümrük alınıp başka iskelelere götürülecek olanlardan transit gümrüğü alınmaması yeni konan kasabiye, reft, hac ve yasak

---

143) Fransız Hariciye Arşivlerinde bulunan iki Fransız tercümeden daha asli olduğu zannedilen tercümenin E. Charriere ve ondan naklen Baron De Testanın nakiettiği ve Prof. Edim'in de Testa'dan yapmış olduğu tercümeden alınmıştır.

144) Prof. Hikmet Bayur a.g.e. sahife 42

145) Kelime Almanca «groschen»den dilimize girmiştir. Türkler, tanesi 9.5 dirhem (29.184 gr.) ağırlığında olan ve batık tacirlerin Türkiye'ye getirdiği irl gümüş paralara «guruş» demişlerdir. (Prof. Sahillioğlu) ag. makale, sah: 12).

vergileriyle üç yüz akçeden fazla «selametlik» resmi alınmaması, şimdiye kadar getirdikleri ve götürdükleri mallardan yüzde beş alınırken, bunun yüzde üçe indirilmesi.[146]

1740'da I. Mahmut Han tarafından verilen imtiyazda ise yenilik olarak Fransızlardan haraç alınmaması, Fransa limanlarından yüklenip Fransız bayrağı ve Fransız ticaret defteri ile İstnbul'a gelen aynı şartlarla İstanbul'dan Fransa'ya giden mallar için gümrük ve selamet akçesi eskiden olduğu gibi alındıktan sonra, bir Fransız ile başka birisi arasındaki alışverişten «masdariye» vergisinin alınmaması hükmü getirilmiştir.[147]

Açıkça görüldüğü gibi, İmparatorluğun gerek çok güçlü olduğu devirlerde gerekse eskisine oranla daha güçsüz olduğu dönemlerde verilen bu imtiyaz hükümlerinde, İmparatorluk ekonomisini çökertebilecek bir husus yoktur. Kaldı ki, imtyazların zararlı olabileceğini düşünen devlet bunu önlemek için gerekli tedbirleri de almıştı. Bu tedbirler arasında Pamuk, şeker, çivit, afyon, tütün, tahıl gibi birçok mal için 1838'e kadar zaman konulan yed-i vahit (tekel) usulünü sayabiliriz. Bu malları ancak hükümet veya onun görevlendireceği kişi veya kuruluşlar dışarı çıkarıp satabilirlerdi. Bu bir tür vergiydi. Meselâ, ihraç edilen Bursa ipeğinden değerinin yüzde 5 inden yüzde 21'ine kadar, diğer eşyalardan yüzde 10'dan yüzde 15'e kadar gümrük alınırdı. Genel olarak dışarıya serbest satılması yasak olup ancak tekelce çıkartılabilen, tahıl, bakır ve zeytinyağı gibi mallar için çok ağır yüzdeler konmuştur. Meselâ, zeytinyağı için yüzde 33 gümrük ödeniyordu. Bütün bunlar devlete önemli bir gelir kaynağı sağladığı gibi, bir savaş sırasında resimler arttırılabileceği için bütçeye belli bir esneklik de sağlıyordu.[148]

Yed-i vahit (tekel) denilen bu usul, yalnız iç ürünlere değil, ithal mallarına da uygulanmaktaydı. Mesela kahve ithal edenler mallarını yed-i vahit, yani tekel sahibine satmakla yükümlüydüler. Mısır'da Mehmet Ali Paşa bu yed-i vahit usulünü dış ticareti devletleştirme yolunda kullanmış bu sayede elde ettiği gelirlerden güçlü bir ordu ve sanayi kurma yolunda geniş ölçüde yararlanmıştı.[149]

---

146) Bayur, age. sah: 42
147) age. sah. 42
148) age. sah. 43
149) Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, Cilt: I, Sah. 105

Bundan başka, uygulanmakta olan «iç gümrük» sistemiyle bir bölgeden başka bir bölgeye mal götürmek için izin teskeresi almak zarureti konmuştu [150] Yani iç ticaretten geniş ve çeşitli vergiler alınmaktaydı [151] Bu sistem gereğince bir limana çıkartılan yabancı mallar ülkenin iç bölgelerine doğru gittikçe üzerine eklenen gümrükler dolayısiyle aşırı ölçüde fiyat artışı kazanıyor; yani pahalılaşıyordu. Böylece yabancı malların limanlarda kalması ve ülkenin iç bölgelerine girmemesi hususu da temin edilmiş oluyordu. İç ticaret Osmanlı tebaasına ait olduğu için, yabancıların iç ticarette Türk uyruğundan bir aracı kullanmaları zarureti de yabancı malların fiyat artışı kazanmasını, pahalılaşmasını sağlayan bir diğer faktördü. «İmparatorluğun koruyucu vergi sistemi yerli tüccarları rekabete karşı koruyordu. Batılı tüccarlar işlerini görmek için Osmanlı vatandaşlarının (Yunan, Ermeni, Yahudi v.s.) aracılığına ihtiyaç duyuyorlardı. Dolayısıyla kazançları sınırlı kalıyordu.» [152]

Bütün bunlardan başka, müslümanlar, müslüman olmayan Türk tebaasına göre üstün ve imtiyazlı bir durumda bulunmaktaydılar ve yurda transit için gelen mallardan ağır gümrükler alınmaktaydı. [153]

11 — İmtiyazların Gruplandırılması :

Osmanlı Türk İmparatorluğunun vermiş olduğu müsaadenameleri başlıca iki gruba ayırmak mümkündür. Bunların birincisi Ümit Burnu yolunun bulunmasından önce, ticaret yolları İmparatorluğun denetimi altında iken verilen ticarî imtiyazlar (ki bu çalışmamızın konusunu teşkil etmektedir) İkincisi ise Ümit Burnu yolunun ve Amerika'nın bulunmasından sonraki dönemde verilen ticarî imtiyazlardır.

Birinci grupta yer alan imtiyazlar doğrudan doğruya imparatorluğun fetih politikası ile ilgilidir. İmparatorluk, uygulamakta olduğu fetih politikasının bir gereği olarak; bazı devletçiklere ticarî imtiyazlar vererek onları kazanmayı düşünmüş ve bu çalışmamızda örneklerini sunduğu-

---

150) Prof. Bayur age. Sah. 43

151) Avcıoğlu age. Sah. 105

152) Prof. Dimitri Kitsikl, 20. Asırda karşılaştırmalı Türk-Yunan Tarihi, Atina 1978

153) Prof. Bayur, age. Sah. 44

muz gibi, büyük ölçüde başarılı da olmuştur. Bunun yanında ticaret yollarının işlemesi ve bu yollar üzerinde bulunan imparatorluğun zenginleşmesi de sağlanmıştır.

İkinci grupta toplanan ticarî imtiyazlar ise, Ümit Burnu yolunun ve Amerika'nın bulunmasından sonra önemini kaybetmeye başlayan eski ticaret yollarının işlemesini sağlamak amacıyla verilmiştir, denilebilir. Avrupa, Kızılderili ırkı yoketmek pahasına Amerika'nın zenginliklerini sömürmeye başlamış ve bedavaya sağladığı hammaddeyi, Afrika'daki zenci nüfusu yoketmek pahasına sağladığı bedava işgücüyle mamul hale getirmeye başlamış, böylece mamul maddeyi insan emeğinin ve hammaddelerinin değerini ödeyen Türklerden daha ucuza mal etmeye başlamıştır.

İmparatorluk yönetimi tehlikenin nereden geldiğini ve hangi boyutlara ulaştığını derhal görmüş ve gerekli tedbirleri almağa başlamıştır. Bu tedbirler manzumesinden olarak, bir taraftan Atlas Okyanusuna Türk korsanlarını çıkararak Avrupa - Amerika arasındaki ulaşımı ve hammadde nakliyatını engellemeye çalışmış, diğer taraftan da eski ticaret yollarının işlemesini sağlamak amacıyla imtiyazları genişletmiştir. 1613 - 1621 yılları arasındaki 8 yılda ganimet olarak yalnız Cezayir limanına getirilen Avrupa savaş ve ticaret gemisi sayısının 936'yı bulmasına rağmen [154] ne Avrupa - Amerika arasındaki hammadde nakliyatını kesmek mümkün olabilmiş, ne de gittikçe daha çok genişletilen imtiyazlara rağmen eski ticaret yollarının canlandırılması sağlanabilmiştir. Çünkü artık hammadde kaynakları ve dengeler değişmiş, eskiden mal almak için Türkiye limanlarına gelen Avrupa gemileri. artık mal getirmeye başlamıştır.

12 — Sonuç :

Buraya kadar olan açıklamalarımızdan da anlaşılacağı gibi, Osmanlı Türk İmparatorluğunun ticarî imtiyaz veren ferman veya tek taraflı ahidnameleri, kesinlikle karşılıklı bir taahhüt, bir antlaşma değildir. Hemen hepsi tek taraflı olarak verilmiş olan bu «müsaadenameler», Türklerin umumî hukuk anlayışlarının ve siyasetlerinin gereği olan bir tür dahili hukuk tatbikatıdır.

---

154) Yılmaz Öztuna, Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 8, Eylül 1967

İmtiyazların gittikçe genişlemesine 1740'da I. Mahmut Han'ın bir fermanı ile son verilmiş ve bunların her hükümdar değişikliğinde yenilenmesi usulü kaldırılarak, verilmiş olan imtiyazların I. Mahmut Han'dan sonra gelecek hakanlar içinde geçerli olacağı usulü konmuştur.[155]

Devlet kuvvetli iken faydalı olan fakat imparatorluğun güçten düşmesine paralel olarak zararlı olmaya başlayan, ancak hiç bir zaman imparatorluk ekonomisini yıkabilecek bir güce ulaşmamış olan bu imtiyazlar 8 Eylül 1914'te kaldırılmış; Birinci Dünya savaşından sonra yapılan Mondros mütarekesiyle geri gelmişse de, 4 Şubat 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile tarihin sayfalarına gömülmüştür.[156]

Sonuç olarak; Osmanlı Türk imparatorluğunun 19 uncu yüzyılın ikinci yarısındaki ekonomik çöküşünün sebebini «Fatihlere» bağlamak ve onları suçlamak oldukça yersiz ve mânasız bir davranıştır. Fatihler zamanında faydalı olduğunu açıklamaya çalıştığımız ticarî imtiyazlar, Devlet dönmelerin ve devşirmelerin elinde gücünü kaybettikten sonra zararlı olmaya başlamışsa, bunun suçlusu imparatorluğu kuran ve yücelten hakanlar olamaz.

Beğensek te beğenmesek te; tarih bizim tarihimiz, Devlet bizim Devletimiz, hakanlar bizim hakanlarımızdır. İyi ve kötü bütün yönleriyle bize aittirler. Yerli yersiz birtakım ithamlarla tarihimizi, devletimizi ve hakanlarımızı itham etmek, onları töhmet altında bırakmak bize bir şey kazandırmaz. Osmanlı Türk imparatorluğunun 19 uncu yüzyılın ikinci yarısındaki ekonomik çöküşünü ticarî imtiyazlara bağlamak, tarihi bilmemek ve gerçekleri çarpıtmak demektir. Çünkü Devlet güçlüyken bir dahilî hukuk tatbikatı olan müsaadenameler, imparatorluk gücünü yitirdikten sonra imtiyaz ve kapitüler hak halinde gelmiştir. İmparatorluğun ekonomik çöküşünün gerçek sebebi ise söz konusu ticarî imtiyazlar değil, 1838 Baltalimanı Ticaret Sözleşmesidir.

Kaldı ki, Devlet kuvvetliyken, var olan bütün ticarî, adli ve idarî «kapitülasyonlar» 17 nci asırda, 14 üncü Louis devrinde bile Fransız elçilerinin huzur-u saadetpenahide meydan dayağı yemelerine mani olamamıştır.[157]

Huzur-u saadetpenahide meydan dayağı!...

---

155) Türk Ansiklopedisi, a.g.m.

156) a.g.e.

157) Sevinç, a.g.e. sah: 8

1365 - 1740 YILLARI ARASINDA VERİLEN İMTİYAZ FERMANLARI

1365 1. Murat Han tarafından Rağuze Cumhuriyetine
1408 Raguze Cumhuriyetine verilen imtiyaz fermanının Yıldırım Beyazıd Han tarafından yenilenmesi,
1410 I. Mehmet Han tarafından Ceneviz Cumhuriyetine
1413 I. Mehmet Han tarafından Venedik Cumhuriyetine
1414 Raguze Cumhuriyetine verilen imtiyaz fermanının I. Mehmed Han tarafından yenilenmesi,
1421 Ceneviz ve Venedik Cumhuriyetlerine verilen imtiyaz fermanlarının II. Murad tarafından yenilenmesi,
1445 Ceneviz, Venedik ve Raguze Cumhuriyetine verilen imtiyaz,
1451 Ceneviz, Venedik ve Raguze Cumhuriyetine verilen imtiyaz fermanlarının II. Mehmet Han tarafından yenilenmesi,
1453 Raguze Cumhuriyetine verilen imtiyaz fermanının Fatih Sultan Mehmet Han tarafından yenilenmesi,
1454 Fatih Sultan Mehmet Han tarafından Venedik Cumhuriyetine yeniden,
1460 Fatih Sultan Mehmet Han tarafından Toscana Cumhuriyetine yeniden,
1481 Raguze, Venedik ve Ceneviz Cumhuriyetlerine verilmiş olan, imtiyaz fermanlarının II. Beyazıd Han tarafından yenilenmesi ,
1512 İmtiyaz fermanlarının Yavuz Sultan Selim Han tarafından yenilenmesi.
1517 Yavuz Sultan Selim Han tarafından Ancona devletine,
1521 Ceneviz, Raguze ve Ancona'ya verilen imtiyaz fermanlarının Kanunî Sultan Süleyman Han tarafından yenlenmesi ve Venedik Cumhuriyetine yeniden verilmesi,
1536 Kanunî Sultan Süleyman Han tarafından Fransa'ya
1569 II Selim Han tarafından Fransa'ya (18 Maddelik)
1575 III. Murad Han tarafından Venedik Cumhuriyetine
1578 III. Murad Han tarafından Toscana Cumhuriyetine yenlden ve genişletilerek.
1580 III. Murad Han tarafından İngiltere'ye,
1581 III. Murad Han tarafından Fransa'ya (19 maddelik),
1593 III. Murad Han tarafından İngiltere'ye yeniden,
1595 III. Mehmed Han tarafından Venedik Cumhuriyetine,
1597 III. Mehmed Han tarafından Fransa'ya yenlden (32 maddelik),
1598 III. Mehmed Han tarafından Hollanda'ya
1603 III. Mehmed Han tarafından İngiltere'ye,
1604 I. Ahmed Han tarafından Fransa'ya yeniden (53 maddelik),
1605 I. Ahmed Han tarafından Venedik Cumhuriyetine,
1606 I. Ahmed Han tarafından İngiltere'ye,
1607 I. Ahmed Han tarafından Fransa'ya verilen 1604 imtiyazının yenilenmesi,
1612 I. Ahmed Han tarafından Hollanda'ya yeniden ve genişletilerek.
1618 II. Osman Han (Genç Osman) tarafından Venedik Cumhuriyetine
1618 II. Osman Han (Genç Osman) tarafından Fransa'ya verilen 1604 imtiyazının yenilenmesi,
1622 II. Osman Han (Genç Osman) tarafından İngiltere'ye yeniden ve genişletilerek,

1624 IV. Murad Han tarafından Venedik Cumhuriyetine yenilden,
1624 IV. Murad Han tarafından İngiltere'ye yeniden,
1624 Fransa'ya verilen 1604 imtiyazının yenilenmesi,
1634 IV. Murat Han tarafından Hollanda'ya yeniden ve genişletilerek,
1640 I. İbrahim Han tarafından Venedik Cumhuriyetine yeniden,
1640 I. İbrahim Han tarafından Fransa'ya verilen 1604 imtiyazının yenilenmesi,
1641 I. İbrahim Han tarafın İngiltere'ye yeniden ve genişletilerek,
1649 I. İbrahim Han tarafından Fransa'ya verilen 1604 imtiyazının yenilenmesi,
1662 IV. Mehmed Han tarafından İngiltere'ye yeniden,
1665 IV. Mehmed Han tarafından Ceneviz Cumhuriyetine,
1668 IV. Mehmed Han tarafından Hollanda krallığına,
1670 IV. Mehmed Han tarafından Venedik Cumhuriyetine,
1673 IV. Mehmed Han tarafından Fransa'ya yeniden (55 maddelik),
1675 IV. Mehmed Han tarafından İngiltere'ye yeniden,
1678 IV. Mehmed Han tarafından Lehistan Krallığına,
1679 IV. Mehmed Han tarafından Fransa'ya 1673 imtiyazının yenilenmesi,
1712 III. Ahmed Han tarafından Hollanda Krallığına yeniden ve genişletilerek,
1740 I. Mahmud Han tarafından Fransa'ya yeniden ve genişletilerek (84 maddelik).

Ergun GÖZE

Diplomasimizin Müesseseleri

GİRİŞ

Dış ilişkileri şu son günlerde bir çıkmaza girmiş olan memleketimizde Dış Politika meseleleri artık herkesin konuştuğu, üzerinde durduğu bir saha haline gelmiştir. Bu netice sadece haberleşme imkânlarının gelişmesi mahsulü olsaydı, vehamet ifade etmezdi. Ama, Türkiye'nin dostsuz ve yalnız kaldığı ve Dış Politikasının temelden değiştirilmesinin konuşulduğu günlerdeyiz. Bu bakımdan «Nereden geldik, nereye gidiyoruz, azimetimiz nereye?» suali Tarık Bin Ziyad'ınki gibi bir zafer murakabesi olmayacaktır. Çünkü önümüzde Rodric'in hazineleri değil, «Karasuları, kıta sahanlığı, ambargo, Batı Trakya, FIR HATTI, dış krediler meselesi v.s.» gibi dış «anarşi, pahalılık, eğitimde, adliyede her kesimde huzursuzluk ve nihayet bölücülük» gibi iç meseleler bulunmaktadır ve yekûn hattını çektiğimiz takdirde ortaya çıkan manzara Türk devletinin büyük bir saldırı ve küçümsenmiyecek bir tehlike karşısında bulunduğudur.

Bu manzara karşısında soracağımız «Dliplomasi nedir?» «Müessese nedir?» gibi sorular beraberinde şu soruları da getirecektir. **«Hangi diplomasi ve hangi diplomasinin müesseseleri bizi bu hale getirmiştir?»**

DİPLOMASİ NEDİR? MÜESSESE NEDİR?

Dlplomasi çeşitli şekillerde tarif edilmiştir. Biz en umumisini tercih ediyoruz. «Dış ilişkileri tanzim eden ilim.» Prof. F. Ergin'den naklen aldığımız Martens'in bu tarifine yine Martens'in fikrine paralel olarak **«sadece bir ilim değil, bu işin bir sanat olduğu»** hususunu da ekliyoruz.

Müessese ise, organize bir fikirdir. Bir fikrin içtimaî-

leşmesidir. Bir fikrin içtimaileşmesi demek, kendisini önce kabul ettirmesi, sonra onu kabul edenlerin teşkilâtlanması, organlara kavuşması demektir. Bu manada en büyük müessese Devlettir. O halde Devlette içtimaileşmiş bir fikir demektir. Bir Devletin Dış Politikasını müesseseleştiren fikirde, o devletin müessese olarak istinat ettiği ana fikirdir. Bir devletin ana fikri, temelindeki düşünce o devletin diplomasisinin temelini, işleyişini ve hedefini de tayin eder.

O halde Türk diplomasisinin müessese olarak kendisini ve ikinci derecedeki müesseselerini anlamak için Türk devletinin temel fikrini, onu içtimaileştiren, müessese haline getiren düşünceyi tayin etmek gerektir. Bu noktada bütün devletler için «işte hakimiyet, dışta istiklâl» fikri hareket noktamız olamaz.

Çünkü bunlar var oluş sebebinden çok, var oluş şartıdır ve her devlet bunların ötesinde bir başka düşünceyi belirten davranışa malik olabilir. Devletleri farklı kılan ve diplomasi trafiğini temin eden de işte bu davranışlardır.

Birer dış politika stratejisi olarak tezahür eden bu davranışları şöylece sıralayabiliriz:

a) Üstünlük diplomasisi,
b) Prestij diplomasisi,
c) Statüko diplomasisi.

Çok açık bir husustur ki, devletlerin istinat ettikleri temel fikirle takip ettikleri dış politika stratejileri arasında sıkı bir münasebet vardır. Şimdi Türkiye Cumhuriyetinin Dış Politika stratejisinin ne olduğunu sormak gerektir. Böylece Türk Dış Politika müessesesinin temelini ortaya çıkarmak da mümkün olacaktır.

Tarih içindeki seyrine bakarsak, Türk devletlerinin İslâmdan önceki temel fikirleri «Cihan hakimiyeti mefkûresi» olarak tesbit edilebilir. Merhum Prof. Osman Turan'ın araştırmaları bu meselede karanlık hiç bir nokta bırakmamıştır. İslâmdan sonraki Türk devletleri ise, temel fikir olarak «ilâyı kelimetullah» için Cihan Hakimiyeti fikrine istinat etmektedirler. Bu temel fikrin daha çok üstünlük stratejisi ile gerçekleştirilebileceği tabiidir. Yalnız burada hemence belirtelim ki, bir adı da emperyalizm olan üstünlük stratejisi ile İslâm Türk devletlerinin «Devlet-i ebet müddet» stratejisi arasında büyük çapta farklar vardır. Bilhassa sömürgecilik gayesi ile yürütülen bir emperyalizm İslâm Türk devletlerinin stratejilerinden çok uzaktır.

Nitekim Osmanlı devletinin sonradan Batı emperyalizminin sömürücü ellerine düşmüş kısımlarının maruz kaldıkları tatbikat ile Osmanlı tatbikatı karşılaştırılınca bu fark daha bariz olarak ortaya çıkar. Temel fikri «ilâyı kelimetullah» ve stratejisi «Devlet-i Aliyye» olan Osmanlı devletinin de diplomatik protokolde bu vasfını daima koruyamadığı görülmüştür. Yükseliş devirlerinde protokolde de üstünlük stratejisini tatbik edip, meselâ bir Türk elçisini imparatorların ayakta karşılaması gereğini dikte eden Osmanlı Devleti Duraklama devrinde protokolde eşitliği ve İnhitat devirlerinde de «Kapitülasyonları» kabul etmek zorunda kalmıştır.

Osmanlı Devletinin ana toprak parçası üzerinde can havliyle yapılmış bir millî mücadeleden sonra kurulmuş bulunan Türkiye Cumhuriyetinin devlet ve dış politika stratejisi nedir? meselesine gelelim. Bir defa Türkiye Cumhuriyeti artık «Devlet-i Aliyye» değildir. Dış politikadaki en çok kullanılan döviz «Ne bir karış toprak alırız, ne bir karış toprak veririz»dir. «Yurtta Sulh, cihanda sulh» prensibi cihan hakimiyeti mefkûresinin terk edildiğini ortaya koyar. Türkiye Cumhuriyeti artık lâik bir devlettir yani «ilayı kelimetullah» misyonunu da terk etmiştir.

Hilâfeti ve saltanatı lağvetmiş bir laik Cumhuriyet olarak Türkiye'nin dış politika stratejisi umumî olarak Statükocu bir mahiyet arzetmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti bu statükocu politikasında aşırılığı yüzünden bugün dış politika dünyasında kendisine yeni bir yer aramak durumunda kalmıştır. Gerçekten Türk dış politikası Lozan'dan sonra âdeta bir «Günah çıkartma» şekline dönüşmüştür. Bu günah çıkartmanın dış politikadaki neticesi batılı lâik ve hiç kimsenin toprağında gözü olmayan, hiç bir şeye karışmayan ancak son anda kendini müdafaa etmeye kararlı bir görünüm vermek için, içte ve dışta çabalamalardan ibarettir. Ayrıca gerek içerde ve gerek dışarda mazi ve mazideki hatıralarla her türlü alâkanın kesildiğini her vesile ile göstermek. Suudî Arabistan kralının iftarına çağrılan Türk sefirinin iftar vaktinden önce purosunu yakarak ve oruç olmadığını ilâna itina ederek gitmesinde bu günah çıkartma psikozu olduğu kadar, on iki adaların kendisine değil de, Yunanistan'a verilmesini tercih etmesinde de aynı hastalık vardır. Gerçi Hatay'ın alı-

nışı ve Kore Savaşlarına iştirak gibi bazı sıçramalar görülmüşse de, temel çizgi daima hareketsizlik olarak ortaya çıkmıştır. Bu hareketsizlik politikası o kadar başarılı olmuştur ki, ikinci dünya harbi dünyayı birbirine katmış iken, Türkiye'yi yerinden oynatmamıştır. Burada üzerinde durulacak nokta şudur: Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşına girmeyişinde bu atalet psikolojisinin payı ne kadardır, uzun vadeli ve isabetli tahminlerin payı ne kadardır?

Bu tip bir politikanın en yakın tehlikesi insiyatifi ve şahsiyeti kaybetmektir. Nitekim, acaba Rusya Kars'ı ve Ardahan'ı istemeseydi Türkiye NATO'ya girer miydi, girebilir miydi? sualinin cevabını verebilmek zordur.

Bu statüko politikası Kıbrıs meselesinde de zamanın Devlet başkanı İsmet İnönü'ye «**Bizim Kıbrıs diye bir meselemiz yoktur**» dedirtmiştir. İsmet İnönü'nün Genel Başkanı bulunduğu CHP'yi yenerek iş başına gelen DP hükümetinin Dışişleri Bakanı Prof. Köprülü'nün de aynı sözleri tekrarladığını belirtmeliyiz ki, Türk dış politikasında Statüko zihniyetinin ne kadar müesseseleştiğini göstermiş olalım.

Bu kısa hatırlatmalardan sonra, bu statükocu stratejinin Türkiye'yi hangi noktaya getirmiş olduğunu bir daha gözden geçirelim. Bütün inadına ve direnmesine rağmen, Türkiye Kıbrıs'a asker çıkarmak zorunda kalmıştır. Bütün lâiklik taassubuna rağmen Türkiye İslâm ülkelerine yaklaşmak zorunda kalmıştır. İslâm ülkeleri konferanslarına katılmak mecburiyetini duymuştur. «Yurtta Sulh, Cihanda Sulh» dövizine rağmen, birçok elçisi öldürülmüştür. Birçok defalar Yunanistan'la harbe girme durumuna gelmiştir. «Ne bir karış toprak alırız, ne bir karış toprak veririz» prensibine rağmen, Türk topraklarında başka Devletler kurma niyetleri su üstüne çıkmıştır. «Batılı lâik Cumhuriyet» iddiasına rağmen üçüncü dünyaya girmek için bir kapı aranır hale gelmiştir.

Türkiye'nin dış politika stratejisine paralel olarak içerde gerçekleştirmiş olduğu kültür hareketleri de eski tefsirlerini kaybetmişlerdir. Türkiye Lâtin harflerini kabul etmiştir, Birleşmiş Milletler ise, Arapçayı resmi dil olarak kabul etmiştir. Türkiye İslâm hukukunu terk etmiştir halbuki, Birleşmiş Milletler İslâm Hukukunu bir hukuk kaynağı olarak benimsemiştir.

Ayrıca Türk dış politikasını İslâm petrolü ve petrodo-

lar karşısında statükocu durumu dolayısiyle ileriyi göremediği de ortadadır.

STATÜKO STRATEJİSİNİN GENEL OLARAK TENKİDİ

Bize kalırsa, statüko stratejisi daimi olarak benimsenecek bir strateji değildir. Ancak geçici olarak bazı tehlikeleri atlatmak, bazı zararları telâfi etmek için faydalı olabilir. Ortadoğu gibi zelzeleli bölgelerde değil, durmuş oturmuş körfez bölgelerde daha kolay mümkün olabilir. Hatta bize kalırsa, bu bir strateji değil, bir taktiktir ve diğer stratejilerin içinde mündemiçtir.

Türkiye Cumhuriyetinin statükocu stratejisi Tanzimattan beri gelen bir anlayışın doruğa çıkmasıdır. Bu anlayışın doruğa çıkması, Türkiye'yi bir dış politika girdabının önüne getirmiştir.

Kısacası statüko stratejisinin de bir hedefi olmalıdır. Bu hedefe mantıkî olarak bir başka stratejiye geçiş olabilir. Statüko için statüko bir strateji değil, bir intihardır. Üstelik bu gayri tabii hal mümkün de değildir ve dış politika gerçeklerine aykırıdır. Türkiye statükocu bir politika takip ederken, Yunanistan bu eski Türk vilayeti boyuna topraklarını genişletmek, hem de Türkiye aleyhine genişletmek imkânını bulmuştur. Üst üste yenilmelere rağmen, üstünlük politikasından vazgeçmeyen Yunanistan bu gayretleri ile bütün imkânlarını kullanmış ve Türk dış politikasını düğümlemiştir.

Türkiye Lozan Statükosunu korumaya uğraşırken, Orta-Doğu'da İsrail devlet kurmuş ve güttüğü üstünlük politikası ile nerede ise Türkiye'ye komşu olacak hale gelmiştir.

Kıtaların uyandığı birçok yeni devletlerin kurulduğu dünyamızda statükocu bir politika takibi mümkün değildir.

Gazetecilikte bir kaide vardır. Tiraj almak için değil, tirajı muhafaza etmek için hamle yapılır. Bu kaideyi diplomatik sahaya intikal ettirirsek diyebiliriz ki, bir devlet statükoyu muhafaza etmek için dahi hamleler yapmak zorundadır. Son olarak statükocu dış politikanın millî ruhu matlaştırdığını, gayri millî akımları kuvvetlendirdiğini,

Devletin hayatiyetini zaafa düçar ettiğini de belirtmek gerekir. Çünkü statükoda moralite yoktur. Hele çok parlak bir üstünlük politikasını tarihinde yaşamış olan büyük tarihli milletler için.

Bugün Türk Dış politikasını bir müessese olarak ele almak ve yeniden tarihin, aklın, iktisadî şartların ve dünya konjonktürünün icaplarına göre tanzim etmek gerektir. Bunun için de önce dünya dış politika konjonktürünün çok kısa da olsa bir tahlilini yapmak gereklidir.

HASTA DÜNYA

Dünya dış politika konjonktürünü kutuplaşmalar, bloklaşmalar ve bunların ortaya çıkardığı yeni dengeler tarzında ele almak ve bunlardan bir netice çıkarmak niyetinde değilim. Daha geniş bir planda dünyanın ve insanlığın dolayısiyle devletlerin hasta olduğuna işaret etmek istiyorum. Belki bütün dünya yeni bir şeyler veya unuttuğu başka şeyleri bulmak ihtiyacındadır. Haberleşme imkânları o kadar çoğalmış, yani bu kadar küçülmüş bir dünyada meseleleri dünya çapında ele almak şarttır. Bugün dünya soğuk harp, sun'î detant, çılgınca feza yarışı, korkunç silahlanma yarışı, iğrenç bir silah ticareti, öğürtücü terörizm ve vicdanları bulandırıcı haksızlıklar arasında bunalmaktadır. Milletlerarası müesseseler manevî değerlerini yitirmişlerdir. Milletlerarası sahada kuvvet hukuku, ticaret insanlık şerefini daima yenmiştir. Birleşmiş Milletler gayet rahatlıkla kararlar almışlardır. Çünkü, nasıl olsa alınan kararlar tatbik edilmemektedir. Filistin meselesinde Birleşmiş Milletlerin aldığı kararlar İsrail'i bağlamadığı gibi, Amerika'yı da İsrail'e bu kararları tanımadığı için âdeta mükâfat verir gibi para akıtmaktan döndürmemektedir.

Fransa Dışişleri Bakanlığı Müşavirlerinden elçi Dolamar'la görüşürken, kendisine Birleşmiş Milletler kararlarının tatbik edilmemesi hususunda neler düşündüğünü sorduğumda bana şu cevabı verdi: «Bu netice tabiidir çünkü devlet sayısı çoğalmıştı. [illegible] devletin bir karar için rey verirken kendine mahsus fikirleri ve menfaatleri rol oynadığı gibi, kararın tatbikinde de kendine mahsus mülâhazaları bulunmaktadır. Büyük elçiye «bunun kabahat ve mesuliyeti de size ait değil mi» dedeiğim zaman şaşırmış

«nasıl, niçin» diye sormuş ve «bir tek Osmanlı cihan devletinden cetvelle çizer gibi kumlar üzerinde sun'i sınırlar çekereek yirmi civarında devleti batılı emperyalistler böl ve hükmet politikasına uygun bir şekilde çıkarmadılar mı? Dil aynı, din aynı, coğrafya aynı, tarih aynı, ama devlet ve bayrak ayrı devlet enflasyonu varsa bunun da mesulü siz değil misiniz?» cevabıma karşı, «haklısınız» demekten başka çare bulamamıştı.

Aslında dünyayı sarsan medeniyet krizinin diplomatik sahadaki yankılarıydı bunlar. İdeolojilerde insanlığı ve devleti parçalıyordu. Oldum olasıya maddî mücadeleler sahası olan ve sık sık harplere müncer bulunan Dış politika münasebetleri kaidelere malik olmak şerefini de kaybediyordu.

İdeolojilerin faydasız kaldığı, hukukun sustuğu, her kafadar bir sesin çıktığı, beynelmilel terörizmin ve silah ticaretinin at koşturduğu, komünist ve kapitalist emperyalizmlerin yarıştığı, nükleer bir harbin eşiğinde bekleyen bir dünya. Böyle bir dünyada ahenkli, müesseseleşmiş, müessir bir dış politika bile sarsılmak, yozlaşmak tehlikesine maruzdur.

Bu durumda Türk dış politikası nasıl müesseseleşebilir? Hangi fikir, hangi prensip, hangi hedef istikametinde? Bu istikamette yürümek için hangi vasıtaları kullanmalı, hangi müesseseleri kurmalı?

Bugün Türk dış politikası maalesef o duruma gelmiştir ki, ilk elde statükocu statükoyu muhafaza etmek ve fakat aynı zamanda bir an önce müesseseleşmek, kendisini yenilemek müesseselerini yenilemek ve yeni bir mecraya girmek zorundadır.

Türk dış politikasının Lozan'dan beri kurtulamadığı paradoks bugün de başındadır. Hem statükoyu muhafaza etmek, hem de bir an önce statükocu politikayı terketmek borcundadır. Binaenaleyh bundan sonraki Türk dış politikası ne olmalıdır sorusunun cevabı şudur: «Statükocu strateji olmamalıdır.»

Dış Türkler ile sırf statükocu strateji icabı, ilgilenmeyi Vatan'a ihanet sayan Türk dış politikası, bugün «Kürdara azadi» naraları ile karşı karşıyadır. Ve bugün «peki ama bir şartla, dünyadaki bütün milletlere, Rus ve Çin esiri Türklere ve Amerika'daki zencilere de istiklâl, İrlandalıla-

ra ve İskoçlara da istiklâl, Basklara ve Brötanlara da istiklâl» diyebilmek esprisinden dahi mahrum kalmıştır.

YENİDEN MÜESSESELEŞMEK

Türk dlplomasisi yeniden müesseseleşmelidir derken, bugünkü halinin «müessese olmamanın müessesesi» tarzında tarifi uygun olur. Nitekim, bu kadar olanlar ve Türkiyenin gelmiş bulunduğu şu nokta ortada iken, 21.4.1978 tarihinde Milliyet'te eski Dışişleri Bakanlarından Feridun Cemal Erkin bey en mühim çare olarak «Washington'da, Rum lobisine karşı bir Türk lobisi yapacak güçte elçiler gönderilmelidir» tedbirini ileri sürmektedir.

Bu anlayışa göre, şimdiye kadar Washington'da bir Türk lobisi olmayışının sebebi, orada bu işi yapacak güçte bir Türk elçisinin bulunmayışıdır. Yani, şahsi bir vakıadır. Halbuki, bir Türk lobisinin bulunmayışı, bir Türk Dış politika müessesesinin bulunmayışındandır. Türk lobisi, Türkiye'de bile yoktur. Olsaydı «esir Türkler» meselesi bugünkü felâketli durumuna gelir miydi? Türkiye'de bile, bir Kore, bir Kamboç, bir Vietnam lobisi vardır da bir Türk lobisi yoktur.

Kısacası, Türk dış politikası, Türk diplomasisi, müesseseleşmeden, kendini yenilemeden, eski hamam eski tas kalmak prensibini terketmeden, hangi bloka girerse girsin, dış politika bunalımımız bitmeyecektir.

O HALDE?

O halde bu müesseseleşme nasıl olacaktır? Her müessese gibi, bütün, ahenkli, derin, sistemli ve yaygın ... Yani eskisinden çok farklı...

Hemence söyleyelim ki, Türk diplomasisi en azından prestij diplomasisine göre yeniden müessese haline gelmelidir. Meşhur bir tabirle; kendisini A'dan, Z'ye kadar bu yeni diplomasiye göre tertip ve tanzim etmelidir.. Maddi kuvvet üstünlüğü, hemence söz konusu olamıyacağına göre, Türkiye için manevî üstünlük politikası ilk elde şayanı tavsiyedir. Bu manevî üstünlük muhakkak ki, diğer milletleri küçük düşünme manevî hacalet içinde bulundurmak tarzında tecelli edemez. Bilâkis, insanlığın unuttuğu manevî

meziyetleri ve imkânları, çok şerefli bir tarihin sahibi sıfatiyle tekrar hatırlatmak ve dış ilişkileri «insanileştirmek» veya bunun için her şeyi yapmak, Türkiye'ye ve onun dış politikasına parlak bir renk katacaktır. İktisadî güç bakımından eksik olan milletlerin zaten hepsinin muhtaç olduğu tatmin şekli de bu olacaktır. Bunun öncülüğü Türkiye'ye muhakkak ki, günlük ihtiyaçlarını ve hayatî menfaatlerini unutturacak değildir. Zaten bugün bunların başkaları tarafından unutturulduğu ve bugünkü diplomasinin bu hususta da hiç bir şey yapamaz halde bulunduğu ortadadır.

Bu bakımdan, statükocu diplomasiden, prestij diplomasisine geçişin şartlarını plan tarzında değil, bir kroki, bir eskiz tarzında ve çok eksik halde de olsa çizmekte fayda vardır..

TÜRKİYE REDDİ MİRASTAN VAZGEÇMELİDİR

Türkiye diplomasisinin hangi müessese, hangi anlayış tarafından bugünkü hale getirildiğinin tesbit edileceğini başta söylemiştim. Şimdi daha belirgin konuşalım. Lozan politikası Türkiye'yi bu hale getirmiştir. Lozan diplomasisinin bugünkü tıkanıklığının önlenmesi ancak çok akıllıca yürütülen bir «Prestij» diplomasisi ile mümkündür.

İç politika ile dış politika arasındaki beraberlik de düşünülürse, prestij politikası ile Türk iç politikasının da kendine geleceği ortaya çıkar.

Prestij politikasını şu cümle ile de tarif edebiliriz: «Türkiye artık reddi miras etmekten vaz geçmelidir.» Çünkü, Türkiye'nin reddi miras etmesi hiç bir işe yaramamıştır. Yani, onun, gerçek emperyalistler tarafından eski topraklarında «emperyalist» olarak tanıtılmasına mani olamamıştır. Ve bu duruma müdahale eden hiç bir Türk diplomatı da çıkmamıştır. Çünkü, Türk diplomatlarının statükodan başka derdi olmadığı gibi, hatta böyle bir söylentiyi teyit edecek tutumları vardır.

Nitekim, bir Gazeteci olarak Libya Devlet Başkanı Kaddafi'ye bunu ben açtım. Münakaşasını yaptım. Nitekim, Tunus ve Cezayir parti direktörleriyle bu meseleyi konuştum. Kaddafi isabetle «bu gerçek emperyalistin ektiği bir tohumdur, bunu önleyeceğim» dedi. Amma takip eden kim?

Nerede o diplomasi... Libya'daki Türk elçilerinden birisi «Bir an önce beni buradan alsalar» diye bakıyordu.

Şimdi toparlarsak, Türk diplomasisi «prestij stratejisine dönmeli ve «İstihbarat, Propaganda, ve Kadro» bakımından prestij diplomasisine göre müessese haline gelmelidir.

Hemen şunu söyleyelim ki, bugün Türk diplomasisi bu üç şeyden de mahrumdur. Ne istihbaratı vardır ne propagandası... Ne de kadrosu...

A — İSTİHBARAT

Haber mukaddestir... Habersizlik askerlikte de olduğu gibi dış politikada da intihardır. Ve Türk diplomasisinin hiç bir şeyden haberi yoktur. Hedefsiz olan diplomasinin haberi olmaması da normaldir.

Merkezde bir enformasyon müdürlüğü vardır. Aslında bu müdürlük Dışişleri Bakanlığının sözcülüğü vazifesinden başka bir şey yapmaz. Merkezde Doğu, Batı daireleri vardır. Asya, Afrika, Orta-Doğu masaları vardır. Fakat bu masalara bu bölgelerle alâkalı hiç bir yayın gelmez.

Dışişleri Bakanlığının kütüphanesi yoktur demek de asla mübalağa olmaz. Arşivlerdeki evrakı bulmak da mümkün değildir, eğer tesadüf imdada yetişmezse.

Merkez böyle olunca, elçilikler nasıldır? Aslında elçilerin bulundukları ülkeler hakkında raporlar vermesi lâzımdır. Böyle çok rapor gönderen elçi olursa «Şuna bak neler yazmış» denir. Birçok elçiler ise, hiç rapor göndermezler ve böylece seslerini kesmiş durumda rahatça bulundukları yerde kalırlar. Daha çok göze girerler.

Elçiliklerdeki Ticaret ataşelerinin ticaret istihbaratı bile orta halli bir şirketinkinden çok zayıftır. Basın ateşelerine gelince... Bunların hemen hiç birisi bulunduğu memlekete intibak edebilmiş değildir. Paris'e ilk gittiğim zaman, Basın ateşelerinden bazılarının beni Fransız gazetecilerine tanıtacakları yerde, kendilerini Fransız gazetecilerine tanıtmamı benden istediklerini hiç unutamam.

Daha eğlenceli bir saha olduğu için turizm ateşeleri belki daha başarılıdırlar... Moskova'daki elçiliğimizin çalışmasını söyleyelim. Burada bir Rus matmazeli vardır. Matmazel Marina. Bu sekreter, Rus gazetelerini inceler, bazı notlar alır, onları Fransızca'ya tercüme eder. İşte el-

çiliğimizin bütün istihbaratı... Yabancı elçiliklerin yatak odalarını bile dinleyen SSCB'ye karşı böyle bir istihbaratla sağlıklı bir dış politika takibi mümkün müdür? Buna razı statükocu bir politika ne netice verebilir?

Tabii bunun bir diğer sebebi de, elçiliklerdeki kişilerin lisan durumu... Moskova'daki Türk elçiliğinde Rusça bilen hemen hemen yoktur. Türk elçisi Almanca bilmektedir. Ve Moskova'daki ikameti sırasında İngiliz Başkonsolosun hanımından İngilizce öğrenmektedir. Halbuki Rusça bilen bir elçinin, Rus gazetelerinde o gün okuyacağı bir haberi değerlendirişi Türk diplomasi makinesine hareket verebilir... Mamafih Türk elçisinin Moskova'da İngilizce öğrenmesi bile faydalı olmuş, sonraki hizmetlerinde tesiri görülmüştür. Çünkü, Moskova'da İngilizce öğrenen Türk diplomatı sonradan Cumhurbaşkanı olan Sayın Korutürk'tür.

Elçilikler, dışa açılan pencerelerdir. Bu bakımdan, bulundukları memleketi Türk politikası adına hiç olmazsa istihbarat bakımından fethetmelidirler. Habib Burgiba'nın fotoğrafçısının Türk olduğunu «Osman Baba» bilmek dahi büyük bir kıymettir.

Sonra elçiliklerden gelen bu raporlar ve haberlerin, «prestij» politikasına göre değerlendirmesi yapılmalı ve bütün dış işlerine yayılmalıdır.

Elçilikler, bulundukları memleket içindeki istihbaratlarına göre ve o miktarda müessir olabileceklerdir. Hatta, her Türk elçisinin bulundukları mıntakalar hakkında kitaplar ve eserler yazmaları şarttır. Bu şartı yerine getiren Celâl Tevfik Karasapan gibi sefirlerimiz ve Emel Esin gibi sefirelerimiz de vardır. Türk elçilerinin prestij stratejisinde kültür ve ekonomi sahasına aynı alâka ile girmeleri gerektir.

Açılmayan kapı yoktur... Yunanistan için Türkiye'ye karşı bu kadar edepsizlik edenler Cezayir'deki menfaatlerinin hatırı için hareketlerini bir anda değiştirebilir. Yeter ki çare aransın. Koz'a koz'la cevap vermek düşünülsün ve bunun gereği yapılsın...

Diplomasinin bütününe ait bir kaideyi tekrarlayalım. Bugün artık, dış temsilcilerin, yani sefirlerin, bulundukları memeleketlerde hususî muhitleri ve adamları olmak gerektir. Bir başka deyimle lobileri... Ancak böylece mües-

sese olabilirler. Bunun için de, diplomatik hayatın daha çok içtimaî hayata girmiş olduğunu bilhassa ticarî ve kültürel faaliyetlere dönüştüğünü unutmamak gerek. Ticaret ve kültür... Bunu Türk diplomasisi namına, bir tüccar gibi, bir elit gibi yapmak şarttır... Zor ve fakat zarurî...

Halbuki, bizim diplomasimiz bu imkândan mahrum olduğu için A.B.D.'de bir gazetede Dışişleri Bakanımızın bir beyanatının neşri için İsrail bize tavassut etmekte ve İsrail asıllı bir Amerikalı gazetecinin vasıtasiyle bu neticeyi temin etmekte ve tabii sonradan bunu Türkiye'ye çok pahalıya getirmektedir.

İstihbarat hem saha itibariyle geniş, hem seviye isteyen bir iştir. Teknik istihbarat diyebileceğimiz sahalar vardır. Askerî, iktisadî, ticarî gibi... Bir de umumî meseleler ve kültür istihbaratı vardır ki, bu hususlarda istihbarat yapabilmek için büyük bir seviye gerekir. Yapılan istihbaratın «prestij» stratejisine göre değerlendirilmesi ise, ayrı bir davadır.

Bizde istihbaratın en mühim kısmı basın ateşelerinin o ülkenin gazetelerinden kestikleri kupürler veya hülâsa ettikleri haberlerden ibarettir. Bunun ne kadar gayri kâfi olduğu ortadadır. Üstelik bunun bile hakkıyla yapıldığı söylenemez. Çünkü, bunun için bile büyük bir uyanıklık, mahallî lisana ve hadiselere büyük vukuf gerektir. Meselâ; Moskova'da bu işi Matmazel Marina adlı Rus sekreter hanım yapardı. Zaten kapalı bir ülkede, çıkan sansürlü gazetelerden her gün kestiği iki üç haberi bülten haline getirir, bütün elçilik bununla iktifa ederdi. Çoğu kere elçilikte Rusça bilen Türk memur bulunmazdı. Türk büyükelçisi olan sayın Korutürk o esnada İngiliz sefareti başkonsolosunun hanımından İngilizce öğrenirdi. Halbuki Rusça bilen kişilerin yüksek seviyede yapacakları bir istihbaratın değeri aşikârdır.

Elçilerin verdikleri raporlar vardır. Statükocu politikanın tesiriyle bu da bugün Türk diplomasisinde unutulmuş gitmiştir. Çok rapor gönderen elçi, camiada «ukala» olarak tanınır. Rapor göndermeyen elçiler hele, körfez bölgelerde iseler rahat ederler, en azından unutulmanın mutluluğunu yaşarlar..

Dış politikadaki en büyük silah ise haberdir... «Muhaberesiz muharebe olmaz» diye bir kaide vardır. Diplomasi hiç olmaz ...Ayrıca kültürel enformasyon da fevkalâde mühim bir yer tutar. Bilhassa «prestij» diplomasisinde... Misali Fransa'dan vereyim: Avrupa'da «orientalizmin temelinde doğuya hakim olabilmek için doğuyu ve İslâmı öğrenmek arzusu yatar. Avrupa üniversitelerindeki şarkiyat çalışmalarının hedefi budur. Bu çalışmalar ilerleyip hedefine ulaşınca, o memleketin «aydın»larının beyinlerini yıkamakla da vazifelenir. Bugün devletimizin tercüme edip bastığı İSLAM ANSİKLOPEDİSİ böyle bir çalışmanın mahsulü olup, İslâmı Avrupa'nın görmek istediği şekilde gösteren çizgilere maliktir.

Paris'te okuyan Türk talebelerine ise, Şarkiyat sahasında Fransa'nın bilmek istediği mevzuları incelemek vazifesi verilir. Bunların başında Türkiyedeki iç ayrılıklar, mezhepler, ırk farklılıkları ve İslâmiyetin zayıflamaya yüz tutmuş müesseseleri gelir. Bu Türk talebeleri, Türk milletinin parasiyle bunları, Fransa için hazırlar ve doktora yaptım diye döner gelir. Halbuki, bu «Devlet Doktorası» bile değildir. Üçüncü devre denen şeydir. Asıl o araştırmalara istinaden ilmî neticeleri, hem de kendi politikalarına uygun olarak sonradan Fransız Profesör çıkarır. Ameleliğini Türk talebeye yaptırır. Paris metrosunun ameleliğini Cezayirlilere yaptırdığı gibi...

Prestij stratejisine lâyık bir kültür seviyesi zaruridir.

René Guénon, bir büyük Fransızdır, mütefekkirdir. Müslüman olmuştur. Mısır'da yerleşmiş ve vefat etmiştir. Eserleri hâlâ Fransa'da büyük tesire maliktir. Ama, bizim statükocu lâyik politikamızın bundan hiç haberi yoktur. Halbuki, Fransa'da tesbit ettiğime göre; büyükelçilik seviyesine ulaşsın da Guénon'u tanımasın böylesi yoktur. Hatta elçilikteki Fransız sekreter madam tanıyor ama büyük elçimiz bilmiyordu. Halbuki, bir diyalog kurmak için hemen en mühim köprü o idi... Fransız diplomatları karşısında bunaldığım zaman sözü Guénon'a getirir, onun «İslâmiyete değil de, Tasavvufa girdiğini» izah için uğraşmalarını zevkle takip ederdim...

Fransa'da tam tersi de mümkündür. Solcular Müslüman ülkelerin «bağımsızlıklarını» daima desteklemişlerdir. Onlarla da birçok bakımlardan ve İslâmiyet ile diyalog kur-

mak isteyen Garaudy kanalıyla irtibat kurmak mümkündür. Ama tam aksi olmuştur. Paris'teki birkaç komünist Sorbon'da kütüphane memurluğundan başlayan bir çöreklenme ile Türkiye aleyhine kayıtsız şartsız sol bir hava yapmışlardır ve Fransa'daki Türk elçiliğinden daha müessir hale gelmişlerdir. Çünkü, Paris hayatına bilfiil iştirak etmektedirler. Muhitleri vardır. Bunlardan bir tanesi, Peyami Safa'nın Fransızcaya tercüme edilen eserini basmak isteyen naşire koşup, bu basıma mani olmak için «türkolog» sıfatiyle elinden gelen her iftirayı yapacak ve mani olacak kadar iddialı ve çalışkandır. Ve tabii bunlardan elçimizin, elçiliğimizin haberi yoktur..

Prestij politikasını takip için, dünya çapında kültür ve istihbarat imkânları şarttır. Merkez teşkilâtındaki enformasyon genel müdürlüğü ise, fiilen Dışişleri Bakanlığı'nın sözcülüğünü yapmaktadır.

Bir misâl vererek istihbaratın ehemmiyetini ve her halûkârda yapılması gereğini belirteyim. A.B.D. Dışişleri, Rusya Devlet Teşkilâtını istihbaratı vasıtasıyla şematize etmiş bulunmaktadır. Demirperdeye rağmen, imkânsızlıklara rağmen... Üstelik bu istihbaratı bir kitap haline getirmiş ve bastırmıştır. Bu kitapta bazı boşluklar bulunmaktadır. Bazı isimler eksiktir. Bu isimlerin eksikliği ya A.B.D. istihbaratının ulaşamadığı noktaları göstermektedir, yahut Ruslara o intibaı vermek için böyle gösterilmiştir. Basılan kitabın dışındaki istihbaratı da düşünmek gerekir.

İstihbarat, bir dış politika stratejisinin beyni mesabesindedir. Bu bakımdan, merkez teşkilâtında bunları değerlendiren büyük bir büro olmak gereklidir. Sadece istihbarat ve değerlendirme üstünlüğünün bile, Dış Politika zeminine prestij sağlayabileceğini unutmamak gerektir...

B. PROPAGANDA

Bugün İsrail'in Eurovision yarışmasına bir Avrupa memleketi olmamasına rağmen, niçin katıldığını düşünebiliyormuyuz? Bu kadar yaygın ve her fırsattan istifade eden bir propagandanın arkasında İsrail'in Türkiye'ye komşu olacak kadar geniş askerî ve kanlı hareketleri örttüğünü görmezlikten gelebilir miyiz? Ya Türk jürisinin her şeyden habersiz İsrail ekibine oniki puan birden vermesine ne demeli? Bunun, İslâm ülkelerinde yapacağı tesiri bile hesap

eden bir hassas dengede değil mi Türkiye?.. Hiç İsrail Türkiye'ye tek bir puan verdi mi? Amma durun İsrail belki Türkiye'den bu puanı koparmak için Norveç'ten Türkiye'ye puan temin etti ve kendisi Türkiye'ye puan verir görünmekten de kurtuldu. Şu anda bütün arap talebeler Türkiye'nin İsrail'e verdiği oniki puanı «ayıp» bir şey «arap davasına saygısızlık» olarak kabul etmektedirler ve Türkiye'nin Arap petrolüne ihtiyacı vardır.

İstihbaratsız, hedefsiz, gayesiz progapanda da olmaz.

Tam bir «üstünlük» stratejisi güden İsrail bir taşla bir çok kuşları vurmuş bulunmaktadır. Bu kuşlar arasında Türkiye'nin TRT'si ve Dış Politikası da vardır.

Türkiye bir propaganda çemberi ile çevrilmiştir. Aleyhte bir propaganda... İslâm ülkelerinde «Türkler Arap ve İslâm düşmanıdır» ... Avrupa'da ise, «Türkler barbardır, ermenileri kestiler vs.» Türkiye bu çemberi kırmak için hiç birşey yapmamıştır. **«Yurtta Sulh, Cihanda Sulh»** demekten başka...

Türkiye'nin başarılı olduğu nokta iç propagandadır. Türkiye halkını bazı gerçeklere inandırmıştır. Daha doğrusu aydınını. Meselâ, Türk çocukları mektepte Atatürk'ün büyüklüğü hakkında öyle doldurulur, bütün dünyanın Atatürk'ü tanıdığı hakkında öyle mübalâğalı şeylerle büyütürler ki, Avrupa'ya gidip de kimsenin Türkiye'yi de, Atatürk'ü tanımadığını görünce bütün kıymet hükümleri sarsılır.

Çünkü, o buraya gelen her yabancı devlet adamının Anıtkabiri ziyaretinin, bizim tarafımızdan yapılmış program ve protokol gereği değil ve fakat yabancının büyük hayranlığının eseri olduğu, şuur altı imajına sahiptir... Sonradan gittiği yabancı ülkelerde bu imajının yıkılması herşeyin tepetakla olması demektir.

Bir propagandanın ilk şartı, gerçekçi ve şartlara uygun olmasıdır. Göbels'in propagandası devrini kapamıştır. Bu bakımdan, sadece, Türkiye aleyhindeki iftiraları yalanlamak veya daha çok unutturmak bile kâfidir. Bu arada, Türk dış politikasının, Milletlerarası Hukuk'a tam riayet, adalete tam itaat tarzında tecelli etmesi en büyük avantaj olacaktır. Bazen spektaküler davranışlar göz kamaştırmalar, dünya efkârını allak bullak etmeler de lâzım gelecektir. Meselâ, Kıbrıs'la, Filistinliler'in durumu birbirine benzemektedir. İsrail'de, Türkiye'de B.M. kararlarını tatbik

etmemektedir. Türkiye İsrail'e çağrıda bulunarak, «sırf şeklen de olsa Milletlerarası hukuka saygıyı yeniden tesis için bu karara uyacağını ilân etse ve Arap âlemine de bu fedakârlığı sırf Filistinliler'in haklarını kurtarmak için Türklüğün fedakârlığı olarak takdim edebilse, bütün menfî propagandalar bitebileceği gibi «statüko» da değişmez.. Amma, propaganda dengesi Türkiye'nin lehine değişir.

Propaganda da bugün bir tekniktir, bir san'attır. Malî imkânlar isteyen bir iştir. Amma zaruridir de... Bunun için lisan bilgisi, büyük kültür, hususî teknik ve malî imkânları hemen temin cihetine gitmek gerektir.

Tekrar Eurovision'a dönüyorum. İki defa da Türkiye bu müsabakaya o kadar masrafla İsrail'e rey vermek için gitmiş bulunuyor. Ve hiç sempati tezahüratına da malik olamadan dönüyor. Dereceyi bırakınız... Halbuki «Karayılan» davulunu alıp gitse, davul solosu yapsa, gösterisini alkışlarla tamamlayacağına emin olabilirsiniz...

C. KADRO MESELESİ

Bu istihbaratı, bu propagandayı, bu prestij stratejisinin esaslarını ve metodlarını hangi kadro tayin edecek? İşte asıl mesele. İşte işin can alıcı tarafı. Bunun ismini «Dışişlerinin millileşmesi» de koyabiliriz. Bizim Dışişleri kadromuz da elli seneyi aşkın devam eden Statüko stratejisi yüzünden «kökleşmiş» durumdadır. Dışişlerinde, en mühim mesele artık sadece protokoldür. Protokolde de en mühim mesele, imtihan suali, hatta memur namzedinin kıratını ortaya koyan soru nedir biliyor musunuz? **Çok güzel bir karınız var, bilmem nerenin elçisi hovardalığı ile tanınmıştır. Karınızı yalnız yakalayınca sarkıntılık ediyor, hadise çıkarır mısınız?** «Yahut Türk elçilerinin astları hakkında verdikleri en mühim not mevzuu nedir biliyor musunuz! «**Sofrada üç erkek, iki hanım var, başkâtip davetli değil, fakat hanımını boşluk doldursun diye davet ettik, misafirlerden birisi suludur diye hanımını göndermedi, bize yaramaz**» Bunlar defalarca olmuş, gazetelere geçmiş şeylerdir. Bu zihniyette, bu noktada çakılmış kalmış bir kadrodan herhalde şu günkü halden başka bir şey beklenemez.

O halde, Prestij diplomasisini temsil edecek, memleketin menfaatlerini de, şahsi haysiyetini de, karısının şerefini de korumayı becerecek diplomatlar yetiştirmek gerektir.

Bu gün Dışişleri Bakanlığı'mıza en fazla memuru Siyasal Bilgiler vermiştir. Hukuk ve diğer fakültelerden de vardır. Galatasaray menşeli olanlar ayrı bir klik halinde birbirlerini tutarlar. Mülkiyeliler cuntasından bahsedilir. «**Önce mülkiye sonra Türkiye**» diyecek kadar bu konuda mutaassıp oldukları söylenmiştir.

Osmanlı devrinde devlet adamları ENDERUN'da yetiştirilirdi. Başka memleketlerde de böyledir. Devlet adamları yetiştirilir. Türkiye'de bu hususu yeniden ele almak gerektir. Diplomasi Koleji ve Fakülteleri kurulmalı ve «prestij diplomasisi»ne geçişi temin edecek diplomatlar yetiştirilmelidir. Ayrıca kültürel enformasyon için, Diplomatik araştırma merkezleri enstitüleri kurulmalıdır. «**Marksizmi Araştırma Enstitüsü**» «**İslâm Dünyasını Araştırma Enstitüsü**» «**İktisadî Coğrafya Araştırmaları Enstitüsü**» «**Türklük Dünyasını Araştırma Enstitüsü**» Ve her kıt'a için «**Afrika'yı Araştırma Enstitüsü**» gibi enstitüler mutlaka kurulmalıdır.

Türk diplomatları için «biling» olmak kâfi değildir. Bu mecburi olmalıdır. Türk diplomatları için mecburi olması gereken iki lisan İngilizce ve Arapça olmalıdır. Ayrıca, hususî sahaları için Japonca, Rusça, Almanca, Çince gibi lisanları öğrenmelidirler. Her diplomat mutlaka bir sahada «üstat» denecek seviyeye gelmelidir. Barem de yükselmek kadar ve hattâ ondan çok meslekte yükselmek şart olmalıdır. Elçiliklerdeki konsolosluk işleri mümkün olduğu kadar basitleştirilmelidir. Her Türk diplomatı gittiği ülkede parmakla gösterilen insan olmalıdır. Herkesin saygısını sevgisini kazanmış bulunmalıdır. Türk diplomatlarının yabancı kadınlarla evlenmeleri adeti mutlaka kaldırılmalıdır. Ancak bir yabancı prenses —faraza-le evlenmesine Devlet Başkanı izin verebilmelidir. Yani her şey prestij diplomasisine göre ayarlanmış olmalıdır.

O kadar ki, Bir Türk elçisi öldürülürse, bütün dünya ona saygısından ötürü ayaklanmalı ve onu öldürenler haklı bir dava bile gütseler, dünya efkârında mahkûm olmalıdırlar. Prestijleri onları polisten daha fazla koruyabilmelidir.

Bunlar muhakkak ki, çok zor iştir. Amma, devlet olmak, devlet idare etmek, diplomasi de öyle kolay bir iş değildir.. Her «yiğit neye talipse, pahası odur» denmiştir...

Bunlar olunca, Türk Diplomasi'si «Müesseseleşebilir»..

Atillâ ÇETİN

Yabancı Ülkelerde Bulunan Osmanlı Arşiv Malzemeleri, Yayınları ve Önemi

Türk tarihinin değişik devirlerine ait olup, millî tarih ve kültürümüz bakımından büyük ehemmiyet arzeden bazı arşiv malzemeleri Türkiye dışında çeşitli memleketlerde bulunmaktadırlar. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'na ait pek değerli ve önemli arşiv malzemeleri, imparatorluğun yayıldığı topraklarda bugün birer müstakil devlet olmuş olan ülkelerin (Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Mısır, Suriye, Suudi Arabistan vs.) ve diğer çeşitli memleketlerin arşiv, kütüphane ve müzelerinde kıymetli koleksiyonlar olarak saklanmaktadırlar. Bu arşiv malzemelerinden belge neşirleri yapıldığı gibi, bunlara dayanarak değerli araştırmalar ve eserler ortaya konmaktadır. Yabancı ülkelerde bulunan Osmanlı arşiv malzemeleri, Türkiye'de bulunan malzemelerin bir bölümü özelliğine sahip olduğundan, birbirlerini tamamlayıcı ve ikmal edici bir mahiyettedirler. Bu yönden, Türkiye'nin arşivlerinde bulunan malzemeyi bilmek, tanımak ve neşretmek kadar, yurt dışında olanları da tanımak, varlığından haberdar olmak ve bilhassa bu malzemelere dayanarak yapılan neşriyatı yakından takip etmek büyük ehemmiyet arzetmektedir.

Öte yandan, bu tür arşiv malzemelerinin mikrofilm veya fotokopilerinin temini ile fonlarımızın ikmali, yayınlanmış katalog, envanter, kılavuz gibi tanıtıcı ve yol gösterici araştırma araçlarının getirtilmesi yabancı memleketlerdeki malzemeleri tanıma ve öğrenme bakımından elzem olan bir husustur. İstikbaldeki Türk arşivcilerinin uğraşacakları meselelerden biri, yabancı ülkelerdeki arşiv malzemelerinin tesbiti, temini ve Türkiye'deki koleksiyon-

ların tamamlanması çabaları olacaktır.[1] O ülkelerin arşivlerinde bizzat araştırmalar yapılması, arşivci gözüyle malzemelerin cins ve mahiyetlerinin tesbiti, tetkiki gerçekleşebilecektir.

Bu çok önemli ve Türk arşivleri ile arşivcileri bakımından bilhassa ileride büyük önem kazanacak olan bu konuda, şimdilik eldeki yeterli olmayan kaynaklar ve çok sınırlı imkânlar içerisinde, edinebildiğimiz bilgiler ölçüsünde, çeşitli yabancı ülkelerdeki, Osmanlı arşiv malzemelerini, bunlardan yapılan yayınları ve malzemenin önemini, bir dizi makaleler çerçevesinde sunmaya çalışacağız. Hiç bir iddia taşımayan bu çalışma ile, çok önemli arşiv malzemeleri ve yayınlar gösterilecektir. **İlk planda**; Osmanlı devletinden ayrıldıktan sonra, müstakil birer devlet olan ülkelerde bulunan malzemeleri tanıtacağız. Önce Balkan ülkelerindeki ve sonra Arap memleketlerindeki malzemeleri ele alacağız. Balkan ülkelerinde (Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Macaristan vs.) daha fazla malzeme bulunmaktdır ve son yıllarda yoğun bir neşir faaliyeti görülmektedir. Arap ülkelerinde, bu arada meselâ Mısır ve Suriye'de pek zengin malzeme bulunmaktadır. Arap ülkelerinin çoğunda, özellikle şer'î mahkeme sicilleri özel bir önem taşımaktadır. Biz genellikle her makalemizde bir veya birkaç ülkeyi ele alarak incelemeğe gayret edeceğiz. İkinci etapta; Osmanlı imparatorluğunun yayıldığı toprakların dışındaki devletlerde ve özellikle Avrupa arşivlerinde bulunan malzemeyi göstermeye çalışacağız. Konu bütünü ile, arşivciler yönünden olduğu kadar, tarihçiler bakımından da önemlidir.

Doğrudan doğruya araştırma mevzuumuz ile ilgili olarak yazılmış olmamakla beraber, birkaç kaynak eserde konumuz yönünden oldukça malumat bulmak mümkündür; Jan Reychman - Ananiasz Zajaczkowski, **Handbook of Ottoman-Turkish Diplomatics** (Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş terc. Andrew S. Ehrenkreutz), The Hague, Mouton Paris 1968; İsmail Soysal-Mihin Eren, **Türk İncelemeleri Yapan Kuruluşlar (Kılavuz)**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1977; Mihail Guboğlu, **Paleografia si Diplomatica Tur-**

1) Atillâ Çetin, «Türkiye'de arşiv meseleleri, bunların çözüm yolları ve bazı teklifler», **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, 1/6 (Haziran 1980), s. 189-206.

co-Osmana, Bükreş 1958; çeşitli Türkoloji bibliyografyaları (**Turkologischer Anzeiger**; **İndex İslamicus**; **Ottoman Studies Directory** No. 1; Hans-Jürgen Kornrumpf, **Osmanische Bibliographie mit Besonderer Berückschtigung Der Türkei in Europa**, Leiden/Köln, E. J. Brill, 1973; İsmet Binark, **Arşiv ve Arşivcilik Bibliyografyası**, Ankara 1979 vs.

İlk olarak, Balkan devletleri arasında en zengin Osmanlı arşiv malzemelerine sahip bulunan Bulgaristan'dan başlayacağız.

BULGARİSTAN'DA BULUNAN OSMANLI ARŞİV MALZEMELERİ -YAYINLARI - ÖNEMİ

Bulgaristan'da şarkiyat çalışmaları, bu meyanda Osmanlı arşiv, malzemeleri üzerinde incelemeler nisbeten geç başladı. Sofya'nın Rus valisi Pierre Vladimiravitch Alabin'in isteği üzerine, Sofya'da 1879'da Millî Kütüphane kurulunca, bunun bünyesinde bir **Türk - Şark bölümü** teşkil edildi. 20 seneden fazla bir süre içinde bu bölümün faaliyeti, Bulgaristan'ın değişik şehir (Filibe, Varna, Rusçuk, Plevne, Şumnu, Haskova, İslimye, Silistre, Vidin, Samakov vs.) ve bölgelerinde bulunan önemli arşiv ve kütüphane malzemelerinin toplanmasına inhisar etti. Bilhassa bunlar arasında, Samakov'daki Hüsrev Paşa kütüphanesi ve Vidin'deki Pazvantoğlu kütüphanesi bölümün ilk koleksiyonlarını teşkil ettiler. Değişik Bulgar şehirlerinden 10 sandık dolusu arşiv malzemesi Millî Kütüphaneye nakledildi. Bir rivayete göre; 1877-1878 Osmanlı - Rus savaşı esnasında Tulça vilâyeti arşivi Sait Paşa adlı bir kumandan veya vali tarafından İstanbul'a naklettirilirken Bulgaristan'da alıkonulmuştur. Millî Kütüphanenin bu ilk nüveleri, **Türk Arşivi** olarak tanınmıştır.

Sofya Millî kütüphanesinin ilk müdürleri C. Jirevek (1880), V. Manviov (1881) ve D. Staianov (1887) Kültür Bakanlığına sundukları raporlarında, bu Türk Arşivinin malzemelerinin tefrikini, envanterlerinin hazırlanmasını teklif etmelerine rağmen, dökümantasyon uzun zaman ölü bir kâğıt yığını olarak kaldı. 1900-1907 arasında drogman Diamandi İhtchiev (İhçiev)'in arşivist - kütüphaneci olarak Türk Şeksiyonuna tayininden sonra gerçek ilmî faaliyet başladı. 1908 yılına kadar binlerce bibliyografik fiş hazır-

landı. İhtchiev, Bulgaristan tarihine dair oldukça önemli Türk belgeleri neşretti.

5 Mayıs 1909 kanununa göre, Sofya Millî Kütüphanesi «Türk Arşivi» resmen «Şarkiyat bölümü» adını aldı. İlk kütüphaneci-şarkiyatçı Dr. Iv. Dimitrov 1910'da tayin edildi. Bir envanter hazırlamaya başladı. 1913'te Sultantepe muharebesinde yaralanması ve ölümünden sonra, 1913-1935 arasında bölüm Vladimir Todorov Hindalov tarafından idare edildi. Hindalov, İstanbul'a yaptığı birçok tetkik seyahatleri esnasında Türkiye arşivlerinde (Hazinei evrak) uzun araştırmalar yaptı. 658 Türk belgesi ile koleksiyonu zenginleştirdi.

1931 yılında, asla affı mümkün olmayan bir gaflet neticesi, ve dünya arşivcilik tarihinde tek örnek olarak, Osmanlı arşiv malzemeleri (çoğu maliyeye ait) eski kâğıt fiatına Bulgaristan'a satılmıştır. Sonradan bunların ham kâğıt değil, kıymetli ve tarihî malzeme olduğu anlaşılmış, Muallim Cevdet ve tarihçi İbrahim Hakkı Konyalı'nın yayınları sonucu işe el konulmuş, vesikalar diplomatik kanaldan geri istenmiştir. Bu konuda hassas olan Bulgarlar, Avusturya'dan mütehassıs getirerek belgeleri inceletmişler ve en kıymetlilerini kendi arşiv ve kütüphaneleri için alıkoymuşlardır. O zamanki gazetelerin yazdığına göre; bir kısmını 40 milyon leva karşılığı Vatikan'da satmışlardır. Geri kalanlar iki sene sonra Türkiye'ye iade edilmiştir. Sonuç olarak, bu arşiv malzemesi satılması sonucu, Sofya Millî Kütüphanesinin Şarkiyat Bölümü büyük ölçüde zenginleşmiştir.

Macaristan'da Türkoloji tahsili yapan Petvar Miiatev, 1935-1942 arasında Şarkiyat Bölümünü yönetti. 1942'den sonra görevi Boris Nedkov üstlendi. Galatasaray idadisinde Padişahın burslu öğrencisi olarak okuyan ve İstanbul Hukuk Fakültesinden mezun olan Gâlâb Gâlâbov da görevlerde bulundu ve özellikle hukukî vesikalar üzerinde çalıştı.

1944'ten sonra T. Borov ve Boris Nedkov'un yönetiminde ilmî temeller üzerinde reorganizasyon faaliyetleri görüldü. Bulgaristan'da bulunan Osmanlı vesikalarının top-

lanması ve araştırılması çalışmaları hızlandı. Rusçuk'a ait 57 adet kadı sicili Millî Kütüphaneye devredildi. [2]

Önceleri adı V. Kolarov Millî Kütüphanesi olan bu kütüphanenin ismi, bilahare «Kiril ve Metodii Millî Kütüphanesi» olarak değişti. Şarkiyat bölümüne, **Orientalistiçeski Otdel** denilmektedir.

Kiril ve Metodii Millî Kütüphanesi Şarkiyat Bölümündeki Osmanlı malzemeleri, değişik zamanlarda Polonyalı Jan Grzegorzewski, Çek balkanalogu Jan Kabrda, Macar Lajos Fekete, Jan Rechman, 1958'de Romen türkoloğu Mihail Guboğlu tarafından incelenmiş ve değerli araştırmalar meydana getirilmiştir.

A — Bugün Bulgaristan'da bulunan Osmanlı arşiv malzemelerinin büyük bir kısmını ihtiva eden Millî Kütüphane Şarkiyat Bölümündeki malzemeler birkaç ana grupta incelenebilir:

I — Şer'î Mahkeme sicilleri:

Bulgaristan'da bulunan şer'î mahkeme sicilleri, Hacıoğlupazarı, Rusçuk, Silistre, Sofya, Cuma-i atik ve Vidin'e aittirler. Sicillerin kesin dökümü şöyledir:

Sicilin ait olduğu yer	Yılları	Sahife adedi	Kotu
HACIOĞLU-PAZARI (9 adet)	1213—18	114	R. 42
	1230—36	82	R. 48
	1284—88	139	R. 45
	1289—94	81	R. 44
	1297—98	61	R. 43
	1304—06	101	R. 46
	1306—09	70	R. 47
	1310—14	100	R. 41
	1314—16	60	R. 49
RUSÇUK (42 adet)	1066—67	35	R. 1
	1087—1100	50	R. 3
	1106—09	120	R. 4
	1109—11	112	R. 2

2) Mihail Gubaoğlu, «Les documents turces de la Section orientale de la Bibliothèque V. Kolarov de Sofia et leur importance pour l'histoire des Pays roumains», **Studia et Acta Orientalie,** 3 (Bucarest 1960), pp. 93-115.

Sicilin ait olduğu yer	Yılları	Sahife adedi	Kotu
	1121—24	52	R. 5
	1127—28	72	R. 51
	1147—48	48	R. 52
	1149—50	139	R. 6
	1150—51	58	R. 36
	1151—52	133	R. 7
	1155	95	R. 38
	1166—67	59	R. 37
	1192—93	101	R. 8
	1200	19	R. 9
	1204—05	102	R. 39
	1217—18	83	R. 10
	1220—25	142	R. 53
	1225	101	R. 53
	1227—29	117	R. 12
	1231—32	43	R. 13
	1233—35	95	R. 14
	1235—39	74	R. 15
	1239—42	97	R. 16
	1237—49	51	R. 17
	1242—43	70	R. 18
	1243—44	70	R. 19
	1245—46	79	R. 20
	1245—49	93	R. 21
	1249—55	249	R. 22
	1251—65	96	R. 23
	1265—68	86	R. 24
	1268—71	138	R. 25
	1271—75	190	R. 26
	1275—77	97	R. 27
	1280—81	92	R. 28
	1286—87	130	R. 29
	1287—88	126	R. 30
	1288—89	181	R. 31
	1290—91	186	R. 32
	1291—92	286	R. 33
	1292—94	161	R. 34
	1295—96	94	R. 35
SİLİSTRE (5 adet)	1206—07	99	R. 50
	1288	40	R. 34
	1289	91	R. 57
	1298—1303	118	R. 55
	1303—05	29	R. 56

Sicilin ait olduğu yer	Yılları	Sahife adedi	Kotu
SOFYA (54 adet)	1013	2	1
	1026—27	134	1
	1028	21	308
	1120—27	26	4
	1133—34	38	312/1
	1134—35	—	269
	1139	10	312/2
	1137—39	55	306
	1140	5	209
	1140—41	37	309
	1143—44	24	312/3
	1144	10	319 bis/1
	1150—51	10	312/4
	1151—52	18	20
	1152	10	312/5
	1156	4	312/6
	1157—58	18	312/7
	1158—61	39	312/8
	1162—63	20	311/1
	1164	23	17
	1164	6	312/2
	1170	43	16
	1169—70	10	312/9
	1169—70	20	159
	1170	1	311/3
	1175—76	79	21
	1178—79	43	22
	1181—82	45	166
	1182	4	311/4
	1186	54	26
	1190—91	52	25
	1192—93	20	177
	1204	20	162
	1204—05	174	9
	1206—07	3	311/6
	1206—07	19	311/7
	1206—08	88	23
	1211—12	14	165
	1211—12	14	155a
	1212—14	88	30 bis
	1214—15	27	311/9
	1203—04	30	24
	1219—20	39	164
	1220—21	66	27
	1222—24	51	29
	1223	2	311/8

Sicilin ait olduğu yer	Yılları	Sahife adedi	Kotu
	1228—29	79	32
	1229—30	32	31
	1230—31	20	309 bis/2
	1231	12	309 bis/3
	1234—35	49	309 bis/4
	1248—49	20	161
	1248—49	3	309 bis/5
	1262	16	148
(Sofya sicillerinin 1 adedi Cuma-i atîk'e aittir)			
VİDİN (67 adet)	1110	33	13
	1111	43	14
	1117—25	122	38
	1122—23	33	60
	1125—30	78	161a
	1127—30	47	305
	1130—31	84	67
	1132—33	47	8
	1135	31	43
	1138—39	11	160a
	1140—41	85	19
	1143—44	58	10
	1144—45	53	42
	1150—52	61	40
	1152—53	48	54
	1153	26	8
	1153—54	99	9
	1155—56	89	25a
	1159—61	67	81
	1161—62	75	55
	1163	60	56
	1165—66	119	41
	1167—69	102	64
	1170—71	33	44
	1171	14	80
	1171—73	85	62
	1173—75	137	52
	1176—87	133	63
	1176—87	134	61
	1179—81	107	74
	1181—82	69	39
	1182—84	122	37
	1183—85	149	307
	1185—87	93	159a
	1187—88	96	71
	1188	43	11

Sicilin ait olduğu yer	Yılları	Sahife adedi	Kotu
	1188—89	96	2
	1188—89	57	163
	1190—91	52	77
	1191—92	39	310
	1192	41	169
	1193—94	93	82
	1200—01	89	70
	1196—98	105	65
	1195—97	75	49
	1194—95	58	48
	1201—02	8	311/5
	1202—03	90	59
	1203—04	93	79
	1204—06	126	68
	1206—09	136	6
	1206—07	94	160
	1208—10	45	33
	1210	90	69
	1209—14	78	167
	1220—23	125	53
	1223—25	82	47
	1226—28	65	35
	1228—29	48	168
	1230	27	133/10
	1230—31	65	66
	1231—33	58	36
	1233—37	65	34
	1235—38	101	50
	1241—43	100	84
	1256	10	309 bis/11
	1282	—	343 (*)

Tablo olarak sicilleri adetleri ve yüzyılları şöyledir:

Hacıoğlu-Pazarı	: 9 adet	(XVII—XIX. yüzyıla ait)
Rusçuk	: 42 adet	(XVIII—XIX. yüzyıla ait)
Silistre	: 5 adet	(XVIII—XIX. yüzyıla ait)
Sofya	: 53 adet	(XVII—XIX. yüzyıla ait)
Cuma-i atîk	: 1 adet	(XIX. yüzyıla ait)
Vidin	: 67 adet	(XVII—XIX. yüzyıla ait)

Toplam olarak 177 adet sicil mevcuttur.

(*) Bulgaristan Millî Arşivinde araştırmalar yapmış olan ve sicillerin tam listesini vermek nezâketinde bulunan Sayın Dr. Tevfik Güran'a teşekkürlerimizi sunarım.

Şimdiye kadar, hiç bir sicil bütünü ile yayınlanmadı. Sadece bazı sicillerden çeşitli meseleleri konu edinen bölümler, hükümler neşredildi. Polonyalı Jan Grzegorzewski, Vidin ve Sofya sicillerini tarayarak, 1680-1683 yıllarında Osmanlıların Viyana seferi le ilgili hükümlerden 1912'de bir eser neşretti; Jan Grzegorzewski, **Z sidzyllatow Rumelijskich epoki wyprawy Wiedenskiej.** Acta Turreckie. Tekst Turecki i polski (Türkçe ve Polonyaca metin), Lwow 1912, 264 s. II. Cihan savaşında önce Çek balkanalogu J. Kabrda Bulgaristan'da dört sene kadar çalıştı. Aynı sicillerden enteresan birçok ekstreler yayınladı; Jan Kabrda, «Turecke prameny bulharskym dejinam o jejich zpracovani v Bulharshu», **Casopis Archivni Skoly,** 15-16 (1937-38), pp. 200-231; aynı yazar, «Les anciens registre turcs des cadis de Sofia et de Vidin et leur importance pour l'histoire de la Bulgarise», **Archiv Orientalni,** 19 (1951), pp. 239-292 (beş levha); aynı yazar, «Novyzdroj pramenu k ruskym dejinam (Turecké kadijske registry)», **Sbronik praci Filosefoské Fakulty Brnenské University,** ser. C 2 (1953), pp. 237-260; ayrıca G. Gulabov, «Turskite kadiiski sidzhili v sofiiskata Narodna biblioteka», **Zora,** No. 4783, Eylül 26, 1935; Mihail Guboğlu, «Despre arhiva turco-orientala din biblioteca de Stat, V. Kolarov Sofia», «**Revista Arhivelor,** 2 (1959), pp. 180-214. Guboğlu'nun bu son makalesinde yazdığına göre, Sofya Millî kütüphanesi Şarkiyat Bölümündeki Türk arşivi üç ayrı koleksiyondan teşekkül etmektedir: a) siciller, b) OAK (Oorientalska Arhivna Kasa), defterler, c) Vesikalar. Koleksiyonda 600.000 vesika olduğu da ifade edilmektedir.

II — Tapu - tahrir ve timar defterleri:

Millî Kütüphane Şarkiyat Bölümündeki tapu-tahrir ve timar defterleri, XV-XIX, yüzyıllar arasında, mufassal ve icmal, yoklama ve tezkere kopyalarını ihtiva eden kayıtlar olarak üç çeşittir. Sadece Bulgaristan'a ait olmayıp, Slovakya'dan Basra'ya, Hırvatistan ve Dalmaçya'dan, Anadolu'daki birçok eyaletlere kadar olan yerlere aittir. Tapu-tahrir ve timar defterlerine dair bir repertuvar yayınlanmıştır; **Opis na Timarski Registri,** Sofya 1970, XII+s.+6 levha. (Önsöz Bistra Cvetkova). Tarih sırasına göre ,1453-1847), 405 adet defterin tek tek özellikleri ile tanıtımı yapıl-

mıştır. Sözkonusu tapu-tahrir ve timar defterlerine dayanarak yayınlar sürdürülmektedir. [3]

III — Defterler grubu:

Çeşitli maliye defterleridir. Başbakanlık Arşivindeki maliyeden müdevver defterler serisine benzemektedirler... Çoğu 19. asra aittirler. 700 adet civarındadır. Fiş esasına göre istifadeye sunulmuştur.

IV — Evraklar:

Dosyalar içinde sunulmaktadır. 660.000 den fazla evrak sırası vardır. Leflerle adet daha artabilir. Evrakların, hem yer adlarına (topografik) ve hem de konulara göre (ticaret, ziraat vs.) katalogları hazırlanmıştır.

A — Kiril ve Methodii Millî Kütüphanesi Şarkiyat bölümündeki Osmanlı arşiv malzemesinden başka, Bulgar Bilimler Akademisi Arşivi (BAN) da bazı malzemeler ihtiva etmektedir ve yayınlar yapılmaktadır.

B — Ayrıca, mahalli kütüphane ve müzelerde, meselâ Filibe, Vidin, ve Koprivnica'da arşiv malzemeleri mevcuttur. [4]

Osmanlı imparatorluğu devrinde, gayri müslim cemaatlerin dinî müesseseleri için verilmiş olan ferman ve beratlar, genellikle bu müesseselerin hukukî durumlarını muhafaza edebilmek ve bahsedilen muafiyetlerden istifade edebilmek için gayet iyi korunmuştur. Bu tür hak ve muafiyetlerle ilgili ferman ve beratlar, her padişah cülûsunda yenileniyordu. Bu bakımdan, özellikle kilise, manastır, si-

---

3) Bistra Cvetkova, «Les tahrir defterleri en tant que sources pour l'histoire de la Bulgarie et des pays balkanique», **Revue des Etudes Sud-Est Européennes**. 16/1. (Bucureşti 1978), pp. 91-104; aynı yazar, «Les tahrir defterleri ottoman comme sources pour l'histoire du Sud-Est Européen», **Archivum Ottomanicum**, VIII; aynı yazar, «Osmanskite tahrir defterleri kato izvori za istoriyata na Bulgariya i balkanskite strani», **İzvestiya na Darzavnite Arhivi**, 3(Sofya 1975), s. 127-158.

4) J. Reychman-A. Zajaczkowski, **Handbook of Ottoman-Turkish Diplomatics**, Mouton. Paris 1968, p. 35-37; M. Guboğlu, «Roman'ya tarihine ait Türk kaynakları», **VII. Türk Tarih Kongresi Ankara 25-29 Eylül 1970, Kongreye sunulan bildiriler**, II. Cilt, Ankara 1973, s. 493-507 özellikle s. 502; Alexandre Popovic, «Etude de l'Empire Ottoman et l'drientalisme dans les pays balkanique» ,**Turcica**, V (1973), pp. 154-159.

nagog vs. gibi dinî kurumlarda çok eskilere kadar inen Osmanlı arşiv malzemeleri ve hususiyle kendilerine ihsan edilmiş olan muafiyet ve imtiyazlarını, din adamlarının tayinlerini gösteren ferman ve beratlar titizlikle saklanmıştır. Nitekim Bulgaristan'daki kilise ve manastırlarda da bu tür malzemeler mevcuttu. Rila Manastırındaki bu tür malzemeler yüzyılımızın başında neşredilmiştir; Diamandi İkhciev (İhçiev), **Turskite Dokumenti na Rilskiia Monastir**, Sifo 1910, 810 s. (Rila Manastırındaki Türkçe belgeler) Adı geçen manastırda bulunan 600 Türk belgesi Bulgarca tercümesi ile neşredilmiştir. .Aynı konuda, G. Balschev, «Rilskiiat monastir i turskite dokumenti», **Pregled**, 3 (1907)

İstitrad olarak şunu ifade edelim; Millî kütüphane Şarkiyat Bölümünde, 2981 i arapça, 400 ü Türkçe, 145 i farsça olmak üzere 3500 den fazla şark yazması bulunmaktadır. Değişik din ilimleri, tarih, lisaniyat, tıp, coğrafya vs. ait olan bu yazmalardan, 95 adet olan Kur'an-ı Kerimlere dair bir repertuvar yayınlanmıştır. Kuranların en eskisi 669/1271 tarihlidir; **Opis na Arapskite Rkopisi Tom I. Koran** (Register of the Arabic Manuscriptis, Volume I. The Koran). Sofya 1977, 148 s. 95 adet Kur'an-ı Kerimin özellikleri ile tanıtıldığı repertuvarın önsözünde, diğer yazmalara dair bu tür yayınlar yapılacağı ifade edilmektedir. [5]

Bulgaristan'daki Osmanlı-Türk dökümanlarının tanıtımı hakkında; G. Balaschev, «Turskite arkhivni v Sofiia o znacheinieto im za nasheto minalo», **Premorets**, No. 23 Haziran, 1904; V. Todorov, «Opis na fermanite, buyuruldiite, teskeretata v Sofiiskata Narodna biblioteka», **Godishnik na Narodnata biblioteka v Sofiiaza** 1923 Godina (1924), s. 101-120; P. Miiatev, «Osmano-turskite dokumenti v Sofiiskata Narodna biblioteka», «**Provseta**, 3 (1938), s. 731-736; aynı yazar, «Török iratok Bulgariaban», **Leveltari Közlemenyek**, 14 (1936), s. 99-104; B. Nedkov, «Orientalistikata v Sofiiskata Narodna Biblioteka», **Godishnik na Bulgarskita bibliografski İnstitut**, 1 (1945-46) s. 226-239; Bulgaristandaki Polonya tarihi ile ilgili Osmanlı belgeleri hakkında, J. Reychman, «Wosrodkach orientalnych i orientalistycznych Bulgarii», **Przeglad Orientalistyczny**, 1 (21), 1957, 37-54.

Bulgaristan'daki Osmanlı-Türk malzemelerinin yayın-

5) **Opis na Arapski Rkopisi** Tom I Koran, Sofya 1977, s. 35-46.

lanmasına bilhassa 1910 dan sonra başlandı. II. Cihan Savaşından sonra daha fazla yayın faaliyeti görüldü: **Dokumenti iz Turskite durzhavni arkhivi**, Sofya 1940-42 (P. Dorov ve KH. Tilkov tarafından hazırlanmış, V. Shanov yardım etmiştir); **Polozhenieto na bulgarskiia narod pod turski robstvo**, Sofya 1953 (Türkçe metni ihtiva eder, faksimile veya orijinal belgelerin röprodüksiyonu yoktur.); G. D. Balaschev, **Finanstovoto polozhenie na okhridskata arkhiepiskopiia**, Sofya 1908 (Burada ferman, berat ve Sofya sicilleri sunulmuştur); aynı yazarın diğer bir çalışması, «Sofiiskiiat moneten dom (Darphane) i dva fermanaot 1616-17 godine», **Minalo**, 2 (1911-13), s. 217-226 (Sofya darphanesine ait 1758 tarihli iki ferman sunulmuştur. G. Galabov, «Osmano Turski izvori za balgarskata istoriia» serisinde yayınladığı makalelerde epey belge neşretti. Voynuk, devşirme, yeniçeriler vs üzerine. Diğer bazı dökümanlar P. Miiatev tarafından Arkhiv za poselishtni, Rodina, Pregled'de vs. yayınlandı. «Edin turski dokument po izbukhvaneti i potushavaneto na Aprilskato vustanie», **Uchilisten Pregled** 38 (1939), s. 62-73 (1876 Nisan olayını haber veren bir telgraf neşri), keza, «Niekolko turski dokumenti iz nasheto blizko minalo», **Godishnik** na plovdivskata narodna biblioteka o muzei, 1940-41 (Sofya 1942). s. 133-140 (iki levha).

Uzun yıllar Millî Kütüphane Şarkiyat Bölümü direktörlüğü yapan B. Nedkov, Bulgaristan tarihini doğrudan doğruya ilgilendiren veya ilgilendirmeyen Türk kaynaklarını dikkatlice yayınladı: «Turski dokumenti za Botevata cheta», **Khristo Botev Sbornik**, (Sofya 1949), s. 675 - 766 (faksimileleri ile 103 Türk vesikası ihtiva etmektedir), «Ungarskata emigratsiia v Bulgariia prez 1849-50 g.», **İzvestia Durzhavna Biblioteka**, (1953), s. 232-261 (1849-50 yılında göç eden Macar mültecisi Koşhut ile ilgili belgelerdir). Nedkov'un cizye üzerine almanca eseri, **Die Gizya (kopfsteuer) im Osmanischen Reich. Mit besonderer Berücksichtigung von Bulgarien**, Leipzig 1942 (Osmanlı İmparatorluğunda cizye vergisi). Burada birçok belge kullandı). Nedkov'un ününü en fazla yayan, Osmanlı-Türk paleografya ve diplomatiki üzerine şimdiye kadar yazılmış olan 6 eserden, en önemli ve ileri olanlarından birini telif etmesi olmuştur: B. Nedkov, **Osmano-Turska Diplomatica i Paleografia**, Vol I Sofya 1966, 216 s.; Vol II, Sofya 1972, 534 s. (Osmanlı-Türk

Diplomatik ve Paleografyası, 2. ciltte pek çok örnek belgeler vardır.)

V. Nikolaev, V. Shanov ve N.G. Popov'un yayınları da dikkat çeker. N. Popov-M. Mikhaylova, M. Karava, «Dokumenty o balkanskikh stanakh v arkhivnom sobraii Vostochnogo Otdela Narodnoy Biblioteki imeni. III (1969) s. 421-430.

Nikola Popov'un siyakat yazısı üzerine eseri: **Paleografski osobennosti na cislitelnite imena v pismoto siyakat**, Sofya 1955, 71 s. (Popov eserinde birçok Osmanlı belgesinin röprodüksiyonunu sunar).

J. Kabrda, «Les documents turcs relatifs aux impts ecclésiastique préleves sur la population bulgare au XVIIe siècle», **Arciv Orientalni**, 23 (1955), p. 136-177; aynı yazar, «Les problemes de l'étude de l'histoire de la Bulgarie à l'époque de la domination turque», **Byzantinoslavica**, 15 (1954), p. 173-208; aynı yazar, «Les documents turcs relatifs aux droits fiscaux des métropolites orthodoxes en Bulgarie aux XVIIIe siècle», **Archiv Orientalni**, 26 (1958), p. 59-80 (altı levha); Ayrıca, Çekoslovak J. Kabrda ve Avusturyalı H. W. Duda, Bulgaristan'daki Türk dökümanlarından yayınlar yaptılar. J. Kabrda'nın makalesi «Orientalisyka bulgarska», **Prezeglad Orientalistyczny**, 19 (1956), p. 369-378'de daha geniş bibliyografik referans vardır.[6]

Son 15 yıldan beri Osmanlı arşiv malzemelerinin araştırılması ve yayınlanması hızlanmıştır. Bistra cvetkova, Nikolae Todorov, Vera Mutafçieva, Nikola Popov, Panco Dorev, Stefan Andreev gibi Türkoloji sahasında çalışan ve Türk arşiv malzemelerini neşreden tanınmış ilim adamları yetişmiştir. **Bulgaristan Tarihinin Türkçe kaynakları** (İzvori za balgarskata istorija) adı ile seri olarak kitaplar çıkarılmakta ve Türkçe belgeler neşredilmektedir. Eski ve yeni seri olarak ikiye ayrılabilen bu eserlerin, 1964 ten itibaren yeni serisi çıkmaya başlamıştır, ve 5 cildi yayınlanmıştır. Eski seriden bir örnek şudur: **Fontes Turcici Historiae Bulgaricae** (İzvori za Bulgarskata İstorija IV), Sofya 1959, s. 156 (Belgelerin Bulgarcaya tercümesidir). Yeni serinin adları, çıkan ciltleri ve mahiyetleri şöyledir:

Turks İzvori I: Turski izvori za balgarskata istoriya
(Fontes Turcici Historiae Bulgaricae)

---

6) J. Reychman-A. Zajaczkowski, **aynı eser**, p. 63-67

Bulgar tarihinin Türkçe kaynakları I, Editör: Bistra A. Cvetkova, Vera P. Mutafçieva, Sofya 1964, 354 s./İzvori za Bulgarskata istoriya X/. Tırnova'ya ait bir timar kaydı, doğancılara dair bazı kayıtlar, s. 241-353, arasında vesikaların fotokopileri var.

Turks İzvori II: **Turski izvori za balgarskata istoriya** (Fontes Turcici Historiae Bulgaricae) Bulgar tarihinin Türkçe kaynakları II, Editör: Nikolai Todorov, Boris Nedkov, Sofya 1966, s. kısım halinde, I. kısım 584 s., 2. kısım 400 s. faksimileleri muhtevi. İzvori za Balgarskata istoriya XIII./
İlk kısımda belgelerin Bulgarca tercümesi, ikinci kısımda aynen faksimileler, Bulgaristandaki bazı yerlere ait timar, zeamet ve has kayıtları. Son vesika Karlovo'ya ait bir vakıfnâmedir 1. kısım s. 481-497.

Turski İzvori III: **Turski izvori za balgarskata istoriya** (Fontes Turcici Historiae Bulgaricae) Bulgar tarihinin Türkçe kaynakları III, Editör: B. Cvetkova, Redaksiyon: B. Cvetkova, A. Razbojnikov, Sofya 1972, s kısım halinde, 1. kısım 572 s., 2. kısım 504 s. faksimileleri muhtevi. /İzvori za Balgaskata istoriya XVI./. Bu ciltteki malzeme bilhassa Osmanlı tapu defterlerinden (icmal, mufassal yoklama), has, mülk ve vesikalardan ilgili malzemelerdir.

Turski İzvori IV: **Turski izvori za balgarskata istoriya** (Fontes Turcici Historiae Bulgaricae) Bulgar tarihinin Türkçe kaynakları IV. Osmano-Turski dokumenti za Rusko-Turskato vojna prez 1877-1878. Editör: Hristo Hristov, Boris N. Ac-

kov, Nikola Vancev, Jordan Georgiev, Sofya 1973, 540 s./İzvori za Balgarskata istoriya XVII.
1877-1878 Osmanlı-Rus savaşına ait belgelerdir. 1876-77-78 yıllarına dair 524 belgenin Bulgarca tercümesi, bazılarının fotokopileri vardır.

Turski İzvori V : **Turski izvori za balgarskata istoriya** (Fontes Turcici Historiae Bulgaricae) Bulgar tarihinin Türkçe kaynakları V. Editör: A. Velkov, B. Cvetkova, V. Mutafcieva, G. Galabov, M. Mihailova, M. Stainova, P. Gruevski, St. Andreev, Sofya 1974, 710 s./=İzvori za Balgarskata istoriya/XX/.
Voynuk teşkilatı, voynuklar üzerine belgeler siciller, kayıtlar ve faksimileleri mevcut.

Osmanlı arşiv malzemelerinden istifade edilmiş birkaç yeni eser;

Bistra A. Cvetkova, **Les İnstitutions Ottomanes en Europe**, Wiesbaden 1978, 134 s. (bilhassa bibliyografyada en yeni eserler gösterilmiştir. s. 118-134).

V. P. Mutafcieva, Str A. Dimitrov, **Sur l'Etat du système des Timars Des XVIIe - XVIIIe ss.** Editions de l'Academie Bulgare des Sciences. 17 ve 18. yüzyıllarda timar sistemi üzerine iki defter neşridir. Her iki vesika da Millî Kütüphanede bulunmaktadır. 1. defter, 1606-1608 tarihli bir yoklama defteridir. Hicrî 1014-1016 tarihlidir. 2. defter, 1804-1805 tarihli iltizam defteri ve nizam-ı cedittir. İlki Mutafcieva, ikincisi Dimitrov tarafından yayınlanmıştır.

Nikolay Todorov, **Balganskiat grad XV-XIX vek.** Sofya 1972.

V. USPENSKİ
V. BELÂYEV
Çeviren : Ahmet KORAY ERGÜN

Türkmen Müziği — I

1935 yılında USPENSKİ ve BELÂYEV tarafından TÜRKMENİSTAN'da yapılan TÜRKMEN MÜZİĞİ ile ilgili araştırmaları, bölümler halinde yayınlıyoruz. Birinci bölümde Türkmen'ler hakkında özet bilgi sunduktan sonra, Türkmen müziğinin genel niteliği, biçimi ve ritmi hakkında bilgi vereceğiz. Ayrıca DUTAR denilen iki telli Türkmen sazıyla çalınan 17 eserin bestesini ve bu bestelerle ilgili açıklayıcı bilgi sunacağız.

1 — TÜRKMENLERİN TARİHÇESİ :

Türkmenlerin tarihine bakarken herşeyden önce şunu belirtmek gerekir ki, bu konu hakkında elde mevcut doğru bilgilerin eksikliği yüzünden konu henüz aydınlığa kavuşmamıştır.

Kökenleri itibarıyla Türkmen'ler Türk ırkına mensupturlar. Asya'nın yarısından fazla, güney batı Avrupa ve kuzey doğu Afrika'nın önemli bir kısmında büyük bir araziye aşiretler halinde dağılmışlardır. Tarihte ilk Türk aşireti olarak OĞUZLAR veya GUZLAR'ın 6. cı yüzyılda adı geçmektedir. Bunlar bütün Türkmen aşiretlerinin ataларıdır. Oğuzların başlıca iştigal sahası hayvancılık olmuştur. Başlıca dayanakları ise, Orta Asya'nın iktisaden gelişmiş bölgelerine yağmacılık maksadıyla yaptıkları saldırılar teşkil etmiştir. Bu saldırılardan kendilerini koruyan ahali de, sadece şehir ve yerleşim merkezlerinin etrafında değil, aynı zamanda bütün vahaların etrafında da büyük duvarlar inşa etmişlerdir. İktisadi yönden gelişmiş müslüman bölgelerinin sınırında ayrıca «Rabatlar» diye adlandırılan sı-

nır karakolları inşa edilmiştir. Bu karakollar, Oğuzlar ve diğer göçebeler de dahil, düşmanların ani saldırılarına karşı ülkeyi korumak ve düşman topraklarını ve mukabil saldırı yapmak amacını gütmüştür. Bazı büyük şehirlerde zaman zaman çok büyük miktarda «rabatlar» inşa edilmiştir. Meselâ, eski BUHARA'nın şehirlerinden biri olan PEYKENT'in giriş kapılarında binden fazla ağaçtan «rabat» inşa edilmiştir.

Türkmen sözü ilk defa İslâm literatüründe 10 uncu yüzyılın sonunda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Türkmenler, Amu Derya Irmağının kuzeyinde medeni yönden gelişmiş Meveraünnehir bölgesine ve MANGIŞLAK yarımadasına nüfuz etmişlerdir. Maveraünnehir'de İslâmiyeti kabul etmişler ve SAMANİ'lerin mahalli hanedanlığına itaat etmişler ve bu hanedanlığın izniyle Sır'ı DERYA kıyılarını işgal etmişlerdir. Türkmen'lerin Maveraünnehir'e yapmış oldukları sayısız akınlardan 1144'de yapılan BUHARA akını ile, özellikle 1153 yılında Sultan SENCER iktidarı zamanında MER'İN yıkılmasıyla sonuçlanan akın zikre değerdir. Sultan SENCER, kendisine yılda 24 bin koyun haraç vermeyi reddeden oğuzların üzerine yürümüş, fakat mağlup olmuş ve esir edilmiştir.

16. cı yüzyıldan itibaren Türkmenler, şimdiki Türkmenistan topraklarında o kadar çoğalmışlardır ki, kuzey İRAN ahalisi için ciddi bir tehlike teşkil etmeye başlamışlardır. «Alaman» olarak adlandırdıkları yağmacı akınlarıyla bu ahaliyi yağmalamış, tahrip etmiş, öldürmüş ve esir alıp götürmüşlerdir. Türkmenlerin Türkmenistan'a yerleşmeleri oldukça uzun zaman almış ve güç olmuştur. Şimdi müşahade ettiğimiz yerleşim durumu, ancak 18 ve 19. uncu yüzyıllarda tamamlanabilmiştir. Bu yerleşim esnasında Türkmenler, sadece yerleştikleri bölgenin köklü sakinleriyle çarpışmakla kalmamış, aynı zamanda birbirleriyle de çarpışmışlardır. Böylece bir Türkmen aşireti diğerini sıkıştırmış ve önceden işgal etmiş olduğu bölgeleri terke zorlamıştır.

Türkmenler, son zamanlara kadar yarı göçebe hayat sürdürmüşlerdir. Başlıca işleri hayvancılık olmuş, mümkün olan yerlerde de çiftçilik yapmışlardır. Günümüzde Türkmenisthan toprakları HAZAR denizinden AMU DERYA'ya kadar yayılmakta, Kuzeyde ARAL gölüne, güney-

de İRAN ve AFGANİSTAN sınırlarına kadar uzanmaktadır. Ancak Türkmen aşiretleri kuzey İRAN, AFGANİSTAN, Asya Türkiyesi (Erzincan vilayeti) ve KAFKASYA'da (STAVROPOL Türkmenleri) yaşamaktadırlar. Eski Orta Asya medeniyetlerinin bulunduğu yerlerden (Eski Merv, eski Urgenç veya Gürgenç, eski Harzem veya Hiva'nın başkenti) bir kısmı Türkmenistan topraklarında bulunmaktadır. VAMBERİ, Türkmenleri Orta Asya'nın en savaşçı aşiretlerinden biri olarak tarif etmektedir. HİVA, BUHARA ve KOKEN'i son zamanlara kadar batı tesirlerinden koruyan «demirden bir çift» olarak göstermiştir. VAMBERİ aynı zamanda Türkmenler hakkında kendi ağızlarından şu özelliği de ilave etmiştir: «Bizler başsız bir milletiz. Esasen bize bir baş da gerekmez. Hepimiz eşidiz ve bizde herkes kraldır.» Rus işgaline kadar yarı göçebe hayat tarzı, Türkmenlerde hür ve soylu bir özellik teşekkül ettirmiştir. Bu özellik, bazı diğer doğu aşiretlerinin dalkavuk ve yılışık özelliği ile sivri bir tezat teşkil etmiştir. «Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır» Türkmen atasözü, onların müsbet ideallerine olan derin inançlarının bir ispatıdır. Bağımsız bir karakterde olmaları nedeniyle, kendilerine has hayat tarzı ve siyasi durumları onlara şiirde olduğu gibi, müzik sanatında da kendine has olma özellikleri ve koruma imkânını vermiştir. İlk defa V.D. USPENSKİ tarafından tesbit edilen Türkmen müziğinden örnekler; göreceğimiz gibi, fikri ve değerli sonuçlar yönünden son derece zengin bir materyal vermektedir.

2 — TÜRKMEN MÜZİĞİNİN GENEL NİTELİĞİ, BİÇİMİ, RİTMİ:

Türkmenlerin psikolojisini yansıtan Türkmen müziği, aynı zamanda bu psikolojiyi yaratan ülkenin tabiatını da yansıtmaktadır. Türkmen müziğinde ya engin bozkırların yansımasını (vokal müziği, kaval müziği) veya aile ocağının haleti ruhiyesinin yansımasını (dutar müziği) görüyoruz. Muhtemelen büyük bir halk kitlesinin dikkatini çekmek için açık ve temiz havada toplanan halkın attığı naralar arasında iki kavalcı karşılıklı kaval çalmaktadır. Dutar müziğine gelince, kötü hava şartlarında Türkmen ailesi'ne güvenilir bir çatı vazifesi gören keçe çadırların öl-

çüleriyle ahenkli olarak Türkmenlerin haleti ruhiyelerini tam anlamıyla yansıtmakla temayüz etmektedir.

Türkmen halılarının ve kadın giysilerinin yapımında kullanılan Türkmen süslerinde ve bu süslere verilecek renk seçiminde olduğu gibi, Türkmen müziğinde de seyirciyi herşeyden önce şaşırtan, hayrete düşüren şey, kendine has bir çekicilik, dış tesirlerden uzak kalmışlık, çarpıcı özelliktir. Türkmen Müziği aynı zamanda herhangi bir canlılıktan kesinlikle yoksundur. Ve tecrübeli olmayan bir kulak için monoton görülebilir. Ancak ne var ki, kendisini bu müziğe derinlemesine nüfuz etmeye kaptırmış olanlara bu müzik, sevinç ve hüzün hazinelerinin hepsini açmaktadır. Türkmen Müziği'nin, Türkmenleri en acı duygulara olduğu kadar sevinç çığlıklarına da garketmesi boşuna değildir. Görüşümüze göre dar sınırlar içinde kalmış olması nedeniyle fakir bir melodiye sahip olan Türkmen müziğinin bu yönü, gerçek ritm ve malizmatik süs zenginliğiyle, çok canlı tempolarıyla, genellikle eserin ortalarında yükselen ve sonuna doğru alçalan ifade nüaslarının çok yerinde olarak serpiştirilmesyle telafi edilmektedir.

Türkmenlerin hayatında müziğin büyük bir önemi vardır. Müzik, Türkmenlerin hayatıyla içiçedir. Biz bu bölümde, yapabildiğimiz ölçüde, Türkmen müziğinin mükemmellik bakımından yüksek bir seviyede bulunan yerini daha açık seçik gösterebilmek için, bu müziğin tekniğine daha çok yaklaşmayı deneyeceğiz.

Herşeyden önce, eserlerinin biçimini ele alacağız. Halk müziğinde biçim meselesinin ikinci plana itildiğine alıştık. Çünkü halk müziği eserleri kısa ve özlüdür; ağırlık merkezi müzik biçiminden çok metindedir. Halk türkülerine has olan bu özellikleri Türkmen müziğinde görmüyoruz, aksine bu müzikle gelişmiş ve işlenmiş sanat müziğine has biçimlerin bütün prensiplerini buluyoruz.

Türkmen müziğinin biçim yönünden ana prensiplerini şu müzik deyimleriyle sıralamak mümkündür: BAŞLAMAK, YAPILDAK, ŞİRVAN ve ÇIKMAK. BAŞLANMAK, «giriş yapmak» anlamındadır. YAPILDAK, (YAPILMAK) fiilinden türetilmiştir. Eserin birinci kısmını teşkil etmekte, müzik biraz daha yavaş ve her zaman oldukça alçak bir tonda icra edilmektedir. ŞİRVAN, genellikle eserin ortalarında geçen ve müziğin zevk yönünden zirve-

sini teşkil eden bölümdür. ÇIKMAK, eserin sona erdirilmesidir. Bu deyimler, gelişmiş ve üç kısımdan oluşan biçimde bütün unsurlarını ihtiva etmektedir.

Eğer biz, Türkmen müziğinin biçimleriyle ilgili daha ayrıntılı araştırmalara girecek olursak, fevkalade ince bir tarzda işlenmiş birçok ayrıntılar ortaya çıkarır ve en üst seviyede işlenmiş müzik biçimlerini buluruz. USPENSKİ tarafından tesbit edilen eserlerden birini, meselâ «YAR KARA GÖZLÜ» adlı eseri burada ayrıntılı olarak inceleyebiliriz.

GİRİŞ:

1. nci Kısım :

1.	TT.	1: 2	Giriş (D-dur.)
2.	TT.	3:10	Ana konunun birinci peryodu (Fis-moll.)
3.	TT.	11:22	Ana konunun ikinci peryodu. (fis-moll)
4.	TT.	22:41	Ana konunun üçüncü peryodu. Önceki peryodlara kıyasla daha fazla geliştirilmiş ve eserin ŞİRVAN kısmını temsil etmektedir.

2. nci Kısım :

5.	TT.	42:45	Giriş (G-dur)
6.	TT.	46:52	Girişin ikinci kısmının birinci peryodu. (4-4) (G-dur)
7:	TT.	54:61	İkinci kısmın ikinci peryodu. (4-4) (G-dur)
8.	TT.	62:85	İkinci kısmın sonu olan üçüncü peryod (D-dur)
9.	TT.	86:93	Sonun tekrarı. (D-dur)
10.	TT.	94:99	Sonun daha daraltılmış olarak tekrarı (D-dur)

RÖPRİZ:

11.	TT.	100:120	Birinci kısmın değişen röprizini temsil eden ŞİRVAN (FİS-moll)
12.	TT.	121:124	İkinci kısmın giriş röprizi (G-dur)
13.	TT.	125:132	İkinci kısmın birinci peryodunun röprizi (G-dur)
14.	TT.	133:140	İkinci kısmın ikinci peryodunun röprizi (G-dur)
15.	TT.	141:164	İkinci kısmın üçüncü peryodunun röprizi (eserin sonuyla birlikte) (D-dur)
16.	TT.	165:172	İkinci kısmın sonunun birinci tekrarı (D-dur)
17.	TT.	173:184	Eserin bütününün özeti (D-dur)

Böylesine işlenmiş biçimde örnekleri sadece DUTAR'la çalınan (iki sesli) eserlere has değildir. KAVAL'la çalınan (tek sesli) eserlerde de bunları görmek mümkündür. USPENSKİ tarafından tesbit edilen «ÜVEZİM» adlı eserde

biçimin fevkalâde bir örneğini görüyoruz. Eserin ayrıntıları aşağıya çıkarılmıştır.

1. nci KISIM :

A. Üç Giriş Cümlesi :

1. TT. 1:8 F2 notasına basarak birinci giriş cümlesi
2. TT. 4:13 e2 notasına basarak ikinci giriş cümlesi
3. TT. 14:17 c2 notasına basarak üçüncü giriş cümlesi ve girişin sonu

B.4. TT. 18:23 g1 notasında kadans. A. bölümünün üç giriş cümlesiyle birinci kısmın birinci cümlesi

C.5. TT. 24:40 Kadanslı g1 notasında birinci kısmın ikinci cümlesi

2. nci KISIM :

A. 6. TT. 41:49 g2 notasına basarak birinci giriş cümlesi ve e2 notasıyla son.
7. TT. 50:59 F2 notasına basarak ikinci giriş cümlesi ve c2 notasıyla son.

B. 8. TT. 60:69 Birinci kısmın aynı notasındaki (TT 18:23) kadansa uygun kadanslı g1 notasıyla bir cümle
9. TT. 70:73 Bir önceki cümleye ilave
10. TT. 74:80 İkinci bir ilave

C. 11. TT. 81:96 İkinci kısmın tamamının sonuymuş gibi görünen ikinci cümlenin tekrarı.

3. nci KISIM :

A. 12. TT. 97:101 a2 ye basarak birinci giriş cümlesi ve e2 ile cümlenin sonu
13. TT. 102:107 g2 ye basarak üçüncü giriş cümlesi ve c2 ile cümlenin sonu
14. TT. 108:113 F2 ye basarak üçüncü giriş cümlesi ve c2 ile cümlenin sonu

B. 15. TT. 114:123 İkinci kısımdaki 60:69'un tekrarı
16. TT. 124:127 70:73'ün tekrarı
17. TT. 128:134 74:80'in tekrarı

C. 18. TT. 135:150 Birinci kısımda 24:40, ikinci kısımda 81:96'nın tekrarı

Türkmen Müziğinin biçimiyle ilgili analiz üzerinde uzun süre durmamak için, «KOÇO BAĞI» adlı iki kısımlı bir eseri daha örnek olarak vermek istiyoruz. Bu eserde birinci kısım bu giriş ve dört cümleden ikinci kısım ise eserin esas havasını veren ŞİRVAN'dan ibarettir.

1. nci KISIM :

TT.	1:2	Giriş
TT.	3:12	Birinci cümle
TT.	13:21	İkinci cümle
TT.	22:31	Üçüncü cümle
TT.	32:37	Dördüncü cümle

2. nci KISIM :

TT.	38:49	Yavaş tonda ŞİRVAN
TT.	50:58	D-moll kadanslı ikinci kısmın ana konusu
TT.	59:62	Bir önceki konuya ilave
TT.	63:73	Aynı konuya ikinci bir ilave

Bu örneklerden görülüyor ki, Türkmen bestecileri ellerindeki enstrümanlarla en karmaşık ve en zor biçim konsepsiyonu yaratacak fevkalâde kabiliyete sahiptirler. Fakat Türkmenlerin biçim yaratıcılığı daha önce de belirttiğimiz gibi, biçim düşüncesine değil, aksine çok hisli sanat düşüncesine dayanmaktadır. Bu düşüncede muhteva, biçimi tayin etmekte ve biçim, müziğin ruhu demek olan orijinal lirik beyitlerden doğmaktadır.

Ritim, müzik eserlerinin biçimiyle en sıkı ilişkide bulunmakta ve ritimden büyük biçim konsepsiyonları yapılmaktadır. Genellikle Arap, Fars, Özbek Kafkas vs. gibi doğu milletlerinin müziğinde ritim baş rolü oynamakta ve esere fon yaratmaktadır. V. A. USPENSKİ'nin tesbit ettiği «makam»ları ele aldığımızda bu makamların herbirine DOYUR'la (Özbek tef'i) belli bir «USÜL»ün eşlik ettiğini görürüz. Arap müziğinde de, melodiye eşlik eden birçok tef, darbuka, davul gibi ritim sazların ritmik figurların karmaşığında birbirlerine rekabet ettiklerini görmekteyiz. Türkmenlerde ise, yukarda sözünü ettiğimiz milletlerin aksine, ritim sazlar kesinlikle yoktur ve eserlerin hepsinde ritim müziğin bizzat içinde vardır. Öylesine vardır ki, bir nabzın atışı gibi müziği canlandırmaktadır. Bu bakımdan müziğe ritmin iştirakini sağlamak için dışardan hiçbir ritim sazın iştirakine gerek duymamaktadır. Bu nedenle Türkmen müziği ritmik yönden çok serbesttir. Ve aynı eserin içinde çeşitli ritimleri tam olarak kombine etme imkânına sahiptir.

Türkmen müziği ile ilgili çalışmalar yapanlar için en büyük zorlukları oluşturan bu müziğin kombinasyonlarının zorluğundan söz edilmezse bile Türkmen müziğinin rit-

mi son derece karmaşıktır. Bu hükmün doğruluğundan emin olmak için V.A. USPENSKİ'nin Türkmen müziği ile ilgili derlemelerine bakmak yeter. Türkmen müziğinin ritminin mahiyetini derinliğine öğrenebilmek için, maalesef, elimizdeki bilgilerin yeterli olduğunu sanmıyoruz. Eğer biz bir taraftan Türkmen enstrümantal müziğinin vokal müzikten kaynaklandığı gerçeğini kabul eder, diğer taraftan da doğu şiirinin metrikleri üzerinde geniş bir çalışmaya dikkati çekersek, yanılmış olmayız. Bu durumda, Türkmen şiir metriğinin Türkmen müzik ritmini bir miktar etkilediğini de kabul etmemiz gerekecektir. Yine kabul etmek gerekir ki, Türkmen veya diğer doğu milletlerinin müziğiyle ilgili olarak gelecekte araştırmalar yapmak isteyenler eğer bunların müzik ritmiğinin mahiyetlerine daha derinden nüfuz etmek istiyorlarsa, bu milletlerin şiirlerini teorik olarak bilmelidirler.

26. **OVEZİM :**

Bu eser, tarafımdan eski bir gramafon plağından kaydedilmiştir. Sözü «KÖROĞLU» destanından alınmış olup, müziği eskilere aittir. Türkünün sözleri KÖROĞLU'nun evlatlığı olan oğlu OVEZ'e (AYVAZ'a) vermiş olduğu öğütleri ihtiva etmektedir.

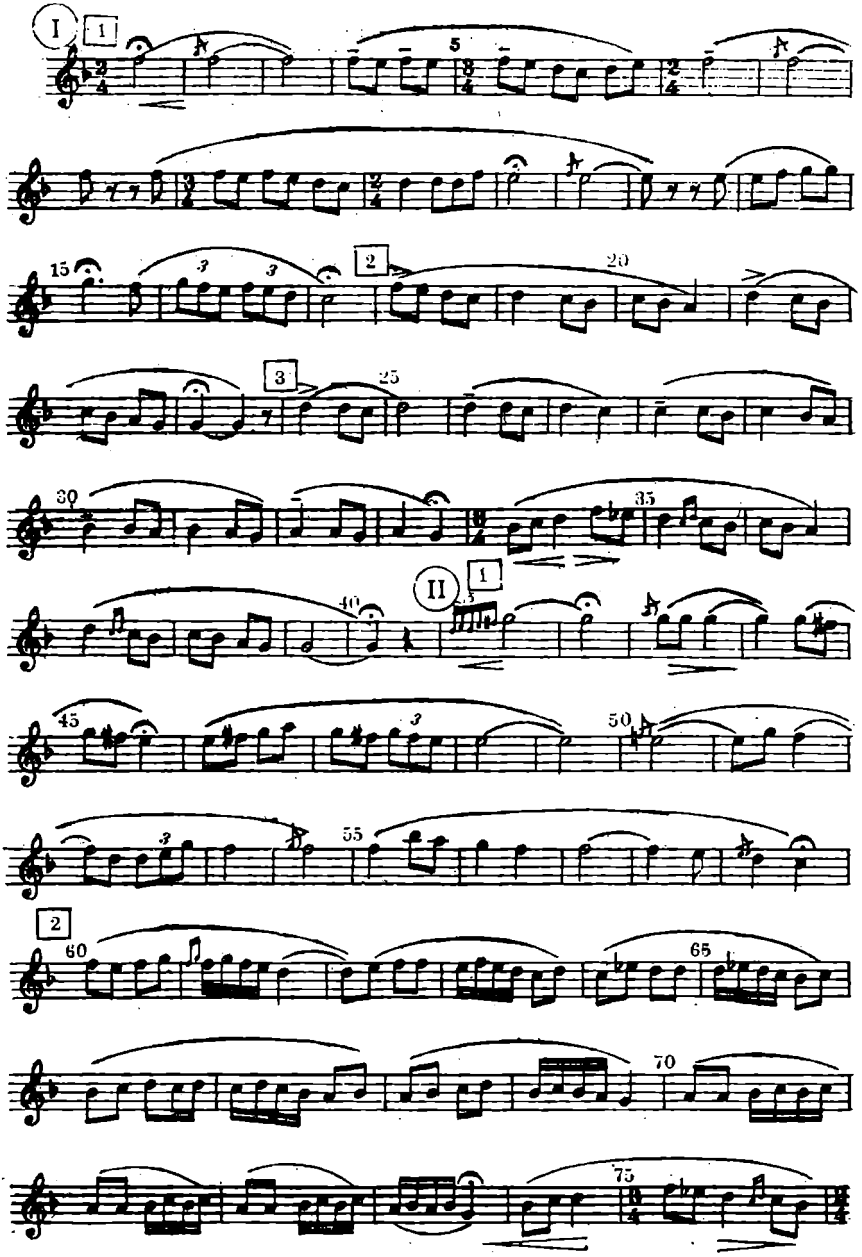
I
1
5
15
2
20
3
25
30
35
II
1
40
45
50
55
2
60
65
70
75

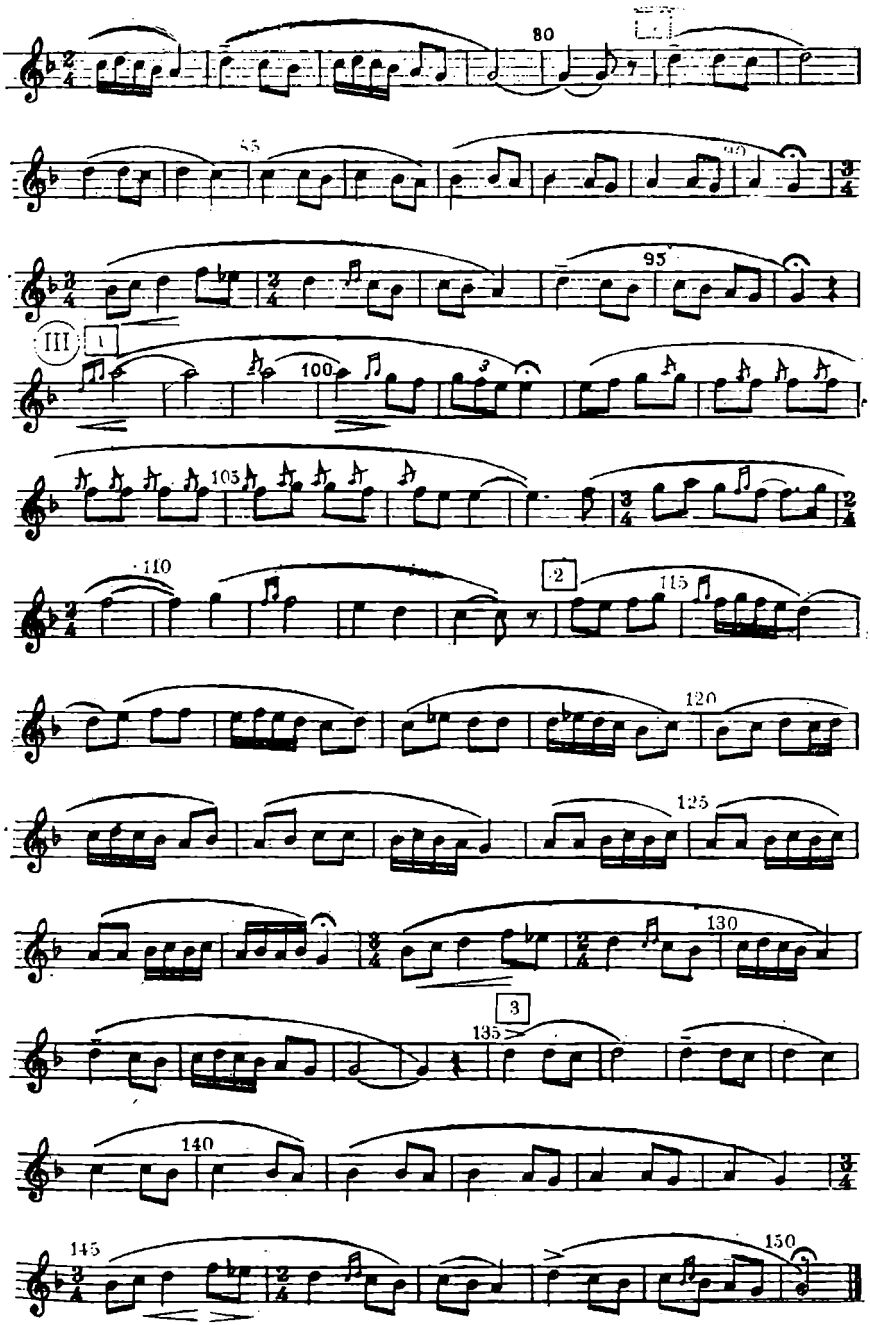
80
85
90
95
III
1
100
105
110
2
115
120
125
130
3
135
140
145
150

27. YAR KARA GÖZLÜ :

Söz, Nobat Niyazi BAHŞİ zamanına aittir. Müzik «SAYATLI HÜMRA» adlı eserden alınmıştır. Sözleri aşağıdadır :

Dem me dem ah urup yara yar için
Men arzu çekermen yar gara gözlü
Ahiret vefası kime bar için
Men arzu çekermen yar gara gözlü

Sinemde taymağdın aşkın yarası
Sen bolup sen aşıkların seresi
İki didem gözüm akı karası
Men arzu çekermen yar gara gözlü

Sen leyli ben meçnun bolup gezermen
Sen Şirin sen, men Ferhat dağlar gezermen
Kabul etsen Şirin canı dözenmen
Men arzu çekermen yar kara gözlü,

Hümra der Azerbaycan ilinden
Tirar idim bahçasında güllnden
Kucaklardım yarin ince belinden
Men arzu çekermen yar gara gözlü..

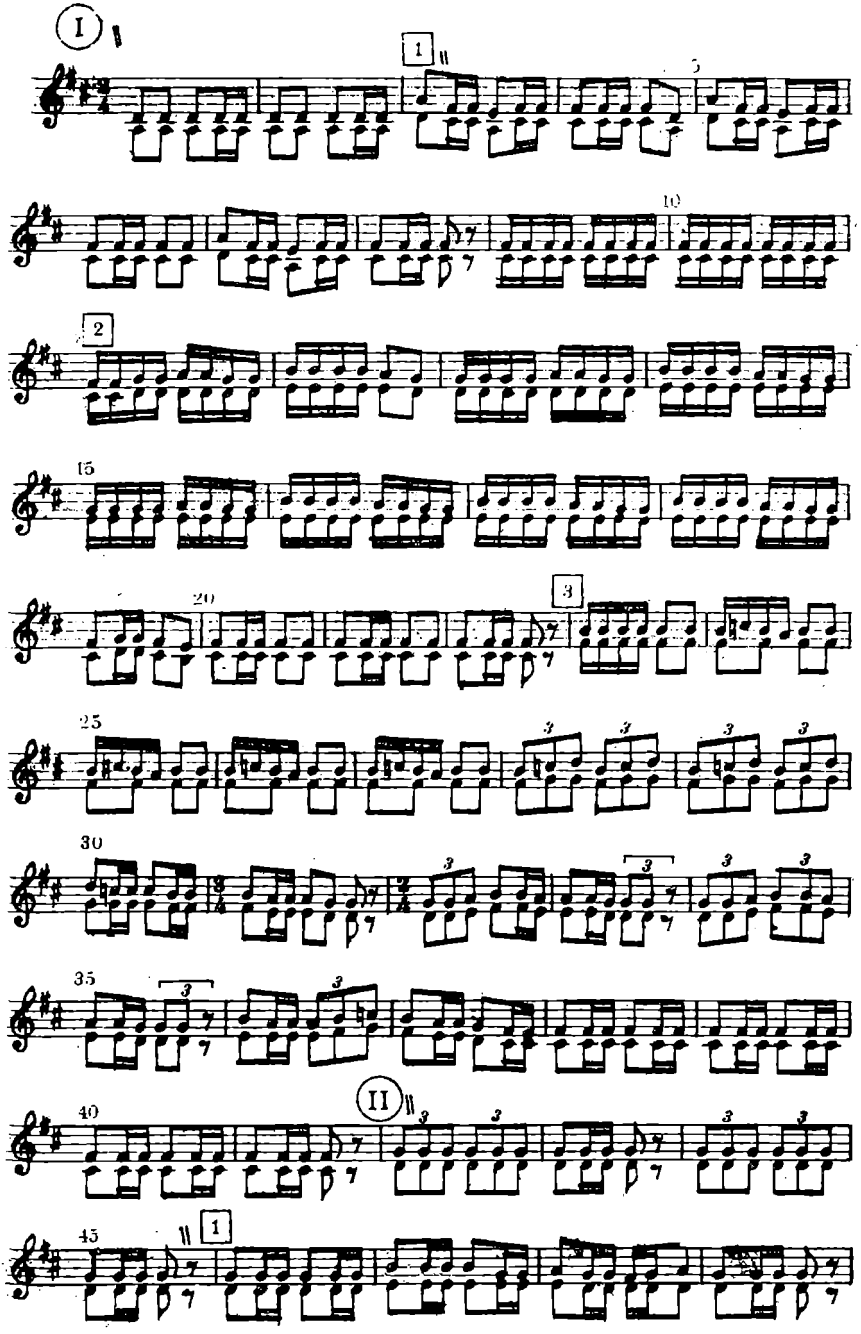
I
1
5
10
2
15
20
3
25
30
35
40
II
45
1

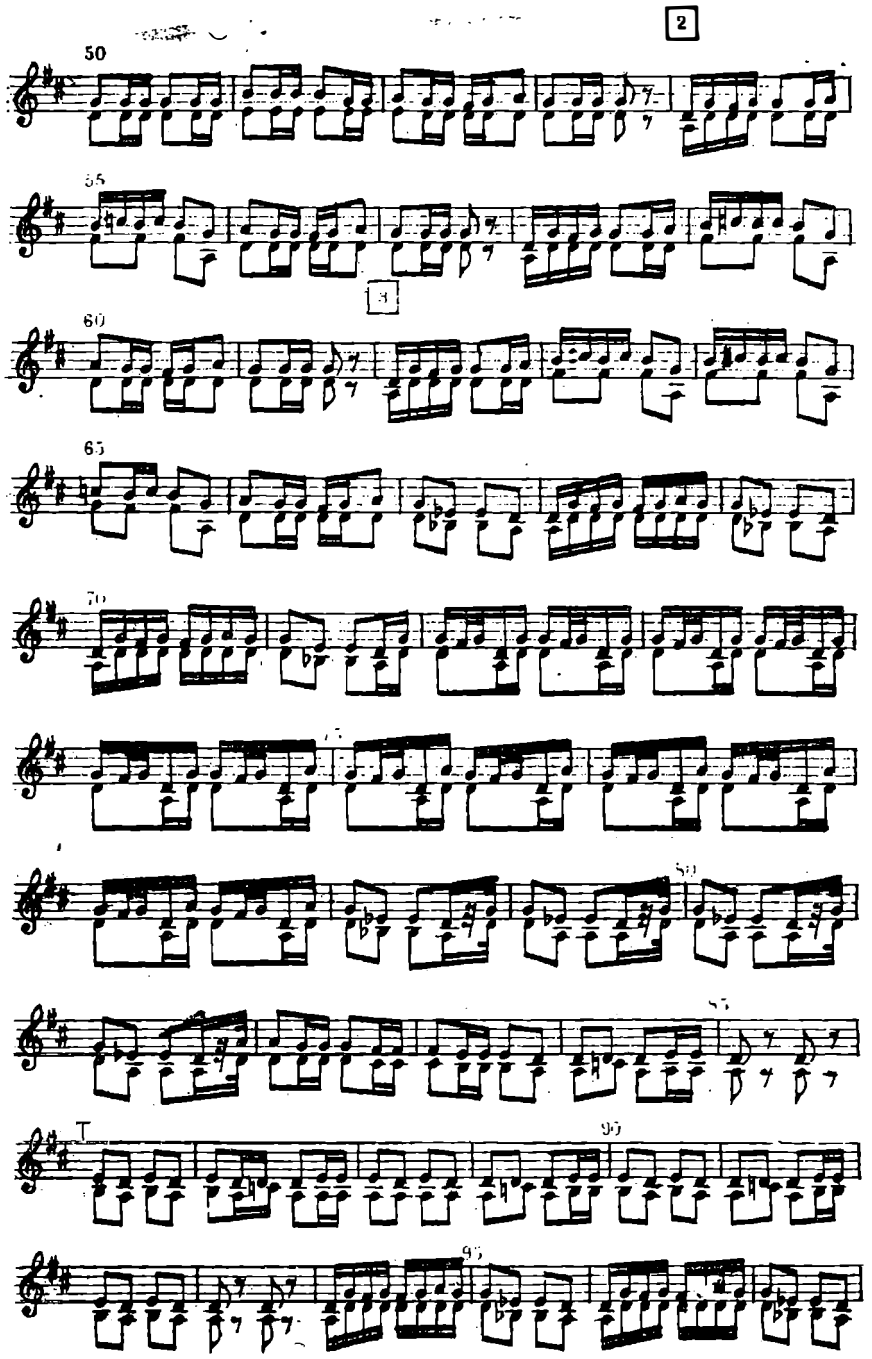
2
50
55
3
60
65
70
90
95
T
95

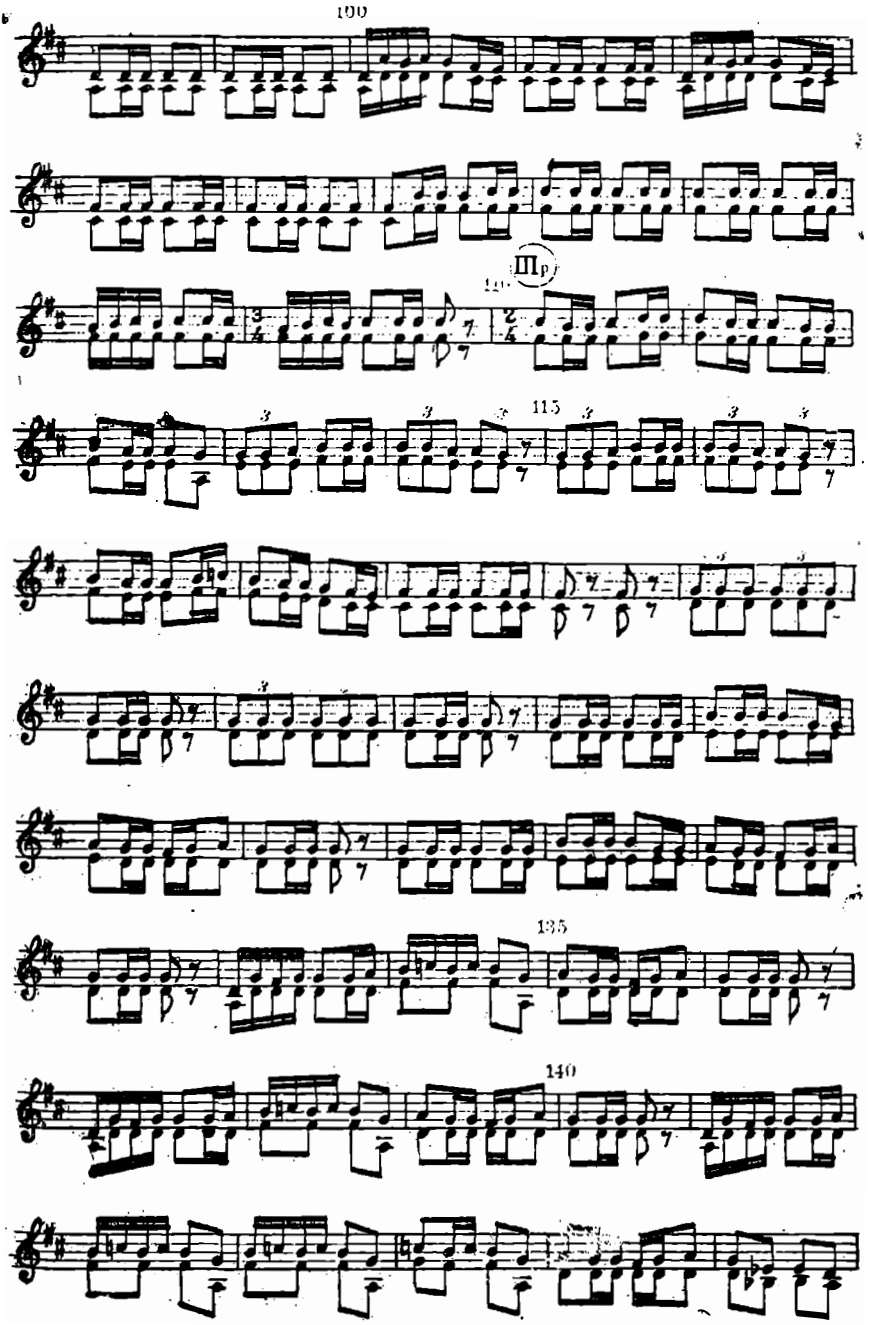
100
Пр
110
115
135
140

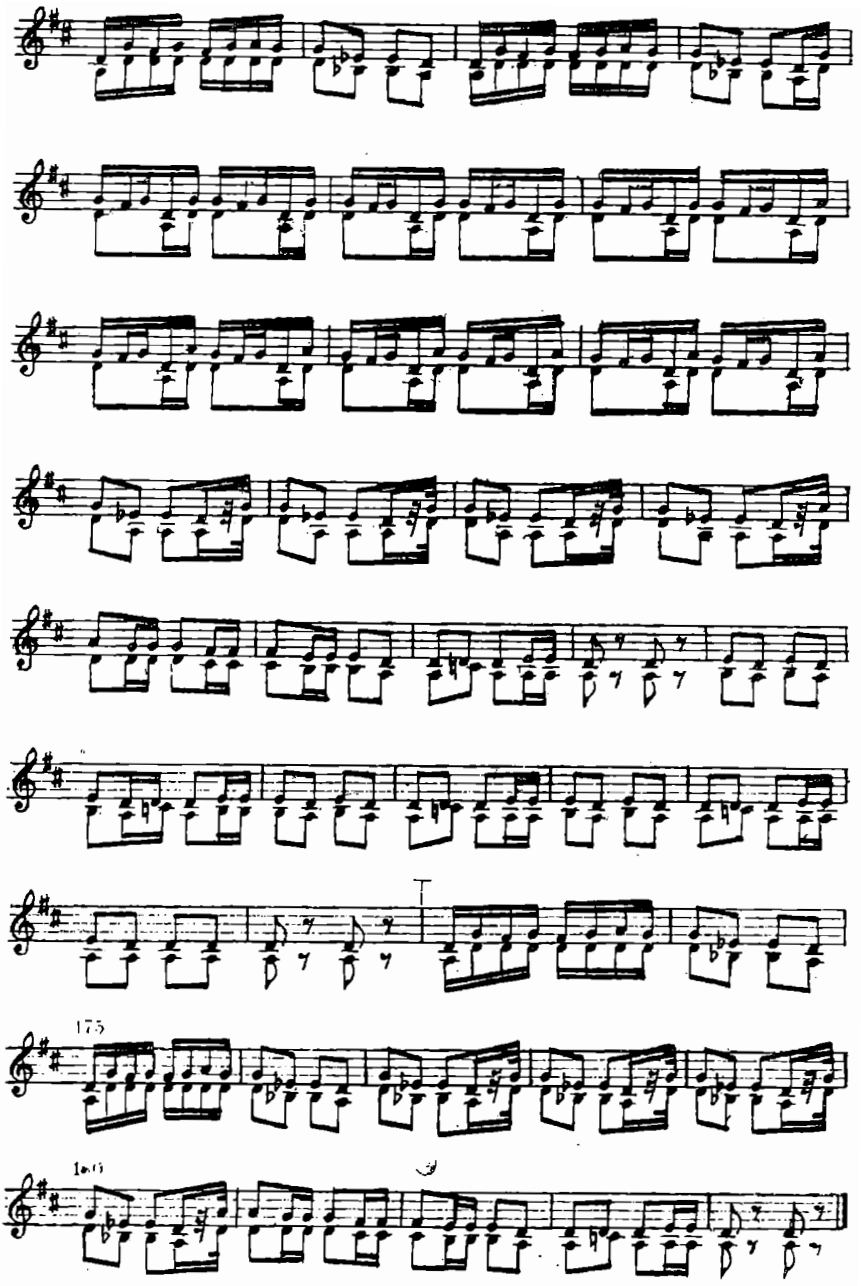
175
180

28. KOÇO BAĞI :

Müzik, Nobal Niyazi BAHŞİ zamanına aittir. Söz, «ŞAH SENEM ve GARİP» adlı parçadan alınmıştır :

Bağ-eğesi bağın etmiş gadayan
Menim yarim bağa şöyle geleydi
Bülbüller konmuştur gülden o güle
Menim yarim bağa şöyle geleydi.

Menekşe der boynun büküp ağlama
Siyah sümbül gara saçın bağlama
Şah SENEM, can, Garip için ağlama
Menim yarim bağa böyle geleydi.

Garip aşık sana bağbanlık kılıp
Aşkın derdi bilem bağrımı dilip
Aşığının yetik galanın bilip
Menim yarim bağa böyle geleydi.

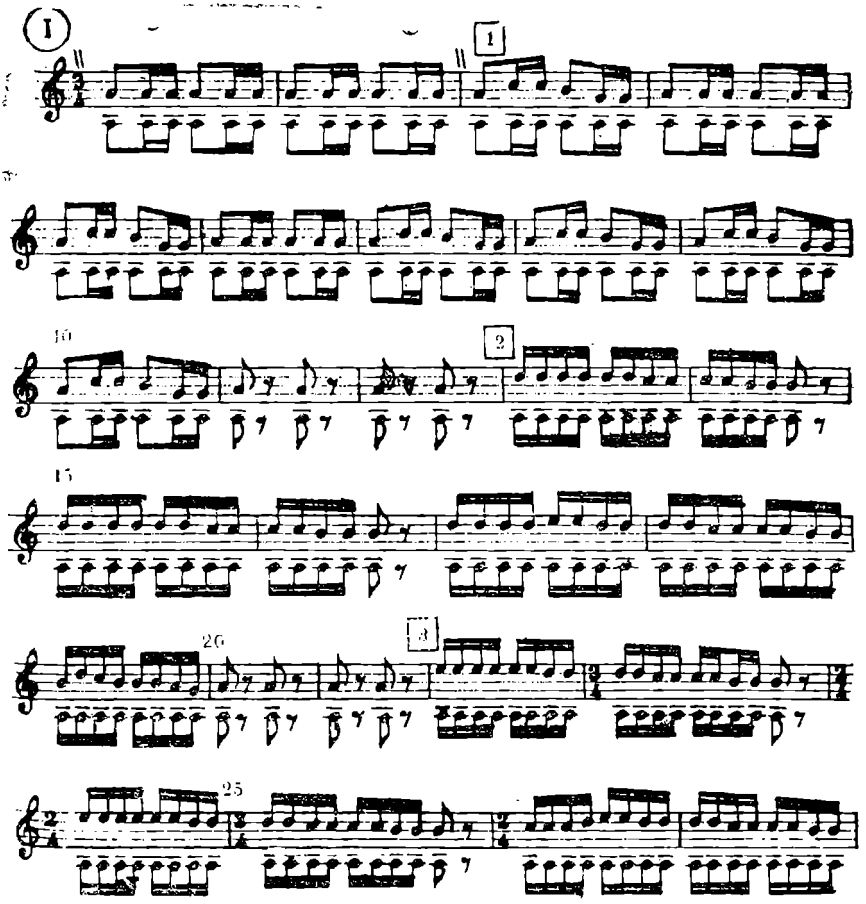
I
1
10
2
15
20
3
25

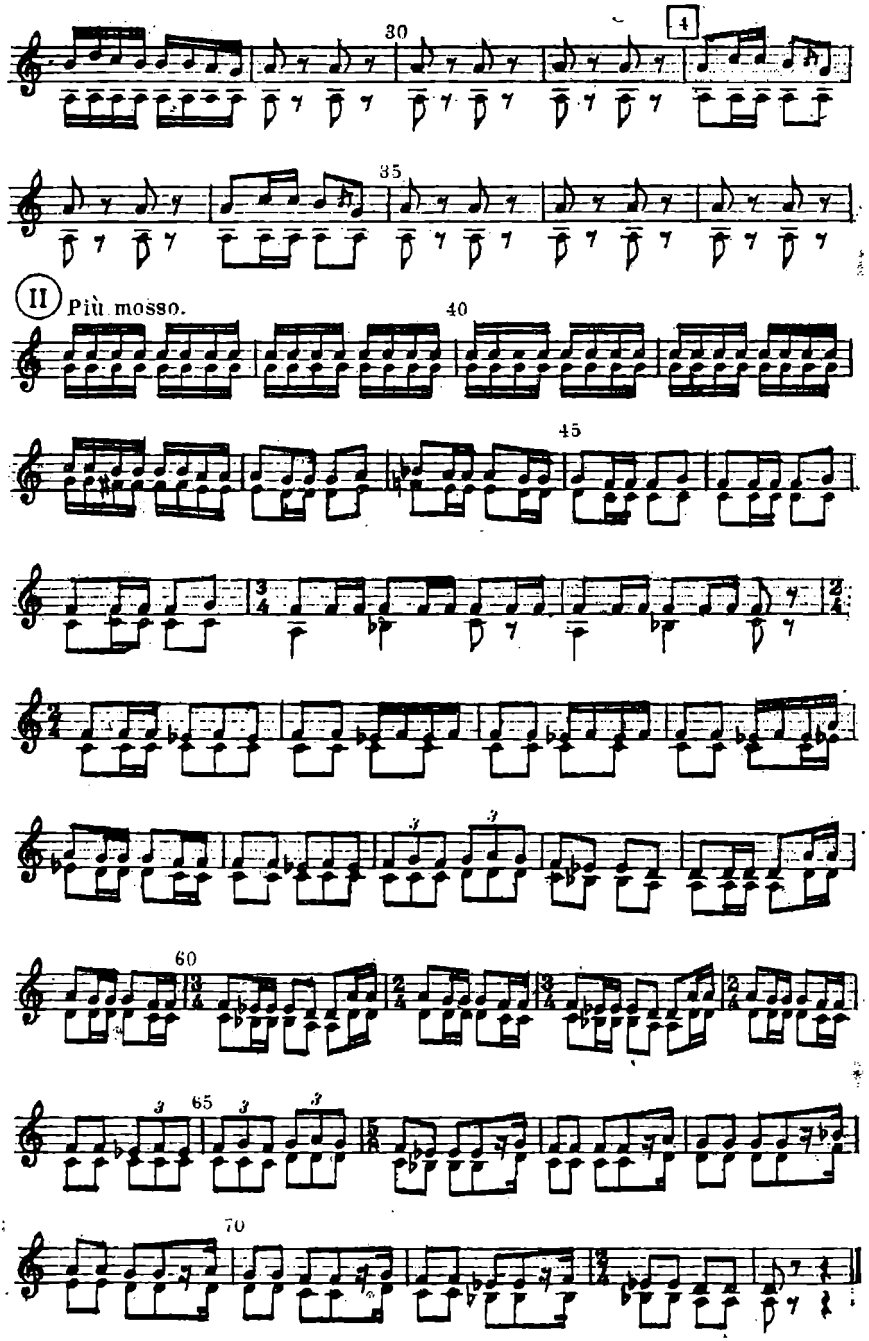
4
30
35
II
Più mosso.
40
45
60
65
70

1 — YANDIM LEYLİ :

Bu eser, LEYLA ile MECNUN sözünden ilham alınarak bestelenmiştir. Eserin kimin tarafından bestelendiği bilinmemektedir. Bek MURAT'ın ifadesine göre Ali BAHŞİ (Doğum Tarihi yaklaşık 1810) zamanında bestelenmiştir. Bu parçada fars müziğinin etkisi hissedilmektedir.

2 — LEYLİ HALAR :

«SEYLİ'nin sevdiği türkü» anlamına gelen bu eser ŞÜKÜR BAHŞİ'nin ifadesine göre (yaklaşık 1831 yılında DUŞAK ağılında doğmuştur.) Türkmenlerin GÖKLEN aşiretine mensup Kara DELİ GÖKLEN'e aittir. Parça Türkmenlerde ender rastlanan oldukça yavaş bir ritme sahiptir. Eser, ölüm havası estirecek ölçüde hüzün verici bir havayı yansıtmaktadır. Parçayı bir ağıt olarak nitelendirmek mümkündür.

I — YANDIM LEYLİ

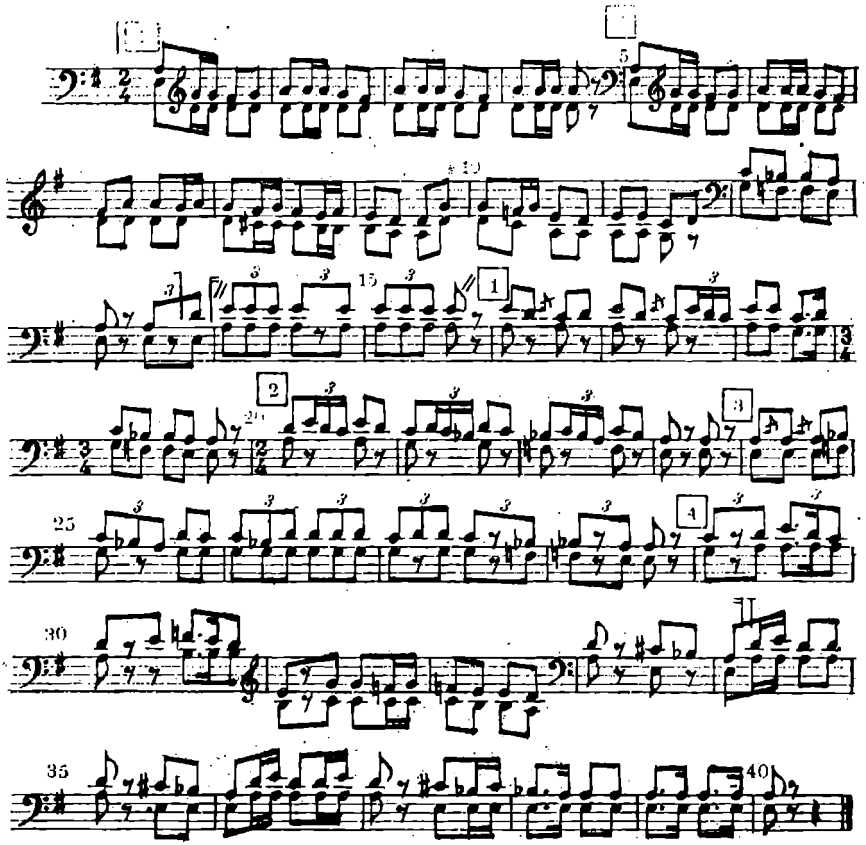

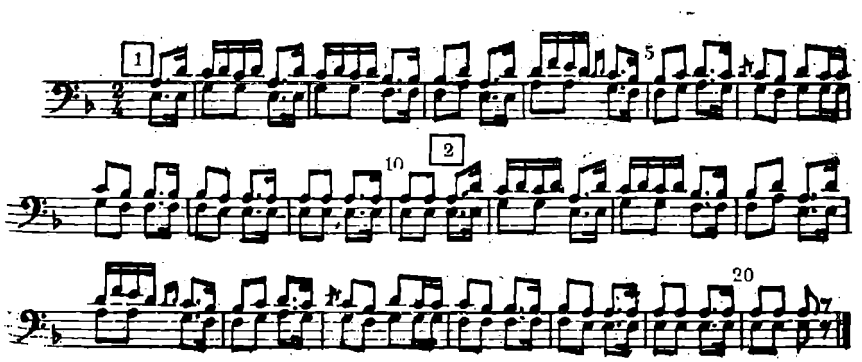

3 — HAYT YIKAN :

Eseri ne manaya geldiği bilinmemektedir. Beste ŞAYDADİ, söz Cebbar BAHŞİ'ye aittir. (Cebbar BAHŞİ, TAHTA BAZAR yöresindeki HORASANLI ağılındandır. 18. inci yüzyılın sonlarında yaşamıştır.) Eserin melodisi, Türkmen müziğine has olmayan bir oyun havası niteliğindedir.

3 — HAYT YIKAN

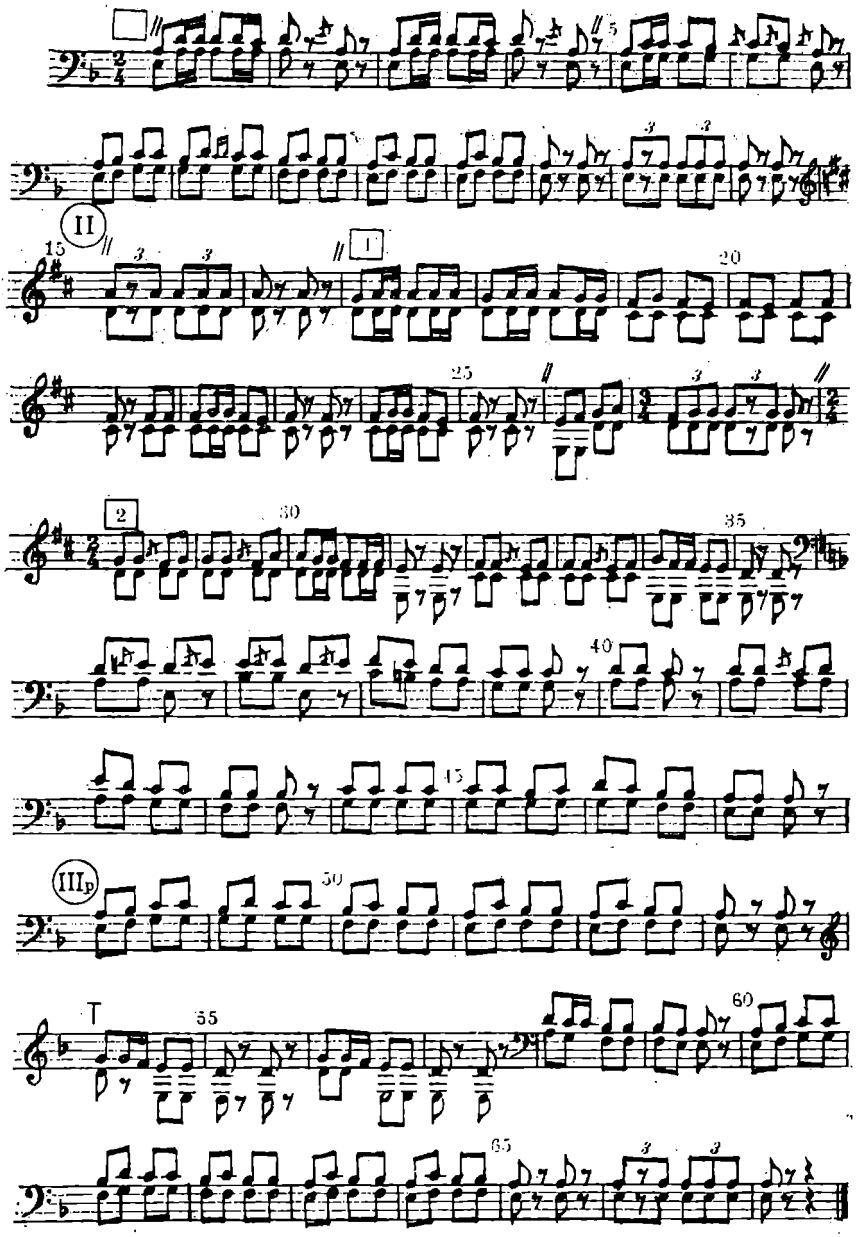

4 — KENE GUZOR :

«Irmağın eski geçidi» anlamına gelen bu eserin sözü Molla KEMİNE, bestesi Kör KOCALI'ya aittir. (Kör KOCALI, yaklaşık 1800 yılında TAHTA BAZAR yöresinin KOCALI ağılında doğmuştur.) Son derece kısa olan bu eser, ayrı bir eserden çok, geniş bir eserin bir parçasıymış intibaını uyandırmaktadır.

5 — BİDERT YARİM :

«Kayıtsız, ilgisiz yarim» anlamına gelen bu eserin bestesi Nobat NİYAZİ BAHŞİ'ye aittir.

6 — SELVİ NİYAZ :

«SAYATLI HÜMRA» adlı eserde adı geçen bir kız ismidir. Ali BAHŞİ zamanında bestelenmiştir.

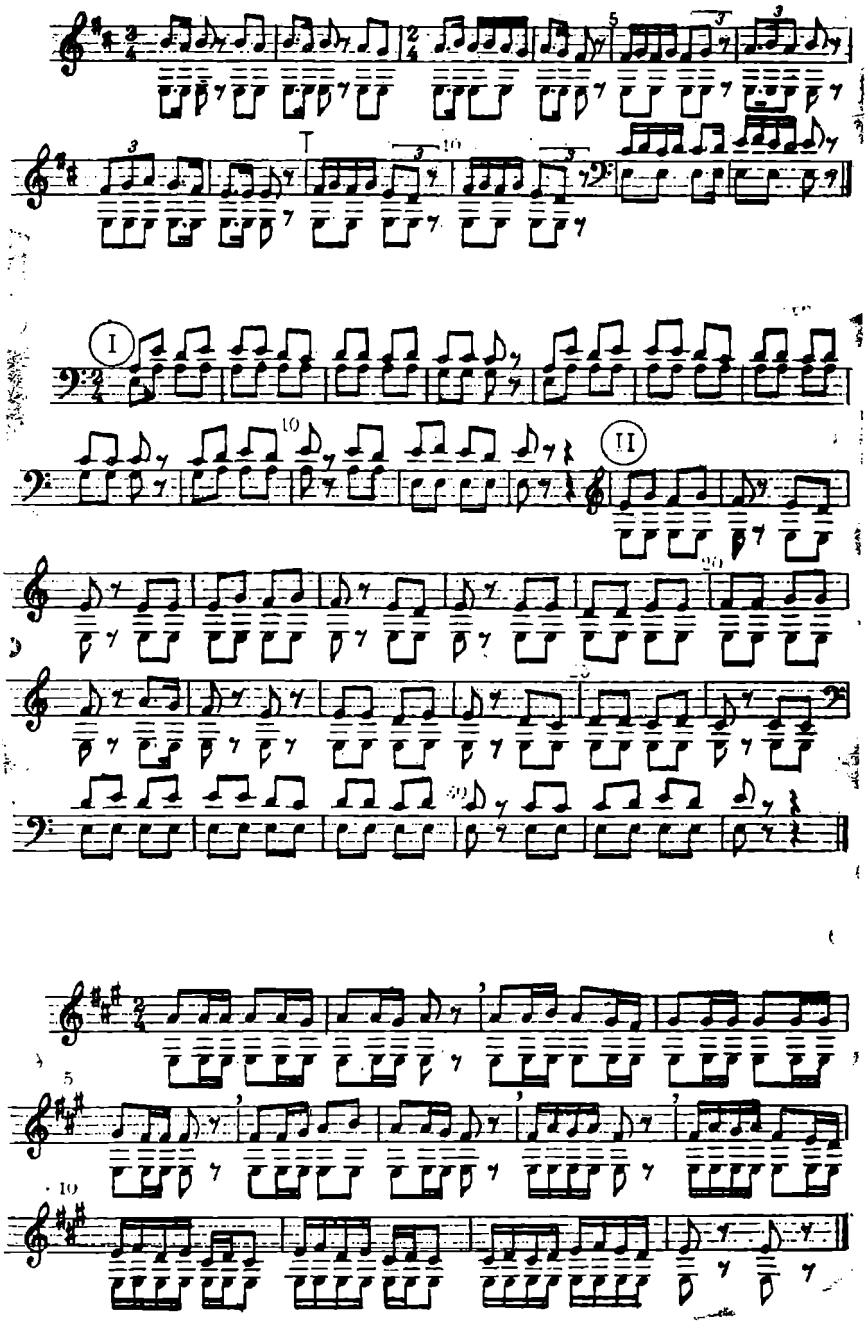
I
II

7 — MEYLİS HALAR :

«Ziyafet, Şölen» anlamına gelen bu eserin sözleri ünlü Türkmen şairi Mahdum KULU'ya aittir. Eserin bestecisi bilinmemektedir, ancak Bek MURAT'ın ifadesine göre Ali BAHŞİ'den önce bestelenmiştir. Sesteki yumuşaklığı zarafeti ve aynı zamanda ateşli ritmiyle eser hayranlık uyandırmaktadır.

8 — ÇEKTİ :

«Dert Çekti» anlamındaki bu eserin sözleri Molla KEMİN'e aittir. Bestesi eski olup, kime ait olduğu bilinmemektedir.

7 — MEYLİS HALAR

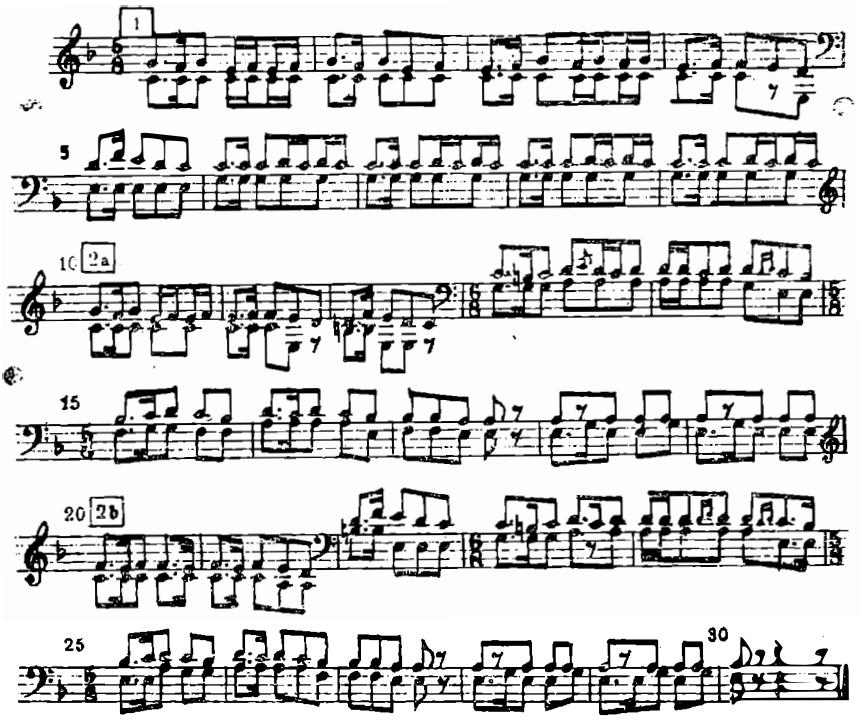

8. Čekti.

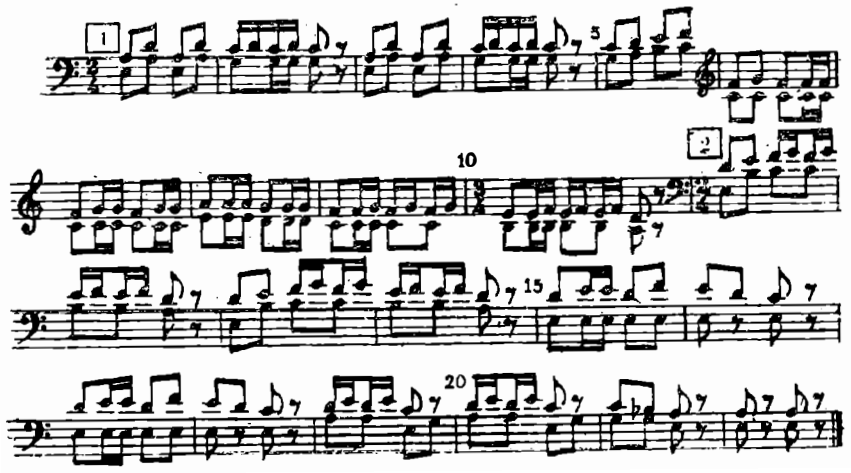

9 — BERİ GEL:

Eserin sözü Ali Şir Nevai'nin «ŞABEHRAM» adlı şiirinden alınmıştır. Karlı BAHŞİ yol AMANOV'un ifadesine göre, beste çolak BAHŞİ'ye aittir. (Çolak BAHŞİ namı diğer Anna NAZAR yaklaşık 1835 yılında doğmuştur. Kurban BAHŞİ'nin Hocasıdır). Bu eser, Türkmen müziği ile ilgili olarak tarafımdan tesbit edilen diğer eserler arasında ruh halini tarif edilmez bir şekilde derinlemesine ifade etmesi, ritim ve olağanüstü modülasyonu ile bir şaheserdir. Eserin ana konusunda derin ve arzulu bir duygunun öylesine bir huzuru ifade edilmiştir ki, böylesine basit araçlarla bunu bir kere daha ifade etmek mümkün değildir.

9 — BERİ GEL

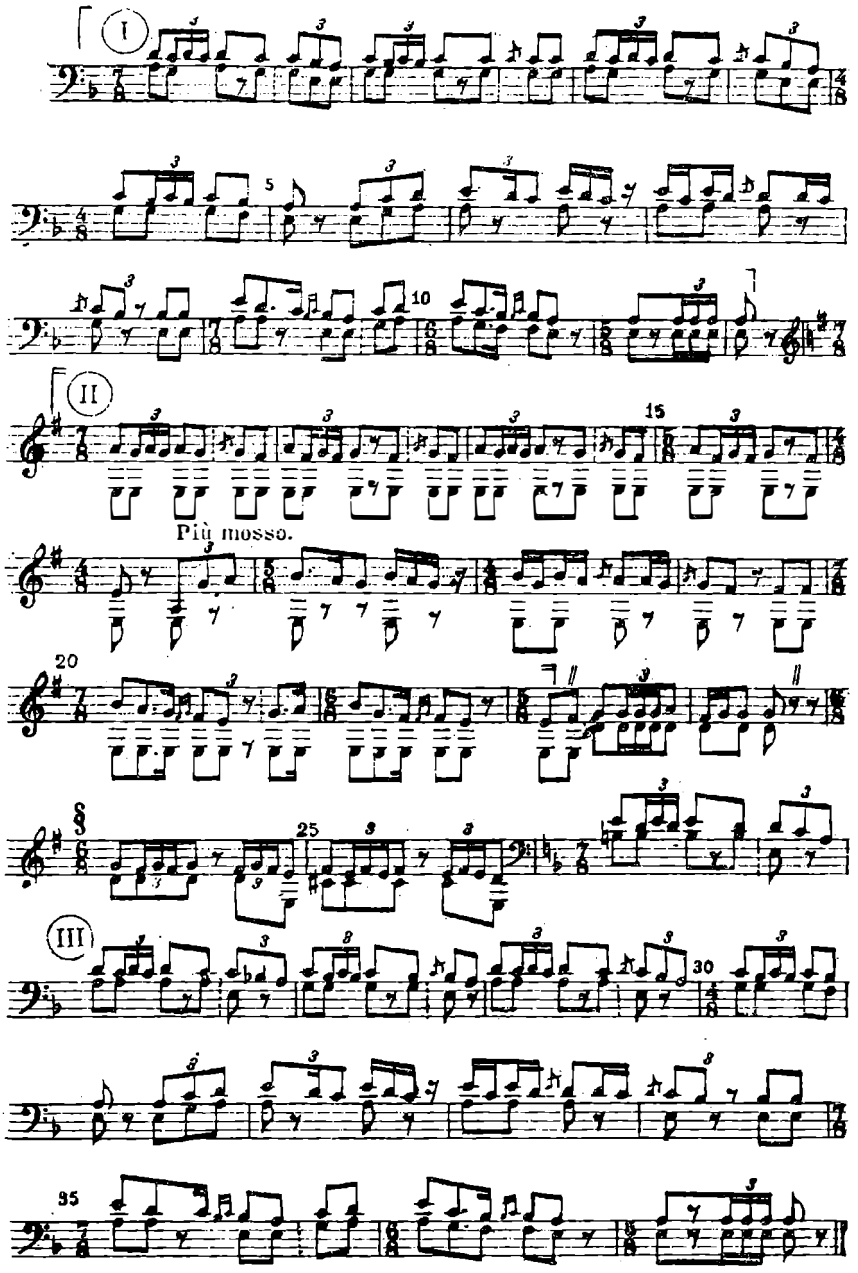

10 — BALSAYAT:

«SAYATLI HÜMRA» adlı eserde adı geçen bir kız ismidir. Ali BAHŞİ zamanında bestelenmiştir.

11 — ÜZÜKLER,

12 — NAZİKLER:

İki kız kardeş ismidir. Bu iki eserin hikâyesi şöyledir: Kara BEKİL yöresinin bir ağılında bulunan ÜZÜK ve NAZİK adlı kız kardeşler çok güzel türkü söylermiş, özellikle ustaca gırtlağa basarak (TÜRKMENLERİN deyimiyle TÜYDÜKÇÜ) olmuştur. Her iki eser Ali BAHŞİ zamanında bestelenmiş ve DUTAR ile çalınmıştır.

10 — BALSAYAT

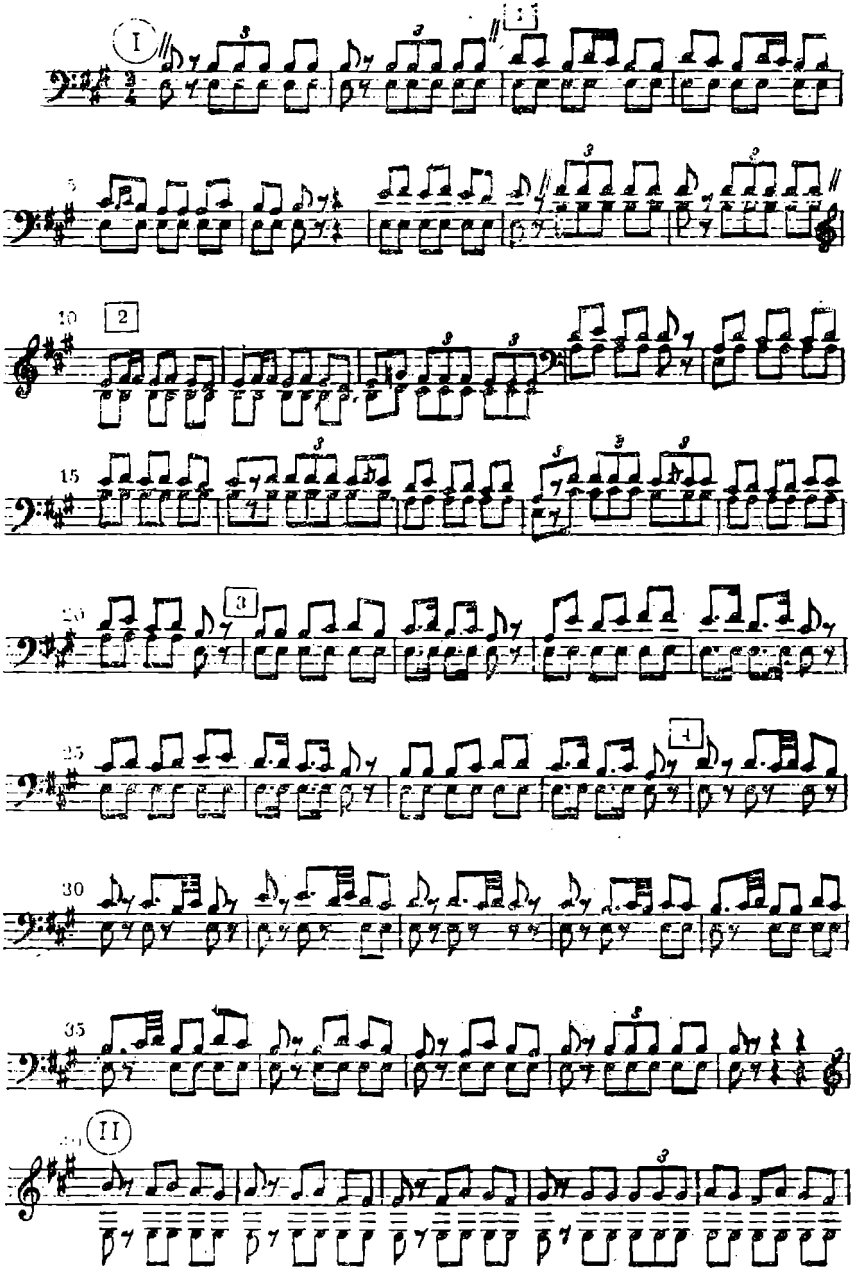

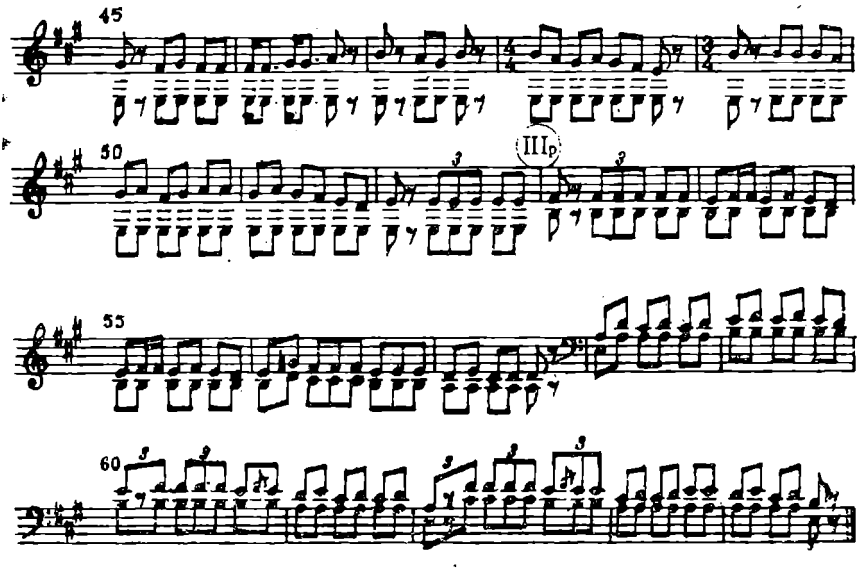

11. Ūzuklar.

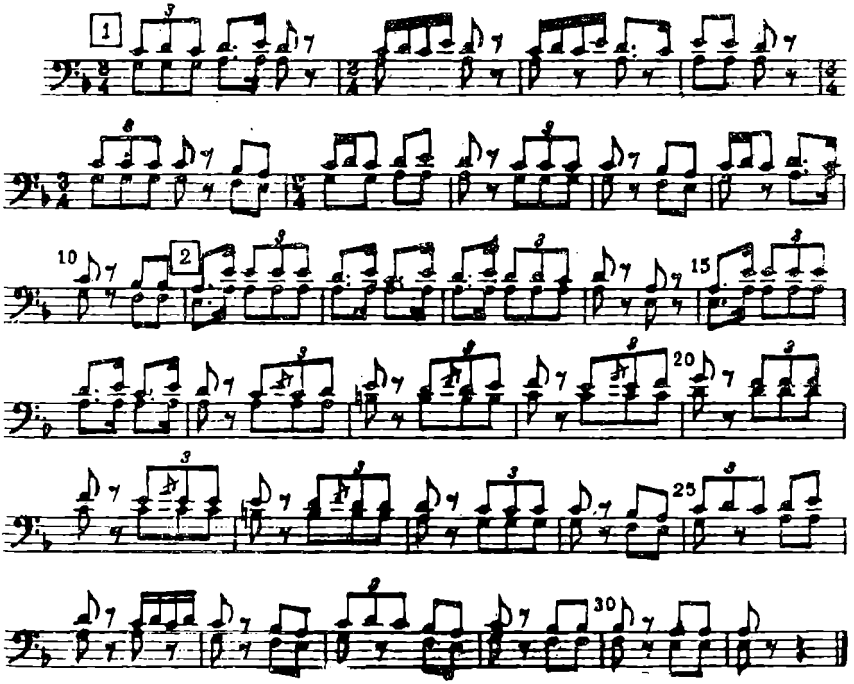

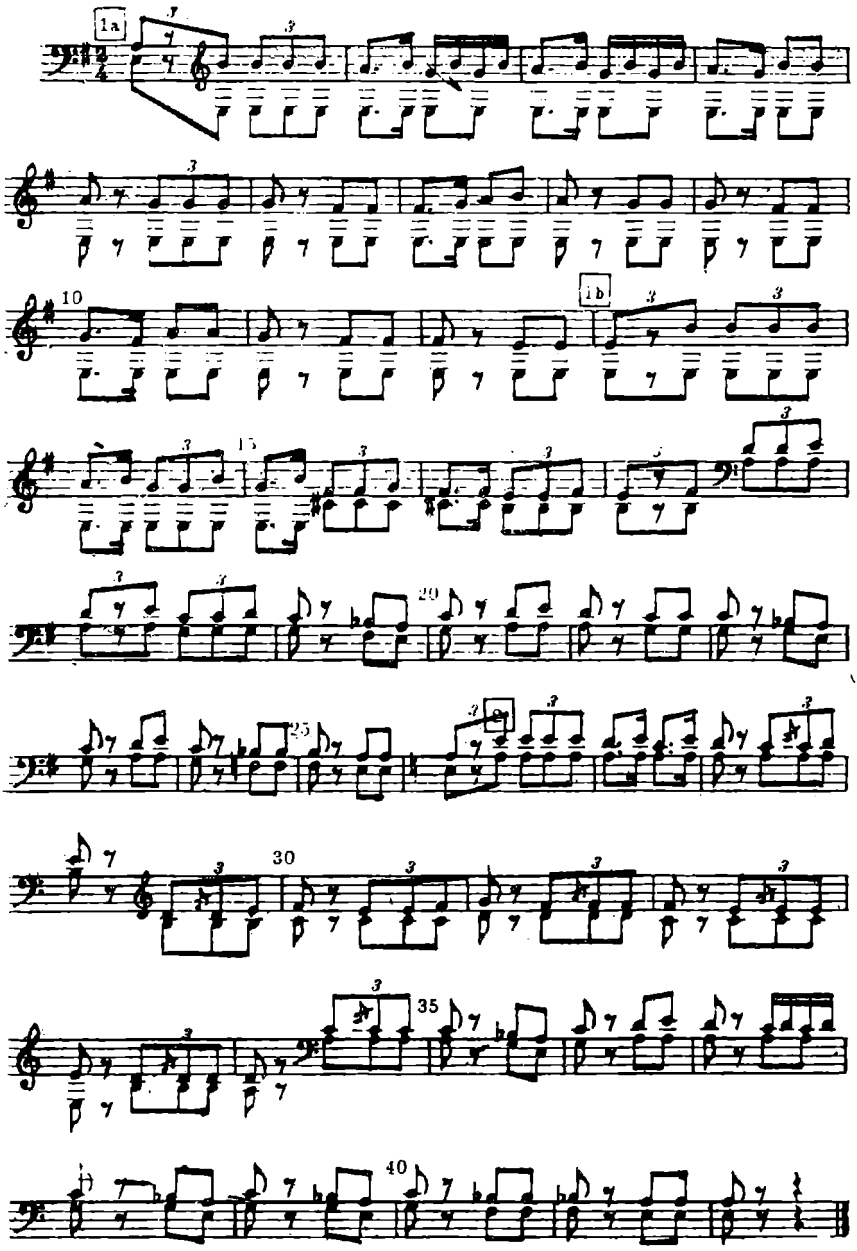
1a
1b
10
15
20
25
30
35
40

13 — NOVAİ DÜŞÜRMİ :

«NEVAİ'nin SONU» anlamına gelen eserin sözü Türkmenler arasında «ÜZÜKLER» ve «NAZİKLER» kadar popüler olan Mir Ali Şir NEVAİ'ye aittir. Bestecisi bilinmemektedir.

13 — NOVAİ DÜŞÜRMİ

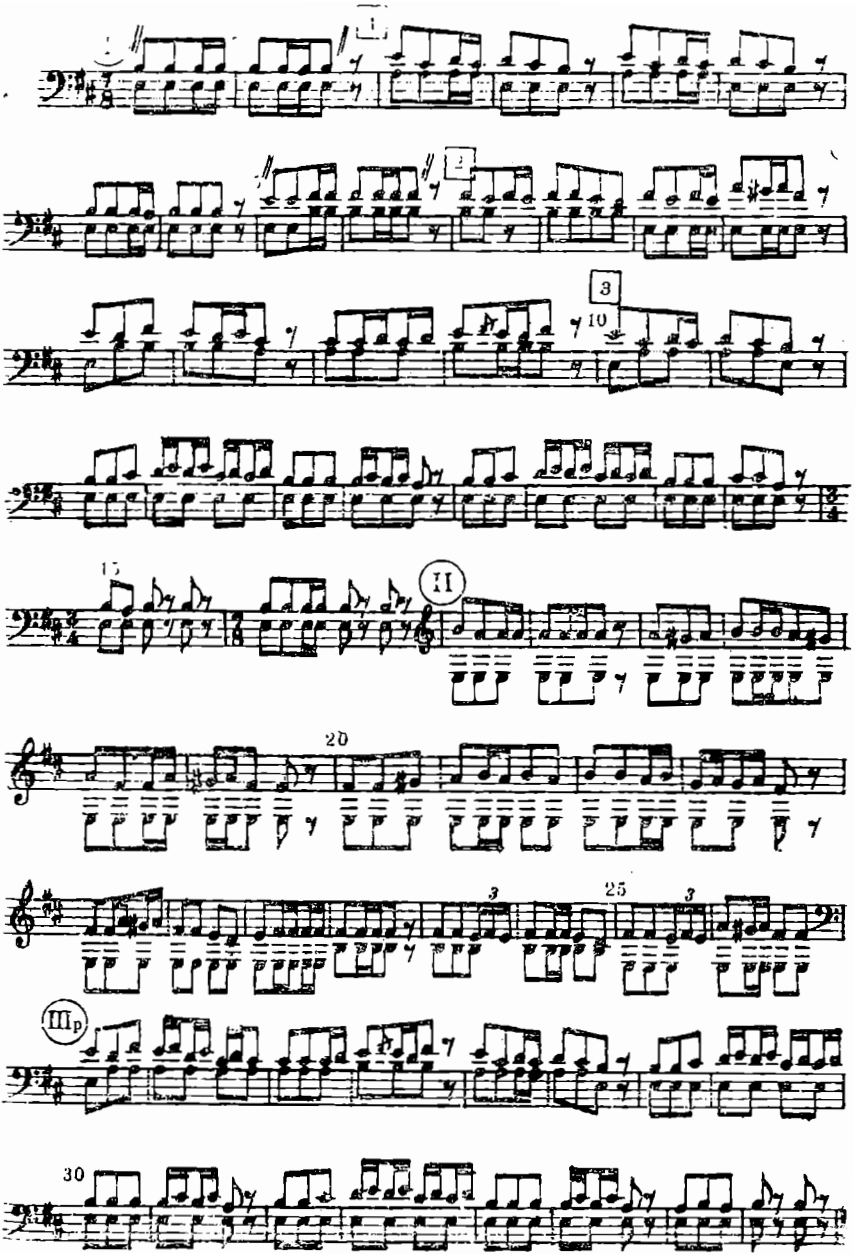

14 — NOVAİ:

Sözleri NEVAİ'ye ait olan bu eser MERV'de çok popülerdir. Bestecisi bilinmeyen bu eserin ritmik fantizi yönünden çok zengin oluşu esere çarpıcı bir nitelik kazandırmıştır.

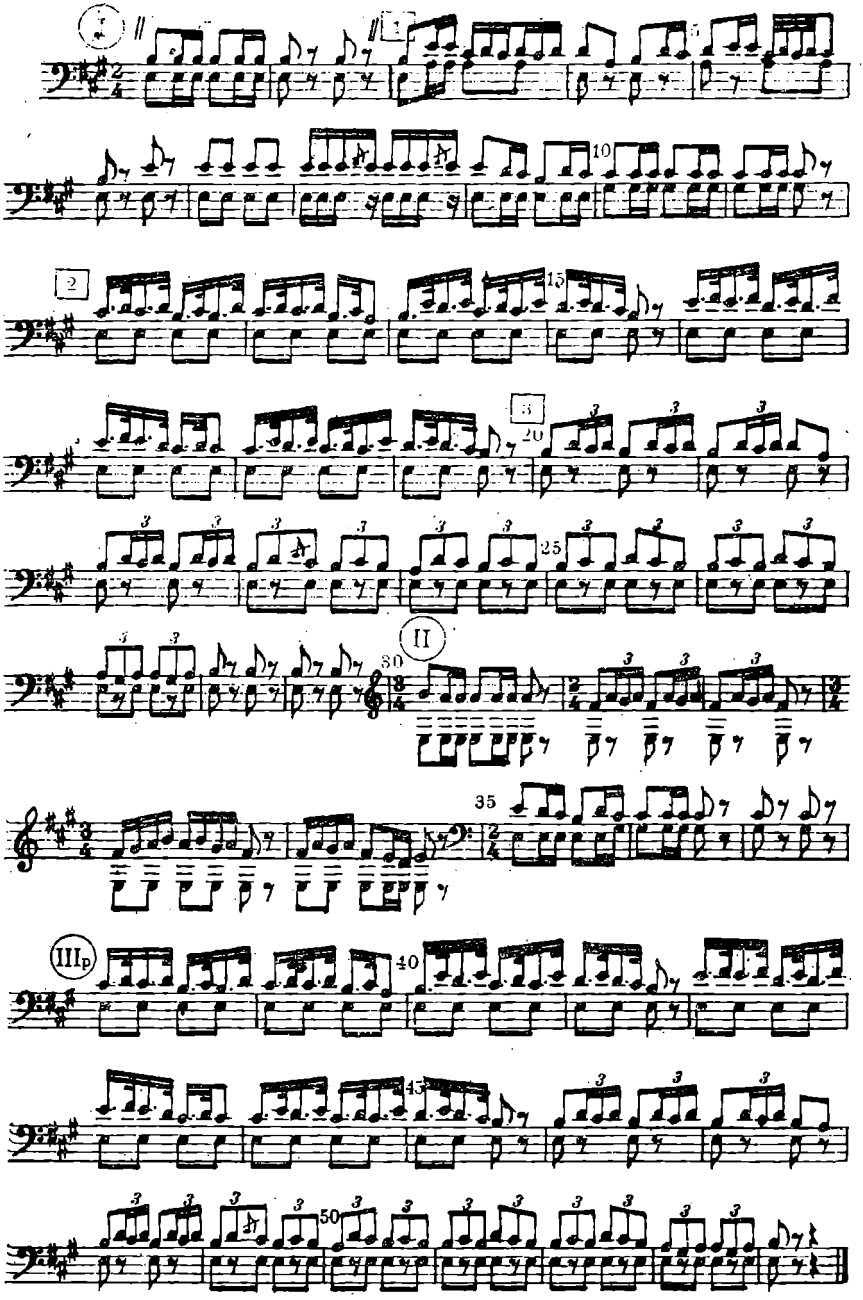
1
2
3
II
III p
5
10
15
20
25
30
35
40
45
50

15 — NECE OLDU :

«Bu nasıl oldu?» anlamına gelen eserin bestesi eskidir. Zor bir ritme sahip oluşu nedeniyle dikkat çekicidir.

15 — NECE OLDU

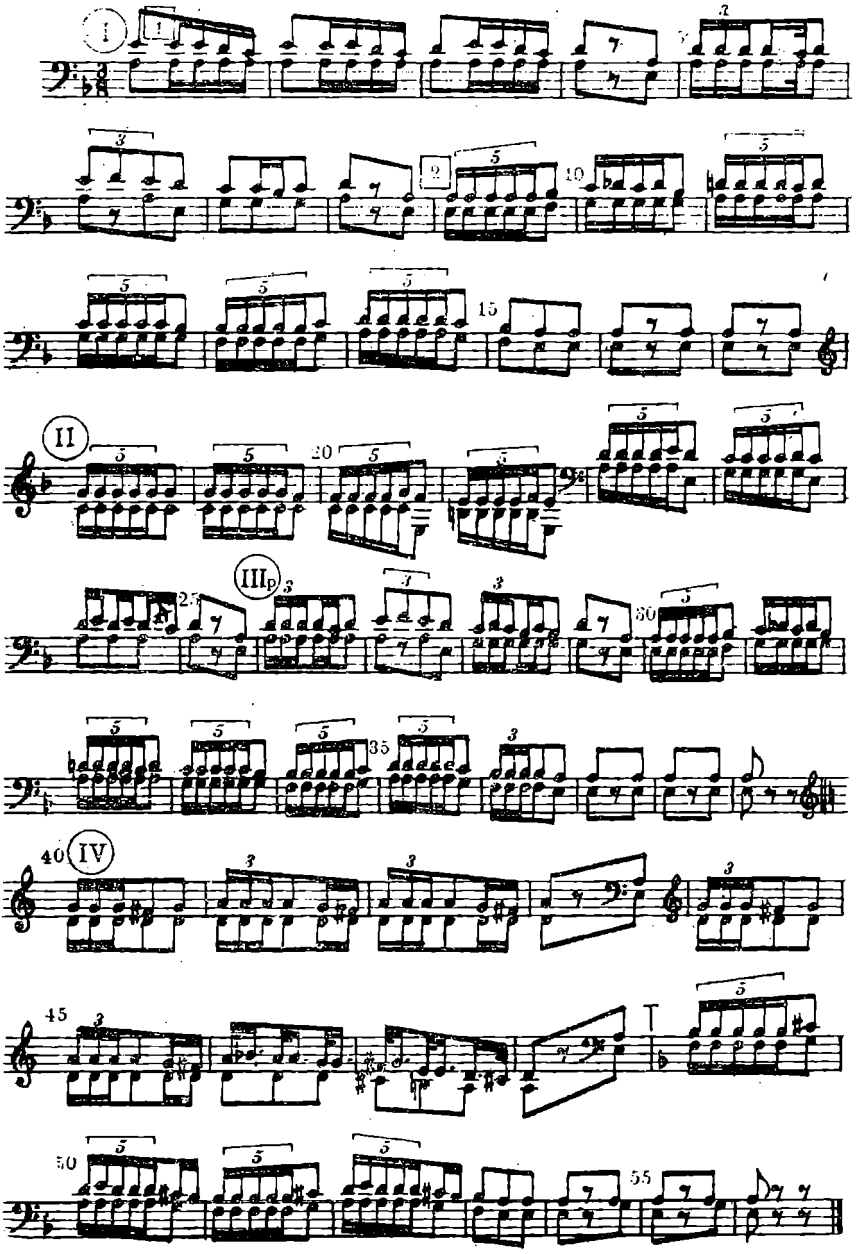

16 — KİM BİLER :

«Kimbilir?» anlamına gelen bu eserin sözleri Molla KEMİN'e, bestesi ALİ BAHŞİ zamanına aittir. Son derece zarif bir eserdir.

17 — CİGALİ :

Esir düşmüş bir akdaşın ölümünü anlatan bu eserin sözlerinin ve bestesinin kime ait olduğu bilinmemektedir.

16 — KİM BİLER

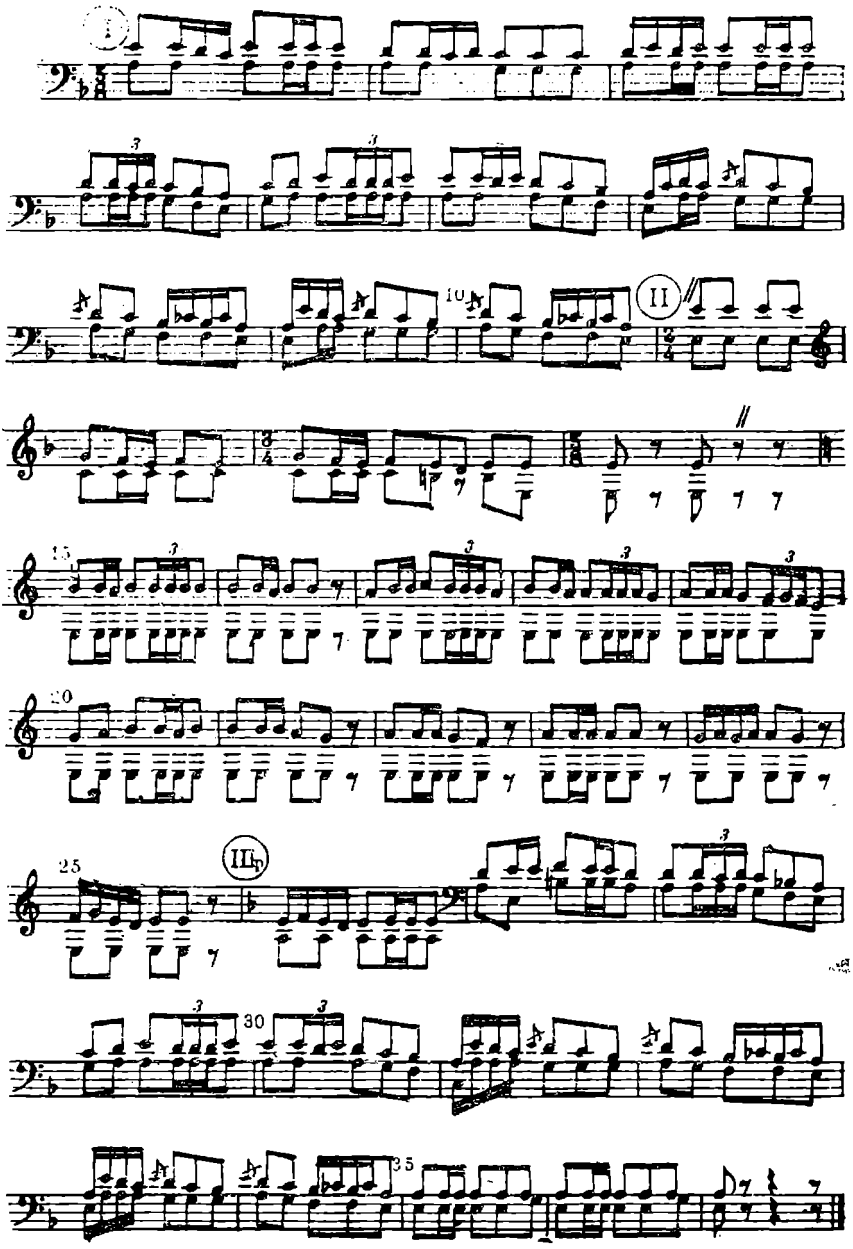

17 — CİGALİ

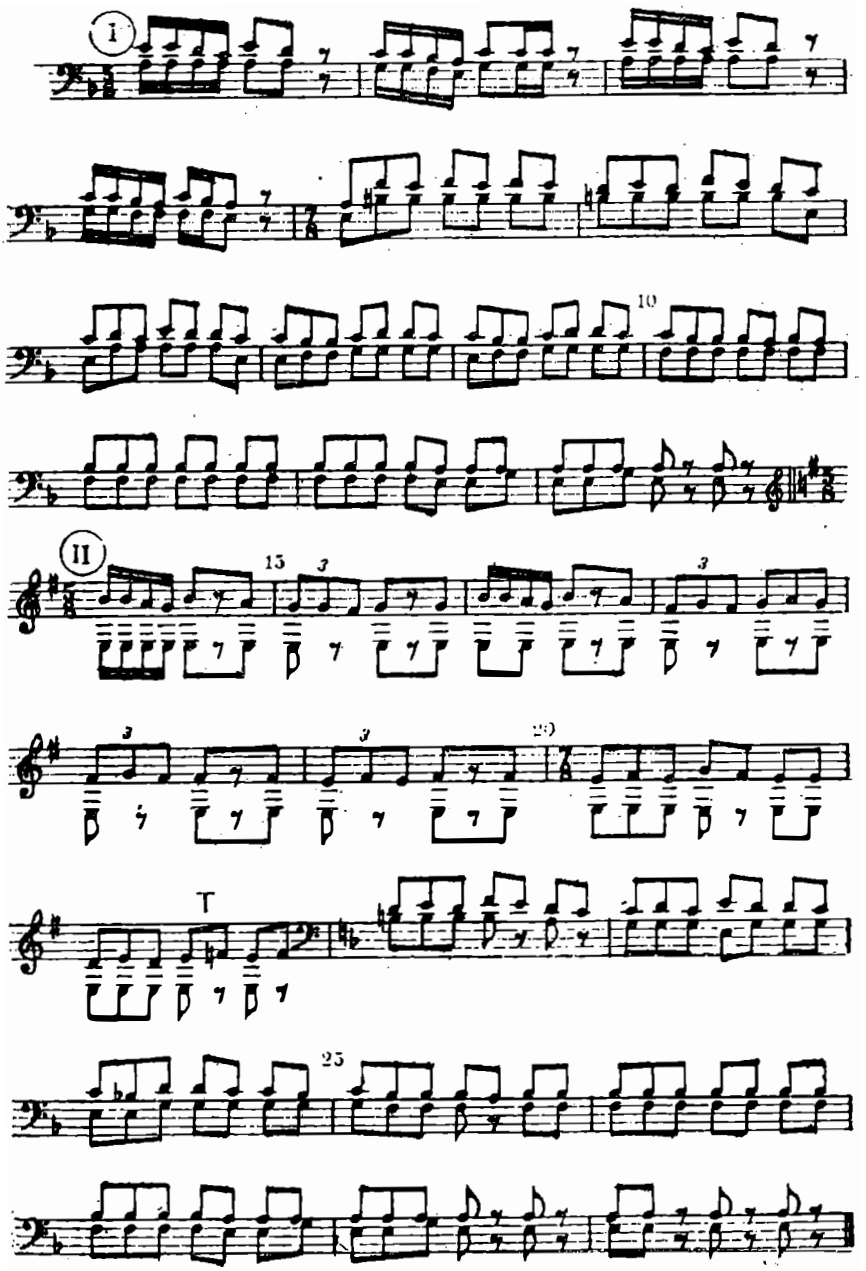

ÜSTÜN HİZMET
GERÇEK GARANTİ
BAŞAK
SİGORTA
48 42 00
15 HAT
AJANSTEK

yaşam
yarınlardan kurulur
YARINLARINIZIN
GÜVENCESİ
ZİRAAT
BANKASI

4 TONLUK DONATIM TRAYLERİ

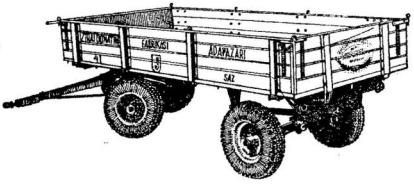

bilyalı turnikeyle kolay maneyralı mukavemetli çelik makaslı,ön ve arka firenli,bol yedek parcalı uzun ömürlü donatım traylerlerini kullanın.

GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.

SERMAYESİ: 400.000.000,– TL.

□ ÜLKEMİZİN EN ESKİ GÜBRE İMALÂTÇISI OLAN ŞİRKETİMİZ, BÜYÜK TECRÜBESİ VE YENİ TESİSLERİYLE HİZMETİNİZDEDİR.

○

■ GÜBRELERİMİZ, BİTKİ İÇİN GEREKLİ BESİN MADDESİNİ TOPRAĞA SAĞLIYARAK BOL ÜRÜN ALINMASINDA BAŞLICA ETKEN OLMAKTADIR.

○

□ TARLADA SÜPERPOSFAT ÜRÜNDE BEREKET DEMEKTİR.

○

■ GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş. NİN TESİSLERİNDE İMÂL EDİLEN SÜPERFOSFAT ve KOMPOZE GÜBRELERİ T. ZİRAİ DONATIM KURUMUNDAN ve T. ŞEKER FABRİKALARI A. Ş. DEN 50 KİLOLUK MUNTAZAM ve SAĞLAM POLİETİLEN AMBALAJ LAR İÇİNDE TEMİN EDİLEBİLİR.

FABRİKALAR
YARIMCA SÜPERFOSFAT FABRİKASI
Tel: İZMİT

SARIESKİ SÜPERFOSFAT FABRİKASI
Tel: 3775-3796 İSKENDERUN

TÜRKİM KİMYEVİ MADDELER SANAYİ VE TİCARET A.Ş.

TÜRKİYE'DE

İlk defa genel Türkim tarafından Kromik Asit (Flake-Payet)

ve

Teknik Fosforik Asit'ten sonra şimdi de

BALIK YAĞI

üretiyor

Tel.: 40 12 12 — 47 99 91

Kaynarca, Kemerköprü Cad. Güler Sanayi Sitesi
Pendik — İstanbul

Tel.: 40 12 12 — 47 99 91

Parafin ve vazalini Türkiye'de ilk defa üreterek yurdumuzun döviz kaybını önlemiş, Türk sanayi hareketine önemli bir katkıda bulunmuştur. Püsaş, döviz tasarrufunu esas alan, kalkınmanın milli kaynaklara dayanması gereğine inanan bir kuruluştur.

Kaynarca, Kemerköprü Caddesi Güler Sanayi Sitesi
Pendik — İstanbul

Sicil No.: 158951/106378

Dergimiz, Bakanlar Kurulu'nun 20.7.1980 tarih ve 8/1307 sayılı kararıyla kamu yararına hizmet veren vakıf olarak kabul edilen ve vergi muafiyeti tanınan Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın yayın organıdır.

Fiatı : 200 TL.